

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
Zonguldak Bülent Ecevit University

Cilt / Volume 3

Sayı / Number 2

Aralık / December 2025

Karaelmas Sosyal Bilimler Dergisi

Karaelmas Journal of Social Sciences

KARAS

ISSN 2980-1044
E-ISSN 2980-2490

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
Zonguldak Bülent Ecevit University

Karaelmas Sosyal Bilimler Dergisi
Karaelmas Journal of Social Sciences

Cilt 3
Volume 3

Sayı 2
Number 2

Aralık 2025
December 2025

Sahibi / Owner

Prof. Dr. İsmail Hakkı ÖZÖLÇER (Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Rektörü)

Dergi Yönetimi / Journal Management

Baş Editör / Editor-in-Chief

Prof. Dr. Yücel NAMAL

Editörler / Editors

Doç. Dr. Gürbüz ARSLAN

Dr. Öğr. Üyesi Şerife AKINCI TOK

Alan Editörleri / Field Editors

Tarih/History

Doç. Dr. Gürbüz ARSLAN

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

Türk Dili ve Edebiyatı/Turkish Language and Literature

Doç. Dr. Arda KARADAVUT

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

Arkeoloji/Archaeology

Doç. Dr. F. Gülten EKMEN

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

Psikoloji/Psychology

Doç. Dr. Filiz AKAR

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Osman TUNÇ

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

Sosyoloji ve Kültürel Çalışmalar/ Sociology and Cultural Studies

Doç. Dr. Atilla BARUTÇU

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

Filoloji/Philology

Dr. Öğr. Üyesi Özlem Aydın ÖZTÜRK

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

Mütercim ve Tercümanlık/Translation and Interpreting

Dr. Öğr. Üyesi Yasemin ŞANAL

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

Halkla İlişkiler, Medya ve İletişim/ Public Relations, Media and Communications

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet CEYLAN

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

Felsefe/Philosophy

Dr. Öğr. Üyesi Okan KÜÇÜK

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

Türkçe Dil Editörü/Turkish Language Editor

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Fatih ASLAN

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

Yabancı Dil Editörü/Foreign Language Editor

Arş. Gör. Dr. Mustafa DEMİREL

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

Arş. Gör. Dr. Ali CAN

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

Sekreteryas/Secretary

Arş. Gör. Dr. Havva TURAN

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

Son Okuyucu/Proofreader

Dr. Öğr. Üyesi Melek TOPARLAK ŞAHİN

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

Derginin Tarandığı Dizinler / KARES is indexed in

academindex

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

ASOS
indeks

ERIH
EUROPEAN REFERENCE INDEX FOR THE
HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

İletişim / Contact

Dergi yazışma adresi / Correspondence: Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Karaelmas Sosyal Bilimler Dergisi Editörlüğü, Sosyal Bilimler Enstitüsü Binası, İncivez 67100 Zonguldak, Türkiye

Tel: 0 (372) 291 28 63 0 (535) 524 40 89 **E-posta / E-mail:** karesdergisi@gmail.com / kares@beun.edu.tr

Ağ Adresi / web address: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kares>

Sayfa düzenlemesi ve yayın hizmetleri / Page layout and publishing services

BULUŞ Tasarım ve Matbaacılık Hizmetleri, Mebusevleri Mah., Turgut Reis Cad., No: 11/1, Çankaya, Ankara, Türkiye

Tel: (0312) 222 44 06 • E-posta: bulus@bulustasarim.com.tr

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Atakan AKÇAY
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Ekrem CAUSEVİC
University of Zagreb

Prof. Dr. Erdoğan KELEŞ
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Serhat YILMAZ
Kastamonu Üniversitesi

Prof. Dr. Melek ÇOLAK
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Prof. Dr. Nuri KAVAK
Sinop Üniversitesi

Prof. Dr. Redžep SKRİJELJ
State University of Novi Pazar

Prof. Dr. Ufuk Deniz AŞCI
Selçuk Üniversitesi

Prof. Dr. Yılmaz YEŞİL
Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Berna FİLDİŞ
Bartın Üniversitesi

Doç. Dr. Adnan ESENYEL
Düzce Üniversitesi

Doç. Dr. Ayşe Gül ÇIVGIN
Bartın Üniversitesi

Doç. Dr. Bilal SÜSLÜ
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

Doç. Dr. Elif TOKDEMİR DEMİREL
Kırıkkale Üniversitesi

Doç. Dr. Faruk TEMEL
Erciyes Üniversitesi

Doç. Dr. Fatih Numan KÜÇÜKBALLI
Selçuk Üniversitesi

Doç. Dr. İrem ERDEM ATAK
İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet Zahit TİRYAKİ
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Doç. Dr. Suada DŽOGOVIĆ
Haxhi Zeka University

Doç. Dr. Taner ATMACA
Düzce Üniversitesi

Doç. Dr. Zöhre AKYOL
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Canan ÖZBİL
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Dinçer BİÇER
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Levent KIYLIOĞLU
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Selin MARANGOZ
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Sinan YÜKSEL
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Veysi TANRİVERDİ
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Emre ÇELİKER
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

Öğr. Gör. Mustafa TEKELİ
Milli Savunma Üniversitesi

Dergi Hakkında

Karaelmas Sosyal Bilimler Dergisi (KARES), Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi bünyesinde Yaz (Haziran) ve Kış (Aralık) dönemlerinde olmak üzere yılda iki kere yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Dergi Türkçe, İngilizce ve Türk lehçelerinde olmak üzere hem basılı hem de elektronik olarak yayımlanmaktadır. Dergide sosyal ve beşerî bilim alanlarına katkı sağlayacak özgün ve bilimsel yöntemlere uygun çalışmalar yayımlanmakta olup, makalelerin yayım sürecinde herhangi bir ücret talep edilmemektedir. Makaleler “kör hakemlik” yöntemiyle en az 2 hakem tarafından kontrol edilmekte, intihal taraması ve yayın etiğine uygun bir süreçten geçirilerek titiz bir ön değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Dergide yer alan yazılardan ve aktarılan görüşlerden yazarlar sorumludur.

About the Journal

Karaelmas Journal of Social Sciences (KARES) is an international peer-reviewed journal published twice a year, in Summer (June) and Winter (December), within the body of Zonguldak Bülent Ecevit University. The journal is published both in print and electronically in Turkish, English, and Turkic dialects. It publishes original and scientifically sound studies that contribute to the fields of social sciences and humanities, and that comply with scientific research methods. No fees are charged at any stage of the publication process. Articles are checked by at least two referees using the “blind peer review” method, and undergo a rigorous preliminary evaluation through plagiarism scanning and adherence to publication ethics. The authors are solely responsible for the content of the articles and the opinions expressed therein.

EDİTÖRDEN

Derginin ilk makalesi olan “Sağlık ve Sosyoloji Ekseninde Yazılan Lisansüstü Tezlerin Analizi: Gelişim, Dönüşüm ve Disiplinlerarası Yansımalar” başlıklı çalışmada, Türkiye’de sosyoloji ve sağlık alanında yazılmış lisansüstü tezler incelenerek yıllar içinde öne çıkan konu ve yöntemlerdeki değişimleri ortaya koymak amaçlanmaktadır. İçerik analiziyle 1990–2024 yılları arasında yazılan 758 tez değerlendirilmiştir. Bulgular, özellikle son on yılda salgın, yoksulluk ve göç/göçmen konularına ilginin arttığını; toplumsal cinsiyet, beden, sağlık çalışanları ve engellilik gibi temaların da sıkça ele alındığını göstermektedir. Çalışma, sağlık sosyolojisinin disiplinler arası yapısının güçlendiğini ve sosyolojik yaklaşımın farklı akademik alanlarda giderek daha fazla benimsendiğini ortaya koymaktadır.

Bilcan Gökce tarafından kaleme alınan “Yeni Asur Dönemi (Mö 1000-612) Sosyo-Kültürel Yaşam ve İnanç Sisteminde Köpeğin Yeri” başlıklı makalede, Yeni Asur Dönemi’nde köpeklerin sosyo-kültürel yaşam ve inanç sistemi içindeki yerini incelemektedir. Yazılı kaynaklar ile kabartma, heykelcik ve mühür gibi arkeolojik buluntulara dayanarak köpeklerin avlanma, dini ritüeller, koruyuculuk, hastalıkları iyileştirme ve kötülükleri uzaklaştırma gibi işlevleri ele alınmaktadır. Bulgular, köpeklerin hem saray hem de tapınak bağlamında önemli roller üstlendiğini ve işlevsel olduğu kadar sembolik anlamlar da taşıdığını ortaya koymaktadır.

Derginin üçüncü makalesi olan ve İsmail Turan tarafından kaleme alınan “Kadı Burhaneddin Ahmed’in Emir Timur Tehdidine Karşı Koyma Çabaları” başlıklı çalışmada, Timur’un Anadolu’yu tehdit ettiği dönemde Kadı Burhaneddin Ahmed’in bu tehlikeye karşı aldığı askerî ve siyasî önlemleri ele alması, Osmanlı ve Memlükler ile ittifak kurma girişimleri, savunma hazırlıkları ve ordunun güçlendirilmesi incelenirken, hükümdarlar arasında gönderilen mektuplar da değerlendirilmiştir. Çalışma, Kadı Burhaneddin Ahmed’in Timur istilasını durdurmaya yönelik çabalarının ne ölçüde başarılı olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Cengiz Mutlu tarafından hazırlanan “David Hume Fikirleri ve Doğu Özelinde Türklerle İlgili Görüşleri” başlıklı çalışma İskoç filozof David Hume’un düşünce dünyasını ve özellikle Türkler ile Doğu halklarına dair görüşlerini ele almaktadır. Hume’un deneyci felsefesi, insan doğasına dayalı bilgi anlayışı ve tarih yazımındaki yaklaşımı kısaca değerlendirilerek, farklı toplumlara yönelik düşüncelerinin entelektüel arka planı incelenmektedir.

Derginin beşinci makalesi olan “XIX. Yüzyıl Sonunda Teselya’da Müslüman Ahalinin Tahliye Sürecindeki Konumu: Henry Bey’in Diplomatik Raporu” başlıklı çalışma Rahime Yavuz Gerentepe tarafından kaleme alınmıştır. Çalışmada 1897 Türk-Yunan Savaşı sonrasında Teselya’nın Yunanistan’a bırakılmasıyla bölgede yaşayan Müslümanların karşılaştığı demografik, sosyo-ekonomik ve psikolojik sorunları ele almaktadır. Arşiv belgeleri ve Atina Elçiliği raporlarına dayanarak göç, mülkiyet kayıpları ve Osmanlı diplomasisinin Teselya Müslümanlarını korumaya yönelik girişimleri incelenmekte; savaş sonrası Osmanlı-Yunan ilişkileri bu çerçevede değerlendirilmektedir.

Yasemin Yeşilyaprak, Esra Demirkan tarafından kaleme alınan “Faillik Hissi Ölçeği’nin Türkçe Formunun (Soas-Tr) Psikometrik Özelliklerinin İncelenmesi” başlıklı çalışma, Faillik Hissi Ölçeği’nin Türkçe uyarlamasının (SoAS-TR) geçerlik ve güvenirlik özelliklerini incelemeyi amaçlamaktadır. Üniversite öğrencilerinden elde edilen verilerle yapılan analizler, ölçeğin iki faktörlü yapısının korunduğunu ve güvenilir ölçümler sunduğunu göstermektedir. Bulgular, SoAS-TR’nin Türkiye örnekleminde faillik hissini değerlendirmede geçerli ve güvenilir bir araç olduğunu ortaya koymaktadır.

Derginin yedinci makalesi olan “Çocuk Edebiyatında Karakterler Arası İlişkiler ve Çatışmaların Edebî Analizi” başlıklı çalışma olup Rövnşen Memmedov tarafından hazırlanmıştır. Makalede, çocuk edebî nesrinde karakter kavramını kuramsal ve tarihsel açıdan ele alınarak özellikle 1970–1980’li yıllar Azerbaycan çocuk edebiyatına odaklanmaktadır. Çalışma, çocuk karakterlerin estetik ve pedagojik işlevlerini inceleyerek bu dönemde daha psikolojik derinliğe sahip, toplumsal çatışmalar içinde gelişen kahraman tiplerinin ortaya çıktığını ve bunun çocuk edebiyatına önemli katkılar sağladığını ortaya koymaktadır.

Ayça Demir tarafından kaleme alınan “Çocuğa Yönelik Cinsel İstismar Olaylarında Anatomik Bebeklerin Kullanımı” başlıklı çalışmada ise çocuğa yönelik cinsel istismar vakalarında kullanılan anatomik bebekleri ele almaktadır. Anatomik bebeklerin çocuklarla yapılan adli görüşmelerde kullanım biçimleri, yararları ve etik tartışmaları incelenerek, bu yöntemin çocukların yaşadıklarını ifade etmelerine nasıl katkı sağladığı değerlendirilmektedir. Çalışma, Türkiye’de sınırlı biçimde ele alınan anatomik bebeklere ilişkin kapsamlı bir çerçeve sunmayı amaçlamaktadır.

Derginin sonunda yer alan kitap tanıtımı Berkay Kibar tarafından ele alınmıştır. “*Sam White, Osmanlıda İsyân İklimi, Çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul: Alfa Yayınları, 2019*” başlıklı kitap tanıtımında, Osmanlı tarih yazımında disiplinler arası yaklaşımların önemini ele alınarak Sam White’ın *Osmanlı’da İsyân İklimi* adlı eseri çerçevesinde Celali İsyânları incelemektedir. Çalışma, 16. yüzyıl sonu ile 17. yüzyıl başında yaşanan isyanların neden ve sonuçlarının, iklimsel ve coğrafi etkenler üzerinden nasıl açıklandığını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Prof. Dr. Yücel NAMAL

Karaelmas Sosyal Bilimler Dergisi Baş Editörü

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Sağlık ve Sosyoloji Ekseninde Yazılan Lisansüstü Tezlerin Analizi: Gelişim, Dönüşüm ve Disiplinler Arası Yansımalar

Analysis of Postgraduate Theses Written on the Axis of Health and Sociology: Development, Transformation, and Interdisciplinary Reflections

Temmuz GÖNÇ ŞAVRAN, Ahmet Furkan SÜNER, Ahmet Can BİLGİN83

Yeni Asur Dönemi (MÖ 1000-612) Sosyo-Kültürel Yaşam ve İnanç Sisteminde Köpeğin Yeri

The Place of the Dog in the Socio-Cultural Life and Belief System of the Neo-Assyrian (1000-612 BCE) Period

Bilcan GÖKCE 104

Kadı Burhaneddin Ahmed'in Emir Timur Tehdidine Karşı Koyma Çabaları

Qadi Burhan Al-Din Ahmad's Efforts to Counter Amir Timur's Threat

İsmail TURAN 119

David Hume Fikirleri ve Doğu Özelinde Türklerle İlgili Görüşleri

David Hume's Ideas and His Views on the Turks, Especially in The East

Cengiz MUTLU 129

XIX. Yüzyıl Sonunda Teselya'da Müslüman Ahalinin Tahliye Sürecindeki Konumu:

Henry Bey'in Diplomatik Raporu

The Status of the Muslim Community in Thessaly During the Evacuation at the End of the 19th Century:

The Diplomatic Report of Mr. Henry

Rahime Yavuz GERENTEPE 137

Faillik Hissi Ölçeği'nin Türkçe Formunun (SOAS-TR) Psikometrik Özelliklerinin İncelenmesi

Psychometric Investigation of the Turkish Version of the Sense of Agency Scale (SOAS-TR)

Yasemin YEŞİLYAPRAK, Esra DEMİRKAN 148

Çocuk Edebiyatında Karakterler Arası İlişkiler ve Çatışmaların Edebî Analizi

Literary Analysis of Inter-character Relationships and Conflicts in Children's Literature

Rövşen MEMMEDOV 162

Derleme/ Review

Çocuğa Yönelik Cinsel İstismar Olaylarında Anatomik Bebeklerin Kullanımı

Use of Anatomical Dolls in Child Sexual Abuse Cases

Ayça DEMİR 176

Kitap Tanıtımı / Book Review

Sam White, *Osmanlıda İsyan İklimi*, Çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul: Alfa Yayınları, 2019

Sam White, the Climate of Rebellion in the Early Modern Ottoman Empire, Trans. Nurettin Elhuseyni, Istanbul:

Alfa Publications, 2019

Berkay KİBAR 191

SAĞLIK VE SOSYOLOJİ EKSENİNDE YAZILAN LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ANALİZİ: GELİŞİM, DÖNÜŞÜM VE DİSİPLİNLER ARASI YANSIMALAR

Temmuz GÖNÇ ŞAVRAN* , Ahmet Furkan SÜNER** , Ahmet Can BİLGİN***

Özet

Bu çalışma sosyoloji ve sağlıkla ilgili lisansüstü tezleri incelemeyi, bu çalışmalardaki ilgi ve eğilimleri saptamayı ve yıllara göre konularda veya yöntemde bir değişiklik olup olmadığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma içerik analizi tekniğiyle gerçekleştirilmiştir. Ulusal Tez Merkezi'ne kayıtlı 5,567 tez taranmış, eleme süreci sonucunda örnekleme girmeye uygun 758 lisansüstü tez olduğu tespit edilmiştir. Kapsama giren tezlerin en eskisi 1990, en yenisi 2024 yılında yazılmıştır. Daha önceki döneme oranla son on yılda en çok artış gösteren tez konularında ilk üç sırada salgın, yoksulluk ve göç/göçmen konuları bulunmaktadır. Bulgular, farklı disiplinlerde ve enstitülerde üretilen tezlerde toplumsal cinsiyet, beden, sağlık çalışanları ve engellilik gibi temaların da sık çalışıldığını göstermektedir. Sağlık sosyolojisinin disiplinler arası niteliğinin güçlendiği, sosyolojik perspektifin farklı akademik alanlarda giderek daha fazla benimsendiği gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyoloji, Sağlık, İçerik analizi, Lisansüstü araştırmalar, Araştırma eğilimleri

ANALYSIS OF POSTGRADUATE THESES WRITTEN ON THE AXIS OF HEALTH AND SOCIOLOGY: DEVELOPMENT, TRANSFORMATION, AND INTERDISCIPLINARY REFLECTIONS

Abstract

This study aims to analyze graduate theses related to sociology and health, identify their main interests and trends, and determine whether there have been thematic or methodological shifts over time. The research was conducted using content analysis. A total of 5,567 theses from the National Thesis Center were reviewed, and 758 were found eligible for inclusion. The publication years of the theses range from 1990 to 2024. Compared to earlier periods, the last decade saw the highest increase in topics related to pandemics, poverty, and migration. Findings indicate that themes such as gender, the body, healthcare professionals, and disability are frequently studied in theses produced across disciplines and institutions. It has been observed that the interdisciplinary nature of health sociology is strengthening and the sociological perspective is increasingly being adopted in different academic fields.

Keywords: Sociology, Health, Content analysis, Postgraduate research, Research trends

* Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Eskişehir, Türkiye, tgonc@anadolu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-0561-4661

** Uzm. Dr., Zonguldak Çaycuma İlçe Sağlık Müdürlüğü, furkanafs@hotmail.com, Zonguldak, Türkiye, ORCID ID: 0000-0003-1383-3215

***Dr. Öğr. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Temel Tıp Bilimleri Bölümü, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, İzmir, Türkiye, ahmetcanbilgin@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6087-9358

Giriş

Sağlık, yalnızca biyolojik bir mesele olmanın ötesinde, toplumsal yapılar, kültürel dinamikler ve kimlik inşasıyla ilgili olduğu için sosyal bilimlerde önemli bir çalışma alanıdır. Sosyal bilimlerde, özellikle sosyoloji disiplininde sağlık konusunun ele alınması, yalnızca bireylerin hastalık deneyimlerini anlamakla kalmaz; aynı zamanda sağlık politikalarının geliştirilmesi, sağlık hizmetlerine erişimdeki eşitsizliklerin belirlenmesi ve toplumsal müdahalelerin tasarlanması gibi kritik süreçlere de katkı sağlar. Türkiye’de sağlık ve sosyoloji ekseninde yürütülen lisansüstü tezler, bu alandaki bilgi üretiminin temel yapı taşlarıdır. Tezler yalnızca öğrencilerin akademik becerilerini ortaya koymaz, kuramsal ve ampirik açıdan sosyolojiye ve sosyal bilimlere katkıda bulunur, toplumsal sağlık sorunlarının ve güncel eğilimlerin görünür hâle gelmesini sağlar. Sistematik olarak incelenen lisansüstü tezler aracılığıyla, alanın hangi konulara yoğunlaştığı, hangi yöntemlerin tercih edildiği ve zaman içinde nasıl bir dönüşüm yaşandığı net biçimde ortaya konabilir. Böylece tezlerin sadece bireysel akademik üretimler olarak değil, disiplinin gelişimine ve bilimsel literatüre sağladığı katkı açısından da önemi vurgulanmış olur. Bu makale, Türkiye’deki sosyoloji ve sağlık alanındaki tezleri inceleyerek, bu alandaki akademik eğilimleri, kullanılan yöntemleri ve konuların zaman içinde nasıl değiştiğini analiz etmeyi amaçlamaktadır.

1. Sosyal Bilimler ve Sağlık

Dünyada da Türkiye’de de sağlık sosyal bilimlerin, özellikle de sosyolojinin ilgi alanına görece sonradan giren kavramlardan biri olmuştur (Güven, 2014: 128). Sağlıkın sosyal bilimlerde geç keşfedilmesinin temel nedenlerinin başında, sağlıkla ilgili konuların yalnızca tıp alanının uzmanlık alanına ait olarak görülmesi gelir. Akademik bilgi üretimi uzun yıllar bu ön kabulle sınırlandırıldığı için sağlık, sosyal bilimlerde uzak durulan konulardan biri olmuştur. Bu nedenle bu konuda yapılacak bir çalışmada öncelikle sağlık ne olduğu ve tıp kurumuyla ne ölçüde kesişip ondan ne ölçüde ayrıldığı konusunda bir perspektif benimsemek önemlidir. Toplumların sağlığa ilişkin bilgi üretimleri, düzenlemeleri ve uygulamaları tarihsel olarak büyük ölçüde tıp disiplini aracılığıyla şekillenmiştir. Ancak sağlık ile tıp terimlerinin sıklıkla birbirinin yerine kullanılması hem kavramsal bir bulanıklığa hem de bu alanlarda yapılan analizlerin sınırlandırılması

na yol açmaktadır. Oysa sağlık, yalnızca hastalıkların tedavisinden ibaret bir mesele değildir; bireylerin fiziksel, ruhsal ve sosyal iyilik hâllerini kapsayan, çok katmanlı bir toplumsal olgudur. Tıp ise, bu olgunun belirli bir boyutuna—çoğunlukla biyolojik olanına—odaklanan, kurumsallaşmış, uzmanlaşmış ve tarihsel olarak devletle yakın ilişkiler içinde gelişmiş bir bilgi ve uygulama alanıdır. Bu fark, yalnızca semantik değil, toplumsal eşitsizliklerin, sağlık hizmetlerine erişimin ve bireylerin bedenleriyle olan ilişkilerinin nasıl anlaşıldığını ve düzenlendiğini belirleyen temel bir ayrımı işaret eder. Bu ayrımı vurgulayan Callahan “Dünya Sağlık Örgütü’nün Sağlık Tanımı” başlıklı makalesinde tıbbın sağlığın sadece bazı boyutlarıyla ve sınırlı şekilde ilişkili olduğunu savunmaktadır (Callahan, 1973: 77-88).

Tıp ve sağlık arasındaki bu ayrım, özellikle sosyal bilimlerin konuyu ele alma biçiminde belirginleşmiştir. Sosyoloji, antropoloji, tarih gibi sosyal bilim disiplinleri sağlıkla ilgili konuları tıp perspektifinden değil, toplumsal eşitsizlikler, kültürel normlar, topluluk dinamikleri ve yaşam koşulları bağlamında inceler, sağlığın toplumsal ve kültürel boyutunu analiz eder. Ancak hâkim bilgi biçimleri açısından bakıldığında, sağlık ve tıp kavramları sıklıkla eşanlamli gibi kullanılmakta; «sağlık sistemi», «tıbbi bakım», «hasta» ya da «tedavi» gibi kavramlar iç içe geçerek tıbbın sağlık üzerindeki tanımlayıcı iktidarını pekiştirmektedir. Bu durumun tarihsel kökenleri genellikle sağlığın biyomedikal modelinin yükselişiyle ilişkilendirilir. Tıbbın hastane merkezli bir perspektif geliştirdiği, bireyi beden üzerinden tanımladığı ve sağlık sorunlarını patolojik, ölçülebilir ve tedavi edilebilir durumlara indirgediği bu paradigmanın 20. yy. başlarından itibaren, sosyal modelin geliştirildiği 1970’lere dek sürdüğü ileri sürülür (Nettleton, 2006: 2-7).

Oysa Türkiye’de tıbbi düşünce, neoliberalizmin tıp da dahil tüm toplumsal kurumları dönüştürmesinden önce ve elbette toplumla yakın ilişki içinde olan bazı tıp dalları ile sınırlı olmak üzere, bu indirgemeci paradigma ile sınırlı kalmamıştır. Bunun önemli göstergelerinden biri, TBMM kurulduktan on gün sonra kurulan Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti’dir (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı). Osmanlı Devleti’nde sağlık işleri sağlık kurumları devlet örgütlenmesinde ikincil bir konuma sahip olmuş, ayrı bir bakanlığa sahip olmayıp önce Hariciye (Dış İşleri), sonra Dahiliye (İç İşleri) Bakanlıklarına bağlı kalmış-

tır. Buna karşılık Türkiye Büyük Millet Meclisi, savaş yıllarının ardından Anadolu'da bozulan sağlığı onarmak ve halkın ihtiyaçlarına doğrudan yanıt vermek amacıyla yeni bir yapılanmaya gitmiş ve sağlık ve sosyal yardım hizmetlerini tek çatı altında toplayan "Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti" 3 Mayıs 1920 tarihinde kurulmuştur (Tekir, 2019: 1301-1326). Sağlık ve sosyal yardımın aynı bakanlık bünyesinde birleşmesi, TBMM'nin toplumsal sorunlara bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşma kararlılığının somut bir göstergesi olarak okunabilir. Tekir'in aşağıda aktardığı üzere bu durum hem halk sağlığını koruma hem de savaş nedeniyle sahipsiz kalan yetim çocuklar gibi sosyal sorunlara çözüm üretme hedefinin bir arada yürütülmesi ihtiyacından kaynaklanmıştır: (Tekir, 2019: 1302-1303).

TBMM Hükümeti bu Vekâlet ile hem sağlık hem de içtimai muavenet (sosyal yardım) meselelerinde çözüm üretecekti. İctimai muavenet, Anadolu'ya savaş yıllarından miras kalan yetimler meselesinin çözümü için hayati öneme sahipti. Savaş yıllarında anne ve babalarını kaybeden kimsesiz çocuklar Anadolu'nun her köşesinde sokakları dolduruyordu. Camilerin çoğunluğunda kimsesiz çocuklar, muhacir denilerek koruma altına alınmıştı. Kimsesiz çocuklar meselesi artık bir Anadolu gerçeğine evrilmişti. Bu çocuklara Dahiliye Nezareti tarafından yardım yapılıyordu. TBMM kuruluşunun ilk günlerinden itibaren dönüşümü başlattı. Başta kimsesiz çocuklar olmak üzere devletin sosyal yönünü sağlamak maksadıyla yapılacak yardımların bir bakanlık bünyesinde toplanması için yeni kurulacak bakanlığa Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı) adı verilmesi uygun görülmüştü.

Sıhhiye ve İctimai Muavenet Vekaleti tarafından hazırlanan Türkiye'nin Sıhhi-i ve İctimai Coğrafyası (1930-1945) başlıklı kitap dizisi de yine sağlığın toplumsal, bütüncül bir perspektifle ele alındığını göstermektedir. Özellikle il sağlık müdürlerinden alınan malumat ve raporlarla oluşturulan bu kitaplar Türkiye'nin farklı bölgelerindeki sağlık koşullarını değerlendirirken sadece hastalık oranlarına ya da doktor sayısına odaklanmamış; bölgesel iklim, geçim kaynakları, hijyen alışkanlıkları, aile yapısı ve hatta yerel halkın karakteristik özellikleri gibi sosyal, eko-

nomik ve kültürel faktörleri de dikkate almıştır. Öyle ki bu kitaplar halk kültürü, halk edebiyatı, coğrafya ve tarih araştırmacıları için de önemli bir kaynak olmuştur (Aydın, 2018: 89-114). Bu eser sağlığın toplumsal belirleyicileri bağlamında, toplumsal olanla kurduğu etkileşimi ve sağlık bilgisinin çok boyutlu yapısını gözeterek ele alındığını göstermektedir. Diğer bir deyişle sağlık sosyolojisinde batı literatüründe mevcut olan yirminci yüzyılın başında önce biyomedikal modelin egemen olduğu, sonra bunun eleştirildiği ve sosyal modelin bu eleştirilerden doğduğu iddiası önemli bir dönüşümü açıklasa da Türkiye'den verilen bu veriler göz önüne alındığında eleştirel bir gözle okunmalıdır (Annandale, 1998: 7-9). Nitekim İngiltere'de de benzer bir olgunun gözlemlendiğini söylemek mümkündür: sağlık reformunun önünü açan gelişmelerden biri, Boer Savaşı ve I. Dünya Savaşı sırasında orduya asker toplanmaya çalışıldığında işçi sınıfı erkeklerinin açlık, hastalık ve fiziksel zayıflık nedeniyle savaşamayacak durumda olduklarının fark edilmesidir. Bu durum, politik aktivizm ve sosyal reform çabalarıyla birleşerek, 1930'lardaki Büyük Buhran'ın etkisiyle sosyal refah devletinin temelini atmıştır. Bu nedenle bu dönemde reformcuların yaptıkları çalışmalarda hastalığın toplumsal deseni merkezi bir yere sahiptir (White, 2002: 58). Her iki örnekte de devletin sağlıklı bir nüfusa ihtiyaç duyduğu dönemlerde hastalığın ve sağlığın toplumsal bağlamı içinde ele alındığı görülmektedir.

Ancak tıp kurumu ekonomi politikalarına bağlı olarak dönüştükçe sağlığı tıbbın ilgi alanı ile sınırlama eğilimi göstermeye başlamıştır. Sağlığın biyomedikal modeli olarak adlandırılan paradigma çerçevesinde beden ve zihin birbirinden ayrı düşünülür, beden tamir edilebilecek parçalardan meydana gelen bir makine gibi görülür ve genel olarak sağlık toplumsal bağlamından soyutlanarak, tedavi edilebilir hastalıklara indirgenerek ele alınır (Annandale, 1998: 7). Bu model 1970 sonrası ekonomik ve siyasal tercihlerle de uyumludur; zira neoliberal sağlık politikalarıyla birlikte kâr üretimi, ölçülebilirlik ve müdahale edilebilirlik tıbbın ve dolayısıyla sağlığın temel parametreleri hâline gelmiştir (Baer, Singer ve Susser, 2017: 35-66). Bu dönüşüm, yalnızca tıbbi uygulamalarda değil, sağlıkla ilgili akademik bilgi üretiminde de kendini göstermiştir. Örneğin sağlık sosyolojisinin ilk dönemi olan tıpta sosyoloji (Sociology in Medicine) döneminde sağlığın kendisine odaklanılmamış, çalışmalar sağlık profesyonellerinin ve hastaların, ancak tıp aç-

sından sorunlu görülen davranışları ile sınırlandırılmış, sosyal bilimlerin genelinde sağlıkla ilgili çalışmalar tıbbın belirlediği kategoriler ve öncelikler doğrultusunda ele alınmıştır (White, 2002: 27-33). Bu modelin eleştirileri çerçevesinde, beden ve zihnin birbirinden ayrılamayacağı, sağlığın sosyal, ekonomik, kültürel ve politik bağlamdan soyutlanarak ele alınmaması gerektiği, hastalıkların değerden bağımsız kategoriler olmadığı ve sağlığın ancak toplumdaki güç ilişkileri ve toplumsal eşitsizlikler dikkate alındığında anlaşılabilirliği varsayımlarına dayanarak sağlığın sosyal modeli geliştirilmiştir (Waldby, 1996: 19-50). Böylece sağlık kavramının kapsamı genişlemiş, kısmen geleneksel tıp anlayışında da yer alan öğeleri içererek bütünsel şekilde kavranmaya; fiziksel, zihinsel, duygusal ve sosyal boyutların tümünü kapsayan bir iyilik hali olarak tanımlanmaya başlamıştır (Miller ve Foster, 2010: 4-8).

Bu gelişme sağlık konusunu sağlık bilimleri alanının sınırları dışına çıkarmışsa da sosyal bilimlerin konuya olan ilgisinin pek çok ülkede sağlığın metalaşmaya, ekonomi politikalarının, tüketim kültürünün ve popüler kültürün bir parçası haline gelmeye başlamasıyla arttığı söylenebilir. Sağlık alanının neredeyse tamamen özel sektörün egemenliğinde olduğu ABD’de 1970’lerin orta sınıfını inceleyen Crawford’un kavramsallaştırdığı sağlamlık (healtism) söylemi neoliberal ekonomi politikalarının uygulanmasıyla birlikte pek çok ülkede kabul görmeye başlamıştır (Crawford, 1980: 365-390). Bu söylem en kısa şekilde özetlenecek olursa devletin küçülerek sağlık alanından çekilmesiyle oluşan boşluğun bireyle doldurulması, sağlığın belirleyicileri olan ekonomik, politik, çevresel etkenlerin görmezden gelinip sağlığı bozanın da iyileştirenin de bireysel davranış olduğunun ileri sürülmesine dayanır. Üstelik bu söylemde sağlıklı olma halinin kendisi ayrıcalıklı ve önemli bir üst-değer, bir ahlâki pozisyon olarak kabul görür (Crawford, 2006: 410). Kamu spotları ve reklamlarla desteklenen bu söylemde sağlık için organik yiyecekler, meditasyon, spor salonu üyelikleri ve vitamin takviyeleri gibi satın alınabilecek meta ve hizmetlerle riskleri azaltma gereği vurgulanır, halbuki bunun ardında yatan neoliberal yönetimselliğin sağlık harcamalarından kurtulma çabasıdır (Gönç Şavran, 2022: 83-85). Ancak özneler bu söylemi içselleştirir ve sağlamlık halini zindelik ve güzellik gibi gözlemlenebilir özellikler üzerinden bedeninde göstermeye çalışır (Baudrillard, 1998:

138-140). Özetle, çağdaş Batı toplumlarının çoğunda sağlık öznelerin gündelik yaşamında sahip olup göstermesi gereken bir statü sembolü ve bir tüketim alanı haline gelmiştir.

Özne düzeyindeki bu değişime ek olarak sağlık kavramının yapısal düzeyde de sosyal bilimlerin ilgisini çektiği görülmektedir. Nitekim hakikatin anlamının değiştiği post-truth çağında artan bilimsel sahtecilik, sosyal medya araçları üzerinden doğruluğu kanıtlanmadan aktarılan bilgiler, faydaları kanıtlanmadan sunulan ve tüketilen mal veya hizmetler, bilgi kirliliği ve dezenformasyon sağlığın toplumsal kurum olarak karşılaştığı yeni riskler olmuştur (Heinrich, 2020: 198-202). Küreselleşmeyle birlikte daha hızlı yayılmaya başlayan salgın hastalıkların toplumda yarattığı endişe de sağlıkla ilgili çalışmaların artmasında etkili olmuş, sosyal medyada sürekli artan bilgi yığını yeni soruların artmasına ve infodemi (bir hastalık salgını sırasında dijital ve fiziksel ortamlarda yayılan, yanlış veya yanıltıcı bilgilerin de dahil olduğu, sağlığa zarar verebilecek riskli davranışlara yol açabilecek aşırı bilgi yükü) gibi görece yeni kavramların yaygınlaşmasına yol açmıştır (Zielinski, 2021: e40).

Sağlık, günümüzde yalnızca hastalıkların yokluğu olarak değil, bireylerin gündelik yaşamları, sınıf, cinsiyet, etnisite gibi yapısal eşitsizliklerle ilişkileri, çevre ile etkileşimleri ve hatta duygulanım biçimleri üzerinden analiz edilmektedir. Bu bağlamda sağlık sosyolojisi, sağlığı yeniden tanımlamaya yönelik epistemolojik bir müdahale olarak değerlendirilebilir. Söz konusu müdahale, sağlığı bireysel bir mesele olmaktan çıkarıp, toplumsal eşitsizliklerin ve yapısal şiddetin bir göstergesi olarak konumlandırır. Dolayısıyla günümüzde sağlık alanında yapılan akademik çalışmalar, yalnızca tıbbi bilgi üretim süreçlerini eleştirel bir süzgeçten geçirmekle kalmamakta, aynı zamanda sağlığı toplumsal bağlamına yerleştiren çok-disiplinli yaklaşımlar geliştirmektedir. Özellikle sağlık antropolojisi, feminist sağlık çalışmaları ve eleştirel halk sağlığı gibi alt alanlar, sağlığın toplumsal üretimini, bedenin toplumsal inşasını ve tıbbi iktidarın sınırlarını yeniden düşünmeyi mümkün kılmaktadır. Bu eğilim, hem sağlık sosyolojisinin kuramsal çerçevesini genişletmekte hem de sosyal bilimlerin tıbbın epistemolojik hegemonyasına karşı eleştirel bir alan inşa etmesine olanak tanımaktadır.

Yukarıda kısaca değinilen nedenlerle sosyal bilimlerle sağlığın kesiştiği alanda yapılan çalışma sayısı artmıştır. Yaşama ve çalışma koşulları, tüketim ve nüfusun biyopolitik yönetimi gibi ortak noktaları nedeniyle sosyoloji ve sağlık arasındaki ilişkinin diğer sosyal bilim disiplinlerine göre daha yoğun olduğu söylenebilir. Bu çalışma bu noktadan hareketle sosyoloji ve sağlıkla ilgili tezleri incelemeyi, bu çalışmalardaki ilgi ve eğilimleri saptamayı ve yıllara göre konularda veya yöntemde bir değişiklik olup olmadığını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

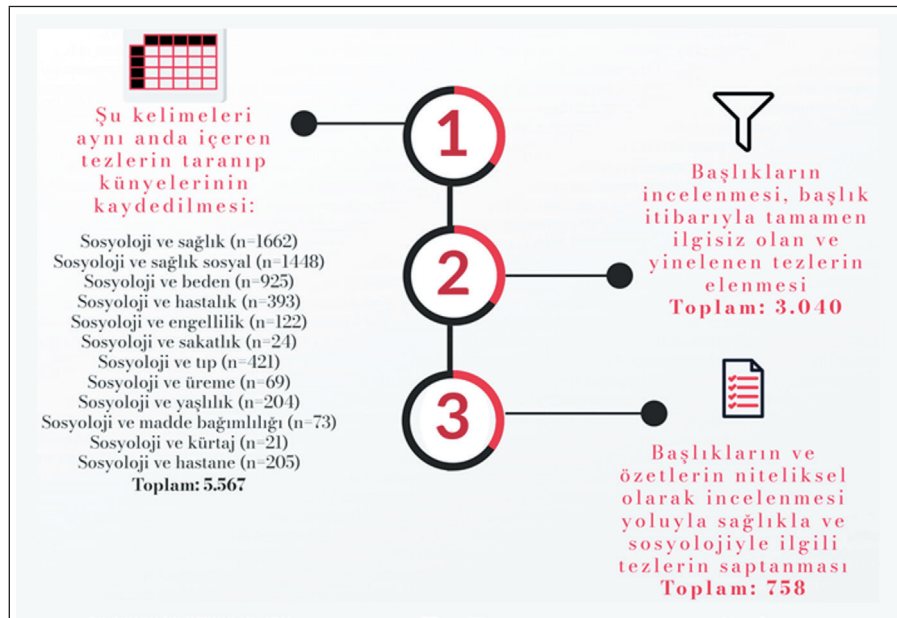
Bu amaca yönelik olarak yapılan sınırlı sayıda çalışma içinde Seda Güven'in 2014 yılında yayımlanan "Türkiye'de Sağlık Sosyolojisi Çalışmaları" başlıklı ve Necla Yılmaz, Betül Sarı ve Ramazan Erdem'in 2021 yılında yayımlanan "Lisansüstü tezler perspektifinden sağlık sosyolojisi ile ilgili disiplinlerin tespiti" başlıklı çalışmaları öne çıkmaktadır (Yılmaz, Sarı ve Erdem, 2021: 99-33). Seda Güven'in yaklaşık on yıl önce yayımlanan çalışması sadece lisansüstü tezlere değil, tüm akademik çalışmalara odaklanan kapsamlı bir literatür taramasıdır ve Türkiye'de sağlık sosyolojisinin yetersiz kurumsallaştığı ve disiplinler arası iş birliğinin eksik olduğu sonucuna varmıştır (Güven, 2014: 152). Yaklaşık on yıl sonra, Yılmaz vd.'nin sağlık sosyolojisi alanında 1993-2020 yılları arasında yazılan lisansüstü tezleri incelediği araştırma bu iş birli-

ğinin arttığını göstermektedir. Bibliyometrik analiz yöntemini kullandıkları araştırmalarında Yılmaz vd. sağlık sosyolojisinin sosyoloji, psikoloji, sağlık kurumları yönetimi gibi disiplinlerle kesişen çok disiplinli bir alan olduğu vurgulamış ve tezlerin hastalık, hasta davranışı ve hastalık deneyimi gibi temalara odaklandığını gözlemlemişlerdir. Bu çalışma da benzer şekilde sağlık ve sosyoloji ekseninde yazılan tezlerin içerik analizini yaparak araştırma eğilimlerini ortaya koymayı hedeflemiştir. Ancak, Yılmaz vd.'nin çalışmasından farklı olarak bu makale sadece sağlık sosyolojisi alanında yazılan tezleri değil, yöntem bölümünde açıklanan gerekçelere dayanarak sosyoloji dışındaki disiplinlerde yazılan ama sosyal bilim ve sağlık kesişimindeki konuları ele alan tüm tezleri kapsamaktadır. Her iki çalışma da sağlık sosyolojisinin dinamik ve çok boyutlu yapısını vurgulamakla birlikte bu çalışma kapsama giren tezlerin konularında yıllara göre gözlemlenen konu değişimini ve metodolojik eğilimleri de analiz etmektedir.

2. Yöntem

Bu çalışma nicel yöntemle ve içerik analizi tekniğiyle gerçekleştirilmiştir. 5,567 tez taranmış, eleme süreci sonucunda örnekleme girmeye uygun 758 lisansüstü tez olduğu tespit edilmiştir (Bkz. Şekil 1). Taranan tezlerin kapsamı sadece sosyoloji disiplini-

Şekil 1: Eleme Sürecinin Aşamaları

üretilen tezlerle sınırlı tutulmamıştır, çünkü hem paylaştıkları sosyal teorinin kuramsal temelleri açısından sosyal bilim disiplinlerini birbirinden ayırmak niteliksel olarak anlamlı değildir, hem de bu çalışmanın yapıldığı dönemde sadece sosyoloji alanında sağlıkla ilgili yapılan lisansüstü çalışmaların sayısı (n=15) oldukça sınırlıdır.

Çalışmaya dahil edilen tezlerin saptanmasında şu yol izlenmiştir: İlk olarak tezin tümünde aynı anda sağlık ve sosyoloji kavramlarının geçtiği tüm tezler (n=5,567) seçilerek künyeleri kaydedilmiştir. Ancak tezin herhangi bir yerinde bu kavramların geçmesi her tezi zorunlu olarak sağlıkla ve sosyolojiyle ilgili kılmayacağı için ikinci aşamada tüm tezlerin başlıkları incelenmiş ve başlık itibarıyla tamamen ilgisiz olanlar ve yinelenen tezler elenerek kapsam dışında bırakılmıştır. Üçüncü aşamada üç araştırmacı geri kalan 3,040 tezin başlıklarını ve gerektiğinde özetlerini niteliksel olarak inceleyerek sağlıkla ve sosyolojiyle ilgili olan tezleri saptamış, örnekleme 758'e indirmişlerdir.

Bu eleme sürecinde sağlıkla dolaylı olarak ilişkili olan beden sosyolojisi, ölüm sosyolojisi, nüfus sosyolojisi gibi alanlara ait olan tezler, eğer doğrudan sağlıkla ilişkilendirilebiliyorsa kapsama dahil edilmiştir. Örneğin ölümün medyada temsili veya bir düşünürün ölüm olgusuna yaklaşımının sosyolojik incelemesi gibi konularda yapılmış çalışmalar kapsama alınmamış, diğer taraftan bazı dezavantajlı grupların ölüm oranlarını inceleyen veya ölüme giden süreçte sağlık personelinin karşılaştığı etik sorunlar kapsama alınmıştır. Yine örneğin beden sosyolojisi içinde dövmeyle kültürel olarak inceleyen çalışmalar kapsam dışında bırakılmış, ama kürtajla, obeziteyle veya anoreksiyle ilgili çalışmalar kapsama alınmıştır. Yine örneğin ölçek kullanarak sosyolojik bir kavramı sağlık personelinin oluştuğu bir örneklemden veri toplayarak ölçmeyi amaçlayan çalışmalar, ölçmeyi amaçladıkları kavram sağlıkla ilgili değilse kapsama alınmamıştır. Kapsama alınacak her tez için üç araştırmacının da aynı fikirde olması bir gereklilik olarak belirlenmiştir. Kapsamın sınırını çizebilmenin çok zor olduğu bu eleme sürecinde hem çok sayıda ve farklı boyutlarla tanımlanan sağlık kavramının hem de sosyoloji kavramının sınırlandırılmış, belirli bir tanımını temel almak gerektiği açıktır (Gönç Şavran & Suğur, 2014: 66-67). Bu çalışma için sağlık kavramı öznenin

kişisel davranışlarından toplumsal yapıya kadar tüm düzeylerde insanın fiziksel, zihinsel, duygusal ve toplumsal iyilik halini ifade etmektedir. Kapsama alınan çalışmaların sosyolojiyle ilgili olduğunu saptamak için kullanılan kriter ise toplumun yapısı, işleyişi, gelişimi, özne-yapı ilişkisi ve öznenin çevresiyle bu bağlamlarda kurduğu etkileşimler gibi sosyolojinin çalışma alanlarından birini içermesidir. İncelenen tezlerin üretildiği disiplin sosyoloji olmasa da kapsama alınmaları için gerekli olan kriter, özetleri incelendiğinde araştırma problemlerinin sosyolojik sorular içermesi veya problemlerini cevaplamak için sosyolojik kuram ve tartışmalara başvurmuş olmalarıdır. Bu kısıtlara göre yapılan eleme sonucunda kriterlere uyan, sağlıkla ve sosyolojiyle ilgili olan 758 lisansüstü teze ulaşılmıştır. Tezlerin 18 (%2,4)'üne erişim kısıtlı olduğu için başlık, konu başlığı, özetinde yer alan bilgiler, anabilim dalı ve bilim dalı dışında bilgi edinilememiştir

Veriler Excel programıyla analiz edilmiştir. Her tez için şu değişkenler girilmiştir: okuyan/değerlendiren araştırmacı, sıra no, tez no, yazar, yıl, tez adı, konu (konu 1, 2 ve 3 şeklinde üç değişkenle ölçülmüştür) konuların alt kodları, üniversite adı, enstitü/kurum adı, anabilim dalı, bilim dalı, yöntem (teorik/ampirik), ampirik çalışmalarda yöntem (karma/nicel/nitel), nitel araştırmalarda desen adı, örneklem büyüklüğü, veri toplanan il, dil, tür (yüksek lisans, doktora, tıpta uzmanlık, sanatta yeterlik), yazar tarafından belirtilen konu başlıkları.

Yazarlar teze birden fazla konu başlığı atayabilmektedirler, bu nedenle konu başlığı toplamı (803) kapsama alınan tez sayısından (758) daha yüksektir. Yazarlar tarafından belirtilen konu başlığının yanı sıra, kapsama alınan tüm tezler araştırmacılar tarafından tez başlığı, özeti, gerektiğinde de içeriği okunarak incelenmiş, konu başlıkları niteliklerine göre kodlanmış, sınıflandırılmış ve üç konu değişkeni ve bir alt konu değişkeni oluşturulmuştur. Yazarların birden fazla konu başlığı atamasına benzer olarak tezler aynı anda birden fazla konuya ilişkinse birden fazla kodla kodlanmıştır. Konu 1 değişkeninde 758, konu 2 değişkeninde 410, konu 3 değişkeninde 80 tez kodlanmıştır. Diğer bir deyişle tezlerin tümünün konusu konu 1 değişkeninde belirtilmiş, başka konularla ilgili olan 410 tezin ikinci konuları konu 2 değişkenine girilmiş, üçüncü bir konuyla ilgili olan 80 tez de konu 3 değişkenine girilmiştir. Bu nedenle tematik analiz sonucu

yapılan sınıflandırmada (Tablo 2) toplam 1248 frekans söz konusudur. Şekiller R programında ggplot2, tidyr, dplyr paket programları kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

2.1. Sınırlılıklar

Bu çalışmanın yöntem bölümünde, tezlerin seçim ve kodlama sürecine dair detaylı ve titiz bir çalışma yürütülmüş olsa da bazı sınırlılıklar söz konusudur. Öncelikle, tezlerin sağlık ve sosyoloji ile ilişkilerinin belirlenmesinde kullanılan eleme süreci, yöntem bölümünde de belirtildiği gibi büyük ölçüde araştırmacı yorumuna dayanmaktadır. Bu durum, subjektif değerlendirme ve disiplinler arası sınırların belirsizliği nedeniyle örnekleme sürecinde farklı yorumlamalara yol açabilir. Örneğin beden veya ölüm sosyolojisi gibi alanlarda yazılmış olan bazı tezlerin sağlık kavramıyla dolaylı ilişkili olup olmadığına ya da iktisat, kamu yönetimi gibi disiplinlerde yazılmış tezlerin sosyolojik çerçevede değerlendirilmeye uygun olup olmadığına araştırmacılar karar vermiştir. Bu nedenle, aynı konuda yapılacak başka çalışmalarda örneklemin kapsamı, araştırmacıların kavramsal çerçeveye ilişkin yorum ve önceliklerine bağlı olarak farklılık gösterebilir.

3. Bulgular

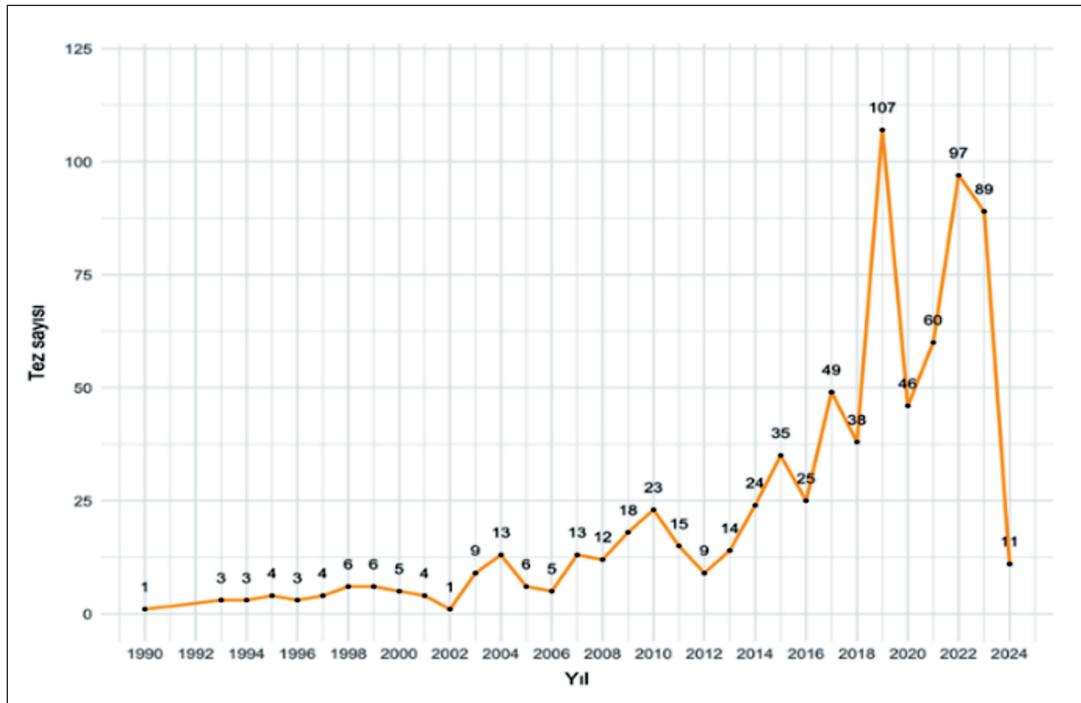
Bulgular, kapsama giren lisansüstü tezlerin sırasıyla yıllara, konulara, enstitü/kuruma, ana bilim dallarına, bilim dallarına, yöntemlerine, örneklem büyüklüklerine ve veri toplanan illere göre dağılımları üzerinden sunulacak ve tartışılacaktır.

3.1. Yıllara ve Tez Türlerine Göre Dağılım

Kapsama giren tezlerin en eskisi 1990, en yenisi 2024 yılında yazılmıştır. Yıllara göre tezlerin dağılımına bakıldığında 1990'da bir olan tez sayısı 2000 yılında dörde, 2010 yılında 23'e yükselmiştir. Covid salgınının henüz başlamadığı 2019 yılında kapsama giren konuda 107 tez yazıldığı görülmektedir (Bkz. Şekil 2). Şimdiye kadar sağlık ve sosyoloji alanı kapsamında tamamlanan tezlerin %32,7'si 2019 yılında, %29,6'sı 2022 yılında, %27,2'si ise 2023 yılında yazılmıştır. Diğer bir deyişle alan halen yeni sayılabilecek, gelişmekte olan ve ilgi çeken bir alandır.

Sağlık ve sosyolojiyle ilgili tezlerin yıllar içindeki artışında Türkiye'de genel olarak lisansüstü eğitim alan öğrenci sayısının artışının da payının olması çok muhtemeldir. Türkiye'de yapılan toplam doktora ve yüksek lisans sayısının artması pek çok alanda yazılan

Şekil 2: Sağlık ve Sosyoloji Alanındaki Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

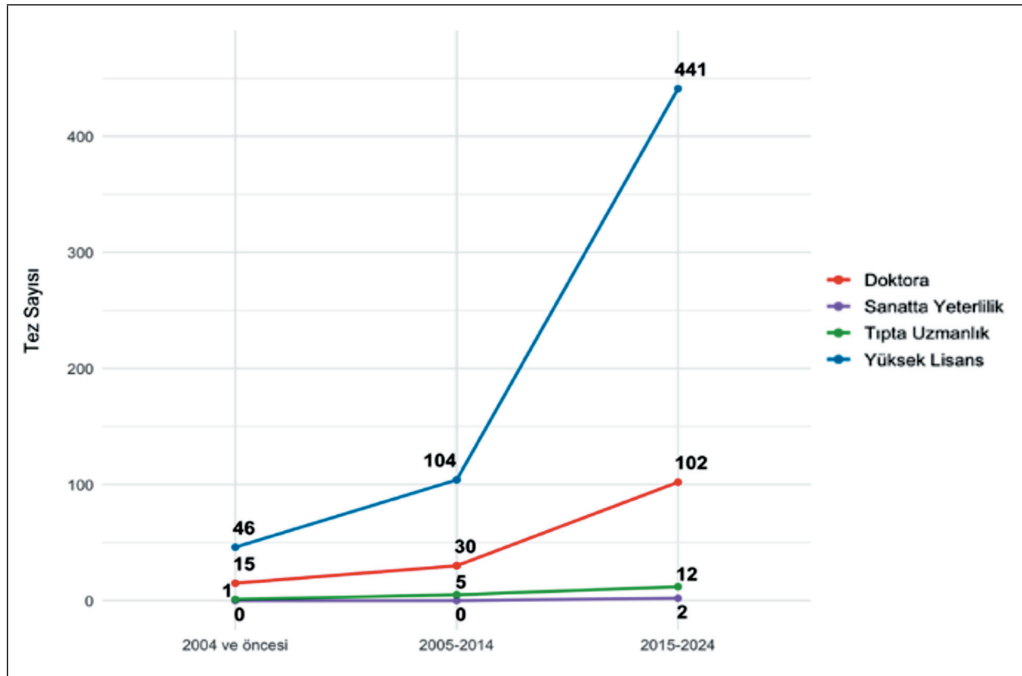
tez sayısının da artmasını beraberinde getirecektir. Türkiye’de 1982-83 öğretim yılında mezun olan yüksek lisans öğrencisi sayısı 1099, doktora öğrencisi sayısı 676’dır. Bu sayı 1992-93 öğretim yılında sırasıyla 4611 ve 1358; 2002-2003 16367 ve 2805, 2011-12 öğretim yılında 25704 ve 4462 olmuştur (Çetinsaya, 2014:56). 2023 yılında ise Türkiye’de 166 üniversiteden toplam 13.561 öğrenci doktora derecesi ile mezun olmuştur (YÖK, 2025:17). Bununla beraber, Türkiye’de 2002 sonrasında sağlık sisteminin Sağlıkta Dönüşüm Programı ile birlikte köklü şekilde değişmesi, sağlıkta özel kurumların artması, neoliberal ekonomi politikaları ve nüfus yapısındaki değişimlerle birlikte sağlık eşitsizliklerinin belirginleşmesi, özellikle kadın, çocuk ve göçmen sağlığı ile ilgili çalışmaların artmasında etkili olmuş görünmektedir. Küreselleşmeyle birlikte sağlık sorunlarının ulusal sınırları aşması ve dünya çapında görülen salgın hastalıklar da sağlık ve hastalık alanına yönelik ilgiyi artırmıştır. Bunların yanında sağlık alanında yeni teknolojilerin kullanılmaya başlanması, bedenle ilgili farkındalığın artması, toplumsal cinsiyet ve cinsel yönelim konularının önem kazanması gibi gelişmeler nedeniyle sosyal bilimcilerin sosyal, kültürel, ekonomik ve politik alanda sağlıkla ilgili daha çok çalışma yaptığı söylenebilir.

Kapsama giren 758 tezin 591’i (%78) yüksek lisans, 147’si (%19,4) doktora, 18’i (%2,4) tıpta uzmanlık, 2’si (%0,3) sanatta yeterlilik tezidir. Tez türlerinin zaman içindeki değişimi artış hızları üzerinden izlendiğinde, Şekil 3’te görülebileceği üzere sağlık ve sosyoloji ile ilgili konuların yüksek lisans tezlerinde daha çok tercih edildiği gözlenmektedir. 2004 ve öncesine kıyasla 2015-2024 döneminde bu alanda yazılmış doktora tezleri 6,8 kat artarken yüksek lisans tezleri 9,5 kat artmıştır. Tıpta uzmanlık tezlerinde de sayıca az olmakla beraber bir artış gözlenmektedir. Bu alanda sanatta yeterlik tezleri ise ilk olarak 2015-2024 döneminde yazılmıştır.

3.2. Konulara Göre Dağılım

Tezler yazarlar tarafından belirtilen ve Ulusal Tez Merkezi’nde görüntülenen konu başlıklarına göre değerlendirildiğinde en sıklıkla sosyoloji (n=614), psikoloji (n=71), sağlık kurumları yönetimi (n=45) sosyal hizmetler (n=41), kamu yönetimi (n=32) konularının belirtildiği görülmektedir (Bkz. Tablo 1). Konu başlıkları toplamının (n=803) kapsama alınan tez sayısından (n=758) daha yüksek çıkmasının nedeni bazı tezlere birden fazla konu atanmış olmasıdır. Bu durumlarda konular elenmemiş, tümü veri olarak kodlanmıştır.

Şekil 3: Tezlerin Türüne Göre Dağılımı

Sosyoloji ABD’de yazılan tez sayısı 294 (bkz. Tablo 5) ve sosyoloji bilim dalında yazılan tez sayısı 94 (Bkz. Tablo 7) olduğu halde yazarlar tarafından belirtilen konu başlığı sosyoloji olan (Bkz. Tablo 1) 614 tez bulunmaktadır. Bu da sosyoloji disiplini dışında yazılan çeşitli tezlerin konu başlığı olarak sosyolojiyi belirttiğini göstermektedir. Bu bulgu sağlık ve sosyolojinin kesiştiği alanın sosyal bilimlerin geneli tarafından ilgi gördüğünü ve bu çalışmanın kapsamının sosyoloji ana bilim dalında yazılan tezlerle sınırlandırılmamasının doğru bir karar olduğunu göstermektedir.

Araştırmacılar tarafından gerçekleştirilen ve yöntem başlığında açıklanan tematik analiz sonucunda yapılan sınıflandırmaya göre tezlerde en sık tekrarlanan konunun toplumsal cinsiyet olduğu, bunu salgın ve beden konularının takip ettiği görülmektedir (Bkz. Tablo 2). Yöntem bölümünde de belirtildiği üzere, birden fazla konuya dahil olan tezler birden fazla kodla kodlandığı için tematik analiz sonucunda çıkan toplam frekans (1248) kapsama alınan tez sayısından fazladır.

En sık tekrarlanan frekansa sahip olan toplumsal cinsiyet konusunda yazılmış tezlerden bazılarının başlıklarını vermek, konunun farklı disiplinlerde nasıl ele alındığını ve sağlık ve sosyolojiyle nasıl ilişkilendiğini göstermek açısından açıklayıcı olabilir. Örneğin:

- Üniversite hastanesine başvuran fertil ve infertil kadınların yumurta donasyonu hakkındaki düşünceleri (Tıp Fakültesi),
- Meslek seçiminde toplumsal cinsiyet rollerinin etkisi: Hemşirelik mesleği örneği (Kadın Çalışmaları ABD),
- Öznelik kapasitesi bağlamında biyolojik annelik: Üremeye yardımcı teknolojileri kullanan kadınların deneyimleri (Sosyoloji ABD),

Tablo 1: Tezlerin Yazarlar Tarafından Belirtilen Konu Başlığına Göre Dağılımı¹

Yazarların belirttiği konu başlığı	n
Sosyoloji	614
Psikoloji	71
Sağlık Kurumları Yönetimi	45
Sosyal Hizmetler	41
Kamu Yönetimi	32
İşletme	25
Halk Sağlığı	23
Sosyal Hizmet	23
İletişim Bilimleri	22
Spor	22
Din	21
Antropoloji	19
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri	19
Felsefe	18
Hukuk	16
Siyasal Bilimler	16

- Savaş ve toplumsal cinsiyet: Suriyeli mülteci kadınların toplumsal cinsiyete dayalı kadın sağlığı sorunlarının incelenmesi (Afet Eğitimi ve Yönetimi ABD),
- Türk kadınlarının karın ağrısı: Bekaret, evlilik öncesi seks ve kadın bedenleri üzerindeki ihtiyata verilen yanıtlar (Sosyal Antropoloji ABD),
- Meme kanseri hastası yoksul kadın olmak: Başetme ve sosyal destek süreçlerinin incelenmesi (Sosyal Hizmet ABD),
- Türkiye’de kadına yönelik aile içi şiddetin ekonometrik analizi: 2008 ve 2014 yılları karşılaştırması (Ekonometri ABD),

1 Tabloda frekansı en az 15 olan konular gösterilmiştir, bunun dışındaki konular ve frekansları şöyledir: Eğitim ve Öğretim (14), Adli Tıp (13), Psikiyatri (13), Beslenme ve Diyetetik (12), Hastaneler (12), Deontoloji ve Tıp Tarihi (9), Ekonomi (8), Halk Bilimi (Folklor) (8), Hemşirelik (8), Aile Hekimliği (7), Gazetecilik (7), Güzel Sanatlar (7), Bilim ve Teknoloji (6), Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları (6), Demografi (6), Geriatri (6), Şehircilik ve Bölge Planlama (6), Reklamcılık (5), Sağlık Yönetimi (5), Uluslararası İlişkiler (5), İlk ve Acil Yardım (4), İstatistik (4), Kadın Hastalıkları ve Doğum (4), Sahne ve Görüntü Sanatları (4), Uyusturucu Alışkanlığı ve Alkolizm (4), Biyoteknoloji (3), Ekonometri (3), Mimarlık (3), Radyo-Televizyon (3), Sağlık Eğitimi (3), Tarih (3), Turizm (3), Maliye (2), Mütercim-Tercümanlık (2), Türk Dili ve Edebiyatı (2), Türk İnkılap Tarihi (2), Acil Tıp (1), Alman Dili ve Edebiyatı (1), Amerikan Kültürü ve Edebiyatı (1), Biyografi (1), Biyokimya (1), Biyoloji (1), Biyomühendislik (1), Coğrafya (1), Dermatoloji (1), Doğu Dilleri ve Edebiyatı (1), Ebelik (1), Eczacılık ve Farmakoloji (1), Ev Ekonomisi (1), Halkla İlişkiler (1), Histoloji ve Embriyoloji (1), İç Mimari ve Dekorasyon (1), İngiliz Dili ve Edebiyatı (1), Kardiyoloji (1), Karşılaştırmalı Edebiyat (1), Kazalar (1), Kulak Burun ve Boğaz (1), Mühendislik Bilimleri (1), Müzik (1), Onkoloji (1), Sanat Tarihi (1), Sigortacılık (1), Tıbbi Biyoloji (1).

Tablo 2: Tezlerin Tematik Analiz Sonucunda Oluşan Konulara Göre Dağılımı (N=1248)

Konu	n	Konu	n	Konu	n
Toplumsal Cinsiyet	100	Alternatif-Geleneksel Tıp	20	Gençlik	8
Salgın	78	Sağlık Kurumları	18	Nüfus	7
Beden	76	Sağlık Hizmetleri	18	Tütün	6
Engellilik	65	Yoksulluk	17	Tüketim	6
Sağlık Çalışanları	60	Sağlık Politikası	17	İnsan Hakları	6
Zihin Sağlığı	59	Ölüm	17	Aile	6
Hasta/Hastalık	55	LGBTİ	15	Bilim	5
Göç/Göçmen	50	İntihar	15	Afet	5
Üreme	41	Gıda/Beslenme	14	Göçmen	4
Çalışma Koşulları	41	Sosyal Politika	13	Ekonomi	4
Yaşlılık	35	Spor	11	Teknoloji	3
Meslek	26	Sanat	11	Sağlık Turizmi	3
Biyopolitika	26	Toplumsal Eşitsizlik	10	Sağlık Davranışı	3
Tıp Kurumu	25	Hasta-Hekim İlişkisi	10	Organ Bağışı/Nakli	3
Din	24	Erken Evlilik	10	Kentleşme	3
Bağımlılık	24	Bakım	10	Etnisite/Kültür	3
Şiddet	22	Sosyal Medya	9	Edebiyat	3
Suç	22	Üreme	8	Aşı	3
Medya	22	Sosyal Destek/Yardım	8	Dijital Eşitsizlik	2
Çocuk	22	Medikalizasyon	8	Cinsel Eğitim	2
Dışlanma	21	Kentleşme/Mekân	8	Çevre Kirliliği	221

- Suriyeli kadınların gündelik yaşam pratikleri, toplumsal cinsiyet rolleri ve doğurganlık davranışları: Antalya ili örneği (Akdeniz Yeni ve Yakınçağ Araştırmaları ABD),
- Beden eğitimi ve spor yüksekokulunda öğrenim gören kız ve erkek öğrencilerin kilofobi düzeylerinin karşılaştırılması (Beden Eğitimi ve Spor ABD),
- Kadına yönelik şiddetin belirleyicileri: Türkiye örneği (Sağlık Yönetimi ABD).

Kapsama giren tezler içinde beden konusunda yazılmış olan 76 tez incelendiğinde tezlerden 17'sinin obezite-anoreksi-diyet-fitness temasında, yedisinin estetik-kozmetik-güzellik temasında, altısının menopo- poz temasında, dördünün namus-bekaret temasında, üçünün menstrüasyon temasında yazıldığı gözlenmiştir. Suç konusunda yazılmış 22 tezin 13'ü doğrudan istismarla ilgilidir. Üreme konusunda yazılmış 41 tezin onu biyoteknoloji, dokuzu kürtaj, beşi gebelikle ilgilidir. Beden konusunun obezite, diyet, estetik ve kozme-

tik gibi temalarla çalışılması, dünya genelinde sağlık ve estetik anlayışındaki değişimlerin bir yansımasıdır. Suç konusunun büyük bir kısmının istismarla ilgili olması, aile içi şiddet ve cinsel istismar gibi sorunların toplumun gündeminde giderek artan önemini göstermektedir. Benzer şekilde biyoteknoloji konusunun tezlerde popüler bir tema olması da teknolojik gelişmelerin bir yansıması olarak okunabilir. Bu bakımdan özellikle beden konusunda küresel ve ulusal düzeyde toplumda yaşanan değişimin tezlerin konusunu etkilediği görülmektedir. Bunun bir diğer göstergesi de beden konusunda yazılmış tezler içinde 2010 öncesi-ne ait sadece altı tezin bulunmasıdır. Bu göstergeler beden ve sağlık ilişkisinin sosyal bilimlerde giderek artan şekilde dikkat çektiğine işaret etmektedir.

Güncel gelişmelerin tez konularını etkilediği en önemli örnek Covid-19 salgınıdır. Salgın konusunda yazılmış olan tezler içinde Covid salgınıyla ilgili olmayan ve/veya Covid salgınından önce yazılmış olan sadece dört tez görülmektedir, bunlar şu tezlerdir:

- Salgın, cezaevi ve küresel şehir: Bayrampaşa’da aidiyet ve kimlik (Sosyoloji ABD, 2009),
 - Sağlık alanında risk ve korku kültürünün sosyolojik analizi: Domuz gribi örneği (Sosyoloji ABD, 2010),
 - Kanatlı tedarik zinciri ve Türkiye’de H5N1 kuş gribi salgını vakası (Sosyoloji ABD, 2022),
 - Salgın hastalıkların turizm sektörüne etkisi Türkiye’de kuş gribi örneği (Sosyoloji ABD, 2007).
 - Covid19 pandemisi sürecinde değişen toplumsal algıların ve sebeplerinin araştırılması: Sosyal medya ve metin madenciliği yaklaşımı (Adli Bilimler ABD, 2023),
 - Bir afet olarak Covid-19 ve şehir merkezlerinde pandemiyi yönetmenin zorlukları: Nairobi örneği (Afet ve Savaş Sonrası İmar ABD, 2022).
- Diğer taraftan bir dizi çalışma ise konuyu daha teorik bir çerçevede ele almaktadır, örneğin:

Covid-19 salgını sonrasında yazılan tezlerin bir kısmı doğrudan salgınla ilgilidir, örneğin:

- Geçmişten günümüze salgınların sosyo-politik ve ekonomik etkileri: COVID 19 örneği (Toplam Kalite ABD, 2022),
- COVID-19 pandemisi döneminde 65 ve üstü yaş grubundaki bireylerin dini pratiklerindeki değişimler (Felsefe ve Din Bilimleri ABD, 2022),
- Roberto Esposito da Covid-19 özelinde toplumsal bağışıklık ve beden (Sosyoloji ABD, 2023),
- Michel Foucault düşüncesinde özne problemi ve Koronavirüs (COVID-19) pandemisinde özne (İnsan ve Toplum ABD, 2021),
- 20. yüzyıl sonrası salgın sürecinin resim sanatına yansımaları (Resim ASD, 2023),
- Geçmişten günümüze küresel pandemiler üzerine sosyolojik bir inceleme (Sosyoloji ABD, 2023),

Tablo 3: Tematik Analiz Sonucu Oluşan Konuların Dönemlere Göre Dağılımı (f)

Konu	-2004	2005-2014	2015-2024	Konu	-2004	2005-2014	2015-2024	Konu	-2004	2005-2014	2015-2024
Aile	2	-	4	Sağlık çalış.	2	27	50	Etnisite/kültür	-	1	2
Geleneksel tıp	1	1	15	Sağlık hizm.	2	1	15	Gıda/beslenme	-	2	12
Bağımlılık	1	4	19	Sağlık kurumu	2	3	29	İnsan hakları	-	1	5
Beden	2	17	56	Sağlık politikası	2	4	11	Medikalizasyon	-	1	7
Bilim	1	1	3	Sosyal yardım	1	1	6	Sağlık davranışı	-	2	1
Çalışma koşulları	3	7	31	Spor	3	3	6	Salgın	-	3	75
Çocuk	2	4	15	Tıp kurumu	1	8	15	Sanat	-	1	10
Din	1	-	22	Top. cinsiyet	9	24	67	Sosyal politika	-	4	9
Edebiyat	1	1	1	Tüketim	1	1	4	Suç	-	5	18
Göç/göçmen	2	3	61	Tütün	1	1	4	Şiddet	-	3	19
Hasta-hekim iliş.	4	3	3	Üreme	8	12	29	Teknoloji	-	1	2
Hasta/hastalık	7	10	38	Yaşlılık	2	3	59	Afet	-	-	5
İntihar	1	3	11	Yoksulluk	4	2	70	Aşı	-	-	3
Kentleşme	3	4	4	Zihin sağlığı	4	11	43	Bakım	-	-	10
LGBTİ	1	4	10	Biyopolitika	6	6	20	Çevre kirliliği	-	-	2
Medya	1	6	16	Dışlanma	-	1	20	Cinsel eğitim	-	-	2
Meslek	1	4	35	Dijital eşitsizlik	-	1	1	Organ bağışı/nakli	-	-	3
Nüfus	2	2	3	Ekonomi	-	1	1	Sağlık turizmi	-	-	3
Ölüm	1	5	11	Engellilik	-	9	56	Sosyal medya	-	-	9
				Erken evlilik	-	3	7	Toplumsal eşitsizlik	-	-	7

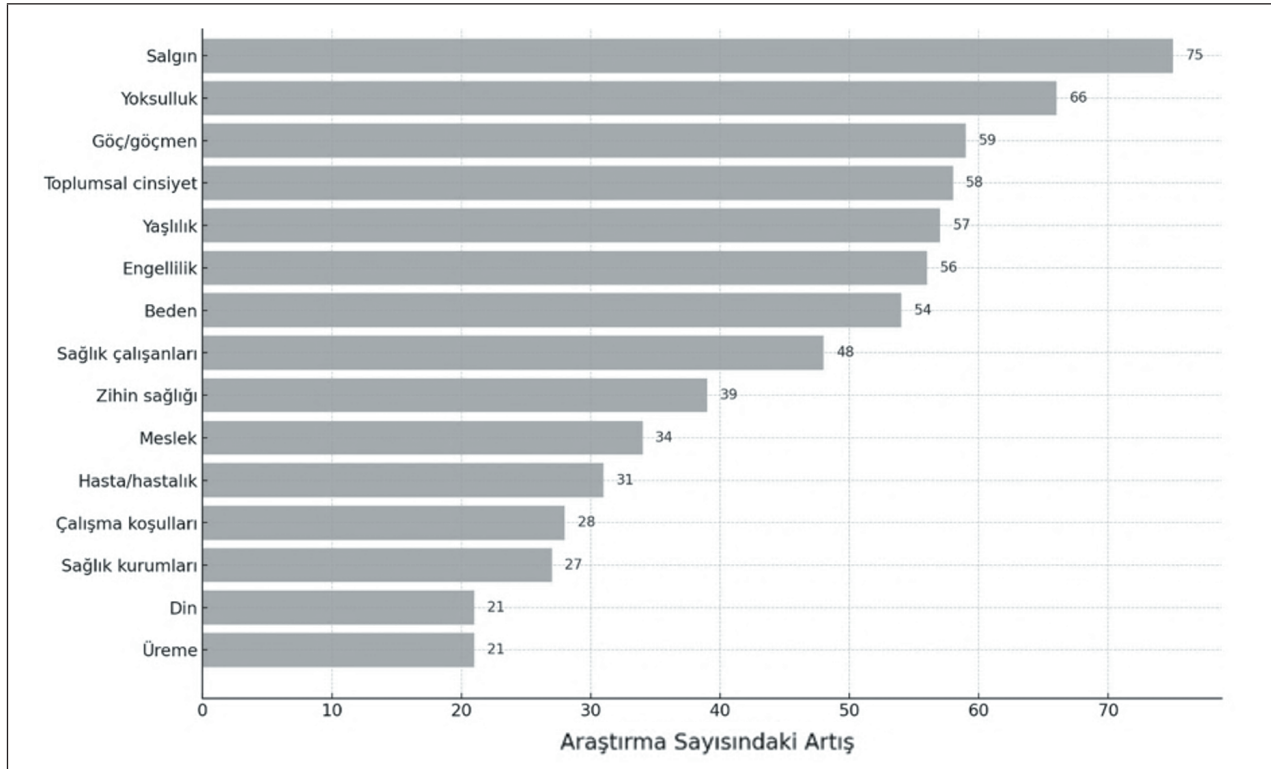
- Biyopolitika kavramı üzerinden salgın hastalıklar ve mimarlık ilişkisinin okunması (Mimarlık ABD, 2023).

Yazılan tezlerin konuları dönemsel olarak incelendiğinde (Bkz. Tablo 3) 2004 öncesi dönemde hasta-hekim ilişkisi, kentleşme/mekan, edebiyat, nüfus, tüketim ve tütün konularının ilgi çeken konular olduğu ama sonraki dönemlerde bu konulara ilginin artmadığı görülmektedir. İkinci dönemde (2005-2014) beden, sağlık çalışanları, çalışma koşulları, üreme, zihin sağlığı ve toplumsal cinsiyet konularında yazılan tezlerde artış görülmektedir. Sayıca az olmakla birlikte engellilik, biyopolitika, şiddet, erken evlilik, insan hakları, medikalizasyon gibi günümüzde güncelliğini koruyan konularla ilgili ilk tezler de bu dönemde yazılmıştır. 2015 sonrasında bu konularda yazılan tezler artmış, ayrıca daha önce çalışılmayan aşı, bakım, çevre kirliliği, organ bağışı/nakli, sağlık turizmi ve sosyal medya konularında tezler yazılmıştır. Bu son dönemde küresel krizler (salgın, göç), kimlik politikaları, sağlık politikaları, dijitalleşme gibi daha güncel ve toplumsal duyarlılıklara yönelik konuların öne çıktığı görülmektedir.

Şekil 4'te görüldüğü üzere 2004 ve öncesine oranla en çok artış gösteren tez konularında ilk üç sırayı küresel, ulusal ve yerel gündemde önemli yer tutan salgın, yoksulluk ve göç/göçmen konuları almaktadır.

2015-2024 döneminde tezlerde salgın, yoksulluk ve göç gibi konuların öne çıkması, sağlık olgusunun yalnızca biyolojik bir durumdan ibaret olmadığını; aksine toplumsal eşitsizlikler, yapısal kırılanlıklar ve krizlerle iç içe geçmiş çok katmanlı bir mesele olduğunu ortaya koymaktadır. Bu eğilim, sağlık sosyolojisi alanında son yıllarda güçlenen eleştirel yaklaşımın bir yansımasıdır. Özellikle COVID-19 salgını, sağlık sistemlerinin sadece tıbbi müdahale kapasitesiyle değil, aynı zamanda sosyal politika, ekonomik adalet, göçmen hakları ve bakım ilişkileriyle birlikte değerlendirilmesi gerektiğini açık biçimde göstermiştir. Bu süreçte yoksulluk içinde yaşayan bireyler, göçmenler, yaşlılar, engelli bireyler gibi kırılan grupların karşılaştığı çok yönlü sorunlar, akademik ilginin bu alanlara yönelmesine neden olmuştur. Bu tezlerin önemli bir kısmının sosyoloji dışındaki disiplinlerde yazılmış olması ve yazarların konu başlığına sosyolojiyi sık-

Şekil 4: 2004 ve Öncesine Kıyasla 2015-2024 Döneminde En Çok Artış Gösteren 15 Tez Konusu

lıkla eklemeleri farklı sosyal bilim disiplinlerinde de sosyolojik perspektifin giderek daha fazla benimsendiğini veya en azından öneminin anlaşıldığını göstermektedir. Sosyal bilimler alanında disiplinler arası yaklaşım güçlenmekte; sosyolojik düşünme biçimi, sağlıkla ilgili olguların analizinde temel referans noktalarından biri haline gelmektedir. Bu çerçevede bu konularda yazılan tezlerdeki artışın hem toplumsal değişimlerin hem de akademik yaklaşımlardaki dönüşümün bir göstergesi olduğu söylenebilir.

3.3. Tezlerin Yazıldığı Enstitü ve Ana Bilim Dallarına Göre Dağılım

Sağlık ve sosyoloji alanında yazılan tezlerin neredeyse dörtte üçü (%72,4) sosyal bilimler enstitüsünde yazılmıştır (Bkz. Tablo 4).

Bu orana lisansüstü eğitim enstitüsünü ve sağlık bilimleri enstitüsü eklendiğinde bu üç kurum bu alanda yazılan tezlerin %89,8'ini kapsamaktadır. Bununla birlikte ana bilim dalları ve bilim dalları incelemesinde de görüleceği üzere sosyoloji ve sağlık çok farklı disiplinlerde ele alınan bir konudur ve bu nedenle enstitüler ve kurumlar da -her ne kadar toplam içindeki oranları düşük olsa da- çeşitlilik göstermektedir. Anabilim dallarına göre dağılımı incelendiğinde en çok sayıda tezin (n=294, %38,7) sosyoloji ana bilim dalında yazıldığı, bunu sosyal hizmet (n=29, %3,8), felsefe ve din bilimleri (n=24, %3,2) ve kadın çalışmaları (n=18, %2,4) ana bilim dallarının izlediği görülmektedir (Bkz. Tablo 5²).

Bu konuda nasıl bir değişim yaşandığının görülebilmesi için tezlerin yazıldığı ana bilim dalları üç ta-

Tablo 4: Tezlerin Yazıldığı Enstitüye/Kuruma Göre Dağılımı

Enstitü / Kurum	n	%	Enstitü / Kurum	n	%
Sosyal Bilimler Ens.	549	72,4	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tar. Ens.	2	0,3
Lisansüstü Eğitim Ens.	69	9,1	Bağımlılık ve Adli Bilimler Ens.	2	0,3
Sağlık Bilimleri Ens.	63	8,3	Göç Ens.	2	0,3
Tıp Fakültesi	32	4,2	Güvenlik Bilimleri Ens.	2	0,3
Fen Bilimleri Ens.	15	2,0	Adli Tıp ve Adli Bilimler Ens.	1	0,1
Eğitim Bilimleri Ens.	7	0,9	Alparslan Savunma Bilimleri Ens.	1	0,1
Nüfus Etütleri Ens.	7	0,9	Enformatik Ens.	1	0,1
Adli Tıp Ens.	5	0,7	İşletme Ens.	1	0,1
Akdeniz Uygarlıkları Araş. Ens.	4	0,5	İstanbul Ümraniye Eğ. ve Araş. Hast.	1	0,1
Güzel Sanatlar Ens.	4	0,5	Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Ens.	1	0,1
Lisansüstü Programlar Ens.	3	0,4	Sosyal ve Beşerî Bilimler Ens.	1	0,1

2 Tabloda yer alanlar dışında, 97 ana bilim dalında sadece birer tezin (%0,1) yazıldığı görülmektedir, bu bilim dalları şunlardır: Afet Eğitimi ve Yönetimi, Afet ve Savaş Sonrası İmar ve Rehabilitasyon, Aile Ekonomisi ve Beslenme Eğitimi, Akdeniz Göç Araştırmaları, Alman Dili ve Edebiyatı, Amerikan Kültürü ve Edebiyatı, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri, Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği, Bilim, Teknoloji ve Toplum, Biyokimya, Biyoloji, Biyomedikal Mühendisliği, Bölge Çalışmaları, Ceza Adaleti, Coğrafya, Çalışma Ekonomisi, Çeviribilim, Çocuk Gelişimi, Çocuk Ruh Sağlığı ve Hastalıkları, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği, Deri ve Zührevi Hastalıkları, Disiplinlerarası Adli Tıp, Disiplinlerarası Aile Danışmanlığı, Disiplinlerarası Bölgesel Araştırmalar, Disiplinlerarası Güney Asya Çalışmaları, Disiplinlerarası Sosyal Psikiyatri, Doğal Afetlerin Risk Yönetimi, Ebelik, Eğitimin Kültürel Temelleri, Ekonomi ve Sosyal Nüfus, Eleştiri ve Kültür Araştırmaları, Engellilik Araştırmaları, Finans, Fotoğraf Ana Sanat Dalı, Gastronomi ve Mutfak Sanatları, Göç Araştırmaları, Görsel İletişim Tasarımı, Güvenlik Araştırmaları, Güzel Sanatlar Eğitimi, Halk Bilimi, Halkbilim, Histoloji ve Embriyoloji, Hukuk, İletişim Tasarımı ve Yönetimi, İngiliz Dili ve Edebiyatı, İnsan ve Toplum Araştırmaları, İnsan ve Toplum Bilimleri, Kadın Hastalıkları ve Doğum, Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları, Kardiyoloji, Karşılaştırmalı Edebiyat, Kürt Dili ve Kültürü, Madde Bağımlılığı, Maliye, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi, Medya Çalışmaları, Modern Türkiye Çalışmaları, Mütercim Tercümanlık, Odyoloji, Orta Doğu ve Göç Araştırmaları, Radyoloji, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, Rekreasyon Yönetimi, Ruh Sağlığı ve Hastalıkları, Sağlık Bilimleri, Sağlık Hizmetleri Yönetimi, Sağlık Hukuku, Sağlık Kurumları İşletmeciliği, Sağlık Kurumları İşletmeciliği ve Yöneticiliği, Sanat ve Tasarım Ana Sanat Dalı, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, Sosyal Antropoloji, Sosyal Çevre Bilimleri, Sosyal Hizmet Yönetimi, Sosyal Hizmetler, Sosyal Projeler ve Sivil Toplum Kuruluşları Yönetimi, Sosyoloji ve Antropoloji, Spor Yöneticiliği, Şehir Çalışmaları, Tarih, Tarih ve Toplumda Karşılaştırmalı Araştırmalar, Temel İletişim Bilimleri, Tıbbi Psikoloji, Tıp Bilişimi, Toplam Kalite Yönetimi, Uygulamalı Sosyal Araştırmalar, Yaşam Boyu Öğrenme ve Yetişkin Eğitimi, Yaşlı Sağlığı, Yerel Yönetimler, Yönetim Bilimleri.

Tablo 5: Tezlerin Ana Bilim Dallarına Göre Dağılımı

Anabilim Dalı	n
Sosyoloji	294
Sosyal Hizmet	29
Felsefe ve Din Bilimleri	24
Kadın Çalışmaları	18
Sağlık Yönetimi	13
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri	12
Sosyal Politika	12
Beden Eğitimi ve Spor	10
Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet	10
Sosyal Bilimler	9
Antropoloji/ Eğitim Bilimleri/ Felsefe/ Psikoloji	8'er
Genel Sosyoloji ve Metodoloji/ İşletme/ Kadın Araştırmaları/ Kamu Yönetimi/ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	7'şer
İş Sağlığı ve Güvenliği	6
Kamu Hukuku/ Aile Hekimliği/ İktisat/ İnsan Hakları/ Karşılaştırmalı Tarih ve Toplum Çalışmaları/ Kültürel Çalışmalar/ Kültürel İncelemeler	5'er
Adli Bilimler/ Adli Tıp/ Gazetecilik/ Gerontoloji/ İşletme Yönetimi/ Klinik Psikoloji/ Sağlık Kurumları Yöneticiliği	4'er
Şehir ve Bölge Planlama/ Acil Durum ve Afet Yönetimi/ Beslenme ve Diyetetik/ Demografi/ Ekonometri/ Halk Sağlığı/ Halkla İlişkiler ve Tanıtım/ Hemşirelik/ İletişim/ Mimarlık/ Psikiyatri/ Radyo Televizyon ve Sinema/ Resim Tıp Tarihi ve Etik/ Uluslararası İlişkiler/ Uygulamalı Sosyoloji	3'er
Acil Tıp/ Aile Danışmanlığı/ Akdeniz Yeni ve Yakınçağ Araştırmaları/ Bilim ve Teknoloji Politikası Çalışmaları/ Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları/ Deontoloji ve Tıp Tarihi/ Disiplinler Arası Kültürel Çalışmalar/ İletişim Bilimleri/ İstatistik/ Kadın ve Aile Araştırmaları/ Kadın ve Aile Çalışmaları/ Özel Hukuk/ Sağlık Kurumları Yönetimi/ Sinema Televizyon/ Spor Bilimleri ve Teknolojisi/ Türk Dili ve Edebiyatı	2'şer

rihsel döneme bölünerek incelenmiştir (Bkz. Tablo 6, Tablo 7, Tablo 8). 2004 ve öncesinde sosyoloji ve sağlıkla ilgili 15 farklı ana bilim dalında tez yazılmışken bu sayı 2005-2014 döneminde 80'e, 2015-2024 döneminde ise 193'e yükselmiştir. Bu artışta ana bilim dallarındaki çeşitlenmenin de bir rolü vardır, örneğin ilk iki dönemde Kadın Çalışmaları ana bilim dalı yer almaktadır, ama üçüncü dönemde buna ek olarak Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet ana bilim dalları da eklenmiştir. Benzer şekilde ilk dönemde sağlık hizmetleri yönetimi ve sağlık kurumları işletmeciliği ana bilim dalları ikinci ve üçüncü dönemde yer almazken son dönemde Sağlık Kurumları Yöneticiliği, Sağlık Kurumları Yönetimi, Sağlık Kurumları İşletmeciliği ve Yöneticiliği ve Sağlık Yönetimi adlarında dört farklı ana bilim dalında tez yazıldığı görülmektedir. Bu konuda ülke genelinde bir standart olmadığı için birbirine çok yakın bazı alanlar farklı ana bilim dalları olarak örgütlenmişlerdir. Bununla birlikte veri olarak tezler-

de yer alan bilgiler kullanıldığı için bir sınıflandırmaya gidilmemiş, kategoriler birleştirilmemiştir.

Tüm dönemlerde sağlık ve sosyoloji alanında tez yazılan ana bilim dalları alfabetik sırayla adli tıp, antropoloji, beden eğitimi ve spor, çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri, eğitim bilimleri, felsefe ve din bilimleri, hemşirelik, işletme, kadın çalışmaları, mimarlık, siyaset bilimi ve kamu yönetimi, psikiyatri, sosyal hizmet, sosyoloji ve uygulamalı sosyolojidir (Bkz. Tablo 6). 2004 öncesinde sağlık ve sosyoloji alanında tez yazılmasa da acil tıp, demografi, felsefe, gazetecilik, genel sosyoloji ve metodoloji, halk sağlığı, iktisat, insan hakları, kamu yönetimi, karşılaştırmalı tarih ve toplum çalışmaları, kültürel incelemeler, özel hukuk, radyo televizyon ve sinema, sosyal bilimler, sosyal politika, tıp tarihi ve etik, uluslararası ilişkiler ana bilim dallarında sonraki iki dönemde de bu konuda tezler yazılmıştır.

Tablo 6: Her Üç Dönemde de Tez Yazılan Ana Bilim Dalları

2004 ve öncesi	2005-2014	2015-2024
Adli Tıp	Adli Tıp	Adli Tıp
Alman Dili ve Edebiyatı	-	-
Antropoloji	Antropoloji	Antropoloji
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi	-	-
Beden Eğitimi ve Spor	Beden Eğitimi ve Spor	Beden Eğitimi ve Spor
Çalışma Ekon. ve Endüstri İlişkileri	Çalışma Ekon. ve Endüstri İlişkileri	Çalışma Ekon. ve Endüstri İlişkileri
Eğitim Bilimleri	Eğitim Bilimleri	Eğitim Bilimleri
Ekonomi ve Sosyal Nüfus	-	-
Felsefe ve Din Bilimleri	Felsefe ve Din Bilimleri	Felsefe ve Din Bilimleri
Halkbilim	Halkbilim	
Hemşirelik	Hemşirelik	Hemşirelik
İşletme	İşletme	İşletme
Kadın Çalışmaları	Kadın Çalışmaları	Kadın Çalışmaları
Mimarlık	Mimarlık	Mimarlık
Psikiyatri	Psikiyatri	Psikiyatri
Psikoloji	-	Psikoloji
Ruh Sağlığı ve Hastalıkları	-	-
Sağlık Hizmetleri Yönetimi	-	-
Sağlık Kurumları İşletmeciliği	-	-
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	-	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Sosyal Antropoloji	Sosyal Antropoloji	-
Sosyal Hizmet	Sosyal Hizmet	Sosyal Hizmet
Sosyoloji	Sosyoloji	Sosyoloji
Sosyoloji ve Antropoloji	-	-
Tıbbi Psikoloji	-	-
Uygulamalı Sosyoloji	Uygulamalı Sosyoloji	Uygulamalı Sosyoloji

Bu bulgular sağlık ve sosyoloji arasındaki ilişkinin disiplinler arası bir bağlamda nasıl evrildiğini ve sosyolojik araştırmaların giderek daha geniş bir yelpazede yer bulduğunu vurgulamaktadır. 2004 öncesindeki sınırlı tez üretimi, sağlık ve sosyoloji alanının henüz olgunlaşmadığını gösterirken, sonraki yıllarda farklı disiplinlerin bu alana dahil olması, sağlık olgusunun yalnızca biyolojik değil, aynı zamanda toplumsal, kültürel ve politik bir boyutta ele alındığının bir göstergesidir. Bu durum, sağlık çalışmalarının sosyal yapılarla etkileşimini anlamada sosyolojik teorilerin önem kazandığını ve çok disiplinli bir perspektifle sağlık sorunlarının daha derinlemesine incelenmeye başlandığını ortaya koymaktadır.

Sadece son dönemde, yani 2015'ten günümüze bu alanda tez yazılan ana bilim dalları incelendiğinde (Bkz. Tablo 8) ilk olarak afet, engellilik, gerontoloji, madde bağımlılığı ve göç ana bilim dallarında tezler yazıldığı görülmektedir. Bir diğer gelişme, sağlık ve sosyoloji alanında duyulan ilginin ilk dönemdeki klasik ana bilim dallarına oranla oldukça çeşitlendiğidir. Örneğin gastronomi ve mutfak sanatları, güvenlik araştırmaları, güzel sanatlar eğitimi, rekreasyon yönetimi, yerel yönetimler ana bilim dalları ve resim ana sanat dalı gibi alanlarda kapsama giren tezler yazıldığı görülmektedir. Üçüncü bir gözlem de bu dönemde disiplinler arası yapıya sahip ana bilim dallarının sayıca arttığı ve bu alanlarda da sağlık ve sosyoloji konu-

Tablo 7: 2005-2014 ile 2015-2024 Arasında Ana Bilim Dalları Açısından Değişim

Ana bilim dalı	2005-2014	2015-2024	Ana bilim dalı	2005-2014	2015-2024
Acil Tıp	+	+	İktisat	+	+
Aile Ekon. ve Beslenme Eğitimi	+	-	İngiliz Dili ve Edebiyatı	+	-
Amerikan Kültürü ve Edebiyatı	+	-	İnsan Hakları	+	+
Beslenme ve Diyetetik	+	+	Kamu Yönetimi	+	+
Bilim ve Teknoloji Politikası Çal.	+	+	Kardiyoloji Anabilim Dalı	+	-
Biyoloji	+	-	Karşılaştırm. Tarih ve Toplum Çalışm.	+	+
Ceza Adaleti	+	-	Kültürel İncelemeler	+	+
Çeviribilim	+	-	Nüfus Etütleri Enstitüsü	+	-
Demografi	+	+	Özel Hukuk	+	+
Deontoloji ve Tıp Tarihi	+	-	Radio Televizyon ve Sinema	+	+
Disiplinler Arası Sosyal Psikiyatri	+	-	Sosyal Bilimler	+	+
Felsefe	+	+	Sosyal Çevre Bilimleri	+	-
Fotoğraf Ana Sanat Dalı	+	-	Sosyal Politika	+	+
Gazetecilik	+	+	Tarih ve Toplumda Karşılaş. Araşt.	+	-
Genel Sosyoloji ve Metodoloji	+	+	Temel Tıp Bilimleri Bölümü	+	-
Görsel İletişim Tasarımı	+	-	Tıp Bilişimi	+	-
Halk Sağlığı	+	+	Tıp Tarihi ve Etik	+	+
Halkla İlişkiler ve Tanıtım	+	-	Uluslararası İlişkiler	+	+
Hukuk	+	-	Yaşam Boyu Öğr. ve Yetişkin Eğitimi	+	-

Tablo 8: İlk Defa 2015-2024 Arasında Tez Yazılan Ana Bilim Dalları

Acil Durum ve Afet Yönetimi	Spor Yöneticiliği	Yönetim Bilimleri	Gastronomi ve Mutfak
Afet Eğitimi ve Yönetimi	Madde Bağımlılığı	Kadın Araştırmaları	Sanatları
Doğal Afetlerin Risk Yönetimi	Gerontoloji	Kadın ve Aile Araştırmaları	İletişim Bilimleri
Afet ve Savaş Sonrası İmar ve Rehab.	Yaşlı Sağlığı	Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Çalış.	Temel İletişim Bilimleri
Sağlık Bilimleri	Aile Danışmanlığı	Kadın Çalış. ve Toplumsal Cinsiyet	Güvenlik Araştırmaları
Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları	Matematik ve Fen Bilimleri	Göç Araştırmaları	İnsan ve Toplum
Radyoloji	Eğitimi	Akdeniz Göç Araştırmaları	Araştırmaları
Ebelik	Bilim, Teknoloji ve Toplum	Orta Doğu ve Göç Araştırmaları	İnsan ve Toplum Bilimleri
Çocuk Sağlığı ve Hast. Hemşireliği	Uygulamalı Sosyal Araştırmalar	Disiplinler Arası Kültürel	Sosyal Bilimler
Deri ve Zührevi Hastalıkları	Maliye	Çalışmalar	Güzel Sanatlar Eğitimi
Aile Hekimliği	Finans	Disiplinler Arası Aile Danışmanlığı	Sanat ve Tasarım ASD
Kadın Hastalıkları ve Doğum	Ekonometri	Disiplinler Arası Güney Asya Çalış.	Resim Ana Sanat Dalı
Odyoloji	Çalışma Ekonomisi	Akdeniz Yeni ve Yakınçağ	Tarih
Biyokimya	Sağlık Yönetimi	Araştırmaları	Türk Dili ve Edebiyatı
Histoloji ve Embriyoloji	Sağlık Kurumları İşletmeciliği	Disiplinler Arası Bölgesel	Karşılaştırmalı Edebiyat
Adli Bilimler	ve Yöneticiliği	Araştırmalar	Mütercim Tercümanlık
Disiplinler Arası Adli Tıp	Sağlık Kurumları Yönetimi	Kültürel Çalışmalar	Uluslararası İlişkiler
Klinik Psikoloji	Sağlık Kurumları Yöneticiliği	Kürt Dili ve Kültürü	İletişim
Rehberlik ve Psikolojik	İşletme Yönetimi	Coğrafya	Medya Çalışmaları
Danışmanlık	Toplam Kalite Yönetimi	Eğitimin Kültürel Temelleri	Sinema Televizyon
Çocuk Gelişimi	Sosyal Projeler ve Sivil Toplum	Engellilik Araştırmaları	İletişim Tasarımı ve Yönetimi
Beden Eğitimi ve Spor	Sosyal Hizmet Yönetimi	İstatistik	Kamu Hukuku
Öğretmenliği	Siyaset Bilimi ve Uluslararası	Şehir Çalışmaları	Sağlık Hukuku
Rekreasyon Yönetimi	İlişkiler	Şehir ve Bölge Planlama	Modern Türkiye Çalışmaları
Spor Bilimleri ve Teknolojisi	Yerel Yönetimler	Bölge Çalışmaları	
		İş Sağlığı ve Güvenliği	

sunda tezler yazıldığı görülmektedir. Bu çeşitlenme, sağlık sosyolojisinin sadece sağlık sistemlerine dair makro düzeydeki incelemelerle sınırlı kalmayıp, bireylerin günlük yaşam pratiklerine, kültürel üretim ve toplumsal hizmetler gibi mikro düzeydeki etkileşimlere de odaklandığını ve sağlık olgusunun toplumsal bir kimlik inşa aracı olarak nasıl şekillendiğini daha derinlemesine ele almayı mümkün kıldığını göstermektedir.

3.4. Tezlerin Yazıldığı Bilim Dallarına Göre Dağılım

Sosyoloji ve sağlık alanında en az iki tez yazılan bilim dalları Tablo 9'da gösterilmiştir, ancak Ulusal Tez Merkezi'nde yer alan tezlerin önemli bir kısmında bilim dalı bilgisi yazar tarafından girilmemiştir. Ana bilim dalı bilgisi girildiği halde bilim dalı bilgisi girilmemesi, Tablo 6 ile Tablo 9 arasında sayısal farklılıklara neden olmaktadır. Bilim dalı bilgisi girilen toplam 279 tezin en büyük kısmı sosyoloji bilim dalında yazılmış, bunu genel sosyoloji ve metodoloji, sosyal hizmet, kadın çalışmaları, din psikolojisi ve din sosyolojisi izlemiştir (Bkz. Tablo 9).

3.5. Tezlerin Yöntemine Göre Dağılım

Kapsama giren tezlerin yaklaşık beşte dördü (%79,6) ampirik, beşte biri (%20,4) teoriktir (n=755),

üç tezin yöntem bilgisine ulaşamamıştır). Bu durum, tez yazarlarının sağlıkla ilgili toplumsal olguları saha verisiyle, yani gerçek yaşam deneyimlerinden yola çıkarak incelemeye yöneldiğini göstermektedir. Öte yandan, teorik tezlerin oranının görece düşük olması, alanın hâlâ pratik sorunlara odaklanma eğiliminde olduğunu ve kuramsal çerçeve üretme ihtiyacının sürdüğünü düşündürmektedir. Bu tercihin zaman içinde değişimi incelendiğinde (Bkz. Şekil 5), 2004 ve öncesinde ampirik ve teorik çalışmalar arasındaki makasın daha dar olduğu, ampirik çalışmaların teorik çalışmaların üç katına yakın olduğu, ancak 2015-2024 döneminde bu makasın açıldığı ve aradaki farkın 4,3 kata yükseldiği görülmektedir. Bu da sağlık ve sosyoloji alanına ilgi duyanların ampirik çalışmalar yapma eğiliminde olduğunu göstermektedir.

Kapsama giren tezler içinde bir kısmı erişime kapalı olduğu ve bir kısmı da sistemde görünmediği için ancak 620 tezin hangi yöntemle yürütüldüğü bilgisine ulaşılabilmiştir. Bu inceleme sırasında göze çarpan en önemli noktalardan biri tezlerin yaklaşık üçte birinde özet içinde yöntemin belirtilmemiş olmasıdır. Yöntemi özetle belirtilmeyen veya yönteminden emin olunmayan tezlerin yöntem bölümleri araştırmacılar tarafından okunmuş ve tezin niteliğini yansıtacak şekilde kodlanarak sınıflandırılmıştır. Buna göre yapılan ampirik çalışmaların yöntemleri incelendiğinde

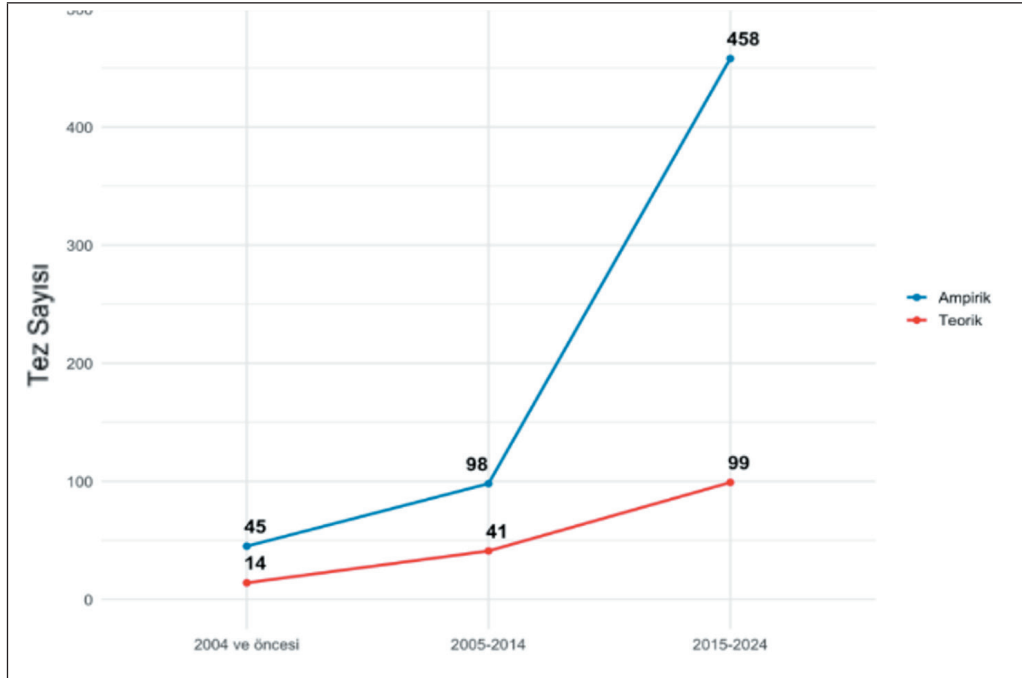
Tablo 9: Tezlerin Bilim Dalına Göre Dağılımı

Bilim Dalı	n	%	Bilim Dalı	n	%
Sosyoloji	94	12,4	Klinik Psikoloji	3	0,4
Genel Sosyoloji ve Metodoloji	15	2,0	Çalışma Ekon. ve Endüstri İlişkileri	2	0,3
Sosyal Hizmet	10	1,3	Felsefe	2	0,3
Kadın Çalışmaları	9	1,2	Felsefe ve Din Bilimleri	2	0,3
Din Psikolojisi	6	0,8	Genel Sosyoloji	2	0,3
Din Sosyolojisi	6	0,8	Göç Çalışmaları	2	0,3
Hastane ve Sağlık Kurumları Yönetimi	5	0,7	Halk Eğitimi	2	0,3
Kurumlar Sosyolojisi	5	0,7	Hukuk	2	0,3
Sosyal Politika	5	0,7	İletişim Bilimleri	2	0,3
Uygulamalı Sosyoloji	5	0,7	Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Çalış.	2	0,3
İnsan Hakları	4	0,5	Şehir ve Bölge Planlama	2	0,3
Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık	4	0,5	Sosyal Hizmet Politikaları ve Uygulm.	2	0,3
Siyaset ve Sosyal Bilimler	4	0,5	Sosyal Politika ve Sosyal Hizmetler	2	0,3
Sosyal Antropoloji	4	0,5	Uluslararası İlişkiler	2	0,3
İktisat	3	0,4			

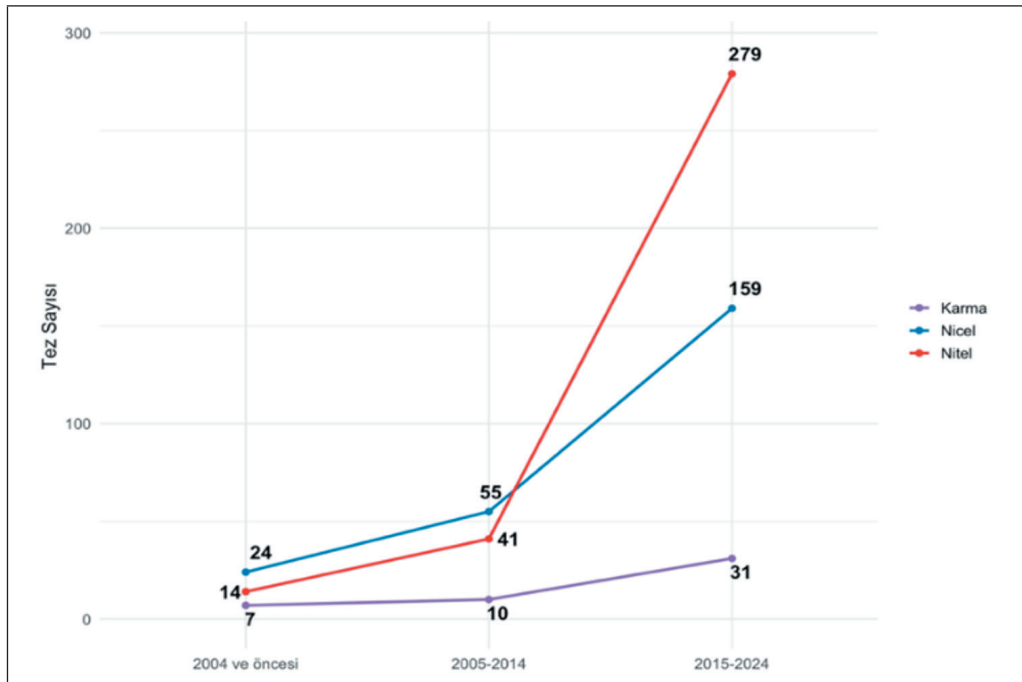
48 tezde (%7,7) karma yöntem, 238 tezde (%38,4) nicel yöntem, 334 tezde (%53,9) nitel yöntem kullanıldığı görülmektedir. Ampirik çalışmalardaki yöntem tercihinin de zaman içinde değiştiği görülmektedir

(Bkz. Şekil 6). 2004 ve öncesinde 14 nitel, 7 karma ve 24 nicel tez yazılmıştır. 2005-2014 döneminde nicel çalışma sayısı iki katından biraz fazla artmış, nitel araştırma sayısı ise üç kattan fazla artarak 41'e yük-

Şekil 5: Teorik ve Ampirik Tezlerin Sayısında Zaman İçindeki Değişim

Şekil 6: Ampirik Tezlerde Yöntem Tercihinin Zaman İçindeki Değişim

selmiştir. Bu eğilim son dönemde de devam etmiş, nicel araştırmaların sayısı son dönemde bir önceki döneme göre üç kat artarken nitel araştırmalar yaklaşık 6,8 kat artmıştır. Karma araştırmalara duyulan ilgide büyük bir değişim olmamıştır, sayısal bir artış olmuştur da bu durum tezlerin toplam sayısının artmasıyla açıklanabilecek kadar düşüktür.

Nicel yönetime duyulan ilginin azalması ve nitel yöntemle daha fazla araştırma yapılmasının muhtemel nedenlerinden biri ele alınan konuların giderek daha çok boyutlu ve karmaşık hale gelmesi olabilir. Nitel araştırma paradigmasının hem küresel hem de ulusal ölçekte yaygınlaşıyor olması, giderek daha fazla sosyal bilimcinin, hatta sağlık bilimcilerin de nitel yönetime yönelmesine neden oluyor gibi görünmektedir. Pozitivizme dayalı nicel araştırma paradigmasının tahmin gücüne rağmen günümüzün karmaşık olgularını açıklamak için gerekli derinlikli bakış açısına sahip olmaması araştırmacıları nitel yöntemi tercih etmeye yöneltiyor olabilir. Bunların yanı sıra nicel araştırmalar için kurum ve kuruluşlardan izin almanın ve bu nedenle nicel veri toplamanın zorlaşmış olması da nedenler arasında olabilir.

Her ne kadar nitel yöntem kullanılan tezler sayısı artıyor olsa da karma ve nitel yöntemli tezler incelendiğinde tezlerin 218'inde (%57,1) araştırma deseninin belirtmediği görülmektedir. Araştırmacılar tarafından yöntem kısmı okunarak deseni anlaşılabilenlerin deseni tezde yazmasa bile kodlanmıştır. Bu tezler de dahil edilirse desenini belirtmeyen tezler yaklaşık olarak tüm nitel/karma yöntem kullanan tezlerin üçte ikisine (%66) karşılık gelmektedir. Araştırmacılar tarafından yapılan kodlama da dahil olarak incelenirse nitel yöntemle yürütülmüş 69 tez (%18,1) desen olarak fenomenoloji, 20 tez (%5,2) durum çalışması, 16 tez (%4,2) etnografi, 15 tez (%3,9) söylem analizi, 16 tez (%4,2) doküman analizi, 7 tez (%1,8) içerik analizi, 6 tez (%1,6) kuram oluşturma, 4 tez (%1,0) betimsel analiz, 3 tez (%0,8) anlatı çalışması kullanmıştır. Karma yöntemle yapılan çalışmalardan ikisi (%0,5) desenini açıklayıcı ve betimsel olarak, biri (%0,3) açımlayıcı sıralı ve yine biri (%0,3) keşfedici sıralı desen olarak belirtmiştir. Nitel ve karma yöntemle yapılmış tezlerin neredeyse üçte ikisinde araştırma deseni belirtmemiş olması bu yöntemin kullanımı açısından önemli bir eksiklikler. Buna paralel olarak nitel araştırmaların büyük bir kısmında nitel araştırmalarda güvenilirlik/

inandırıcılık tartışması da öz-düşünsel bir değerlendirme de yapılmamıştır. Bu durum eğitim ve pratik açısından nitel yöntemle ilgili bazı önemli eksikliklerin sürdüğünü göstermektedir.

Kapsama giren tezlerin örneklem büyüklükleri incelendiğinde nicel araştırma yöntemine sahip 274 tezin ortalama örneklem büyüklüğü $432.5 \pm 1171,7$ ve ortanca örneklem büyüklüğü 200,5 (10-12795) olarak bulunmuştur. Nitel araştırma yöntemine sahip 300 tez değerlendirildiğinde ortalama örneklem büyüklüğü $37.2 \pm 175,9$ ve ortanca örneklem büyüklüğü 20 (1-3008) olarak bulunmuştur.

3.6. Veri Toplanan illere Göre Dağılım

Tezlerin yürütüldüğü iller incelendiğinde (Bkz. Tablo 10) araştırmaların büyük oranda büyük şehirlerde yoğunlaştığı, özellikle İstanbul (77) ve Ankara (64) gibi merkezlerin öne çıktığı görülmektedir.

Büyükşehirlerde yaşanan bu yoğunlaşmanın yanı sıra “birden fazla il” seçeneğinin 80 tez ile en yüksek değere ulaşması, bazı çalışmaların ulusal ölçekte, farklı bölgelerden veri toplayarak geniş kapsamlı ve/veya karşılaştırmalı analizler gerçekleştirdiğini göstermektedir. İzmir, Konya, Antalya, Van gibi kentlerde veri toplayan araştırmaların sayısı daha azdır, daha küçük ve gelişmemiş illerden veri toplayan tez sayısı ise oldukça düşük seyretmektedir. Bu durumun nedenleri arasında lisansüstü eğitim veren üniversitelerin coğrafi konumları, veri toplama sürecinin hızlı bir şekilde tamamlanması amacı veya az nüfuslu illerde uygun örneklem bulmanın zorluğundan kaynaklanıyor olabilir. Belirtilmesi gereken bir önemli buldu da kapsama giren tezler içinde veri toplayan tezlerin 23'ü verilerin nereden toplandığını belirtmemiş olmasıdır. 13 tezde sadece çok sayıda ilden veya çeşitli illerden toplandığı belirtilmiş, 11 tezde de verilerin Türkiye genelinden toplandığı bilgisi verilmiş ancak başka bir detay verilmemiştir. Bunun yanı sıra, doküman veya içerik analizi çalışmalarında örneklemi youtube videolarından, sosyal medya uygulamalarından, televizyon programlarından, köşe yazılarından, raporlardan, mahkeme kararlarından oluşan tezler de vardır. Ayrıca bazı nicel çalışmalarca OECD veri setleri gibi ikincil verilerin analizi yapılmıştır. Bunların dışındaki tezlerin 80'i birden çok sayıda ilden veri toplamıştır, ayrıca tezlerin üçü yurtdışında yürütülmüştür (Irak, Tanzanya, Almanya).

Tablo 10: Tezlerin Veri Toplanan İllere Göre Dağılımı

Veri toplanan il	n
Birden fazla il	80
İstanbul	77
Ankara	64
İzmir	24
Konya	17
Antalya	16
Van	11
Elâzığ/ Eskişehir	10'ar
Sivas	9
Malatya	8
Gaziantep/ Kocaeli/ Mersin/ Samsun	7'şer
Afyonkarahisar/ Erzurum/ Isparta	6'şar
Aydın/ Bursa/ Çanakkale	5'er
Adana/ Adıyaman/ Aksaray/ Diyarbakır/ Hatay/ Kayseri/ Kütahya/ Manisa/ Muğla	4'er
Burdur / Yurtdışı	3'er
Amasya/ Balıkesir/ Bingöl/ Bolu/ Edirne/ Karaman/ Kilis/ Kırıkkale/ Kırklareli/ Mardin/ Nevşehir/ Sakarya/ Şanlıurfa/ Siirt/ Tokat/ Trabzon/ Yalova/ Zonguldak	2'şer
Ağrı/ Ardahan/ Bartın/ Batman/ Bayburt/ Çankırı/ Çorum/ Erzincan/Giresun/ Gümüşhane/ Hakkâri/ Karabük/ Kars/ Kırşehir/ Muş/ Rize/ Sinop/Tunceli/ Yozgat	1'er

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, sağlık ve sosyoloji alanında yazılan lisansüstü tezlerin konu, yöntem, veri toplama süreci ve coğrafi dağılımı açısından bir değerlendirme sunmaktadır. Çok aşamalı bir eleme ve kodlama süreciyle yapılan tarama sonucunda 758 tez kapsama alınmıştır. Kapsama alınan tezler sosyoloji disiplininde üretilen çalışmalarla sınırlı değildir, sosyal bilimlerin diğer alanlarından da sosyoloji ve sağlık alanına girecek konulara odaklanan tezler kapsama dahil edilmiştir. Bulgular sosyoloji ve sağlık alanının sosyal bilimlerinden oluşan oldukça geniş bir yelpazede ilgi gördüğünü göstermektedir. Bu alanda yazılan tezlerin bağlı olduğu ana bilim dallarının yıllar içinde çeşitlenmesi ve artması bu durumun göstergelerindendir. Bu alanda yazılan tezlerin konularında ve yöntemlerinde yıllar içinde bir değişim gözlenmiştir. 2004 yılı ve öncesinde daha çok sağlık hizmetlerine erişim, sağlık sistemleri ve sağlık politikaları gibi makro düzeydeki yapısal konulara odaklanan tezlerin, 2005-2014 döneminde toplumsal cinsiyet, sağlık çalışanlarının deneyimleri ve hasta-hekim ilişkileri gibi daha mikro düzeydeki

toplumsal ilişkileri incelemeye yöneldiği, 2015-2024 döneminde ise toplumsal eşitsizlikler, beden, engellilik, göçmen sağlığı, pandemi, aşı gibi daha güncel ve kesişimsel konuların öne çıktığı gözlenmiştir. Yöntem tercihlerinde zamanla gözlemlenen değişim, analiz edilen tezlerde kullanılan araştırma yöntemlerinin alanın gelişen dinamiklerine paralel olarak dönüştüğünü göstermektedir. 2004 ve öncesinde hem nitel hem de teorik yaklaşımlar ile sınırlı sayıda çalışma yürütülürken, 2005-2014 ve 2015-2024 dönemlerinde özellikle nitel araştırmalara duyulan ilginin belirlen ölçüde arttığı tespit edilmiştir. Bu durum, ele alınan sağlık ve sosyoloji alanındaki konuların giderek daha karmaşık ve çok boyutlu hale gelmesiyle, alanın nicel yöntemlerin ötesinde derinlemesine, yorumlayıcı analizlere ihtiyaç duyduğunu ortaya koymaktadır.

Bu değişim, sağlık olgusunun artık yalnızca biyomedikal bir mesele olarak değil, aynı zamanda toplumsal, kültürel ve politik bir fenomen olarak ele alındığını göstermektedir. Özellikle son on yılda hızla artan küresel sağlık krizleri, göç hareketleri ve toplumsal cinsiyet temelli tartışmalar, sağlık ve hastalık

deneyimlerinin bireysel, toplumsal ve yapısal düzlemlerde çok katmanlı bir şekilde analiz edilmesini gerekli kılmıştır. Bu bağlamda, sağlık ve sosyoloji ile ilgili konularda yürütülen lisansüstü tezlerinin içerik ve yöntem bakımından geçirdiği dönüşüm, alanın hem teorik hem de ampirik açıdan zenginleştiğini ve toplumsal değişimlere duyarlı bir biçimde geliştiğini ortaya koymaktadır. Bugünün dünyasında sağlık, artık yalnızca tıp biliminin değil, toplumsal yapıların, politikaların ve kültürel dinamiklerin de konusu haline gelmiş; buna paralel olarak sosyolojik bakış açısı, farklı alanlarda da ortak bir analiz zemini sunmaya başlamıştır.

Sağlık ve sosyoloji alanında üretilen tezlerin hem sosyolojinin diğer alt alanlarıyla hem de antropoloji, psikoloji, halk sağlığı gibi komşu disiplinlerdeki tezlerle karşılaştırmalı olarak incelenmesi, disiplinler arası bilgi üretimindeki etkileşimleri ve farklılıkları görünür kılabılır. Ayrıca çalışmalarda kullanılan yöntemsel tercihlerde zaman içerisinde yaşanan değişimlerin, bu tercihlerle bağlantılı teorik yönelimler ve toplumsal bağlamlar üzerinden de incelenmesi ve tezlerde başvurulmuş kuramsal yaklaşımların sistematik biçimde haritalanması, alandaki dönüşümün nedenlerine dair daha bütüncül bir anlayış geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.

Etik ve Bilimsel İlkeler Sorumluluk Beyanı

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Bu makale için etik kurul izni gerekmemektedir.

Araştırmacıların Makaleye Katkı Oranı Beyanı

1. yazar katkı oranı: %35, 2. yazar katkı oranı: %35, 3. yazar katkı oranı: %30.

Kaynakça

Annandale, E. (1998). *A Critical Introduction*. The sociology of health and medicine: A critical introduction içinde. Cambridge: Polity.

Aydın, O. (2018). Türkiye'nin sıhhi ictimai coğrafyası'na göre Anadolu'da gelenek, inanç ve kültür üzerine bir değerlendirme. *Bilgi*, 86, 86-114.

Baer, H. A., Singer, M., & Susser, I. (2017). *Medical anthropology and the world system: Critical perspectives*. New York: Routledge.

Baudrillard, J. (1998). *The Consumer Society: Myths and Structures*. Sage.

Callahan, D. (1973). The WHO definition of health'. *Hastings Center Studies*, 77-87.

Crawford, R. (1980). Healthism and the Medicalization of Everyday Life. *International Journal of Health Services*, 10(3), 365-388.

Crawford, R. (2006). Health as a meaningful social practice. *Health: An Interdisciplinary Journal for the Social Study of Health, Illness and Medicine*, 10(4), 401-420.

Çetinsaya, G. (2014). *Büyüme, Kalite, Uluslararasılaşma: Türkiye Yükseköğretimi İçin Bir Yol Haritası*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi.

Gönç Şavran, T., & Suğur, N. (2014). Sağlığın ve Hastalığın Anlamı: Farklı Sosyo-Ekonomik Statü Gruplarının Algıları. *Sosyoloji Dergisi*, 30, 65-88.

Gönç Şavran, T. (2022). Biyoiktidar, Biyovatanadaşlık ve Obezite Salgını. *Pasajlar (Sağlık, Hak, Kâr, İktidar)*, 10, 77-96

Güven, S. (2014). Türkiye'de sağlık sosyolojisi çalışmaları. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(29), 127-164.

Heinrich, S. (2020). Medical science faces the post-truth era: A plea for the grassroot values of science. *Current Opinion in Anesthesiology*, 33(2), 198-202.

Miller, G., & Foster, L. T. (2010). A brief summary of holistic wellness literature. *Journal of Holistic Healthcare*, 7(1), 4.

Nettleton, S. (2006). *The Sociology of Health and Illness*. Polity.

Tekir, S. (2019). Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti'nin Kuruluşu ve Erken Cumhuriyet Dönemindeki Faaliyetleri (1920-1930). *Belgi Dergisi*, 2(18), 1301-1326.

Yılmaz, N., Sarı, B., & Erdem, R. (2021). Lisansüstü Tezler Perspektifinden Sağlık Sosyolojisi ile İlgili Disiplinlerin Tespiti. *International Journal of Health Sociology*, 1(1), 19-33

Yükseköğretim Kurulu, (2025). *Üniversite İzleme ve Değerlendirme Genel Raporu*. (Erişim Tarihi:10.03.2025).

Zielinski, C. (2021). Infodemics and infodemiology: A short history, a long future. *Revista panamericana de salud publica*, 45, e40.

Waldby, C. (1996). *AIDS and the Body Politic: Biomedicine and Sexual Difference*. Routledge.

White, K. (2002). *An introduction to the sociology of health and illness*. SAGE Publications.

YENİ ASUR DÖNEMİ (MÖ 1000-612) SOSYO-KÜLTÜREL YAŞAM VE İNANÇ SİSTEMİNDE KÖPEĞİN YERİ

Bilcan GÖKCE*

Özet

Yeni Asur Dönemi'nde köpeğe dair verilere yazılı metinler başta olmak üzere Ninive, Nimrud, Nippur ve Sharif Khan'dan ele geçmiş pişmiş toprak ve metal heykelcikler, Ninive'deki Asurbanipal'in Kuzey Sarayı'nda yer alan kabartmalar, Nimrud'daki Ninurta Tapınağı ve Oda 74, Merh Khamis kremasyon gömüsü, Tell al-Rimah ve Tell Halaf'dan ele geçen mühürler ile satın alma yoluyla İsrail Müzesi, Bible Lands Müzesi ve Marcopoli Koleksiyonu'na kazandırılmış mühürlerde rastlanır. Söz konusu arkeolojik materyallerden, köpeğin Yeni Asur Dönemi sosyo-kültürel yaşam ve inanç sisteminde önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kabartmalarda betimlenmiş ve avlanmada kullanılan köpek figürleri iri yapılı ve güçlü bir tür olan mastiff ırkının benzeridir. Köpekler avlanma başta olmak üzere, hastalıkları iyileştirme, adak nesnesi, cezalandırma ve kötülükleri uzaklaştırma gibi işlevlere sahiptir. Yeni Asur'da saraya ait köpekler avlanmada kullanılırken, tapınağa ait olanlar ise tanrıların hizmetkârları ve koruyucuları olmuşlar ya da dini törenlerde yer bulmuştur. Ayrıca, Yeni Asur uygarlığında köpeklerin bakımından sorumlu bir meslek grubunun da olduğu görülmektedir. Kabartmalardaki sahnelerden bu meslek grubunda saraya bağlı haremağaları ve sakallı erkek figürlerinin olduğu anlaşılmaktadır. Bu veriler ışığında çalışmanın amacı; Yeni Asur Dönemi'nde köpeklerin insan yaşamındaki yeri, üstlendikleri roller ile işlevsel ve sembolik anlamlarını yazılı metinler başta olmak üzere kabartma, heykelcik ve mühür gibi arkeolojik buluntular aracılığıyla ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Köpek, Yeni Asur, Ninive, Mühür

THE PLACE OF THE DOG IN THE SOCIO-CULTURAL LIFE AND BELIEF SYSTEM OF THE NEO-ASSYRIAN (1000-612 BCE) PERIOD

Abstract

In the Neo-Assyrian period, evidence related to dogs is found primarily in written texts, as well as in terracotta and metal figurines recovered from Nineveh, Nimrud, Nippur, and Sharif Khan; in the reliefs of Ashurbanipal's North Palace in Nineveh; in the Ninurta Temple and Room 74 at Nimrud; in the Merh Khamis cremation burial; in the seals recovered from Tell al-Rimah and Tell Halaf; and in seals acquired through purchase by the Israel Museum, the Bible Lands Museum, and the Marcopoli Collection. It can be seen from the archaeological materials in question that the dog held an important place in the socio-cultural life and belief system of the Neo-Assyrian period. The reliefs depict dogs used in hunting, often resembling the mastiff breed with their large and powerful build. In addition to hunting, dogs served various functions such as healing illnesses, being offered as votive objects, serving as instruments of punishment, and warding off evil. In Neo-Assyria, dogs belonging to the palace were primarily used for hunting, while those associated with temples acted as servants and protectors of the gods, or participated in religious ceremonies. Moreover, there is evidence of a professional group responsible for the care and management of dogs. Scenes depicted in the reliefs suggest that this group included palace eunuchs as well as bearded male figures. In light of these data, the aim of this study is to reveal the place of dogs in human life during the Neo-Assyrian Period, their roles, and their functional and symbolic meanings through written texts as well as archaeological findings such as reliefs, figurines, and seals.

Keywords: Dog, Neo-Assyrian, Nineveh, Seal

* Doç. Dr., Iğdır Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Iğdır, Türkiye, tgokce70@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1213-7752

Giriş

İnsanoğlu tarafından evcilleştirilen ilk hayvan olan köpek, başlangıçta avcı-toplayıcılara hem avlanmada hem de korunmada yardımcı olmuştur. Tarımsal sürece geçilen Neolitik Dönem (MÖ 10 bin-7000) ile birlikte köpek, evcilleştirilmiş olan keçi, koyun gibi hayvanları gütmeye de kullanılmıştır. Zamanla köpekler avcılık ve hayvan bekçiliğinin yanı sıra şifa verici ve kötü ruhlara karşı koruyucu gibi farklı görevlerde atfedilmiştir (Siddiq, Onar, Mutuş ve Poradowski, 2021: 1-2). Tarihin her döneminde insanoğlunun yaşamında önemli bir rolü olduğu bilinen köpek, Eski Yakınoğu uygarlıklarının hem yazılı metinleri hem de tasvir sanatında yer bulmuştur (Dayan, 1994; Ornan, 2004; Breier, 2013; Duymuş-Floroiiti, 2014; Albenda, 2015; Vilela 2018; Gökce, 2019; Şener ve Doğanyay, 2021; Gökce ve Pınarcık, 2025).

Köpek, Demir Çağı'nda egemenlik sürmüş olan Yeni Asur Krallığı'nın toplumsal ve dini yaşamında ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Bu ayrıcalık, başta avcılık olmak üzere kötülüklerin uzaklaştırılmasında, hastalıkların iyileştirilmesinde ve koruyucu bir varlık olarak kullanılmasında görülmektedir. Nitekim dönemin yazılı metinleri, arkeolojik materyalleri ve tasvir sanatı köpeğin bu çok yönlü ve sembolik rolünü ortaya koymaktadır. Krallığa ait yazılı metinler başta olmak üzere pişmiş toprak ve metal heykelcikler ile kabartmalar ve mühürler üzerinde köpek tasvirlerine yer verilmiştir (Parker, 1962; Wilson, 1972; Barnett ve Lorenzini, 1975; Barnett, 1976; Green, 1983; Braun-Holziger, 1984; Curtis ve Reade, 1995; Collon, 2001; Curtis, 2013; Albenda, 2015; Breier, 2013).

Çalışmamızın ana malzemesini, yazılı metinler ile birlikte Ninive, Nimrud, Nippur ve Sharif Khan'dan ele geçmiş pişmiş toprak ve metal heykelcikler, Ninive'deki Asurbanipal'in Kuzey Sarayı'nda yer alan kabartmalar, Nimrud'daki Ninurta Tapınağı ve Oda 74, Merh Khamis kremasyon gömüsü, Tell al-Rimah, Tell Hala'f'dan ele geçen mühürler ile satın alma yoluyla İsrail Müzesi, Bible Lands Müzesi ve Marcopoli Koleksiyonu'na kazandırılmış mühürler oluşturmaktadır.

1. Heykelcikler

Yeni Asur kentlerinden Ninive'de (Koyuncuk), Asurbanipal'in (MÖ 668-627) Kuzey Sarayı'ndaki Oda S'nin batı kapısında gerçekleştirilen kazı çalışmalarında, sarayın girişinde bulunan kabartma levhanın altın- da niş içine yerleştirilmiş beş adet köpek heykelciği

bulunmuştur. Günümüzde British Müzesi'nde sergilenmekte olan bu heykelcikler, Asur kraliyet avlarında tercih edilen, iri yapılı ve güçlü bir tür olan mastiff cinsi köpekleri temsil etmektedir (Albenda, 2015: 73). Tamamı pişmiş topraktan yapılmış olan bu heykelciklerin yükseklikleri 4,5-5,5 cm, uzunlukları 6,5-7,5 cm ve çapları 1,9-2,8 cm arasında değişmektedir (Curtis ve Reade, 1995: 116). Bir kaide üzerine monte edilmiş köpek heykelciklerinin ağız, kulak, burun ve kuyrukları belirgin verilmiştir. Ayrıca boyun yeleleri, pençeleri, karın kaburgaları ve kasları çizgilerle işlenmiştir. MÖ 645 yılına tarihlendirilen bir köpek heykelciği, katı ve üç boyutlu bir formda üretilmiş olup, farklı renklere boyanmıştır: beyaz, siyah, kırmızı, yeşilimsi mavi ya da kırmızımsı kahverengi benekli beyaz. Üzerlerine adları yazılmış olan bu köpek heykelciklerinin her biri, belirli bir niteliği ya da işlevi temsil etmektedir. Bunlardan beyaz köpeğin üzerine "Düşünme ısıdır!" (*e tam-ta-lik ú-šuk at-ta*), siyah köpek "Havlaması güçlüdür" (*da-an ri-gi-š-šu*), kırmızı köpek "Düşmanın üstesinden gelen" (*ka-šid a-a-bi*), yeşilimsi mavi köpek "Düşmanını ısırarak" (*mu-na-ši-ku ga-rî-šu*), kırmızıya yakın kahve tonunda noktalı beyaz köpeğin üzerine "Kötülüğü kovan" (*mu-še-šu-u HUL.MEŠ*) anlamına gelen isimler yazılmıştır (Watanabe, 2002: 119; Ateş, 2024: 125) (Şekil 1).

Yeni Asur Dönemi'nin bir diğer önemli kenti olan Nimrud'daki (Kalhu) Kuzey Batı Sarayı'nda yapılan çalışmalarda Oda NN'nin güney köşesinde yer alan bir kuyu içerisinde, oturur ya da ayakta durur pozisyonda yedi adet bronzdan köpek heykelciği bulunmuştur (Green, 1983: 94, 96, pl. XIV/e; Curtis, 2013: 52-53, pl. XXIII/388-394). Heykelcikler, II. Sargon (MÖ 721-705) dönemine tarihlendirilmekle birlikte, bunların bir kısmının veya tamamının MÖ 614-612 tarihlerinde de kuyuya bırakılmış olabileceği ifade edilmiştir (Curtis, 2013: 52). Ağız, burun ve gözleri belirgin verilmiş olan heykelciklerde kulaklar dik betimlenmiştir. Yine köpek heykelciklerinden bazılarının kısa ve kalın kuyrukları ile güçlü bir bedenleri varken, diğerleri uzun kuyruklu ve zarif yapılıdır (Şekil 2).

Bağdat'ın yaklaşık 100 km güneyinde, Babil Ovası'nın ortasında konumlanan Nippur'da E-kut avlusunun güneydoğusunda yer alan tapınakta gerçekleştirilen çalışmalarda, Parth Dönemi (MÖ 247-MS 224) temellerinin altında altı adet bronzdan köpek heykelciği tespit edilmiştir. Bu heykelciklerle birlikte, bir erkek ve köpek figürünün birlikte yer aldığı bronz heykelcik de ele geçmiştir (Curtis, 2013: 53). Gün-

müzde British Müzesi'nde WA 94346 envanter numarası ile sergilenen heykelcik, 7,3 cm yüksekliğinde, 5,6 cm genişliğinde, 5,8 cm çapında ve 350 gr ağırlığında olup, bir plaka üzerinde ayakta betimlenmiştir (Braun-Holzinger, 1984: 94-95, pl. 64; Curtis ve Reade, 1995: 117). Erkek figürünün sol kolu yanağı üzerinde, sağ kolu ise köpeği dolamaktadır. Ayakları çıplak işlenmiş olan erkek figürünün üzerinde uzun bir tunik vardır. Köpek figürünün yüz uzuvları, kulakları ve pençeleri belirgin işlenmiştir (Şekil 3/1).

Ninive'nin yaklaşık 5 km kuzeybatında bulunan Sharif Khan yerleşiminde gerçekleştirilen çalışmalarda, bazı alanlarda Parth Dönemi'ne ait yerleşim izlerine, tepenin zirvesinde ise MS 13. yüzyıla ait bir İslami mezarlığa ait bulgulara ulaşılmıştır. Bu alanlarda çok sayıda bronz eser ile birlikte bir adet bronz köpek heykelciği de bulunmuştur. Bu eserlerin Yeni Asur Dönemi'ne mi yoksa Roma-Parth Dönemi'ne mi ait olduğunu belirlemede biçimsel ve stilistik özellikler temel alınmıştır. Bu doğrultuda, bronz köpek heykelcik de diğer eserlerle birlikte Yeni Asur Dönemi'ne tarihlendirilmiştir (Curtis, 2013: 24-25, pl. XXIII/396). Söz konusu heykelciğin biçimsel olarak Ninive ve Nimrud'ta bulunan örneklerle benzerlik göstermesi bu tarihlendirmeyi desteklemektedir (Şekil 3/2).

Ninive, Nimrud, Nippur ve Sharif Khan'da yapılan arkeolojik kazılarda, mimari yapılarla ilişkili biçimde bulunan heykelcikler, köpeğin Yeni Asur inanç sistemi içindeki rolünü anlamamıza katkı sağlamaktadır. Özellikle Ninive'de giriş eşliğinde bir niş içinde, Nimrud'da ise yapı tabanının altında bir kuyuda ele geçen köpek heykelciklerinin apotropik (kötülüğü uzaklaştırıcı) bir işleve sahip oldukları önerilir (Watanabe, 2002: 120) (Şekil 1-2). C. E. Watanabe (2002: 121) köpek heykelciğinin tercih edilme nedenini: "köpeklerin sıradan insanların algılayamayacağı davetsiz varlıkları sezebilme yetisiyle ilişkilendirmektedir. Ayrıca, köpeklerin tüm dünyada bekçi ya da nöbetçi hayvanlar olarak kullanıldığını hatırlatarak, söz konusu heykelciklerin de gerçek köpekler gibi davranacağı yönünde bir beklentinin mevcut olabileceğini" ifade etmektedir. Bu çerçevede, köpek heykelciklerinin buluntu bağlamı göz önünde bulundurulduğunda, Watanabe'nin önerdiği gibi, bu nesnelerin yalnızca fiziksel varlıkları temsil etmediği; aynı zamanda belirli koruyucu ve saldırgan nitelikleri sembolize eden ritüel objeler olarak tasarlandığı anlaşılmaktadır. Buna ek olarak, Nippur'da bir tapınakta ele geçmiş olan bir erkek

figürü ile köpeğin birlikte tasvir edildiği heykelciğin işlevi ile ilgili çeşitli yorumlar ileri sürülmüştür (Şekil 3/1). Enlil, Marduk ve Ea'nın kutsal tazıları ve Ninurta'nın beş tane köpeğinin olmasından yola çıkılarak, bu erkek figürünün bir tanrı olabileceği; Gula'ya köpeği adak olarak sunan bir kişi olduğu ya da koruyucu bir ruh olabileceği de önerilmiştir (Curtis ve Reade, 1995: 117-118). Heykelciğin tapınak bağlamında bulunmuş olması dikkate alındığında, onun bir tanrının kutsal hayvanı ya da bir adak nesnesi olarak değerlendirilmesi anlamlı görünmektedir.

2. Kabartmalar

Kabartma sanatı, köpek figürlerine dair önemli tasvirler içermektedir. Bu tasvirlerin büyük çoğunluğu, Ninive'deki Asurbanipal'in Kuzey Sarayı'nda yer alan kabartmalarda betimlenmiştir. Sarayın Oda C bölümünün, kuzeydoğu duvarındaki kabartmalarda aslan avı tasvir edilmiştir (Barnett, 1976: pl. VII). Kabartma 10-12'de betimlenmiş sahnenin sağ tarafında toplam yedi adet aslan bulunmaktadır. Çeşitli yerlerinden oklarla yaralanmış ya da öldürülmüş olan aslan figürleri, yürür, zıplar, sırt üstü veya çömelmiş pozisyonda gösterilmiştir. Aslan tasvirlerinin ağzından ya da gövdelerinden akan kan ise dikey çizgilerle vurgulanmıştır. Sol tarafta alt alta ve aynı simetride dört adet avcı ile köpekleri yer almaktadır. Ayakta, profilden betimlenmiş avcılar sakallı olup, üzerlerinde diz kapağına kadar inen kuşaklı, kısa kollu bir tunik vardır. Profilden ve anatomik yapısına uygun işlenmiş köpekler hareket halinde verilmiştir. Yüz uzuvları belirgin olan köpekler, uzun kuyrukludur. Genellikle başları ileriye doğru bakmakla birlikte, üçüncü sıradaki köpek figürünün başı geriye avcıya dönük tasvir edilmiştir. Tasmalı olan köpeklerin kontrolü avcılar tarafından mızrak ve tasmaya bağlı ip ya da zincirle sağlanmıştır (Şekil 4).

Av sahnesinin betimlendiği kabartma 5-3'de ise köpekler, üst bantta tasvir edilmiştir (Barnett, 1976: pl. LIV). Bir nehrin etrafında betimlenmiş bitkilerden, avlanmanın ormanlık bir alanda gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Yüz uzuvları betimlenmiş avcı figürleri, diz kapağına kadar inen kısa bir tunik giymiştir. At üzerinde veya yaya olarak betimlenmiş olan avcılar, av sırasında ok ve yay ile birlikte köpeklerden de istifade etmişlerdir. Köpekler, biçim olarak kabartma 10-12'de görülenlerle ortak özellikler sergiler. Aslanları takip eden avcılar, köpekleri kontrol etmede tasmaya bağlı ip ya da zincirden yararlanmaktadır. Aynı sahne-

de, bir noktada birleşmiş olan av köpekleri aslanı nehre sürüklemeye çalışırken tasvir edilmiştir (Şekil 5).

Kuzey Sarayı'nda yer alan kabartma 9-12'de tasvir edilen yabani at avı sahnesinde de köpekler yer verilmiştir (Barnett, 1976: pl. LI). Tasvirde toplam altı adet yabani at betimlenmiştir. Yabani atların çoğunluğu avcılarının attıkları oklarla çeşitli yerlerinden yaralanmış ya da öldürülmüşlerdir. Anatomik yapılarına uygun işlenmiş atlar, koşar, zıplar, sırt üstü veya baş aşağı resmedilmiştir. Yabani atları takip eden köpekler tasmalı olup, anatomik yapılarına uygun işlenmiştir. Köpeklerden biri atı izlerken, diğer ikisi kaçmakta olan bir atın etine dişlerini geçirerek onu yere sermeye çalışır (Şekil 6).

Ninive'deki Asurbanipal'in Kuzey Sarayı Oda C kabartmaları, köpeklerin Yeni Asur Dönemi'nde özellikle av sahnelerinde üstlendikleri işlevleri açık biçimde yansıtmaktadır (Şekil 4-6). Kabartmalarda Asurbanipal'in kraliyet avına eşlik eden köpekler belirgin kaburgaları, kısa ve kalın boyunları, kaslı gövdeleri, uzun tüylü kuyrukları ile mastiff ırkına özgü özellikler göstermektedir (Albenda, 2015: 72-73). Ayrıca kabartmalardaki bu betimlemeler, köpeklerin avlanan hayvanların izlenmesi, yönlendirilmesi ve yaralanmasında aktif rol üstlenen güçlü yardımcıları olduklarını göstermektedir (Şekil 4-6).

Köpek figürleri yalnızca av sahnelerinde değil; aynı zamanda av malzemelerinin naklinin yapıldığı sahneler ve bakıcıları olduğu düşünülen insan figürleri ile birlikte de betimlenmiştir. Kuzey Sarayı Koridor R'de bulunan kabartma 5-7'de av alanına malzeme taşıyan haremağaları resmedilmiştir (Barnett, 1976: pl. XL). Profilden, ayakta ve yürür pozisyonda gösterilmiş olan haremağaları, kısa kollu, yuvarlak yakalı, beli geniş kuşaklı, etek uçları püsküllü kısa bir tunik giymişlerdir. Sahnenin ön tarafında yer alan haremağası kafes taşıyan katırı kırbaç ile yönlendirirken, bunun hemen gerisinde görülen dört haremağası kafes, çit benzeri av malzemelerini taşımaktadır. Bunların da arkasında birer adet köpeği götüren iki haremağası daha yer almaktadır. Haremağalarının sol ellerinde kırbaç ve sağ ellerinde köpek tasmasına bağlı ip ya da zincir bulunmaktadır. Yüz uzuvları vurgulanmış olan köpekler hırlar pozisyonda olup, karın kaburgaları ve kasları belirgin işlenmiştir (Şekil 7).

Kuzey Sarayı Oda E'de bulunan kabartma 3'de palmiye ve asmaların betimlendiği sahnede av köpek-

lerini taşıyan haremağaları betimlenmiştir (Barnett ve Lorenzini, 1975: taf. 91). Haremağaları ve köpekler biçimsel olarak Koridor R'de bulunan kabartmadaki tasvirlerle ortak özellikler göstermektedir (Şekil 8/1). Ayrıca, Kuzey Sarayı Koridor R'de bulunan kabartmalarda ayakta ve profilden betimlenmiş üzerinde yuvarlak yakalı, kısa kollu, beli kuşaklı, kısa tunik giymiş sakallı bir erkek figürü köpek götürürken tasvir edilmiştir (Barnett ve Lorenzini, 1975: taf. 101). Ayakları çıplak verilmiş olan erkek figürü, köpeği kontrol etmede kırbaç ve tasmaya takılmış ip ya da zincirden faydalanmaktadır. Anatomik yapısına uygun işlenmiş olan köpek, havlar pozisyonda gösterilmiştir. Karın kaburgaları ve kasları belirgin olan köpeğin kuyruğu uzun olup, bitim kısmı çizgilerle bezenmiştir (Şekil 8/2).

3. Mühürler

Yeni Asur Dönemi mühürlerinde de köpek tasvirlerine yer verilmiştir. Bu tarz mühürlerden biri, Karkamış kenti yakınlarındaki Merh Khamis kremasyon mezarlığında bulunmuş olup, bugün British Müzesi'nde BM WA 104854 envanter numarası ile sergilenmektedir. 2,5x1,0 cm boyutunda ve kloritten yapılmış mühür, bir yangın ya da kremasyon sırasında tahrip olmuştur (Collon, 2001: pp. 35-36, pl. I/1). Av sahnesinin betimlendiği mühürde, oku ve yayı ile betimlenmiş avcının başında bir takke, üzerinde ise beli kuşaklı ve etek uçları püsküllü kısa bir tunik vardır. Avcının hemen önünde merkezi noktalı ve çevresi püsküllü bir motif bulunmaktadır. Sağ tarafta bulunan ceylan figürü, anatomik yapısına uygun işlenmiştir. Ceylanın hemen önünde, hareket halinde ve ceylana havlar pozisyonda köpek betimlenmiştir (Şekil 9/1). Nimrud'daki Ninurta Tapınağında bulunmuş, steatit yapımı, 2,5 cm uzunluğundaki mühür de köpek tasviri içermektedir (Parker, 1962: pl. XIII/2). Av sahnesinin işlendiği mühürde, köpek figürü dağ geçisinin arka tarafında resmedilmiştir. Köpeğin ön bacaklarından biri dağ geçisinin sağrısı üzerine, diğeri ise hayvanın başı hizasına gelecek şekilde işlenmiştir. Anatomik yapısına uygun şekilde tasvir edilmiş olan köpek figürü, havlar pozisyonadadır. Kısa bir tunik giymiş olan avcı figürü ise köpeğin hemen arkasında bir dizi üzerinde çökmüş pozisyonda, oku ve yayı ile gösterilmiştir (Şekil 9/2). Mühürler üzerinde yer alan bu betimlemeler, kabartmalardaki örneklerle paralellik göstererek, köpeklerin av sahnelerinde avlanan hayvanları izleme ve yönlendirmede kullandıklarını ortaya koymaktadır.

İsrail Müzesi'nde bulunan bir adet mühürde de Tanrıça Gula ile birlikte köpeği resmedilmiştir (Ornan, 2004: 14, fig. 1b; Ateş, 2024: 119). Tanrıçanın üzerinde durduğu köpek figürü çömelmiş pozisyonda verilmiştir. Karın kaburgaları çizgilerle belirtilmiş köpeğin kulakları dik ve kuyruğu yukarı kıvrık betimlenmiştir. Kutsal selamlama pozisyonunda işlenmiş Tanrıça Gula'nın başında yüksek bir polos ve üzerinde yuvarlak yakalı, kısa kollu, beli kuşaklı ve etek kısmı süslemeli uzun bir tunik vardır. Gula'nın hemen karşısında sakallı bir erkek figürü dua ederken, hemen arkasında ise yine kutsal selamlama pozisyonunda bir başka tanrıça görülmektedir. Ayrıca, mühür üzerindeki sahnede bir buzağı ve çeşitli tanrısallar semboller de işlenmiştir (Şekil 9/3).

Tell al-Rimah kazılarında Yeni Asur Dönemi'ne ait bir tapınakta ele geçmiş, bugün Sanat ve Tarih Kraliyet Müzeleri kompleksinin bir parçası olan Cinquantenaire Müzesi'nde 0.3530 envanter numarası ile sergilenen bir mühür de köpek tasviri hakkında görsel veri sunmaktadır. Steatit yapımı mühür, 3,2x1,25 cm ölçülerindedir (Parker, 1975: 37, pl. XVI/52; Niederreiter, 2020: 161). Söz konusu sahnede Gula ve muhtemelen Adad arasında ibadet eden bir erkek figürü bulunmaktadır (Niederreiter, 2020: 162). Profilden ve ayakta betimlenmiş figürün başında takke, üzerinde beli kuşaklı uzun bir tunik vardır. Bunun hemen karşısında çömelmiş pozisyonda köpek ve üzerinde ayakta Gula bulunmaktadır. Köpek biçim ve stilistik olarak İsrail Müzesi'nde bulunan mühür örneğinde tasvir edilmiş olan örneklerle benzerdir. Kutsal selamlama pozisyonunda gösterilmiş olan Gula'nın başında alçak bir polos, üzerinde ise beli kuşaklı, etek bölümü süslemeli ve tek bacağı açıkta bırakan uzun bir tunik mevcuttur. İbadet eden figürün hemen arkasında çömelmiş bir boğa üzerinde muhtemelen Adad betimlenmiştir. Adad kutsal selamlama pozisyonunda verilmiş olup, başında polos ve üzerinde etek kısmı bezemeli uzun bir tunik vardır (Şekil 9/4).

Köpek figürü ile ilgili görsel veri sunan bir diğer mühür örneği, Marcopoli Koleksiyonu'na aittir. Serpantin yapımı mühür, 3,0x1,4 cm boyutlarındadır (Teissier, 1984: 170, fig. 231; Ornan, 2004: 20, fig. 17; Wee, 2014: 33, fig. 9). Mühür üzerinde yarım daire formunda bir kulübe içinde yatakta uzanan bir insan figürü görülmektedir. Yatak ve kulübenin üst tarafı ağ motifi ile süslenmiştir. Yatakta uzanan figür sakallı olup, uzun bir tunik giymiştir. Bu figürün ayakucunda

sakallı ve etek uçları püsküllü uzun tunik giymiş bir başka erkek figürü bulunmaktadır. Bu figür yatan figürün üzerine hafif eğilmiş olup, uzattığı elleriyle bir nesne tutmaktadır. Yataktaki figürün baş kısmın arka tarafında ise dizleri üzerine çökmüş, uzun bir tunik giymiş, sol eli arka tarafında ve sağ eliyle yataktaki kişinin başının üzerinde bir kap tutmaktadır. Kulübenin sol dış tarafında ayakta ve profilden betimlenmiş bir erkek figürü, sol elinde değnek ya da bir asa ile tasvir edilmiştir. Etek kısmı süslemeli uzun bir tunik giymiş olan figürün sol bileğinde iki adet bilezik bulunmaktadır. Sağ tarafta ise üst kısmı çıplak, alt tarafında ise kenarları püsküllü bir elbise giymiş ve ellerini yukarı kaldırmış bir kadın figürü tasvir edilmiştir. Kulübenin hemen üzerinde yürür pozisyonda, karın kaburgaları çizgilerle belirtilmiş, kuyruğu yukarı kıvrık köpek tasviri yer almaktadır (Şekil 9/5).

Tell Halaf kökenli olan ve Yeni Asur Dönemi'ne ait bir adet mühür üzerinde de köpek tasviri resmedilmiştir. Malzemesi bilinmeyen mühür, 2,8 cm boyutundadır (Wee, 2014: 32, fig. 6). Sahnenin merkezinde, yarım daire biçimli bir kulübe içerisinde, yatak üzerinde uzanmış sakallı bir erkek figürü betimlenmiştir. Yatağın sağ tarafında, ayakta ve profilden betimlenmiş, sakallı, başında takke bulunan ve bezemeli uzun bir tunik giymiş bir erkek figürü yer almaktadır. Bu figür, yatakta uzanmakta olan figüre doğru hafifçe eğilmiş pozisyonda olup, ileriye doğru uzattığı sağ elinde sopa ya da asa benzeri bir nesne tutmaktadır. Kulübenin sağ tarafında arka ayakları üzerinde şaha kalkmış, kuyruğu yukarıya kıvrık köpek figürü tasvir edilmiştir. Köpeğin arkasında ayakta betimlenmiş bir erkek figürü görülmektedir. Başında takke bulunan ve kısa bir tunik giymiş olan bu figür, yukarı kaldırdığı sol elinde bir yay, sağ elinde ise ok tutarken betimlenmiştir (Şekil 9/6).

Bible Lands Müzesi Koleksiyonu'nda yer alan BLMJ 278 envanter numaralı mühür, 4,2x1,9 cm boyutlarında olup serpantin taşından üretilmiştir (Wee, 2014: 33, fig. 7). Mührün yüzeyi iki ana bölüme ayrılmıştır. Üst bölümde kralın eşlik ettiği bir tören alayı tasvir edilmiştir. Köpek tasvirinin yer aldığı alt bölümde yarım daire formulu bir kulübe betimlenmiştir. Kulübenin içinde bir yatak üzerinde sırt üstü yatan sakallı, başı takkeli ve etek kısmı süslemeli uzun bir tunik giymiş olan erkek figürü yer almaktadır. Uzanmakta olan figürün hemen önünde, benzer biçimsel özellikler sergileyen ikinci bir erkek figür, onun üye-

rine doğru eğilmiş bir pozisyonda konuya dâhil edilmiştir. Hemen arkasında ise dizleri üzerine çökmüş kadın figürü, dua eder şekilde gösterilmiştir. Sahnenin sol tarafında, ayakta, başı ve bacakları profilden, gövdesi cepheden betimlenmiş erkek figürü vardır. Başında polos bulunan figür sakallı olup, elbise olarak beli kuşaklı, etek uçları püsküllü kısa bir tunik giymiştir. Kuşaktan geçirilmiş bir kılıçta mevcuttur. Bunun önünde başı geriye dönük, elleri havada bir kadın figürü bulunmaktadır. Üst kısmı çıplak olan figürün alt tarafında kenarları püsküllü bir etek görülmektedir. Bunun ise hemen önünde kulübeye zıplar pozisyonda bir köpek figürü vardır. Anatomik yapısına uygun işlenmiş köpek havlar pozisyonda olup, kuyruğu yukarı kıvrık ve karın kaburgaları çizgilerle belirtilmiştir. Sahnenin sağ tarafında ise kulübeye doğru yönelmiş büyük boyutlu bir köpek resmedilmiştir. Bu köpek figürü sol taraftaki köpek figürüyle aynı biçim ve stilistik özelliklere sahiptir. Köpeğin hemen gerisinde sol tarafta betimlenmiş erkek ve kadın figürlerinin benzeri tasvir edilmiştir. Ancak kadın figürünün başı sol taraftaki durumundan farklı olarak kulübeye dönüktür (Şekil 9/7).

Köpek figürünün betimlendiği bir başka mühür örneği, Nimrud kazılarında Oda 74'in altındaki depo yapılarında bulunmuştur. Serpantin yapımı mühür, 3,2x1,8 cm ölçülerindedir (Werr, 2008: 158, fig. 19-k). İki bölüme ayrılmış mührün üst bandında tören alayı geçişi tasvir edilmiştir. Alt bölümde sahnenin merkezinde ağ motifi ile bezenmiş yarım daire biçimli bir kulübe bulunmaktadır. Kulübe içinde, bir yatak üzerinde sırt üstü yatan sakallı bir erkek figürü betimlenmiştir. Mühür bu kısımdan kırık olduğu için figürün belden aşağısı görülememektedir. Uzanmakta olan figürün hemen önünde ikinci bir erkek figürü yer almaktadır. Bu figür, yatakta yatan kişiye doğru eğilmiş pozisyonda olup, sağ kolunu onun başına doğru uzatmıştır. Hemen arkasında ise dizleri üzerine çökmüş bir diğer erkek figürü, yatan figürün alttan ve üstten başını tutarken gösterilmiştir. Sahnenin sol tarafında kulübenin hemen dışında ayakta ve profilden betimlenmiş erkek figürü her iki eliyle bir sopa ya da asa tutarken resmedilmiştir. Kulübenin sağ tarafında elleri havada, üst kısmı çıplak ve alt kısmında kenarları püsküllü verevli bir etek giymiş kadın figürü tasvir edilmiştir. Bu figürün gerisinde sırasıyla bir köpek, erkek figürü ve yeniden köpek figürü işlenmiştir. Profilden ve ayakta verilmiş olan erkek figürü sakallı olup,

başında takke ve üzerinde beli kuşaklı, kısa bir tunik vardır. Bu figürün sol kolu havada, sağ kolu ise arka tarafa dönük betimlenmiştir. Anatomik yapısına uygun verilmiş olan köpeklerden öndeki küçük ve arka taraftaki iri boyutludur. Havlar ve ileri doğru zıplar pozisyonda olan köpeklerin kuyruğu yukarı kıvrık ve karın kaburgaları çizgilerle belirtilmiştir (Şekil 9/8).

Eski Mezopotamya'nın hem tasvir sanatında hem de yazılı metinlerinde köpek, Tanrıça Gula'nın kutsal hayvanı olarak gösterilmiştir. Eski Babil Dönemi'nde (MÖ 1894-1595) ilahi bir simge olarak bilinen çömelmiş köpek figürü, Yeni-Babil Dönemi'ne (MÖ 625-539) kadar kullanım görmüştür. Ayrıca kudurruların üzerindeki yazıtlar da, çömelen köpeğin iyileştirme Tanrıçası Gula'nın bir simgesi olduğunu anlatır (Black ve Green, 2003: 130; Duymuş-Floroiti, 2014: 56; Ateş, 2024: 116). Nitekim Yeni Asur Dönemi'ne tarihlenen ve Tell al-Rimah'da ele geçmiş, günümüzde Cinquantenaire Müzesi ile İsrail Müzesi'nde bulunan birer mühür üzerinde de Tanrıça Gula ve çömelen köpeği tasvir edilmiştir. Bu tasvirler, Tanrıça Gula'nın köpek ile olan sembolik ilişkisinin Yeni Asur'da da devam ettiğini göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Nimrud kazısı Oda 74 ve Tell Halaf kazılarında ele geçmiş olan birer adet mühür ile Marcopoli Koleksiyonu ve Bible Lands Müzesi envanterlerine kayıtlı iki adet mühür üzerindeki betimlemeler, araştırmacılar tarafından Yeni Asur'da şifa sahnesi olarak yorumlanmıştır (Wee, 2014: 34) (Şekil 9/5-8). Nitekim hasta bir kişinin iyileştirilmesinin betimlendiği bu sahnelerde görülen köpek figürünün ise şifa Tanrıçası Gula'yı temsilen tasvir edildiği önerilmiştir (Wee, 2014: 34). Hasta olan figürün içinde bulunduğu yarım daire formu yapı kamış kulübeleri andırmaktadır. Bu tarz kulübelerin, şifa ve ritüellerin uygulandığı *sütukku* isimli kamış yapı ile özdeşleşmesi de, bu görüşü desteklenmektedir (Ornan, 2004: 20). Kulübenin dışında gösterilmiş olan köpek figürlerinin sayısı genellikle bir ve iki arasında değişmektedir. Köpek sayısının anlamı tam olarak bilinmemekle birlikte, bu sayı hasta kişinin statüsü ya da sağlık durumunun ağırlığına bağlanabilir. Ayrıca kulübenin dışında sağ ve sol tarafta gösterilmiş erkek ve kadın figürleri de bulunmaktadır. Bu figürlerin, sahnede koruyucu ve kötü ruhları uzak tutucu olarak betimlendikleri ifade edilmiştir (Ornan, 2004: 20). Yine, kulübede gerçekleştirilen eylem şifa sürecini temsil ettiğinden, erkek

ve kadın figürlerinin dua ederek bu sürece katkı sağlamış olmaları da muhtemeldir.

4. Yazılı Metinlerde Köpek İmgesi

MÖ 7. yüzyıla tarihlenen Yeni Asur mektuplarında köpektan, sadece fiziksel bir varlık olarak değil, aynı zamanda belirli anlamlar, duygular veya sembolik değerler taşıyan bir unsur olarak da bahsedilmiştir. Bu mektuplarda köpek imgesi, daha çok insanı tanımlamak için bir araç olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda, Yeni Asur mektuplarında köpek çoğunlukla sadakat ve bağlılığı simgeleyen bir figür olarak sunulmuştur. Örneğin, Babil’li bir görevli olan Nabû-bâlassu-iqbi, Kral Esarhaddon’a (MÖ 680-669) yazdığı mektupta kendisini şöyle tanımlar: “...En başından beri efendisinin evini seven bir köpeğim...” (Breier, 2013: 21-29)¹. Bu tarz ifadeler yalnızca resmi görevliler tarafından kullanılmayıp, aynı zamanda halktan kişilerde kendilerini “köpek” olarak tanımlamışlardır. Halktan bir kişinin Kral Esarhaddon’a yazdığı mektup bu anlamda oldukça önemlidir. Adam, hayatını bağışlatmak için şöyle der: “...Ben, efendilerimin hanedanına karşı ciddi bir suç işledim. Öldürülmeyi hak ettim, yaşıatılmayı değil. Ama sen, kralım ve efendim, köpeğine merhamet ettin... Kral, köpeğine merhamet etsin. Ben, efendilerini seven bir hizmetkârım...” (Breier, 2013: 22).

Köpek imgesi aynı zamanda kendini aşağılayan, değersiz, aşağı tabakadan ya da saldırgan bir kişiliği de temsil eder. Örneğin, Babil’li bir görevli olan Bêl-uşêzib, kendisini Kral Esarhaddon’un huzurunda şu şekilde tanımlar: “...Senin hizmetkârın, senin köpeğin ve sana tazim eden biriyim...” (Parpola, 1993: 109 oracc.museum.upenn.edu/saao/corpus). Bir başka metinde ise, “...Eğer bu doğru değilse, kral beni kurtarmasın. Ben bir köpeğim, ama kralım, efendim, bana tanrılar karşısında adil davrandı...” ibaresi yer alır (Luukko, 2012: 197/oracc.museum.upenn.edu/saao/corpus). Bu metinlerde geçen köpek imgesi, hem bağlılık hem de aşağı tabakadan olma anlamlarını yansıtmaları açısından önemlidir. Bunlara ek olarak, bir başka metinde geçen; “...Önce bana gelmiş olsaydı, benim bir barışçı olup olmadığımı görürdü; ona toprağını, tanrılarını ve krallığını veren kişi!” Ve o, beni ısırın, zina eden bir köpek midir ki, ben bir barışçı olayım? ...” ifadesi köpeğin saldırgan bir kişiliği tanımlamak için kullanıldığını göstermektedir (Parpola, 2018: 066/

oracc.museum.upenn.edu/saao/corpus).

Dönemin idari yazışmalarının bir bölümünde de itaati ve aileden olmayı kasteden hayvan benzetmeleri bulunmaktadır (Kağnıcı, 2020: 2911). Bu benzetmeler arasında köpekte yer almaktadır. Örneğin, bir yazılı metinde Kral II. Sargon (MÖ 721-705) Manna Kralı Ulluşunu ve ona tabi olanların kendisine itaatlerini köpek benzetmesiyle şu şekilde belirtir: “...Onlar köpekler gibi dört ayak üstüne çöktü. Ben onlara acıdım ve dileklerini kabul ettim, yakarışlarını dinledim ve bağışlamamı ilan ettim...” (Luckenbill, 1927: 77, no. 148). Kral Sanherib (MÖ 704-681) ise sarayda büyüyen (Bel-ibni) ile benzer bir köpek benzetmesini kullanmıştır. Yazıtta: “...Onların başına, Suanna (Babil) soyundan gelen ve rab bâni’nin oğlu olan Bel-ibni’yi atadım; o ki, sarayımda küçük bir köpek yavrusu gibi büyümüştü...” (Grayson ve Novotny, 2012: 36, 54). Bu veriler ışığında, Kağnıcı (2020: 2912) yazılı metinlerdeki köpek benzetmesini: “Asurlu seçkinlerin kraldan bağımsız hareket etmelerinin mümkün olmadığını gösteren bir duruma işaret ettiği şeklinde” yorumlamıştır.

Asur toplumunda köpekler lanet ve ritüel kirlilik imgesi olarak da kullanılmıştır. Örneğin bir yazılı metinde şöyle denir: “...Göklerin ve yerin kanal müfettişi Adad, ülkeni mevsimsel taşkınlardan mahrum bıraksın ve tarlalarını tahıldan yoksun etsin; ülkeni büyük bir tufanla sular altında bıraksın. Toprakları kurutan çekirge, ürününü yesin; evlerinde değirmen ya da fırın sesi duyulmasın, öğütülecek tahıl senden uzak olsun. Tahıl yerine oğulların ve kızların senin kemiklerini öğütsün; parmak uçların bile hamura değmesin; kaselelerindeki [...] hamuru yesin. Anne, kızının önüne kapıyı kapasın! Açlığında oğullarının etini ye! Kıtık ve yoklukta bir insan diğerinin etini yesin; biri diğerinin derisini giysin; köpekler ve domuzlar etini yesin! Ruhuna, ona sunu dökecek kimse kalmasın...” (Parpola ve Watanabe, 2014: 47/ oracc.museum.upenn.edu/saao/corpus). Bu metinde köpek imgesi, hedefin lanet ve ritüel kirlilik olarak aşağılanması simgeleyen bir araç olarak kullanılmıştır.

Asur kahramanlık metinlerinde, düzen ile kaos arasındaki mücadele sıklıkla sembolik figürler aracılığıyla aktarılır ve bu figürler arasında köpek de yer alır. Örneğin bir metinde şöyle denir: “ni_ [.....] Anzû’nun kafatasını ezen, [.....]’yi yenen, kudurmuş köpeği, bizo-

1 Bu tarz yazılı metinlerin başka örnekleri de bulunmaktadır. Bu örnekler için bkz. Cole ve Machinist, 1999: 102, 173, 190; Fuchs ve Parpola, 2001: 129, 288; Luukko ve Van-Buylaere, 2002: 029, 031, 032-034; Dietrich, 2003: 17, 021, 117.

nu, balık-adamı [.....]; [.....] onları [.....] böldü” (Livingstone, 1989: 15/ oracc.museum.upenn.edu/saao/corpus). Burada köpek, hem kontrolsüz yıkıcı güçlerin bir imgesi olarak hem de insan özellikleri verilerek temsil edilmiştir.

Dönemin ticaret metinlerinde ise köpek, ekonomik ve toplumsal düzenle ilişkilendirilmiştir. Bir metinde, “Aracı, Babil’li tüccar, verdiği sözü tutmadı ve eşeklerini geride bıraktı! Köpek ise koyunlarımızın yanında öldürülmüş!” ifadesi yer almaktadır (Livingstone, 1989: 016 o3/oracc.museum.upenn.edu/saao/corpus). Metindeki, “köpek ise koyunlarımızın yanında öldürülmüş” ibaresi, koruma mekanizmasının riske girdiğini belirtmek amacıyla kullanılmış olup, köpek burada tehlike imgesi olarak kullanılmıştır.

İnsan bedeninin doğadaki hayvanlarla sembolik bir biçimde özdeşleştirildiği yazılı metinler de bulunmaktadır. Bu tarz yazılı metinlerde çeşitli hayvanlarla birlikte köpeklerle de yer verilmiştir. Örnek bir metinde, “... [..] onun [..]. Tamarisk ağacı onun saç topuzudur. [..]. [..] onun [..]. Hurma yaprağı onun bıyıklarıdır. Sedir ağacı onun dizleridir. Elma onun ayak bilek kemikleridir. Yılan onun cinsel organıdır. Arp onun elidir. [..] onun kanatlarıdır. [..] onun [..]. Kedi onun kalbinin kanıdır. Keklik, kalbinin kan damlasıdır. [..] onun [..]. Domuz, onun bağırsaklarıdır. Akrep onun dudağıdır. Biley taşı onun dilidir. Pirasa, koltuk altı kollarıdır. Davul, onun alt çenesidir. Aslan, onun kalın bağırsağıdır. Köpek, onun ince bağırsağıdır. Kuzgun, onun benidir. Kavak ağacı, onun bedenidir...” ibaresi geçmektedir (Livingstone, 1989: 03 039 o9/oracc.museum.upenn.edu/saao/corpus). Burada köpek imgesi, diğer metinlerdeki lanet, koruma veya tehlike imgesi işlevlerinden farklı olarak sadece bir insan organı olan ince bağırsağın sembolü olarak gösterilmiştir. Böylelikle köpek, doğal bir işlevin temsilcisi olarak kullanılmıştır.

Köpekler, cezalandırma amaçlı da kullanılmıştır. Yeni Asur krallarının çevre bölgelere düzenledikleri askeri seferlerde ele geçirdikleri kadın, erkek ve çocuklardan oluşan birçok insanı ülkelerine getirdikleri bilinmektedir. Ayrıca Yeni Asurlular esir aldıkları düşmanlara çeşitli işkencelerde uygulamışlardır. İşkencelere hem dönemin yazılı metinlerinde hem de tasvir sanatında rastlanmaktadır. Özellikle yazılı metinlerden, aralarında köpeklerinde olduğu çeşitli hayvanların düşmana işkence etmek için kullanıldığı bilinmektedir. Kral Sanherib ve Esarhaddon’a ait

bazı yazılı metinlerde, esir alınan düşman ülkelerinin krallarının aralarında köpeklerin de olduğu birtakım hayvanlarla birlikte kent kapılarının girişlerine bağlanarak ölüme terk edildiklerine dair veriler içermektedir (Kağnıcı, 2020: 2904).

Yukarıdaki verilere ek olarak, mezar yazıtlarında ya da lanet metinlerinde karşılaşılan beddua metinlerinde de köpeğe yer verilmiştir. Bu tarz bir metinde köpeğin bahsi şöyle geçer: ...Kim onu rahatsız eder ve yattığı mezardan çıkarırsa, efendisi olan kral ona öfkelenisin ve ona merhamet göstermesin; tapınağa ve saraya girmesini yasaklasın. Tanrı ve kralın gazabıyla, kanla lekelenmiş bir silah ona hazırlansın. Köpekler, mezara gömülmeden bırakılmış cesedini parçalasın...” (Kataja ve Whititng, 1995: 026/oracc.museum.upenn.edu/saao/corpus). Söz konusu metinden köpeğin cezalandırma amaçlı kullanıldığı ve böylece ölen kişinin cesedinin aşağılandığı anlaşılmaktadır.

5. Köpek Bakıcıları

Yukarıdaki verilerden, Yeni Asur Dönemi’nde, köpeklerin günlük yaşamın fiziksel bir aktivesi olan avlanma ve inanç sisteminde ritüellerde önemli roller üstlendiği anlaşılmaktadır. Yeni Asur’da önemli bir yeri olan köpeklerin bakımından sorumlu kişilerin olması da muhakkaktır. Nitekim yazılı metinlerde *ša UR.KU.MEŠ* şeklinde yazılan ve Nimrud’daki şarap listelerinden ND 10050/2,6 no.lu tabletlerde ise *ša kalbi-meš* ya da *ša kalbâte* olarak okunan terimler “(kralın) av köpeklerinin bakıcıları” olarak yorumlanmıştır. Ayrıca aynı listelerden ND 10038, 3 no.lu tablette geçen *mMa-ši-i[] š[a kalbi* terimin de kıdemli bir köpek bakıcısının adı olduğu belirtilmiştir (Wilson, 1972: 87).

Ninive’deki Asurbanipal’in Kuzey Sarayı’nda Koridor R’de (Şekil 7, 8/2) ve Oda E’de (Şekil 8/1) bulunan bazı kabartmalarda betimlenmiş köpek bakıcıları figürleri de yazılı metinleri görsel anlamda desteklemektedir. Bu kabartmalardan Şekil 7, Şekil 8/1’de haremağaları ve Şekil 8/2’de sakallı bir figür, köpeklere eşlik ederken betimlenmiştir. Haremağalarının giyim kuşamları ve diğer erkek figürün sakallı oluşu bunların, saraya bağlı ve kralın av köpeklerinin bakıcıları olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca söz konusu sahnelerden, bunların daha çok köpeklerin eğitiminden sorumlu kişiler olduğu da söylenebilir.

Yeni Asur Dönemi’ne ait ve bir tapınağın envanter kaydının anlatıldığı yazıt da köpek konusunda veri içermektedir. Yazıtta; “Tanrıların köpeği (ya da köpek-

leri) için 1 ölçek normal ekmek, 2 ölçek küçük ekmek" ibaresi geçer (Fales ve Postgate, 1992: 174/oracc.museum.upenn.edu/saao/corpus). Bu yazılı metin, sarayın yanı sıra tapınağa ait köpeklerin de olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca aynı metinden tanrıların hizmetkârları ya da koruyucuları olarak düşünülmüş olan bu köpeklerin, hem bakıcılarının olduğu hem de bunların ekmekle beslendikleri anlaşılmaktadır.

Sonuç

Arkeolojik ve yazılı veriler, köpeğin Yeni Asur toplumunda yalnızca sosyo-kültürel yaşamın bir parçası değil, aynı zamanda inanç sistemi içerisinde de çok yönlü işlevlere sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim av sahnelerinde hayvanları izleme, yönlendirme ve yaralama gücüyle; ritüel bağlamda ise koruyucu ve iyileştirici özellikleriyle tasvir edilen köpek figürleri, hem fiziksel hem de sembolik düzeyde Yeni Asur sanatının önemli bir unsuru haline gelmiştir. Ayrıca, köpeğin çobanlıkta ya da savaş sırasında kullanımına dair ne dönemin yazılı metinleri de ne de görsel sanatları herhangi bir veri sunmamaktadır. Yazılı metinler, köpeklerin Yeni Asur toplumunda hem saray hem de tapınaklarla ilişkilendirildiğini göstermektedir. Saraya bağlı köpekler gündelik hayatın bir fiziksel aktivesi olan ve krallar ya da üst düzey kişiler tarafından yapılan avlanmada kullanılmıştır. Tapınağa ait köpekler ise tanrıların hizmetkârları ve koruyucuları ya da dini ritüeller için tercih edilmiş olmalıdır. Nimrud şarap listelerinde geçen *ša kalbi^{meš}* ya da *ša kalbâte* terimleri köpek bakıcılarını ifade etmektedir. Bu veriler, köpeklerin eğitimi ve bakımından sorumlu meslek grubunun varlığını destekler niteliktedir. Örneğin, kabartmalarda betimlenen ve bu gruba dahil edilen haremağaları ve sakallı erkek figürleri, saraya bağlı üst düzey köpek bakıcıları olarak tanımlanabilir.

Yeni Asur Dönemi'nin erken evrelerinde sanat sade bir anlatıma sahip olup figürlerde belirgin bir hareketlilik gözlenmemektedir. II. Asurnasirpal dönemiyle birlikte Yeni Asur sanatında daha dinamik bir üslup gelişmiş, sanatın zirvesi ise II. Tiglat-Pileser, II. Sargon, Sanherib ve Asurbanipal dönemlerinde görülmüştür. Bu dönemle birlikte sanatta ayrıntı, hareket ve gerçekçilik ön plana çıkmıştır². Nitekim çalışmamıza dahil edilen köpek figürleri de, Yeni Asur sanatının

geç dönemde ulaştığı gerçekçi ve detaylı üslubu yansıtmaktadır.

Yeni Asur yazılı metinlerinde bahsi geçen köpek imgesi, kullanıldığı yere göre farklı anlamlar kazanmıştır. Bu bağlamda, köpek zaman zaman tanrıların ya da krallara olan bağlılığı ve itaatkârlığı zaman zaman da bedensel işlevleri veya ritüel uygulamaları temsil eder. Ayrıca bazı metinlerde ise tehlike ve kirlilikle bağdaştırılmıştır. Böylelikle eldeki verilerden köpeğin Yeni Asur'da sadece bir hayvan olarak değil, sosyal, ritüel ve mitlerle bağlantılı çok yönlü sembolik bir varlık olduğu anlaşılmaktadır.

Son olarak, Yeni Asur Krallığı'ndan gelen yazılı metinler ve arkeolojik materyaller köpeğin Asurluların yaşamında küçümsenmeyecek kadar önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

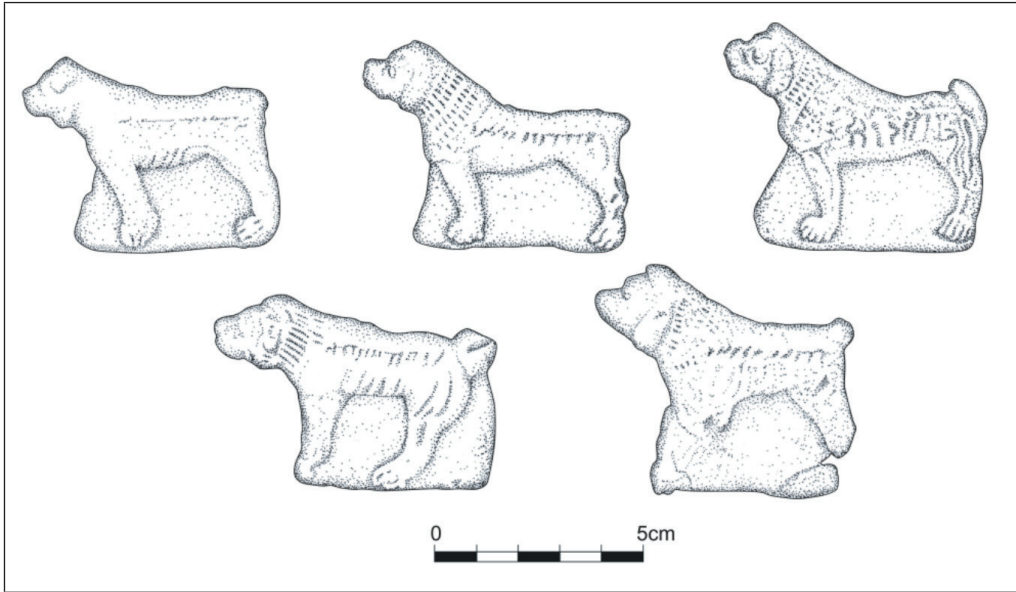
Kaynakça

- Albenda, P. (2015). The dogs of the north palace. *N.A.B.U.*, 2, 72-74.
- Ateş, A. (2024). *Eski mezopotamya tasvir ve mühür sanatında hayvan sembolizmi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Barnett, R. D. (1976). *Sculptures from the north palace of asurbanipal at nineveh*. London: Trustees of the British Museum.
- Barnett, R. D. ve Lorenzini, A. (1975). *Assyrische sculpturen british museum*. Bongers: Recklinghausen.
- Black, J. ve Green, A. (2003). *Mezopotamya mitolojisi sözlüğü/tanrılar, ifritler, semboller*. İstanbul: Aram Yayıncılık.
- Braun-Holzinger, E. A. (1984). *Figürliche bronzen aus mesopotamian*. München: Beck.
- Breier, I. (2013). Representations of the dog in seventh century BCE assyrian letters. *Journal of Northwest Semitic Languages*, 39(2), 19-36.
- Cole, S. ve Machinist, P. (1999). *Letters from priests to kings Esarhaddon and Assurbanipal*. (State Archives of Assyria 13). oracc.museum.upenn.edu/saao/corpus. Helsinki: Helsinki University Press.
- Collon, D. (2001). *Catalogue of the western asiatic seals in the british museum cylinder seals v neo-assyrian and neo-babylonian periods*. London: British Museum Press.
- Curtis, J. (2013). *An examination of late assyrian metalwork with special reference to nimrud*. Oxford: Oxbow Books.

2 Asur sanatının gelişimi için bkznz. Sevin, 2010.

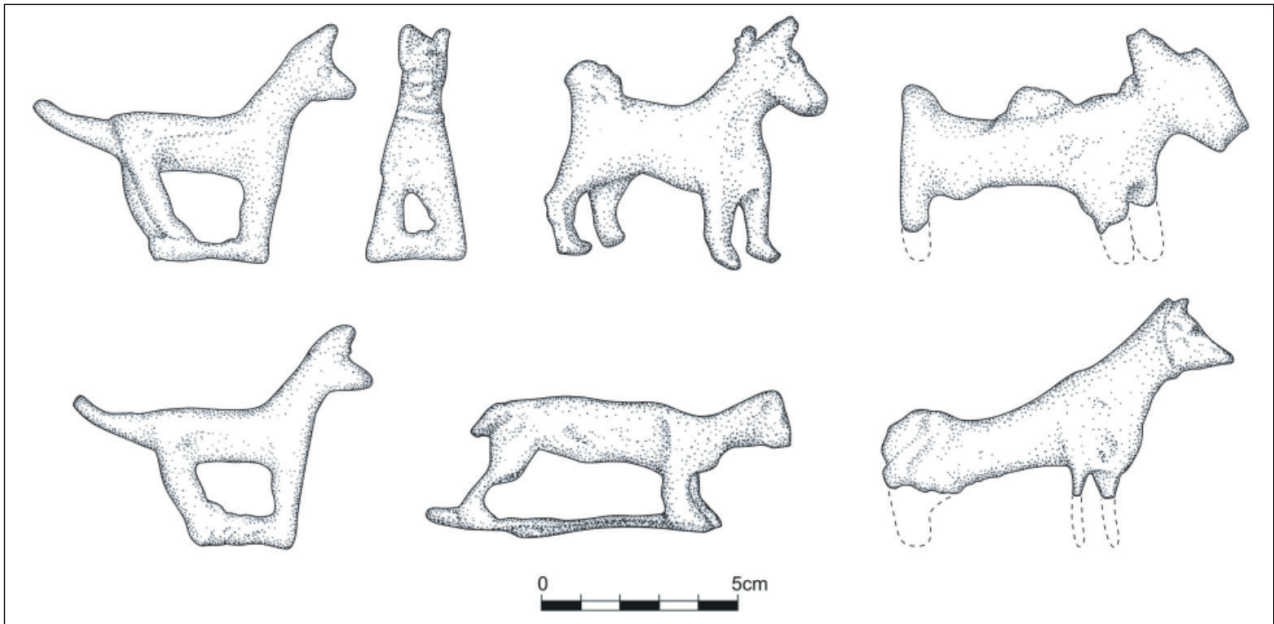
- Curtis, J. E. ve Reade, J. E. (1995). *Art and empire treasures from assyria in the british museum*. London: British Museum Press.
- Dayan, T. (1994). Early domesticated dogs of the near east. *Journal of Archaeological Science*, 21, 633-640.
- Dietrich, M. (2003). *The neo-babylonian correspondence of sargon and sennacherib*. State Archives of Assyria, 17. oracc.museum.upenn.edu/saao/corpus. Helsinki: Helsinki University Press.
- Duymuş-Florioti, H. H. (2014). Eski kültürlerde köpeğin al-
gılanışı: "Eski Mezopotamya Örneği". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 33(55), 45-70.
- Fales, F. M. ve Postgate, J. N. (1992). *Imperial administrative records, part I: palace and temple administration*. State Archives of Assyria, 7. oracc.museum.upenn.edu/saao/corpus. Helsinki: Helsinki University Press.
- Fuchs, A. ve Parpola, S. (2001). *The correspondence of sargon II, part III: letters from babylonia and the eastern provinces*. State Archives of Assyria, 15. oracc.museum.upenn.edu/saao/corpus. Helsinki: Helsinki University Press.
- Gökce, B. (2019). Dog in urartian civilization. T. Demir, M. Ekici, M. Ş. Dinç ve Ç. M. Tarhan (Eds.). *Rıfat ergeç aramağanı içinde* (193-199), Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Gökce, B. ve Pınarcık, P. (2025). *Geç hitit döneminde hayvanlar yazılı belgeler ve tasvir sanatı ışığında*. Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Grayson, A. K. ve Novotny, J. (2012). *The royal inscriptions of sennacherib, king of assyria (704- 681 BC)*. The Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period, 3/1 Eisenbrauns, Winona Lake-Indiana: Printed in the United States of America on acid-free paper.
- Green, A. (1983). Neo-assyrian apotropaic figures: figurines, rituals and monumental art, with special reference to the figurines from the excavations of the british school of archaeology in Iraq at Nimrud. *Iraq*, 45(1), 87-96.
- Kağnıcı, G. (2020). Asur kral yazıtlarında hayvanlar: siyasi ve edebi kayıt geleneği üzerine bir değerlendirme. *History Studies* 12(6), 2896-2918.
- Kataja, L. ve Whiting, R. (1995). *Grants, decrees and gifts of the neo-assyrian period*. State Archives of Assyria, 12. oracc.museum.upenn.edu/saao/corpus. Pennsylvania: Pennsylvania State University Press.
- Livingstone, A. (1989). *Court poetry and literary miscellanea*. State Archives of Assyria 3. oracc.museum.upenn.edu/saao/corpus. Eisenbrauns: Penn State University Press.
- Luckenbill, D. D. (1927). *Ancient records of assyria and babylonia/historical records of assyria from sargon to the end II*. Chicago.
- Luukko, M. (2012). *The correspondence of tiglath-pileser III and sargon II from calah/nimrud*. State Archives of Assyria 19. oracc.museum.upenn.edu/saao/corpus. Eisenbrauns: Penn State University Press.
- Luukko, M. ve Van-Buylaere, G. (2002). *The political correspondence of esarhaddon*. State Archives of Assyria, 16. oracc.museum.upenn.edu/saao/corpus. Helsinki: Helsinki University Press.
- Niederreiter, Z. (2020). *Catalogue of the cylinder seals in the royal museums of art and history I/neo-assyrian and neo-babylonian periods (Circa 1000-500 B.C.)*. Budapest: Eötvös University Press.
- Ornan, T. (2004). The goddess gula and her dog. *Israel Museum Studies in Archaeology*, 3, 13-30.
- Parker, B. (1962). Seals and seal impressions from the nimrud excavations 1955-58. *Iraq*, 24(1), 26-40.
- Parker, B. (1975). Cylinder seals from tell al rimah. *Iraq*, 37(1), 21-38.
- Parpola, S. (1993). *Letters from assyrian and babylonian scholars*. State Archives of Assyria 10. oracc.museum.upenn.edu/saao/corpus. Eisenbrauns: Penn State University Press.
- Parpola, S. (2018). *The correspondence of assurbanipal, part I: letters from assyria, babylonia, and vassal states*. State Archives of Assyria 21. oracc.museum.upenn.edu/saao/corpus. Eisenbrauns: Penn State University Press.
- Parpola, S. ve Watanabe, K. (2014). *Neo-assyrian treaties and loyalty oaths*. State Archives of Assyria 2. oracc.museum.upenn.edu/saao/corpus. Eisenbrauns: Penn State University Press.
- Sevin, V. (2010). *Assur resim sanatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Siddiq, A. B., Onar, V., Mutuş, R. ve Poradowski, D. (2021). The iron age dogs from alaybeyi höyük, eastern anatolia. *Animals*, 11(1163), 1-20.
- Şener, H. H. ve Doğanay, O. (2023). Antik dönemde köpek. Y. Şahin (Ed.). *Sahipsiz köpekler içinde* (17-35), Ankara: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Teissier, B. (1984). *Ancient near eastern cylinder seals from the marcopoli collection*. London: University of California Press.
- Vilela, A. (2018). Of dogs and Medicine in Mesopotamia and Beyond. R. Rollinger, I. Madreiter, M. Lang, C. Pappi (Eds.), 64th rencontre assyriologique internationale "the intellectual heritage of the ancient near east" / 12th melammu symposium, jul 2018 içinde (459-475). Austria.
- Watanabe, C. E. (2002). *Animal symbolism in mesopotamia — a contextual approach —*. Wien.
- Wee, J. Z. (2014). Lugalbanda under the night sky: scenes of celestial healing in ancient mesopotamia. *Journal of Near Eastern Studies*, 73(1), 23-42.
- Werr, L. al-G. (2008). Nimrud seals. J.E. Curtis, H. McCall, D. Collon ve L. al-Gailani Werr Eds.), *New light on nimrud/proceedings of the nimrud conference 11th-13th march 2002 içinde* (155-163), London.
- Wilson, J. V. K. (1972). *The nimrud wine lists. A study of men and administration at the assyrian capital in the eighth century*. London: British Museum Press.

Şekil 1. Ninive'den Pişmiş Toprak Köpek Heykelcikler

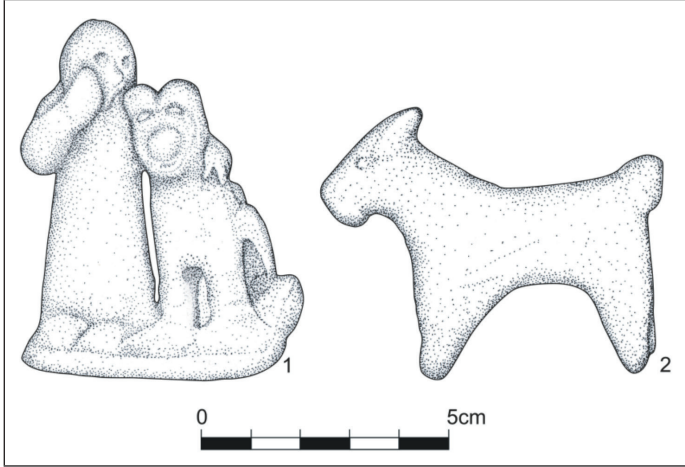
(Green, 1983: pl. XIV/e'den yeniden çizilerek; Curtis, 2013: pl. XXIII/388-394'den yeniden çizilerek).

Şekil 2. Nimrud'dan Bronz Köpek Heykelcikler

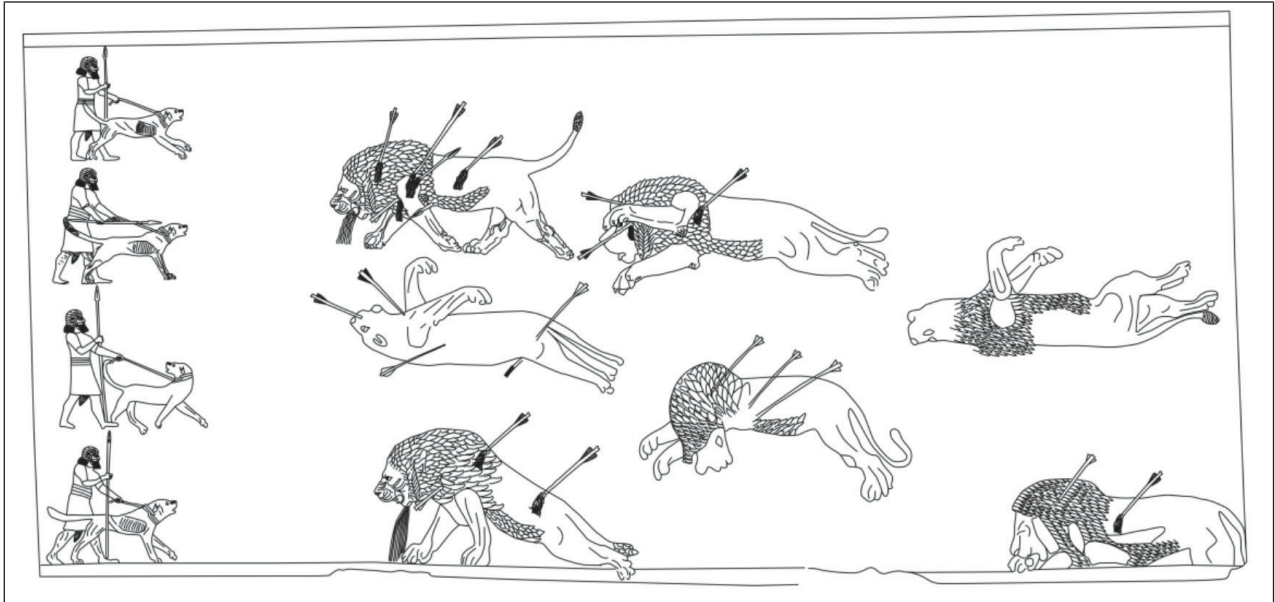
(Green, 1983: pl. XIV/e'den yeniden çizilerek; Curtis, 2013: pl. XXIII/388-394'den yeniden çizilerek).

Şekil 3: Nippur ve Sharif Khan'dan Bronz Köpek Heykelcikler

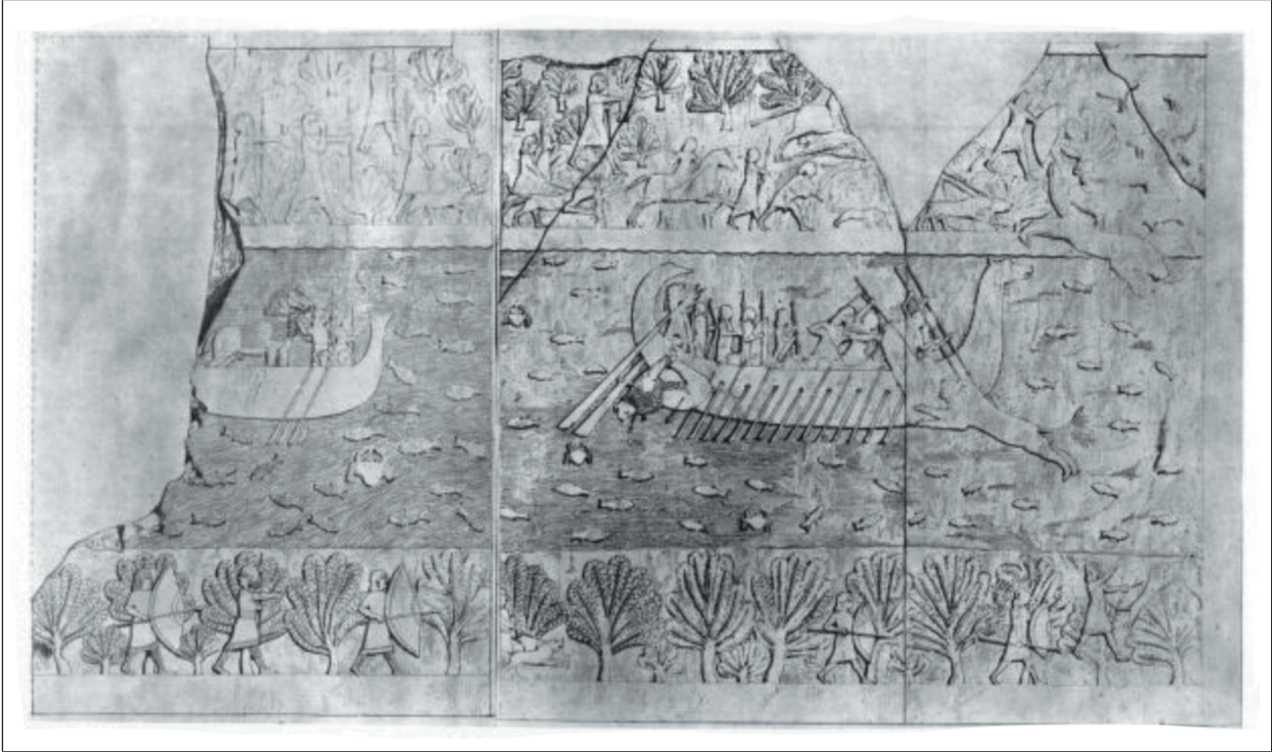
(1.Curtis ve Reade,1995: fig. 78'den yeniden çizilerek; 2. Barun-Holzinger, 1984: pl. 64'den yeniden çizilerek).

Şekil 4: Aslan Avı Sahnesinde Köpek Tasvirleri

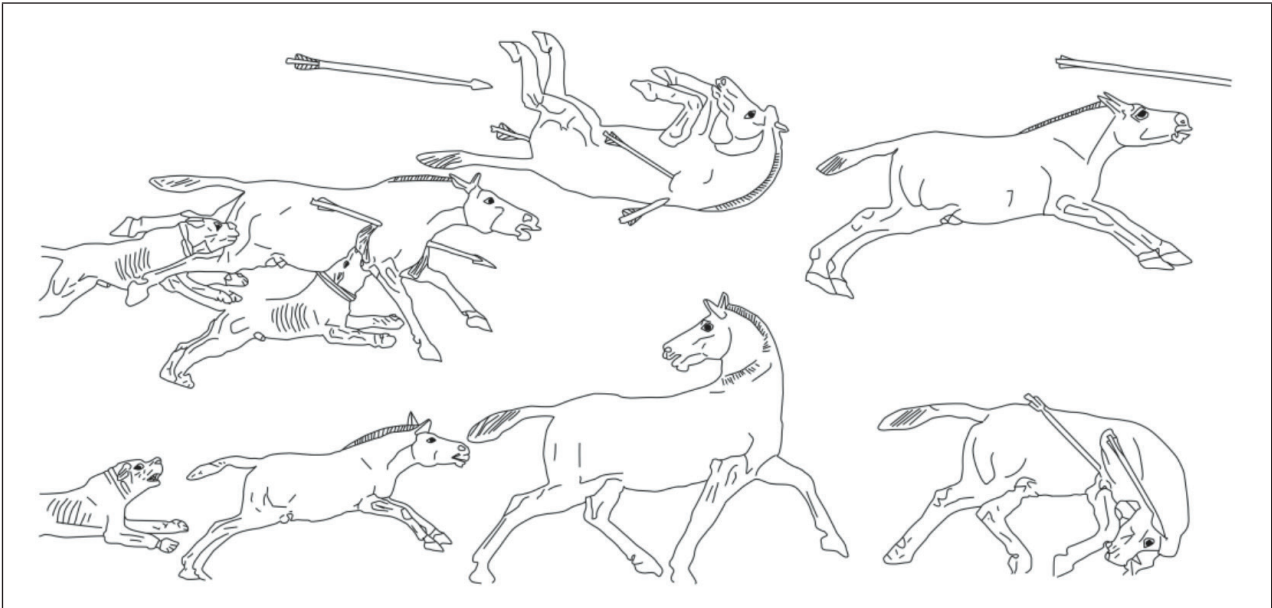
(Barnett, 1976: pl. VII'den yeniden çizilerek).

Şekil 5: Aslan Avı Sahnesinde Köpek Tasvirleri

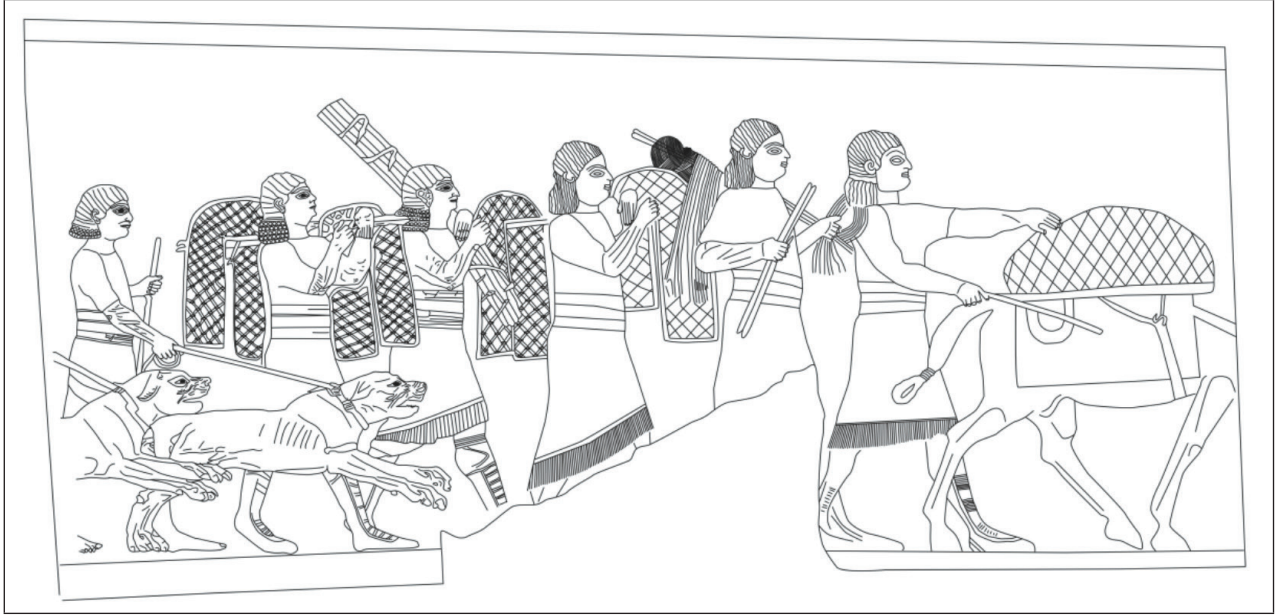
(Barnett, 1976: pl. LIV).

Şekil 6: Yabani At Avı Sahnesinde Köpek Tasvirleri

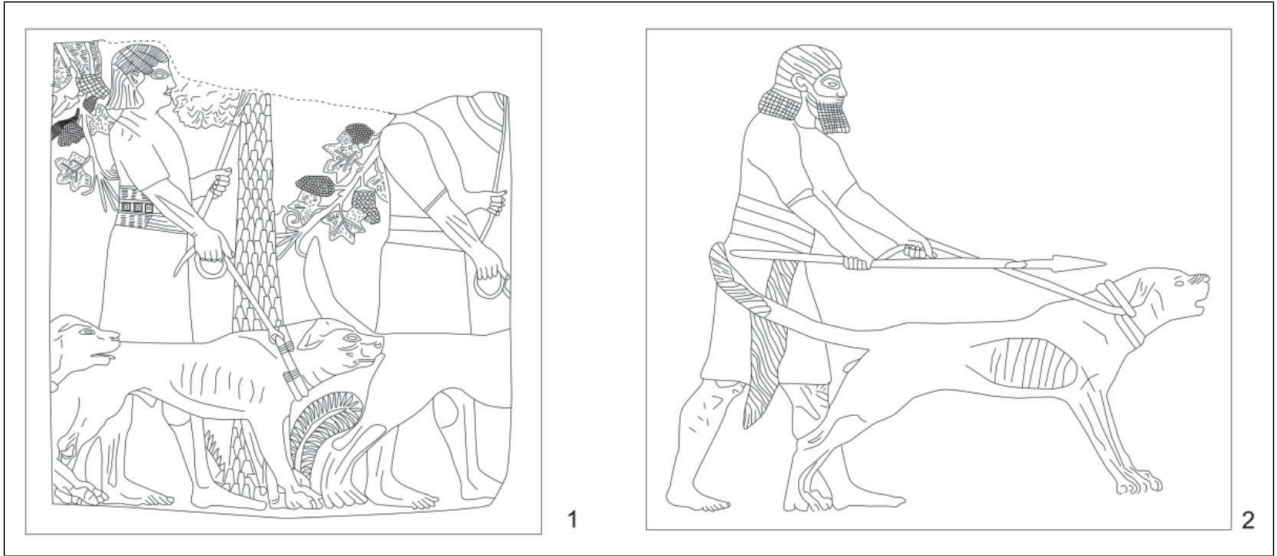
(Barnett, 1976: pl. LI'dan yeniden çizilerek).

Şekil 7: Av Teçhizatı Taşınma Sahnesinde Köpek Tasvirleri

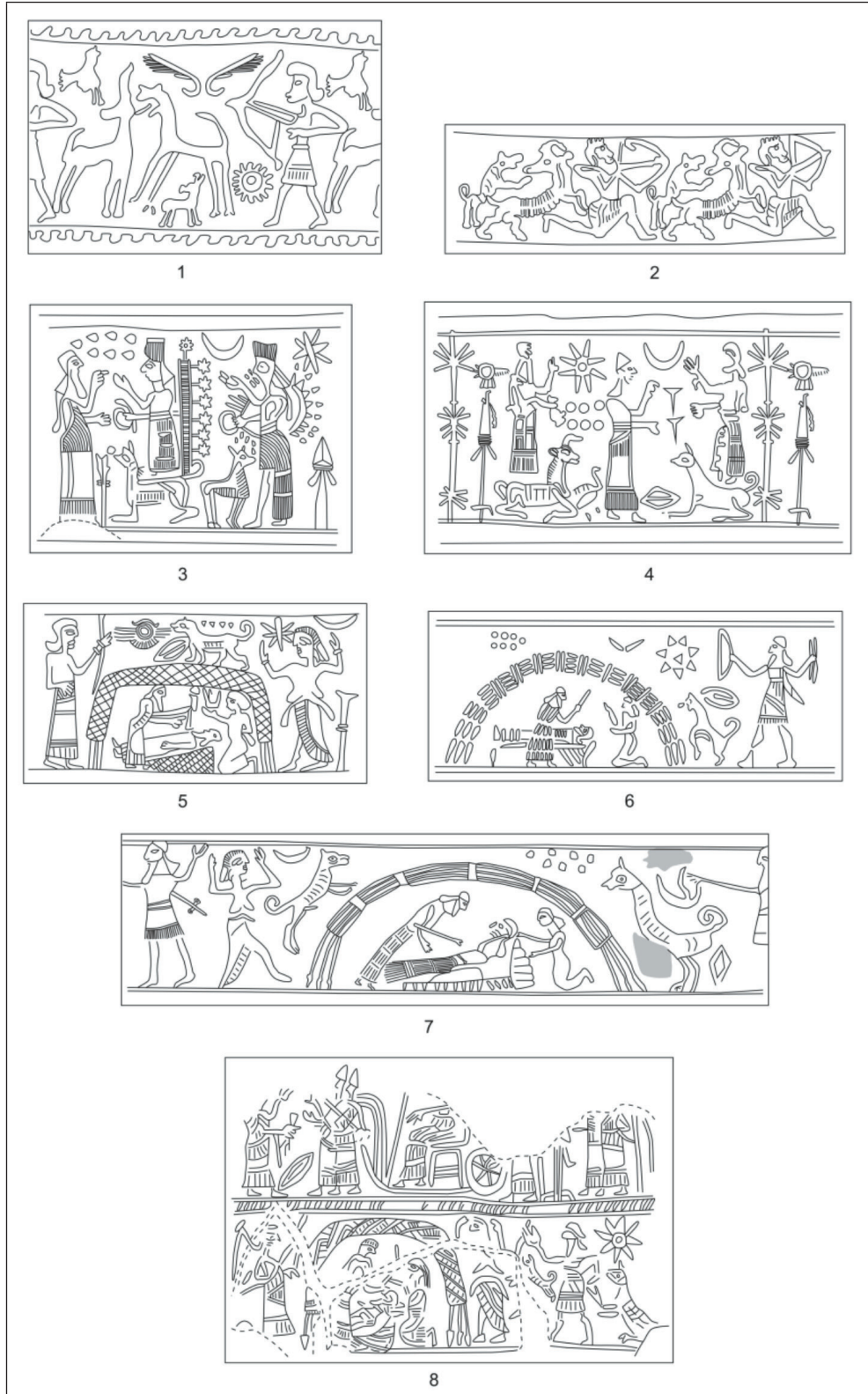
(Barnett, 1976: pl. XL'den yeniden çizilerek).

Şekil 8: Köpekler ve Bakıcıları

(Barnett ve Lorenzini, 1975: taf. 91 ve 101'den yeniden çizilerek).

Şekil 9: Silindir Mühürlerde Betimlenmiş Köpek Tasvirleri

(1. Collon, 2001: pl. I/1; 2. Parker, 1962: pl. XIII/2; 3. Ornan, 2004: fig. 1b; 4. Parker, 1975: pl. XVI/52; 5. Teissier, 1984: fig. 231; 6-7. Wee, 2014: fig. 6-7; 8. Werr, 2008: fig. 19-k'dan yeniden çizilerek).

KADI BURHANEDDİN AHMED'İN EMİR TİMUR TEHDİDİNE KARŞI KOYMA ÇABALARI

İsmail TURAN*

Özet

Anadolu, Moğol tahakkümünden yaklaşık bir buçuk asır sonra benzer duruma tanıklık etmiş, bir kez daha Asya menşeli tehdide maruz kalmıştır. Bu tehdit, kendisini Moğolların kurucusu Cengiz Han'ın varisi olarak niteleyen Timur liderliğinde Semerkant merkezli Timurlular idi. Onun Anadolu'yu tehdit etmeye başladığı sırada ise burada birçok siyasi teşekkül bulunuyordu. Söz konusu bu siyasi teşekküllerden birisi Kadı Burhaneddin Ahmed Devleti idi. Kadı Burhaneddin Ahmed, Timur'a karşı gücü nispetinde önlemler almaya başlamıştır. Bu minvalde Kadı Burhaneddin Ahmed, öncelikle Anadolu'nun ve Orta Doğu'nun büyük siyasi ve askerî güçleri Osmanlı Devleti ve Memlükler Devleti ile Timur'a karşı bir ittifak kurma çabası içerisine girmiştir. Oluşturulacak olan ittifak ile Timur karşısında güçlü bir şekilde durulması ve Timur'un ilerleyişinin durdurulması hedeflenmiştir. Bilahare Kadı Burhaneddin Ahmed, devletin başkenti Sivas'ın ve bazı diğer şehirlerin kale ve surlarının tahkimi ve onarımı için görevlendirmeler yapmış, ordunun silah teçhizatının modernize edilmesi yönünde de emirler vermiştir. Böylelikle yaklaşan Timur tehlikesini bertaraf etmeyi amaçlamıştır. Bu çalışmada da kaynakların vermiş olduğu bilgiler doğrultusunda Kadı Burhaneddin Ahmed'in Timur istilasına karşı aldığı önlemler ve ittifak çabaları üzerinde durularak, ittifak sürecinde adı geçen hükümdarların birbirlerine göndermiş oldukları mektuplar hakkında malumatlar verilecektir. Son olarak Kadı Burhaneddin Ahmed'in almış olduğu bu önlemlerin başarılı olup olmadığı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kadı Burhaneddin Ahmed, Timur, Sultan Berkuk, I. Bayezid, Anadolu

QADI BURHAN AL-DIN AHMAD'S EFFORTS TO COUNTER AMIR TIMUR'S THREAT

Abstract

Anatolia faced a similar situation about a century and a half after Mongol domination and was once exposed to the threat of Asian origin. This threat was the Samarkand-based Timurids under Timur's leadership, who characterized himself as the heirs of Genghis Khan, the founder of the Mongols. At the time he began threatening Anatolia, numerous political organizations existed there. One of these was the State of Qadi Burhan Al-din Ahmad. Qadi Burhan Al-din Ahmad began taking measures against Timur, commensurate with his power. In this context, Qadi Burhan Al-din Ahmad primarily sought to form an alliance against Timur with the Ottoman Empire and the Mamluk Empire, the major political and military powers of Anatolia and the Middle East. With the alliance to be formed, it was aimed to stand strong against Timur and stop Timur's advance. Subsequently, Qadi Burhan Al-din Ahmad commissioned the fortification and repair of the castles and walls of Sivas, the capital of the state, and some other cities, and gave orders to modernize the army's armament. In this way, he aimed to eliminate the impending threat of Timur. In this study, within the framework of the information provided by the sources, the measures taken by Qadi Burhan Al-din Ahmad against the Timur invasion and his alliance efforts will be emphasized, and information about the letters sent by the mentioned rulers to each other during the alliance process will be given. Finally, it will be examined whether the measures taken by Kadı Burhaneddin Ahmed were successful or not.

Keywords: Qadi Burhan Al-din Ahmad, Timur, Berkuk, Bayezid I, Anatolia

* Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, Tokat, Türkiye, ismail.turan@gop.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-1547-4762

Giriş

XIII. yüzyılın başlarında Türk-İslam dünyasını tehdit etmeye başlayan Moğollar, kısa sürede hemen hemen bütün Türk-İslam coğrafyasına yayılmıştır. Özellikle Anadolu tarihi için her bakımdan yeni bir sosyokültürel ortam oluşturan Türkiye Selçuklu Devleti söz konusu bu tehdidin yıkıcı etkilerinden nasibini almıştır. Türkiye Selçuklu Devleti, 1243 Köseadağ bozgunundan sonra I. Alâeddin Keykubad (Uyumaz, 2003) döneminde (1220-1237) ulaşmış olduğu ihtişamlı günlerine bir daha dönememiş, Moğol-İlhanlı istilaları, hükümdar ve devlet adamlarının dirayetsiz yönetimleri neticesinde devlet gün geçtikçe zayıflamıştır (Kaymaz, 2011; Ersan, 2020). Türkiye Selçuklu Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte Anadolu'nun her bölgesinde birer yerel siyasi ve askerî güç ortaya çıkmış, "Anadolu Beylikleri" dönemi olarak adlandırılan dönem böylece başlamıştır (Yücel, 1990: 805).

Anadolu Beylikleri birer bölgesel güç olarak hem bulundukları coğrafyanın güvenliğini sağlamışlar hem de sınırlarını genişletme çabası içerisine girmişlerdir. Bunu yaparken de birbirleriyle çarpışmaktan geri durmamışlardır (Yücel, 1970). Karamanoğulları (Solak, 2023), Osmanlı Devleti (Osmanlı Devleti) (Uzunçarşılı, 2023), Candaroğulları (Alp, 1995), Eratnalılar (Göde, 1994), Kadı Burhaneddin Ahmed Devleti bu teşekküllerin en güçlüleri olarak siyasi varlıklarını devam ettirmişlerdir. Mezkûr beylikler XIV. yüzyıl boyunca Anadolu'da siyasi istikrarın sağlanması yönünde çaba sarfetseler de başarılı olamamışlardır. Anadolu coğrafyasında siyasi ve askerî yapılanma bu durumda olduğu halde Orta Asya'da kendisini Cengiz Han'ın varisi olarak gören yeni bir siyasi ve askerî güç zâhur etmiş, kısa sürede de Orta Asya'nın büyük bir kısmına ve İran'a hâkim olmuştur (Bkz. Harita-1). Bu güç Timur liderliğindeki kendi adına nispet edilen Timurlular Devleti (1370-1507) (Aka, 2000) olup bahsi geçen coğrafyada yeni bir devir başlamıştır (Yücel, 1976: 249).

İyi bir komutan olan Emir Timur, Moğolların kolu Çağatay Hanlığının dağılmaya başladığı dönemde tarih sahnesine çıkmıştır. Kısa sayılacak sürede hâkim olduğu toprakları doğuda Çin, batıda Akdeniz, kuzeyde Karadeniz, güneyde Hindistan sınırlarına kadar çok geniş bir coğrafyaya ulaştırmıştır (Alan, 2014: 43). Timur'un ilk çağları hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır (Aka, 2000: 3; Kanat, 2022: 31). An-

cak onun resmi tarihçisi olarak görülen Nizamüddin Şami, kaleme aldığı eserinde bu konuda bazı bilgiler vermektedir (Nizamüddin Şami, 1987: 14-16).

Timur, hâkimiyet sahasını genişletme politikası doğrultusunda Harezm, Deşt-i Kıpçak, Horasan, Altın Ordu ve Hindistan üzerine seferler düzenlemiştir (Grousset, 2011: 415,421, 429, 437,445; Aka, 2000: 7-33). Emir Timur'un Anadolu'yu tehdit etmeye başlaması ise onun Irak-ı Arap Seferi akabinde Mardin ve Diyarbakır'ı ele geçirmesiyle (Grousset, 2011: 428) başlamıştır (Alkan-Gökbuğa, 2014: 585).

Sivas-Kayseri hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed, Timur tehdidine karşı koymak ve Anadolu'yu korumak için bazı tedbirler almıştır. Bu minvalde Emir Timur'un Van'a gelerek Aladağ'da konakladığı haberini alan Kadı Burhaneddin Ahmed hem kendi devletini hem de yakın coğrafyasını Timur tehdidi-ne karşı korumanın çarelerini aramaya başlamıştır. Bu çalışmada ise Kadı Burhaneddin'in almış olduğu tedbirler siyasi ittifaklar kurma, şehir surlarının ve kalelerinin güçlendirilerek tahkim edilmesi ve silah araç-gereçlerinin yeniden teçhiz edilerek tehlikeye karşı modernize edilerek ordunun hazır hale getirilmesi çerçevesinde üç zaviyeden ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1. Emir Timur'un Anadolu'yu Tehdit Etmeye Başlaması

Timur, Anadolu kapılarına dayandığı esnada Anadolu'nun siyasi görünümü şu şekildedeydi: Batı Anadolu ve Orta Anadolu'nun bir kısmında Osmanlı Devleti, Kayseri, Sivas, Tokat, Amasya civarında Kadı Burhaneddin Ahmed Devleti, Konya ve çevresinde siyasi anlamda yok olma aşamasına gelmiş Karamanoğulları, Doğu Anadolu'da Erzincan ve çevresinde Erzincan Emirliği, Karakoyunlular, Akkoyunlular (Behramnejad, 2019), Dulkadiroğulları Beyliği (Yinanç, 1989) ve diğer bazı Anadolu beylikleri siyasi arenada varlıklarını kurma ve devam ettirme uğraşı içerisindeydiler (Yücel, 1989b: 3). Mısır, Suriye ve Güneydoğu Anadolu'nun bir kısmında Kahire merkezli Memlûkler Devleti (Ayaz, 2015; Yiğit, 2015) bulunuyordu (Yücel, 1973: 164). Bu siyasi teşekküllerin birbirleriyle ilişkisi ise oldukça karmaşık bir durumdaydı. Osmanlı Devleti, I. Bayezid'in tahta geçmesiyle (1389) birlikte hem Balkanlarda hem de Anadolu'da genişleme siyasetini hızlandırmış, Anadolu'da en büyük rakibi olan Kara-

manoğullarını itaat altına almıştır. Orta Anadolu'nun hâkimi olan Kadı Burhaneddin Ahmed, Erzincan ve çevresinde hüküm süren Mutahharten Beyliğini kendi hâkimiyeti altına alma mücadelesi vermektedir ve kısmen de başarılı olmuştur. Timur tehdidi karşısında Anadolu'nun siyasi liderlerinden Kadı Burhaneddin-I. Bayezid ilişkileri ise Timur tehdidinden önce her iki hükümdar için de Orta Anadolu'da genişleme ve hâkimiyet kurma mücadelesi nedeniyle dostane olmayan şekilde devam etmekteydi. Kadı Burhaneddin'in Orta Karadeniz Tokat, Amasya, Canik taraflarında hâkimiyet sahasını genişletmesini durdurmak ve kendi nüfuzunu bölgede artırmak isteyen I. Bayezid'in 1391 yılında harekete geçmesi iki taraf arasında çatışmaya sebep olmuştur (Yücel, 1989a:140).

Bağdat'ı hâkimiyet altına alan (29 Ağustos 1393) Timur, Anadolu'daki siyasi teşekküllere birer mektup göndererek, onların kendisine tabii olmasını istemiştir (Alan, 2007: 61; Çetin, 2012: 78). Emir Timur'un bu isteğini memnuniyetle karşılayan ve ona bağlılığını bildiren siyasi güçlerden Erzincan Emiri Mutahharten, Emir Timur'un Üçkilise'de bulunduğu sırada değerli hediyelerle birlikte huzura çıkarak bağlılığını bildirmiş, Timur da ona hilat ve hediyeler vermiştir. Karamanoğlu Alaaddin Bey, Timur'un mektubuna olumlu cevap vermiş, ayrıca Suriye'ye sefer yapması durumunda oğlu Mehmed'i göndereceğini, Avnik'ten Kadı Burhaneddin ve Osmanlı üzerine bir sefer gerçekleştirirse de bizzat katılacağını bildirmiştir. Dulkadiroğlu Suli Bey de Timur'a bir elçilik heyeti göndererek onu Suriye'ye sefer için teşvik etmiş, bölgede ona rehberlik yapabileceğini bildirmiştir (Esterâbâdî, 2014: 436; Yücel, 1973: 198-169).

Bu arada Anadolu'nun siyasi ve askerî vaziyeti hakkında bilgi edinmek isteyen Timur, Anadolu'yu iyi tanıyan bir şahsa Kadı Burhaneddin Ahmed'in durumunu, onun askerî gücünü, düşmanlarını ve düşmanlarının asker sayısını sorarak bilgi almak isteyince o zat şu şekilde: "Beş bin kişiyle Emir Mutahharten, on bin askerle Karamanoğlu, altı bin kişiyle Mahmud Çelebi, bin kişiyle Taşanoğlu, bin askerle Bafra valisi onun karşısında ve onun düşmanıdır. Başka bölgelerde de Moğol, Tatar ile Diyarbakır ve Şam Türkmenlerinden meydana gelen yaklaşık yirmi bin süvari de

ona muhaliftir" cevap vermiştir (Esterâbâdî, 2014: 449). Cevaba şaşırان Emir Timur, komutanlarına dönerek "bu nasıl bir adam da tek başına binlerce düşmanın karşısında duruyor ve onlarla savaşıp dövüşüyor? Bu kadar insan, böyle bir kalabalığa rağmen neden onu yenmekten aciz kalıyor? Nasıl oluyor da o her savaştan gelip ve muzaffer çıkıyor" diye sormuştur (Esterâbâdî, 2014: 429).

2. Kadı Burhaneddin Ahmed'in Timur Tehdidine Karşı İzlemiş Olduğu Siyasi Politika

Kadı Burhaneddin Ahmed, Timur tehdidine karşı bir Türk-İslam hükümdarı olarak kendisinin görev ve sorumluluklarının farkında olup mühim görevlerinden birisinin bu tehlike karşısında Müslümanların canını ve malını korumak olduğunu, bunun için de Timur'u İslam ülkelerinden uzaklaştırmanın gerekliliğini vurgulamış (Esterâbâdî, 2014: 431) ve bu doğrultuda hareket etmiştir.

Kadı Burhaneddin'in Timur tehdidine karşı almış olduğu tedbirlerden en önemlisi ittifak arayışlarıdır. Yapılacak ittifakla Timur karşısında tek vücut halinde büyük bir güç ile durulacaktı. Nitekim Kadı Burhaneddin'in ittifak kurma çabası Timur'un ona göndermiş olduğu mektupla başlamıştır. Timur'dan gelen mektuptan sonra Kadı Burhaneddin, dönemin önemli siyasi ve askerî gücü olan iki devlet ile ittifak kurma doğrultusunda Memlûkler Hükümdarı Berkuk (el-Melikü'z-Zâhir Seyfüddîn) (1382-1389, 1390-1399) ve Osmanlı Padişahı I. Bayezid'e (1389-1403) birer mektup göndermiş, bundan sonra da mektuplaşmalar devam etmiştir.¹

Kadı Burhaneddin Ahmed, Emir Timur'un mektubunu Sivas'a getiren ulağı karşılamak için asker görevlendirmiştir. Ulak, Sivas'a getirilerek büyük bir saygıyla karşılanmıştır (Esterâbâdî, 2014: 429). Bu arada Burhaneddin Ahmed, Erzincan Emiri Mutahharten'in de bir temsilcisini yanına çağırarak bu ulağın Erzincan'da nasıl karşılandığına dair bilgiler almıştır. Kadı Burhaneddin Ahmed, Timur'un ulağını huzura kabul ettikten sonra ona güler yüz ve tatlı dil göstermiş, izzet ve ikramda bulunarak onunla ko-

1 Mektuplar için bkz. Ahmed Feridun Beg. Münşeâtü's-Selâtin. C. I, İstanbul, 1275, 125,127,128,131,140; Abdurrahman Daş. "Ankara Savaşı Öncesi Timur ile Yıldırım Bayezid'in Mektuplaşmaları". Selçuklu Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi, S. 15, 2004, 141-167.

nuşmuştur (Esterâbâdî, 2014: 431). Ulak ile toplantı bittikten sonra Sivas hükümdarı Erzincan emirinin adamı ile yalnız kalmış ve ona “bu işin tedbiri ve bu olaydan kurtulmanın çaresi nedir” diye sormuş; o da Kadı’ya doğru kararı kendisinin vereceğini ifade etmiştir (Esterâbâdî, 2014: 431).

Kadı Burhaneddin, Emir Timur hakkında bir değerlendirme yapmıştır. Bu değerlendirmede Kadı Burhaneddin, Emir Timur’un yolunun ve yönteminin doğru olmadığını, onun sözlerine güvenilmemesi gerektiğini belirtmiştir (Esterâbâdî, 2014: 431).

Dönemin kaynaklarından İbn Arabşah, Emir Timur’un mektupta çok sert ifadeler kullandığını, hutbede kendi adının okutulmasını ve kendi adına sikke kestirmesini istediğini belirtmektedir (İbn Arabşah, 2023: 136). Esterâbâdî de Timur’dan Kadı Burhaneddin’e gelen mektuptan bahseder ancak o biraz daha mektubun içeriğine değinir. Mektupta Timur’un Fars ve Irak ülkelerini fethettiğinden, Kadı Burhaneddin’in emir ve fermanına uymasını, hutbe ve sikkeyi değiştirmesini, kendisine asker ve mal göndermesini istediği ifade edilmektedir (Esterâbâdî, 2014: 432). Timur’un mektubuna cevap vermeyen Kadı Burhaneddin, mektubu getiren elçileri de öldürmüştür. Daha önce de ifade edildiği üzere Berkuk ve I. Bayezid’e birer elçi ile mektup göndererek ittifak kurma yolunda ilk adımı atmıştır. Onlara durumu teferruatlıca anlatarak, Timur’un elçilerini öldürdüğünü ve ona cevap vermediğini ifade etmiştir (İbn Arabşah, 2023: 137). İbn Arabşah’taki kayıtlara göre Kadı Burhaneddin’in Berkuk ve Bayezid’e gönderdiği mektup şöyledir:

Biliniz ki ben, siz ikinizin komşusuyum ve diyarım sizin diyarınızdır. Ben sizin tozlarınız arasında bir zerre ve denizinizde bir damlayım. Sizin devletinizin şanını yüceltmek, şanlı bayraklarınızı yükseltmek için yalnızca sizin yardımınıza güveniyorum. Yalnızlığıma, paramın ve adamlarımın azlığına, topraklarımın küçüklüğüne, miras alıp kazandığım devletimin sınırlarının darlığına bakmaksızın bu işleri yaptım. Ben, ağzınızın kalkanı, boğazınızın bekçisi, ordunuzun öncü birliği, bayrağınızın bayraktarı, ordunuzun muhafızı ve savaşlarınızın öncüsüyüm. Öbür türlü Timur’a karşı çıkmak benim ne haddime? Ben neyle onunla savaşıma giderim? Onun yaptıklarını duydunuz; görünüşünü ve filerini bilirsiniz. Kaç orduyu perişan edip hanları-

nı esir aldı, kaç ülkeyi zapt etti, kaç hükümdarı helak etti, kadınların haya perdelerini yırttı, ne kadar kan döktü, kurganları zapt edip fatihleri ele geçirdi, ne kadar mal mülk talan edip ne kadar insanı izzet-ikramdan mahrum etti, kaç insanı horladı, ne kadar insanın arasını açtı, ne kadar insanın aklını çelip beyinlerini uyuşturdu, atlı askerleri tarumar etti, kalelerini viraneye çevirdi, ne kadar insanın canını yakıp ciğerlerine köz koydu, kaç gözü kör edip kaç kulağı sağır etti? Ben nasıl eder de kükremiş bir selle boğuşur, öfkeli bir aslanla savaşırım? Eğer bana yardım ederseniz, ben hayatımı muhafaza ederim; yok eğer beni yalnız bırakırsanız, beni kurban etmiş olursunuz. Sizin şöhet ve heybetiniz yeterli, savletiniz kifayetlidir. Sizin hizmetkârınız ikimize gelecek belayı defedecek kalkanınızdır. Eğer benim başıma bir musibet gelirse yahut benim topraklarıma Timur’un felaket ateşinden kıvılcımlar uçup düşerse, ihtimal ki bu ateş, zamanla o topraklara yakın kişilerin, ikincilerin ve üçüncülerin başına da düşer. Ben onun mektubuna önem vermedim ve cevabını geciktirdim. Siz ne emrederseniz ben onu yapayım, neyi münasip görürseniz öyle davranayım. Siz temeli atın, üstünü ben tamamlayım. Sizler ne cevap verirsiniz, bu cevap benden Timur’a gidecektir (İbn Arabşah, 2023: 137-138).

Söz konusu mektuptan anlaşılıyor ki Kadı Burhaneddin, edebî cümlelerle siyasi manevra yapma düşüncesindedir. Zira kendi gücünün onlarinkine nazaran çok az olduğunu ancak onların desteği ile bu tehdit karşısında durabileceğini vurgulamaktadır. Yine hâkim olduğu toprakların onların devletleri için önemli noktada bulunduğunu belirterek tek vücut olmanın önemini vurgulamaktadır.

Bayezid, cevabi mektupta Kadı Burhaneddin’in bu hareketinden oldukça memnun olduğunu bildirmekte ve şunları yazmaktadır:

Eğer Timur saldırmaktan vazgeçip bu fikrinden dönerse doğru yapmış olur. Ola ki böyle yapmazsa, o zaman biz de onun üzerine şu kadar ordu ile geliriz ki onlara denk gelecek kuvvet onda yok. Pekâlâ, Kadı ümitsizliğe kapılmadan Timur’a karşı çıkıp akıllıca iş tutsun. Onun askerinin çok olmasından korkmasın. Çünkü “Allah’ın izniyle büyük bir topluluğa galip gelen nice kü-

çük topluluklar vardı" (Kur'an-ı Kerim, 1/249). Ola ki Kadı'nın bilgece fikri ve saadetli hükmü kendisinin Timur'a karşı atlanıp din mücahitleri ve gazileriyle onun üzerine yürümeyi uygun bulursa, bayraklarını açıp, kendi kararını icra etsin; sultanın kılıcı güçlü, bileği sağlam olsun (İbn Arabşah, 2023: 138).

İbn Arabşah, Berkuk'un cevabi mektubunun ortada olmadığını ancak Bayezid'in cevabına benzer bir cevap verdiği ihtimalinin olduğunu ifade etmektedir (İbn Arabşah, 2023: 138).

Dönemin kaynağı *Bezm u Rezm*'de geçen kayıtlarda Kadı Burhaneddin'in Berkuk'a başka bir mektup daha gönderdiği anlaşılmaktadır. Bu mektupta ise şu bilgiler bulunmaktadır:

Halkın ve vatandaşların büyük bir kısmı, bu Timur'un iki yüzlü sahtekâr ve yırtıcı bir zalim, İslam'ın gerçek süsünden ve iman gücünden yoksun, zulüm ve işkence yapmakta, kötü ve çirkin hareketlerde bulunmakta eşi benzeri olmayan biri olduğunu iyi bilmektedir. Onun cihangirlik ve padişahlıktan anladığı, insaflı adaleti bir yana bırakarak, ülkeler yıkmak, insanlara eziyet etmek, zulüm ve fesadı hâkim kılmaktır. Sultanlıktan ve ülkeler almaktan maksadı, Peygamberin dinini güçlendirip yaymak değil, tabii ve şehvi lezzetlerden mümkün olduğu kadar çok tatmak içindir. Onun bütün vakit ve saatleri ocakları söndürmek, insanları öldürmek, ülkelerin altını üstüne getirmek, Müslümanların mal ve canlarını helal saymakla geçmektedir. Bu konuda Peygamber, "Bir mümine zarar verip, ona hile yapan melundur. Mümin can ve mal konusunda insanların en güvenilir olanıdır" buyurmuştur. Bunların dışında onun dine ve İslam'a gösterdiği saygı ve ilgi, ihlas ve samimiyet değil, ikiyüzlülük ve sahtekârlığından kaynaklanmaktadır. Onun maksadı ahiret rütbelerini kazanmak değil, dünyaya ait nimetleri elde etmek içindir. O, dini dünyanın aleti yapmış, İslam'ı tuzak, tezvir ve yalanına yem olarak kullanmıştır. Birlik kisvesi altında ikilik göstermiş, haksızlığın üzerine hukuk örtüsü örtmüştür. "O gün onlar imandan çok inkara yakındırlar. Kalplerinde olmayana ağızlarıyla söylüyorlar. Allah gizlediklerini onlardan iyi bilir" (Kur'an-ı Kerim, 3/167). Şeriat ve akıl

sahibi birinin böyle bir sapıkla dostluk ve birlik içinde olması, büyük bir kayıp ve ağır suçtur. Bu konuda Kur'an-ı Kerim şöyle buyuruyor: "Haksızlık yapanlara yönelmeyin, yoksa ateş size de dokunur. Sizin Allah'tan başka dostunuz yoktur, sonra yardım da göremezsiniz" (Kur'an-ı Kerim, 11/113). O halde bütün bu deliller açıkça gösteriyor ki, o fesat gaddarla savaşmak, onun İslâm ülkelerine ettiği eza ve cefayı önlemek, Mümin ve Müslümanların boynuna gerekli bir görev ve mecburi bir vazife olmalıdır. Bu konuda yüce Allah, elçisine ve en seçkin kuluna şöyle buyuruyor "Ey peygamber, inkarcılarla, iki yüzlülerle savaş; onlara karşı sert davran! Varacakları yer cehennemdir, ne kötü dönüştür (Kur'an-ı Kerim, 9/73-66/9)". Allah'ın sadık elçisi ve O'nun sevgilisi olan Peygamber de müminlerin bir araya gelip yardımlaşarak düşmana karşı koymada birlik içinde olmalarını, "bir mümin, kardeşinin ihtiyacını karşılarsa Allah onun cehennem ateşinden korur" şeklinde teşvik ediyor. O halde biz hiçbir zaman Emir Timur ile dostluk ilişkisi içine girmemeli, onunla barış ve anlaşma yapmamalıyız. Onunla bizim aramızda adil hakem ancak kılıç ve ok olabilir. Bu dava ancak hançer ve mızrakla sonuçlanır. Biz şu an asker topladık, savaşa hazır bekliyoruz. Eğer siz, seferinizin yönünü onun tarafına çevirirseniz, nerede olursanız olun sizin saflarınıza katılırız. İslam bayrağının zaferi uğruna nereye derseniz oraya gideriz. Eğer emriniz olur Şam ordusu Malatya'ya gelirse ona katılıp birlikte Erzurum'a gider din düşmanlarıyla savaşa ve vuruşa tutuşuruz. İslam orduları genceye kadar onu durdurur oyalarız (Esterâbâdî, 2014: 437-439).

Kadı Burhaneddin, bu mektubunda öncelikle Timur'u halk nazarında tahkir etmiştir. Timur'un cihangirlik ve din adına yaptığı işlerin yanlış olduğunu vurgulamıştır. Berkuk ile hareket edilmesi gerektiği noktasında onu iknaya çalışmıştır.

Berkuk'un ilk tepkilerinden Kadı Burhaneddin'e güvenmediği anlaşılmaktadır. Özellikle kaynaklardaki iki olay mezkûr hükümdarların karşılıklı güvensizliğini açıkça örneklemiştir. Bu örneklerden biri Eratna hükümdarı Emir Ali'nin Mısır'da mallarına el konulması diğeri de Kadı Burhaneddin'in köle ticaretine engel olmasıdır (Esterâbâdî, 2014:

332,333; Yücel, 1989: 130-131). Durum bu şekilde olduğu halde Berkuk, ona elçi göndererek elinde bulunan Timur'un elçisi Kutluşah'ı Mısır'a göndermesini istemiştir. Kadı Burhaneddin, Berkuk'un bu isteğine sıcak bakmamış ancak elçiyi göndermediğinde ise kendisine güvenmeyeceğini ve Timur ile anlaştığını düşüneceği çekincesiyle elçiyi göndermek zorunda kalmıştır (Esterâbâdî, 2014: 439). Bundan sonra Kadı Burhaneddin ile Berkuk arasında sıkı bir diplomatik ilişki çerçevesinde Timur tehdidine karşı alınması gereken tedbirler üzerinde durulmuştur (Yücel, 1973: 171). İbni Tagrıberdi, Sivas'tan Berkuk'a bir elçi geldiğini, Kadı Burhaneddin'in onun emrinde olduğu, Timur'un saldırması halinde ondan gelecek emirleri beklediğini bildirmiştir (İbni Tagrıberdi, 2013: 301).

Emir Timur, Kadı Burhaneddin'in çabaları ile oluşturulan ittifakı dağıtmak için harekete geçmiştir. İlk hedef olarak da Kadı Burhaneddin'i seçmiştir. 1394 yılı ortalarında Sivas'a bir elçilik heyeti daha göndermiştir. Mektubunda daha önce Sivas'a gönderdiği elçisi Kutluşah'ı geri göndermesini ve Kadı Burhaneddin'in ittifaktan ayrılmasını istemiştir. Kadı Burhaneddin, Timur'un isteğini keskin bir dille reddetmiş, hatta elçileri öldürdüğüne dair kayıtlar da mevcuttur (İbn Arabşah, 2023: 143). Emir Timur, gönderdiği elçilerin Kadı Burhaneddin tarafından öldürüldüğünü öğrenince çok öfkelenmiştir. Emir Timur, Kadı'nın bu davranışını Müslümanların çok büyük ordusu olmasına ve bu orduya güvenerek yapmasına bağlamıştır (İbn Arabşah, 2023: 143). Yine Kadı Burhaneddin, Mısır Sultanı Berkuk ile ittifak halinde olduğunu Sivas'a saldırması durumunda güçlü bir şekilde karşı konulacağını belirtmiştir (Yücel, 1973: 173).

Kadı Burhaneddin'in çabaları sonucunda kurulmuş olan ittifak onun *Divan*'ına da yansımıştır ki şu beyit bu noktada oldukça dikkat çekmektedir:

ولدى موساههار بيزه چو شام لا روم
دوشمنه دمير بولدوه دوستلارا موم
حر كيشيلر يوريسون يوللارينا
چون دوستا موبارك بود دوشمنه شوم

(Kadı Burhaneddin *Dîvânı*, 2020, 305r.)

"Oldı musahhar bize çu Şam'la Rum
Düşmene demir bolduh dostlara mumbu
Her kişiler yürisün yollarına
Çun dosta mübarek bûd düşmene Şum"

Emir Timur, Kadı Burhaneddin'in sert cevabı sonrasında Sivas üzerine harekete geçmiştir. Timur'un Sivas üzerine yürüdüğü haberi akabinde onun önünde bulunan Malatya naibi telaşa kapılmış, bölgede bulunan Türkmen ve Moğollar güvenli yerlere kaçmıştır (Yücel, 1973: 178). Ancak Timur, Erzurum'a kadar gelmiş burada beklenmedik bir şekilde hareket yönünü değiştirerek Altın Ordu (Yakubovskiy, 2021) hükümdarı Toktamış üzerine yönelmiştir. Y. Yücel, Timur'un bu yön değişikliğinin sebeplerini farklı yönleriyle değerlendirmiştir (Yücel, 1973: 174; Yücel, 1976: 255).

Kadı Burhaneddin, Timur karşısında dik bir şekilde durarak Anadolu'nun güvenliğini sağlamak, siyasi ve askerî ittifaklar kurmak için canla başla çalışmıştır. Nitekim onun Timur'dan korkmadığına dair hissiyattı kendi *Divan*'ındaki beyitlerden de anlaşıl-maktadır:

ازده حاك نه يازميش ايسه بولور
غوز ننى كى كورجك ايسه كورور
ايكى عالمده حقا سيغينميشوز
طوكتاميش نه اول يا اكساك طيمو

(Kadı Burhaneddin *Dîvânı*, 2020, 294v.).

"Ezelde Hak ne yazmış ise bolur
Göz neni ki görecek ise görür
İki âlemde Hakka sığınmışuz
Toktamış ne ola ya Aksak Timur".

Kadı Burhaneddin Ahmed'in Timur'dan çekinmediğini gösteren bu beyitler kuvvetle muhtemel Timur'un Toktamış'ı yenilgiye uğrattıktan sonra I. Bayezid'e gönderdiği mektubun akabinde kaleme alınmıştır. Mektup Yaşar Yücel tarafından neşredilmiş olup ana hatlarıyla şu şekildedir: "Öncelikle Timur, mektubuna Bayezid'e dostluk cümleleri ile bir giriş yapsa da onu tehdit etmektedir. Özellikle mektubun sonunda Anadolu ve Yakınoğu'da kendisine karşı kurulan ittifakın iki güçlü ismini kendince küçülterek onları da tehdit ederek, yarım bırakarak geri döndüğü Anadolu ve Mısır üzerine yeniden geleceğini de bildirmektedir" (Yücel, 1973: 177-179).

Kadı Burhaneddin Ahmed'in sadece kendi ülkesi ve geleceğini düşünmediği anlaşılmaktadır. Zira o Timur tehdidine karşı konulmadığı takdirde bütün İslam coğrafyasına yayılacağını farkındaydı. Zira Sivas,

Suriye ve Rum'un (Anadolu'nun) anahtarı ve o iki bölgenin geçit yeri idi. Bu nedenle Timur'un yolu açılsa Anadolu ve Suriye'nin tamamen yıkılacağı, bölgenin harap olacağı ve insanlardan boşalacağını biliyordu. Yine Timur'un bu yolla Suriye'ye girmesiyle birlikte bu coğrafyadaki insanların çoğunun vatanlarını terk edeceğini, vilayetlerin ve şehirlerin talan edileceğini ve İslam coğrafyasının büyük bir yıkıma uğrayacağını bilincinde hareket etmiştir (Esterâbâdî, 2014: 337).

3. Kadı Burhaneddin'in Emir Timur'a Bağlılığını Bildiren Beyler Üzerine Sefer Düzenlemesi

Anadolu üzerinden Emir Timur tehdidi kalkınca Kadı Burhaneddin Ahmed, Timur'un tabii tekليفine olumlu cevap verip onun Anadolu'ya girmesini kendi çıkarları için önemli bulan yöneticiler üzerine sefer düzenlemeye karar vermiştir. Bu amaçla ilk olarak Karamanoğulları üzerine harekete geçmiştir (Esterâbâdî, 2014: 445). Toplamış olduğu ordusu ile önce Kayseri'ye bilahare Aksaray hudutlarına varmış ve şehri ele geçirmiştir. Bölgede önemli bir kale olan Zincirli Kalesi'ni kuşatmış Karamanlıların elinde bulunan bu kaleyi, Salima Kalesi'ni kontrol altına almış, halkın huzurunun temini için emirler vermiştir (Esterâbâdî, 2014: 446). Hasan Dağı civarında yapılan savaşta Kadı Burhaneddin'in ordusu Karamanoğullarını yenilgiye uğratmıştır (Esterâbâdî, 2014: 448).

Karamanoğulları üzerine harekâtını tamamlayan Kadı Burhaneddin Ahmed, Sivas'a dönmüştür (Esterâbâdî, 2014: 453). Burada ordusunu biraz dinlendirdikten sonra Timur'a bağlılığını bildiren Erzincan Emiri Mutahharten üzerine hareket etmiştir. Mutahharten'in en muhkem kalelerinden olan Ezdibir, Sis ve Burtuluş kalelerini ele geçirerek Sivas'a gelmiştir (Esterâbâdî, 2014: 453). Ancak Ezdebir ve Sis Kalesi komutanlarının ihanet ederek adı geçen kaleleri geri Erzincan Emiri'ne teslim ettikleri haberini alınca Kadı Burhaneddin, hazırlamış olduğu ordusu ile Erzincan üzerine yürümüş, önce Akşehir, Suşehri ve Koyulhisar'ı hâkimiyetine alarak Erzincan'ı kuşatmıştır (Esterâbâdî, 2014: 455). Yaklaşık bir ay boyunca kuşatılan Erzincan, Sivas hükümdarının ordusu tarafından yakılıp yıkılmıştır (Esterâbâdî, 2014: 456). Bölgede Emir Mutahharten'e bağlı olan beyler ve yöneticiler de Kadı Burhaneddin'e bağlılığını bildirmişlerdir. (Esterâbâdî, 2014: 456).

Kadı Burhaneddin, Emir Timur taraftarı olan beyleri bu şekilde cezalandırırken Memlük Sultanı Berkuk da Timur'u Suriye'ye gelmeye teşvik eden, onunla iş tutan Arap kabilelerini ve Dulkadiroğlu Suli Bey'i cezalandırmış, Timur taraftarı olan Karamanoğullarına da onları Osmanlı'ya karşı himaye etmekten vazgeçtiğini bildirmiştir (Yücel, 1973: 174).

4. Şehir Surlarının Tahkim Edilmesi ve Savaş Araç Gereçlerinin İyileştirilmesi

Timur tehdidine karşı Kadı Burhaneddin Ahmed siyasi tedbirlerin yanında fiziki tedbirler de almış ve bu doğrultuda birtakım faaliyetlerde bulunmuştur. Kalelerin tahkim edilip, şehir ve köylerin koruma altına alınması gerektiğini ifade etmiştir (Esterâbâdî, 2014: 431). Bu minvalde öncelikle Sivas'ı güçlendirmeye başlamıştır. Şehrin kapılarını kapalı tutmaya ve kaleyi tahkim etmeye çalışmıştır. Mahir duvarcılar ve ünlü ustaları çağırıp onlara surun dairesini, şehrin kapılarıyla böldürmüştür. Her bölüme bir mühendis görevlendirmiştir. Onların başına da emirlerinden bir mutemet tayin etmiştir. Kalenin burçlarını yükseltip sağlamlaştırmak, şerefe ve burçları onarmak, iç ve dış duvarlarla temelleri sağlamlaştırmak için emir vermiştir. Kısa bir süre içinde duvarların üst kısımlarını yükseltip, alt kısımlarını taş ve kireçle sağlamlaştırmışlardır. Surlardaki yarık ve çatlaklar doldurulup onarılmıştır (Esterâbâdî, 2014: 433).

Her kale kapısına demirden bir kanat yapıp onu zincir ve çivilerle oraya bağlayıp asmışlardır. Surların çevresine derin bir hendek kazıp içi suyla doldurulmuştur. Hendeğin duvarlarını taşla yükselterek kolayca yıkılması önlenmiştir (Esterâbâdî, 2014: 433). Alınan bu önlemlerle Sivas şehri oldukça sağlam bir yapıya kavuşmuştur. Nitekim Kadı Burhaneddin'in ölümünden sonra Osmanlı üzerine hareket eden Emir Timur'un Sivas kuşatması hakkında bilgi veren dönemin müellifi Nizamüddin Şami, Sivas kalesi ve surları için "bu hisar gayet yüksek ve muhkem idi; şarkı şimali ve kıble tarafına büyük bir hendek ve hendeğin içinde o kadar su vardı ki delik açmak kabil değildi" şeklinde bahsetmektedir (Nizamüddin Şami, 1987: 261). Osmanlı tarafından oldukça az bir kuvvetle savunulmasına rağmen Sivas şehri, Timur kuvvetleri tarafından yoğun kuşatma neticesinde on sekiz günde ele geçirilmiştir (Nizamüddin Şami, 1987: 262).

Dönemin bir başka müellifi Şerifüddin Ali Yezdî de Sivas surlarının sağlamlığı konusunda bilgi vermektedir. O, “Sivas kalesi oldukça müstahkemdi ve surları taştandı. Her bir taş iki karı veya üç karı idi ve taşın kalınlığı bir karı ve surun kalınlığı on bir karı ve mazgalları yirmi karı idi. Kalenin yedi kapısı vardı. Kuzey ve güney tarafındaki hendek lağım vurulmayacak kadar derindi” şeklinde bilgi vermektedir (Şerifüddin Ali Yezdî, 2019: 342).

Kadı Burhaneddin, Sivas’ta devlet erkânı ile yapılan toplantıda verdiği emirle savaş araç gereçlerinin iyileştirilmesini sağlamıştır. Surlar ve kalelerin sağlamlaştırılmasından sonra marangozlar şehre çağrılmıştır. Yine Kadı Burhaneddin’in emri üzerine mancınık ve arradeler (Uzunçarşılı, 1988:145) düzene konulmuştur. Taş ve ok atan çarklarla ateşleyiciler hazır hale getirilmiştir (Esterâbâdî, 2014: 334).

Sonuç

İyi bir eğitim almış, asker, alim edip kisveleleriyle devrin ileri görüşlü bir Türk-İslam hükümdarı olarak tarihte yerini almış olan Kadı Burhaneddin Ahmed, yaşadığı çağa hiç şüphesiz mührünü vurmuştur. Kadı Burhaneddin Ahmed, kadılık, vezirlik ve naiplik yaptığı Eratnalılar Devleti’nin zayıflaması akabinde girişmiş olduğu iktidar mücadelesini kazanarak Sivas-Kayseri dolaylarında kendi adıyla anılacak olan devletini kurmuştur. Hükümdarlığı boyunca askeri ve siyasi mücadeleler içerisinde olmuştur. Kurmuş olduğu devletini harici ve dahili tehditlere karşı savunmuştur. Bahsi geçen devirde Anadolu’nun dolayısıyla Kadı Burhaneddin Ahmed Devleti’nin harici en büyük tehdidi Emir Timur liderliğindeki Timurlular olmuştur. Bu tehlide karşı Kadı Burhaneddin Ahmed hem devletini hem Anadolu’yu hem de Suriye İslam coğrafyasını korumak için çeşitli argümanlarla bir güvenlik oluşturma çabası içerisinde olmuştur. Timur tehdidini ciddiye alan Kadı Burhaneddin, öncelikle coğrafyanın siyasi ve askerî anlamda en güçlü devletleri ile ittifak oluşturma gayreti içerisinde girmiştir. Bu amaçla Orta ve Batı Anadolu ile Balkanlar’da büyük bir güç haline gelen I. Bayezid liderliğindeki Osmanlı Devleti ve Suriye-Mısır coğrafyasında İslam dünyasının kudretli devletlerinden Sultan Berkuk liderliğindeki Memlükler Devleti ile siyasi ilişkileri geliştirerek bir ittifak oluşturmuştur. Her iki hükümdara elçiler ve mektuplar göndererek Timur yayılmasının İslam bel-

delerine ve Müslüman topluma büyük zarar vereceği konusunda onları ikna etmeye çalışmıştır. Kadı Burhaneddin Ahmed, bölgesel ittifak kurma çabalarında kısmen başarılı olmuş hem I. Bayezid hem de Berkuk, onun bu çabaları karşısında Timur’a karşı birlik olmanın en doğru hareket olacağını en azından kabul etmiş gibi görünmüşlerdir. Kadı Burhaneddin Ahmed’in Timur tehdidine karşı almış olduğu bir diğer güvenlik önlemi ise özellikle başkent Sivas’ın ve diğer şehir ve beldelerin kale ve surlarının tahkim edilerek güvenlik seviyelerinin artırılması olmuştur. Yine Kadı Burhaneddin’in almış olduğu bir diğer güvenlik önlemi ise Timur ordusu karşısında kendi ordusunun başarı sağlayabilmesi için savaş araç gereçlerinin günnün şartlarına ve düşmanın niteliğine göre modernize edilme emrini vermesidir. Sivas-Kayseri hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed, Timur tehdidine karşı almış olduğu bu güvenlik önlemleriyle kısmen amacına ulaşmış, Anadolu ve Suriye Türk-İslam coğrafyasına Timur istilasının ulaşmasını yaklaşık on yıl boyunca engellemiştir. Zira Emir Timur, Kadı Burhaneddin ve Berkuk’un ölüm haberini alınca çok mutlu olmuş nitekim bu iki hükümdarın ölümden kısa bir süre sonra da Anadolu’ya girerek burayı zapt etmiştir.

Kaynakça

- Aka, İ. (2000). *Timur ve Devleti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Alan, H. (2014). “Emir Timur’un Şahsiyeti ve Hükümdar Kişiliği”. *1402 Ankara Savaşı Uluslararası Kongresi (Yıldırım-Timur)* içinde (43-62. ss.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Alkan, M. F. GÖKBUĞA. (2014). “Timur’un Anadolu’daki yolu: Anadolu günlüğü”. *1402 Ankara Savaşı Uluslararası Kongresi (Yıldırım-Timur)* içinde (585-594. ss.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ayaz, F. Y. (2015). *Memlukler (1250-1517)*. Ankara: İSAM Yayınları.
- Aziz b. Erdeşer-i Esterâbâdî. (2014). *Bezm u Rezm (Eğlence ve Savaş)*. (çev. Mürsel Öztürk). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Behramnejad, M. (2019). *Karakoyunlular Akkoyunlular İran ve Anadolu’da Türkmen Hanedanları*. (çev. Serdar Gündoğdu-Ali İçer). İstanbul: Kronik Kitap.
- Çetin, H. (2012). *Timur’un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Erdoğan, A. (1995). *Candaroğulları Beyliği ve Kastamonu*. Kastamonu: Bilge Kastamonu.

- Ersan, M. (2020). *Bir Devletin Çöküş Hikayesi Türkiye Selçuklu Devleti'nin Dağılışı*. Ankara: Altınordu Yayınları.
- Göde, K. (1994). *Eratnalılar (1327-1381)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Grousset, R. (2011). *Steppler İmparatorluğu, Attilâ, Cengiz Han, Timur*. (trc. Halil İnalcık, haz. Ertuğrul Tode-mir-Mustafa Dönmez). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İbn Arabşah. (2023). *Bozkırdan Gelen Bela (Acâibu'l Mak-dûr)*. (çev. D. Ahsen Batur). İstanbul: Selenge Yayınları.
- İbni Tagrıberdi. (2013). *En-nücûmu'z-zâhire (Parlayan Yıldızlar)*. (çev. D. Ahsen Batur). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Kadı Burhaneddin Ahmed. (2020). *Kadı Burhaneddin Dîvânı*. Tıpkıbasım. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kanat, C. (2022). *Ortadoğu'da Hâkimiyet Mücadelesi: Mem-lûk-Timurlu Münasebetleri 1382-1447*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kaymaz, N. (2011). *Anadolu Selçuklularının İnhitatında İda-re Mekanizmasının Rolü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Nizamüddin Şâmî. (1987). *Zafernâme*. (çev. Necati Lugal). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Solak, K. (2023). *Karamanoğulları*. İstanbul: Libra Kitap.
- Şerefüddin Ali Yezdî. (2019). *Emîr Timur (Zafernâme)*. (çev. D. Ahsen Batur). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Uyumaz, E. (2003). *Sultan I. Alâeddîn Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220-1237)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti Deşkilâtına Medhal*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2023). *Osmanlı Tarihi I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yakubovskiy, A. Yu. (2021). *Altın Ordu ve Çöküşü*. (çev. Hasan Eren). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yiğit, İ. (2015). *Memlûkler (648-923/1250-1517)*. İstanbul: Kayihan Yayınları.
- Yinanç, R. (1989). *Dulkadir Beyliği*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yücel, Y. (1970). *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti (1344-1398)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yücel, Y. (1973). "XIV.-XV. Yüzyıllar Türkiye Tarihi Hakkında Araştırmalar II". *Bellekten*, 37, 160-190.
- Yücel, Y. (1976). "Timur Tarihi Hakkında Araştırmalar". *Bellekten*, 40, 249-286.
- Yücel, Y. (1989a). *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar, Eratna Devleti, Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti, Mutahharten ve Erzincan Emirliği II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yücel, Y. (1989b). *Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yücel, Y. (1990). "Anadolu Beyliklerinde Devlet Teşkilâtı ve Toplum Hayatı". *Bellekten*, 54, 805-824.

This map illustrates the Eastern Mediterranean region during the late 14th and early 15th centuries. The Mamluk Empire (Mamlûk Devleti) is shown in the center, with its capital at Cairo. To the north, the Karadeniz (Black Sea) is depicted, with the Timurlu Devleti (Timurid Empire) to its east and the Karakoyunlu and Akkoyunlu tribes to its west. The map also shows the Persian Gulf, the Red Sea, and the Indian Ocean. Major cities and regions labeled include Istanbul, Bursa, Ankara, Trabzon, Erzurum, Bagdad, Shiraz, Herat, Kandahar, and the Bay of Bengal. The map is oriented with North at the top.

DAVID HUME FİKİRLERİ VE DOĞU ÖZELİNDE TÜRKLERLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

Cengiz MUTLU*

Özet

Filozof, tarihçi ve deneme yazarı olarak döneminin en önemli düşünürlerinden biri olan David Hume İskoç asıllıdır. Birçok türde eserler veren Hume, tüm bilimlerin insan doğasıyla az çok bir ilişkisi olduğuna inanmaktaydı. Kariyerine “A Treatise of Human Nature” ile başlayan Hume, insan doğasının psikolojik temellerini inceleyen doğalcı bir insan bilimi oluşturmaya çalışmıştı. Hume, John Locke’u takip ederek doğuştan gelen fikirlerin varlığını reddetmiş ve tüm insan bilgisinin yalnızca deneyimden kaynaklandığı sonucuna varmıştı. Bu, onu Francis Bacon, Thomas Hobbes, John Locke ve George Berkeley ile birlikte bir deneyci olarak konumlandırmıştı. Döneminde birçok düşünürden sözgelimi tarih alanında Voltaire’den ilham alan Hume’un odaklandığı noktaları, krallar, parlamentolar, ordulardan edebiyat ve bilime genişletmişti. Biz bu çalışmamızda Hume’un fikirleriyle özellikle Türkler ve Doğu halkları üzerindeki düşüncelerine değineceğiz.

Anahtar Kelimeler: David Hume, Psikoloji, Tarih, Felsefe, Türkler

DAVID HUME’S IDEAS AND HIS VIEWS ON THE TURKS, ESPECIALLY IN THE EAST

Abstract

David Hume, a philosopher, historian, and essayist, was one of the most important thinkers of his era and was of Scottish descent. Hume, who produced works in many genres, believed that all sciences had some connection with human nature. Beginning his career with A Treatise of Human Nature, Hume sought to establish a naturalistic science of man by examining the psychological foundations of human nature. Following John Locke, Hume rejected the existence of innate ideas and concluded that all human knowledge stems solely from experience. This positioned him as an empiricist alongside Francis Bacon, Thomas Hobbes, John Locke, and George Berkeley. Drawing inspiration from many thinkers of his time, such as Voltaire in the field of history, Hume broadened his focus from kings, parliaments, and armies to literature and science. In this study, we will address Hume’s ideas, particularly his thoughts on the Turks and Eastern peoples.

Keywords: David Hume, Psychology, History, Philosophy, Turks

* Doç. Dr. Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, İnkılap Tarihi Kordinatörlüğü, Sakarya, Türkiye, cengizmutlu@subu.edu.tr,
ORCID ID: 0000-0003-1192-8528

Giriş

7 Mayıs 1711’de doğan 25 Ağustos 1776’da ölen David Hume felsefe, tarih, ekonomi ve makaleleri ile tanınmış İskoç asıllı bir düşünürdür. Kendisi günümüzde felsefi şüphecilik, doğacılık ve deneycilik üzerine çalışmaları ile tanınmaktadır. Hume’un felsefeye deneyci yaklaşımı onu Britanyalı bir deneyci olarak Locke, Bacon, Hobbes’un yerine koymaktadır (Atherton, 1999: 4). Edinburg’un kuzey tarafında bir gecekonduca doğan Hume, çocuk yaşta babasını kaybetmişti. Eşini kaybetmesinden sonra hiç evlenmeyen annesi tarafından büyütülmüştür (humesociety.org). 1734’te isminin hecelemeğini değiştirmişti. Çünkü soyadı Home, Hume olarak telaffuz edilmekte ve İngilizce’de bilinmemekteydi. Yaşamı boyunca hiç evlenmeyen Hume, ara sıra Berwickshire’deki ailesinin yanında zamanını geçirmiştir. Ailesinin zengin olmayışı ve baba mirası çok az olduğundan Hume’un maddi durumu genç bir erkek olarak zayıftı. Bundan dolayı nasıl olursa olsun hayatını kazanmak zorundaydı (Hume, 1688: 3).

Hume, o dönemde on dört yaş normal iken sıradışı olarak on iki yaşında Edinburg Üniversitesi’ne kaydolmuştur. Ailesinden dolayı hukuk eğitime yönelen Hume, kendi deyimiyle “herşeye karşı aşılmaz bir tikslenme” duymakta, fakat felsefe arzusu ve genel öğrenme yetisi onu Voet, Vinnius, Cicero ve Virgil’in tüm eserlerini gizlice bir çırpıda okumaya itecekti (Hume, 3). Hume, döneminin profesörlerine saygısı çok az olduğundan 1735’te bir arkadaşına söylediği şekilde “bir profesörden kitaplarda olup öğrenilebilecek hiçbir şey yok” derken mezun olmamıştır (Mossner, 1980: 30-33). 18 yaşında yaptığı felsefi keşif ona yeni bir düşünce sahnesi açmış olup, bu durum diğer tüm zevk ve işleri bir tarafa bırakmasına sebebiyet verdi (Norton, 1993:346). O, bu manzaranın ne manaya geldiğini değerlendirememişti. Bu durum sonraki yorumcuların birçok spekülasyon yapmasına sebebiyet vermişti (Oliver, 1995: 8-9).

Hume, günümüzde bir düşünür olarak bilinmekteyse de döneminde en fazla politika teoristi ve tarihçi olarak tanınmaktaydı. Çok erken yaşlarda literatür ihtirası onun yaşamını yönlendirmişti. Bu tutku Edinburg Üniversitesi’nde bulunduğu dönem olan 1723-1725 arasında kendisini teşvik etmiştir. Hume’un finansal durumu ve ana babasının ısrarı onu

istemediği hukuk öğrenimine itmişti. Hume, yaptığı işten zevk almamış, onun için tek artı, hukuk öğrencisi olarak aldığı ödünç kitaplarıdır (Harris, 1966: 88-98). Hume kendisinden sonra birçok düşünüre ilham kaynağı olmuştur. Nitekim, “Treatise of Human Nature” eserinde Hume, “gerekli bağlantı fikri” üçüncü bölümde “nedensellik ilkesi” ile Darwin’e ilham olmuştur. (Huntley, 1972: 457-470).

Hume’un Türkçe’ye çevrilen eserleri şunlardır: Din Üstüne, Para Üzerine, Ahlak İlkeleri Üzerine, İnsanı Anlama Yetisi Üzerine, İnsan Doğası Üzerine, Devlet Yönetimine Dair Denemeler, İnsan Anlayışına Dair Bir Sorgulama, Siyasi Söylevler, İnsan Zihni Kod, Yaşamım-İntihar Üzerine-Ruhun Ölümsüzlüğü Üzerine, İngiltere Tarihi

1. Fikirleri ve Başlıca Eserleri Üzerine Değerlendirme

1739’da yazdığı insan doğası üzerine bir inceleme adlı eserinde Hume, insan doğasının sosyolojisini inceleyen “insan doğası bilimini” tesis etmeye çalışmıştır. Felsefi akılcılığa karşı olan Hume, sebeplerin insan davranışlarını yönettiği görüşündedir. Hume insanın bilgiyle doğduğu görüşüne karşı olup, insanın sahip olduğu tüm bilginin tecrübeyle kazanıldığı fikrini savunmuştur (Hume, 1777: 166).

Hume’un en fazla atıf yapılan çalışmaları felsefe alanında olmakla birlikte, çalışmalarının kapsamı gerçekten etkileyicidir. Treatise of Human Nature – döneminde hayal kırıklığına sebep oldu- adlı eserini tamamlamasından kısa süre sonra makale serilerine başlamıştı. İlk grup; “Essays ve Moral and Political” 1741’de yayımlanmış ve sonradan genişletilerek 1758’de “Essays, Moral and Political and Literary” yayın hayatına girmişti. Dönemin alışlagelen usulünde ahlak, kişinin tüm psikolojik yönünü kapsar anlamına geliyordu. Politika ise Hume’a göre, insanların tutumlarını içermekte ve toplumla kaynaşmış bir halde, birbirlerine bağlıydı. Edebi yazıları da estetik doğa sorunu ile ilgiliydi. Bunların ötesinde Hume, döneminin en önde gelen tarihçilerinden biriydi (Rotwein, 1976: 117).

Hume’un tarih anlayışı geneldi. Tarihi ahlak felsefesinin tamamlayıcısı olarak gören Hume’a göre tarih; insan, politika ve toplum hakkında bazı genel gerçeklerin sergileniş aracıydı. Tarih yazımındaki

amaç olayların araştırılması ve günümüz için yararlı sonuçların çıkarılmasıydı. Bu yüzden Hume, ilk bilimsel tarihçi Thucydides geleneğinden olup, tarih yazımı çağdaşı Voltair'den farklıdır. Onun tarih yazımı politika ve askeri hadiselerle sınırlı olmayan veya sadece kralların tahta çıkışını anlatmakla kalmayan aynı zamanda sosyal, entelektüel ve kültürel bir tarihti. Hume'un tarihi politik makalelere ilave teşkil etmekteydi. Aynı tema kaleme aldığı İngiltere Tarihi'nde de görülebilmektedir (Hendel, 1953: 28).

Hume tarihi bir olgu olan kölelik müessesesine de değinmişti. Nitekim, Antik Grekler döneminde kendi ırklarına mensup köleler bulunmaktaydı. Helotes denen kölelerin evleri ayrı ve serf statüsündeydiler (Hendel, 1953: 394).

Hume, Asya tarzı yaşamın arkadaşlığı yok ettiği kanaatindeydi. Ona göre, kıskançlık erkekleri aile ve akrabalarından ayırdığından onun yaşadığı dönemde hiçkimse arkadaşlarını evine davet edemezdi. Bu yüzden tüm doğuda her aile birbirinden ayrılmış, uzak krallıklar gibiydi. Hume Sultan Süleyman'ın doğudaki prensler gibi 700 karısı ve 300 cariyesiyle arkadaş olmaksızın yaşadığını ileri sürmekteydi. Hume bu cümleleri Eski Ahit'teki Solomon Pasajı'ndan almıştı. (King 11:13) Ona göre, bir diğer sorun çocukların aldığı kötü eğitim ve bunun kurumlara yansımaysıydı. Çok eşliliğin müsaade edildiği başka bir ülkede kadınlar bacaklarından kötürüm edilmek suretiyle eve hapsedilmekteydi. Zira Avrupa ülkelerinde de kıskançlık zirvedeydi. Yüksek rütbede bir kadının bacaklara sahip olması edebe aykırıydı. Nitekim, İspanyol kraliçelerinden birinin bacakları yoktu (Hendel, 1953: 185-187).

İnsan doğası üzerine bir inceleme adlı yapıtını yazdığında henüz 27 yaşında olan Hume, yavaş yavaş dönemin bilim adamlarınca fark edilmeye başlanmıştı. 1746'dan sonra ilgisi tarih ve politikaya kaymış, altı yıl sonra da Edinburg Kütüphanesi'nde kütüphaneci olmuştur. Bu pozisyon Hume'a tarih kitaplarını yazabilmesi için gerekli koşulları sağlamıştı. Bunlar ise sürekli bir gelirle beraber boş zaman ve kütüphanedeki 30.000 cildi aşan koleksiyonu kullanma fırsatını vermişti. Bu koleksiyon dahi kendisine az geldiği için başka kitaplarla yazdığı tarihi besleyen Hume, İngiltere Tarihi'ni kütüphaneciyken yazmıştır. İlk olarak 1754'te kaleme aldığı Stuarts'lar üzerine

olan cilt büyük bir eleştiri dalgasını getirmiştir. İkinci cilt olan Tudors ise kısmen birinci cildi savunmaktaydı. Üçüncü ve son ciltte Julius Ceasar'dan VII. Henry'e kadarki dönem anlatılmaktaydı (Strand, 1975: 195-198). Hume, I Charles dönemini değerlendirirken kralın ilk parlamento çağrısında gerçekten samimi olduğunu iddia etmişti. Parlamento ise bu samimiyeti savaşı sürdürmesi için topladığı çok küçük meblağ olan 112.000£ ile göstermiştir. Hume göre bu durum, Charles'i gerçekten desteklemekten ziyade korkunç bir alaydan başka bir şey değildi. Fakat Hume, Cahalesi'i sonradan para bulmak için yaptığı faaliyetlerden dolayı eleştirmişti. Kralların genel prensipleri "sınırlı bir hükümetle bağdaşmayan birliktelik" ti. Hume, Suart hanedanını incelerken 1688 İhtilali'nin İngiliz milletine avantaj getirdiğini ve o zamandan beri Britanya'nın tam bir özgürlüğe sahip olmadığını, fakat en azından insanlık tarafından en iyi bilinen örnek olduğunu ifade etmişti. Hume, sonradan Stuart'ları tam bir şeytan olarak niteleyen Britanya politik hiziplerini ağır bir şekilde eleştirmişti. Hume göre, bu dönem kusurlu ve kötü bir tarihti. Onun dengeli analizleri modern tarih metodlarına daha yakındır. Hume'un tarihindeki kaliteyi bazı tarihçiler Amerika da dahil olmak üzere 18.yy.daki bir çok tarihçiden daha iyi bulmaktadır (Werner, 1972: 439-456). Gibbon ve Macaulay'ı da düşündüğümüzde kendisine 18. yüzyılın en muktedir tarihçisi diyebiliriz. Peki Hume tarafsız mıdır? Voltair'e göre, Hume ne Parlamentarist, ne Kralcı, ne Anglikan, ne de Presbiteryan'dır, o adil bir insandır. Hume da kendisini tüm tarihçiler gibi tarafsız görmekte ve bir yazar olarak aşırılıklardan uzak durma çabasındadır. Yazdığı tarih kitabındaki karakterler kompleks olup, bunlardan Mary Tudor'u papazların emrinde bağnaz, dik kafalı, kötü huylu bir kadın olarak niteler. Buna rağmen Hume, monarşiyi savunan muhafazakar bir tarihçi olarak nitelenir. O mülkün ve adaletin garantisini devletin amacı olarak görür. Ona göre, şayet toplum hayatietini devam ettirmek istiyorsa devlete itaat gereklidir. Diğer taraftan despotismi kınayan ve özgürlüğü savunan Hume, hatta baskıcı krallara karşı isyanları destekleme temayülündeydi (Strand, 200-203). Tarih çalışmalarını yaparken tarafsız olmaya gayret eden Hume, 20.yy tarih düşünürlerinin anladığı yani öznel, empatik ve merhametli bakış açısından olaylara bakmamıştır. 18. Yy. filozoflarının anladığı şekilde kanunlara uyan, bilimsel nesnellığe bağlı bir düşünürdü (Stevenson, 1990: 209-218).

Hume'un ekonomik düşüncesi, üç farklı bir-biriyle ilişkili analiz düzeyinin terkibi olarak açıkça görünmektedir. İlki Hume'un psikolojik ekonomisidir. Bu en temel ilkedir. Ekonomik motivasyonla ilgili Hume'un ahlaki bilimlerden biri olarak ekonomi tutumu ile insan doğasının prensipleri tutumu arasındaki bağlantı kurulmuştur. Bu düzeyde doğal tarih yaklaşımı ile karşılaşılmaktadır. Ticaretin yükselişi ve ilerleyişinin analizi olarak sunulan tutum, insanın tutukları üzerindeki değişen şartların etkilerini açıklama uğraşındadır. Bu tutkular işin sebepleri olarak kabul edilmektedir (Rotwein, 120).

Modern parasalcılığın on iki karakterinden beşi Hume'un eserlerinde açıkça görünmektedir. Bunlar; Nicelik Teoremi, Chicago Okulunun İletim Süreci, Özel Sektör Güvenilirliği, Üretimin Enflasyon Üzerine Geçici Etkisi, Serbest Pazar Önceliğidir. Diğer iki para önerisi olan dağıtımsal ilgisizlik detayı ve kişisel ücretlerden ziyade ücret seviyesi üzerine odaklanma ise nicelik teoreminde geçmektedir. Hume, Cantillon'dan intihal yapmakla Von Hayek, Vanderlint'den yine intihal yapmala Marx ve Engels tarafından suçlanmıştır. Fakat diğer ekonomistler onu bu suçlamalara karşı savunmuşlardır. Ayrıca, indirgenmiş şekil modeli kullanımı Hume'un nedensellik teorisi ile tam uyumludur. Hume paranın değerinin sabit bir şekilde büyümesi kuralını desteklememiş ve bu politika Keynes'in ihtiyari politikasından daha iyi kabul edilmiştir. Hume ayrıca hükümetlerin paraya müdahalelerini hoş karşılamamıştır (Mayer, 1980: 89-101)

Hume, zihnin tüm algılarını güçlerinin ve canlılıklarının farklı dereceleri sayesinde ayırtedilmiş olan iki sınıfa ayırmaktaydı. Onun dünyasında daha az canlı ve kuvvetli olanlar genelde düşünceler (thoughts) veya fikirler (ideas) olarak adlandırılmaktaydı. Hume, hiçkimsenin asla görüp, iştmediği bir şeyi tasarlayabileceği inancındaydı. Bu yüzden mutlak çelişki içerenlerin dışında hiçbir şey düşünce gücünün ötesine geçemezdi. Fakat Hume, düşüncelerimizin sınırsız özgürlüğe sahip olsalar bile onun çok dar sınırlar içinde hapsedildiği fikrindeydi. Zira, tüm yaratıcı gücünün, duyu ve deneyler tarafından insana sağlanan malzemenin terkiplenmesi, sıralarının değiştirilmesi, azaltılıp çoğaltılması gibi yeteneklerimizden daha fazlasına ulaşamamaktaydı. Hume'a göre, tüm fikirlerimiz izlenimlerimizin, daha canlı olan algılarımızın kopyasıydı (Hume, 1998: 21-22).

Hume, Roma Katolik dininin törenlerini aynı doğadaki törenler olarak görmekteydi. Hume bu durumu, "o tuhaf boş inancın yandaşları yüzlerine vurulan o maskaralıkların özrü olarak genellikle innaçlarını diriltmede ve ateşlerini tutuşturmada o dışsal devrimlerin, tavırların ve eylemlerin yararlı etkilerini durduklarını, bu olmazsa, bütünüyle uzak ve özdeksel olmayan nesnelere yönlendirilirse o inancın söneceğini söylerler." Şeklinde ifade etmekteydi. inancın nesnelerinin duyular, tip ve imgelerde temsil edildiğini iddia eden Hume, duyular nesnelerin her zaman düşün üzerine başka herhangi birinden daha büyük etkisi olacağı kanaatindeydi (Hume, 1997: 121).

Hume insan doğasına ilişkin bir bilim dalını, deney ve gözleme dayanmayan geleneksel problemleri ortadan kaldırma, olgulardan ilham almamış her türlü varsayımdan uzak kalma üzerine kurgulamıştır. Hume'un insan doğasını anlamaya ve anlaşılır kılmaya yönelik çalışmaları felsefeye de bir tanım getirmiştir. Descartes, felsefeyi kökleri metafizik, gövdesi fizik ve bu gövdeden çıkan dalları, diğer bütün bilimlere olan bir ağaca benzetirken, Hume, köklerin metafizik değil insan doğası teorisi olduğunu, gövdenin fizik değil, manevi (moral) bilimlere olduğunu ileri sürmüştür. Hume zamanında doğa filozoflarının başarıları, ruhbilim, toplum bilim ve politik bilimle uğraşanlara cesaret vermişti. Hume deneysel temeller üzerine kurulabilecek bir insan doğası biliminin ana hatlarını belirleme çabasıydı (Çevikbaş, 2003: 205).

Hume'a göre, tüm bilimlerin insan doğası ile ilişkisi olup, tüm bilimlerin insan bilimine bağlıdır. Bilimlerden herhangi biri insan doğasından ne kadar uzaklaşırsa görünsün bir şekilde onunla ilgilidir. Bu ilişki us yetimizin ilkeleri ile düşüncemizin doğasını açıklaması ile beğeni ve duygularımızı ele almalarıyla ve insanları birbirine bağlı olarak gören politika söz konusu olduğunda açık şekilde görülebilir. İnsan doğası Hume'un ifadesiyle diğer bilimlerin başkentidir (Çevikbaş, 206).

Hume'un eserleri incelendiğinde dine düşman olarak algılanır. Din felsefesinde merkezi meselelerde etkili yazılar kaleme almıştır. Din problemi hakkında yazıları teoloji alanına büyük katkı yapmıştır (<https://plato.stanford.edu/entries/hume-religion>). Bu alandaki yazıları piskoloji, felsefe, tarih ve dinsel antropoloji düşüncesini kapsamaktadır. Tüm bu cihazlar Hu-

me'un 1757'de kaleme aldığı tezi "The Natural History of Religion" da tartışılmaktadır (O'Connor, 2013: 7-8). Daha sonra Hume, denemelerini ilk olarak "Enquiry" adlı eserinde sonra da Dialogues Concerning Natural Religion" da kaleme almıştır (<https://plato.stanford.edu/entries/hume-religion>). Din hakkında birçok şey kaleme almasına rağmen Hume'un din hakkında kişisel düşüncesi belirsiz olduğundan birçok tartışmayı beraberinde getirmiştir (O'Connor, 12-13). Çağdaşları onu eserlerindeki bazı ifadelerden dolayı ateist ve en azından Hristiyan dışı veya İskoç kilisesi ise onu kafirlikle suçlamaktadır (Mossner, 2006). Buna rağmen "Of Superstition and Enthusiasm" adlı eserinde Hume, dönemin standart dinsel görüşlerini savunmaktadır. Kendisi Katolik Kilisesi'ni eleştirmekte ve kiliseye Protestanların standart batıl inanç ve putperestlik suçlamalarını yöneltmekteydi (Hume, 1777: 51-52). O aynı zamanda aşırı protestan mezheplerini coşkulu ve dinin bozulmuşu olarak niteler (Hume, 1777: 70) Düşünür Paul Russell, Hume'un dinsel inanışının şüphecisi olduğunu iddia etmektedir. Fakat bu durum onun tam bir ateist olduğu anlamını taşımamaktadır. Russell, Hume'un pozisyonunu en iyi karakterize eden terimin dinsiz olduğu görüşündedir (Russell, 2010: 204-205). David O'Connor ise Hume'un son pozisyonunu ironik, deist olarak nitelemektedir. Çünkü ona göre, deizmin zayıf şekline yönelişinde Hume, dinsel bir pozisyonu kabullenmede ciddi bir şekilde şüpheciydi. O'Connor, Hume'un standart deizmin Tanrı'sına inanmadığını, fakat deizmin tüm görüşünü gözardı etmediğini ileri sürmekteydi (O'Connor, 11-19). Hume'un çağdaşlarına göre, o dönem sebepler çağı olup, teoloji, ahlak ve fiziksel evren zihin gücünün ışığı altında incelenmekteydi. Doruk noktası olan Lock ve Newton çağı idealleriydi. Madolyonun diğer yüzünde ise 18.yüzyıldaki şiddet, kan ve ölümün, 17. yy.daki mücadele ve buna karşı reaksiyonu vardır. Dönemin göze çarpan karakteri Hume'un çağdaşlarınca korkunç fanatizm ve bağınazlıktı. Hume da çağdaşları gibi insanoğlunun en kızgın ve acımasız duygusu olan kutsal coşku ve kinden çok korkmaktaydı (Cregan, 1974: 325-329). Hume'un tüm eserleri gözden geçirildiğinde Hume'un ateist bir filozof olmadığı, kendisinin sık sık gerçek deizmi savunduğu görülmektedir.

Hume, hükümetin rızası doktrinini geliştirmişti. Sadakat insan doğasının bir parçası olarak eğitimin dayattığı bir alışkanlıktır. 1770'lerde Hume, Britanya'nın Amerikan kolonilerine karşı politikalarını

eleştirmiş ve Amerikan bağımsızlığını desteklemişti. 1771'de kendisi "Amerika ile bizim birliğimiz...doğanın gereği, çok uzun süremez" ifadesine yer vermişti (Sabine, 1973: 603).

"Eski Milletlerin Nüfusu Hakkında Kalem Tecrübesi" eserinde Hume'a göre, o döneme kadarki kurulan devletlerin nüfuslarının az oluşu şüphe götürmemekteydi. Kendisi, kuramını savunma zımmında nüfus artışına engel teşkil eden esaretin tesirini, içerideki ve dışarıdaki savaşların tekerrürünü, kötü sonuçlarını ve üretimin kötülüğünü delil olarak ileri sürmüştü. Nihayetinde dünya nüfusunun arttığına karar vererek kuvvetli engellerle karşılaşılmazsa ve siyasi-iktisadi şartların uygun olması halinde nüfus artışının hız kazanacağını ifade etmekteydi. Bu durum Malthus'a izafe edilebilir. Hume, herkesin buluş çağında evlenmesi halinde insanoğlunun her nesilde bir misli artacağını, zira her insanın ihtiyaçlarını temin edebileceğine kanaat getirir getirmes aile kurmak isteyeceğini ve bu konuda "insan kudretine güvenir güvenmez bir aile teşkiline sebep olur" görüşünü ileri sürmüştü. Afetlerin sanıldığı gibi bir memleketin nüfusunu azaltmayacağını öne süren Hume, insan içgüdüünün azalan nüfusu kapatacağını savunmaktaydı. Ona göre, genellikle yaşayış medeniyetin ilerlemesiyle mütenasip olarak kolaylaştığından nüfus da aynı seviyeye yükselme eğilimine gireceğinden nüfus artışı kaçınılmazdı. Bunun önünün alınması için de büyük ve sık felaketlerin ortaya çıkması gerekiyordu (Gonnard, 1938, s.37).

Hume hakkında en iyi değerlendirmelerden birini İsaiah Berlin yapmıştır. Kendisi Hume'u "Hiçbir insan felsefe tarihini etkilemedi onun kadar etkilemedi" (Impressions of David Hume - Podcasts - Philosophy Now) diyerek tarihi bir gerçeğe işaret etmişti.

2. Hume'un Türkler Hakkında Fikirleri

Hume, yaşadığı dönemde Doğu hakkında gözlemlerini eserlerine almıştır. Hume, o dönemde sıklıkla görülen çok eşlilik üzerine fikirlerini beyan etmişti. Ona göre, çok eşliliğin savunucuları, bunu aşkın yetersizlikleri için tek etkili çare ve erkek tutkularının doğal şiddetinin sonucu olan kadınları kölelikten kurtarmanın tek yolu olarak önerebilmekteydiler. Ancak bu yolla egemenlik hakkı geri kazanabildiği gibi, erkek iştahı doyurularak, zihindeki aklın otoritesini ve dolayısıyla ailede erkek kendi otoritesini yeniden ku-

rabilirdi. Tabi ki bu yolla erkek egemenlik hakkı geri kazanılabilir ve iştahı doyurularak, zihninde aklın otoritesi ve dolayısıyla ailedeki kendi otoritesi yeni den kurabilirdi. Hume bu durumu “zayıf bir hükümdar gibi, tebaasının entrikalarına ve komplolarına karşı kendini savunamayan erkek, bir grubu diğerine karşı kullanmalı ve kadınların karşılıklı kıskançlığı sayesinde mutlak bir otorite haline gelmelidir” şeklinde betimlemekteydi. Böl ve yönetin evrensel bir kural olduğunu hatırlatan Hume, bunu ihmal ederek Avrupalıların kendilerinden uzakta bulunan bir hükümdara tabi olan, ancak iç işlerinde kontrol edilemez bir egemenlikle hüküm süren Türkler veya Perslerden daha ağır ve daha utanç verici bir köleliğe maruz kalacaklarını iddia etmekteydi. Hume eserinde ünlü İngiliz yazar Elizabeth Gaskell’in Sylvia’nın Aşıkları romanındaki ana karakter olan Sylvia’dan mülhem Türkler hakkında bazı betimlemelerde bulunmuştur. Hume bu konuda şu betimlemede bulunmuştu: “herkesin önünde titrediği hareminden gelen dürüst bir Türk, Sylvia’yı oturma odasında, şehrin bütün güzelleri ve yakışıklıları tarafından hayranlıkla izlenir halde görünce şaşırırdı, ve onu, etrafı köleler ve hadımlardan oluşan bir muhafız ordusuyla çevrili güçlü ve despot bir kraliçe sanırdı”(Hume, 1904 , 187-188).

Doğu, kadın erkek ilişkilerinde Hume’a göre aşırı kıskançlık sergilemekteydi. Nitekim Doğu, çok eşliliği daha da iğrenç hale getirmek için kıskançlığı korkunç hale getirmekte ve bu durum Doğu’nun her yerinde kadınların kısıtlanmasını beraberinde getirmekteydi. Ona göre Doğu ülkelerinde hastalanan bir kadının bağrındaki tüm şehvetli duygular sönmüş ve aynı zamanda onları arzusunun uygunsuz nesneleri haline getirdiği varsayıldığında, erkeklerin kadınlarla hatta doktorların bile herhangi bir ilişkiye girmesine izin veremezdi. Nitekim, Tournefort seyahatnamesinde padişahın haremine hekim olarak getirildiğinde, galeri boyunca bakarken odanın kenarlarından dışarı çıkan çok sayıda çıplak kol gördüğünde oldukça şaşırdığını anlatmaktaydı. Tournefort bu kolların tedavi etmesi gereken bedenlere ait olduğu kendisine söyle-ninceye kadar bunun ne anlama gelebileceğini hayal bile edemiyordu. Hastaya veya hatta hastanın refakatçilerine soru sormasına izin verilmiyordu. Çünkü sarayın inceliği nedeniyle açıklanmaması gereken durumlar hakkında soru sorulabilirdi. Bu nedenle Doğu’daki doktorlar nabızı inceleyerek tüm hastalıkları teşhis edebildiklerini iddia ederlerdi. Hume bu duru-

mu tıpkı Avrupa’daki şarlatanların bir kişinin idrarını inceleyerek onu tedavi edebileceklerini iddia etmelerine benzetmekteydi. Hume’a göre, Tournefort bu ikinci türden birisi olsaydı, kıskanç olark kabul ettiği Türkler tarafından Konstantinopolis’te sanatını icra etmek için gerekli malzemeleri temin etmesine izin verilmezdi (Hume, 1904: 187-188).

Hume, Galileo’nun papalık tarafından kınanmasını imzalayanlardan biri olan Kardinal Bentivoglio’nun görüşlerine de atıf yapmıştır. Samimiyet ve içtenlik konusunda güneydeki uluslara göre kuzeydeki ulusları tercih eden Bentivoglio, bir yandan İspanyolları ve İtalyanları, diğer yandan Flamanları ve Almanları örnek göstermişti. Ancak Hume bunun tesadüfen gerçekleştiğini düşünme eğilimindeydi. Hume, Eski Romalıların modern Türkler gibi samimi ve içten bir halk gibi göründüğünü ileri sürmekteydi. Hume’a göre ihanet, cehalet ve barbarlığın olağan sonucuydu. Eğer medeni milletler bir gün incelikli ve çarpık siyasete sarılırlarsa, bu güç, şan, şöhrete giden açık ve doğrudan yolu küçümsemelerine yol açan aşırı bir incelikten kaynaklanmaktaydı (Hume, 1904: 216).

Hume eserinde kuzey insanlarına ve Müslüman Araplara da değinmişti. Tarihe bakıldığında çoğu fetih kuzeyden güneye doğru gerçekleşmişti. Bu nedenle Hume’a göre, kuzeydeki ulusların daha üstün bir cesaret ve vahşiliğe sahip olduğu sonucuna varılabilirdi. Ancak, çoğu fetihlerin yoksulluk ve ihtiyaçtan dolayı bolluk ve zenginlik üzerine gerçekleştirildiğini söylemek daha doğru olurdu. Arap çöllerinden ayrılan Sarazenler, fetihlerini kuzeye, Roma İmparatorluğu’nun tüm verimli eyaletlerine doğru sürdürdüler ve yarı yolda, Tatar çöllerinden güneye doğru gelen Türklerle karşılaşmışlardı. (Hume, 1904: 216-217).

Eserinde Hume, Avrupa’daki Türkiye topraklarına da değinmiştir. Hume, Suriye, Küçük Asya ile Berberi kıyıların eski durumlarına kıyasla çöl haline geldiği iddiasındaydı. Yunanistan’ın nüfusunun azalması da açıktı. Ancak, o anda Avrupa’da Türkiye olarak adlandırılan ülkenin genel olarak Yunanistan’ın altın çağındaki nüfustan daha fazla nüfusa sahip olup olmadığı biraz şüpheliydi. Hume’a göre, Getler daha da medeniyetten nasibini almamıştı ve İliryalılar da onlardan daha iyi değildi. Türklerin yönetimi ise, sanayi ve nüfus artışına pek elverişli olmasa da, en azından halk arasında barış ve düzeni sağlıyordu ve

eskiden yaşadıkları barbarca ve istikrarsız koşullara tercih edilebilirdi. (Hume, 1904: 443).

Hume, Türk hükümetinin temel ilkelerinden birini, Padişahın her bireyin hayatı ve serveti üzerinde mutlak hakimiyet sahibi olmasına rağmen, yeni bir vergi koyma yetkisi olmaması olarak görmekteydi. Böyle bir girişimde bulunan her Osmanlı prensi ya geri adım atmak zorunda kalmış ya da ısrarının ölümcül sonuçlarıyla karşılaşmıştı. Hume'a göre, bu önyargı veya yerleşik görüşün, baskıya karşı dünya-daki en sağlam engel olduğu düşünülebilirdi. Ancak etkisinin tam tersi olduğu da kesindi. Padişah, gelirini artırmak için düzenli bir yönteme sahip olmadığı için, tüm paşaların ve valilerin tebaasını baskı altında tutmasına ve istismar etmesine izin vermek zorundaydı. Valiler, yönettikleri yerlerden döndükten sonra padişah tarafından sıkıştırılmaktaydı. Oysa, padişahlar Avrupa prensleri gibi yeni bir vergi uygulayabilseydi, çıkarları halkının çıkarlarıyla o kadar birleşirdi ki, bu düzensiz para tahsilatlarının kötü etkilerini hemen hisseder ve genel bir vergiyle toplanan bir poundun, bu kadar eşitsiz ve keyfi bir şekilde alınan bir şilin den daha az zararlı etkileri olacağını anlayacaktı. (Hume, 1904: 354).

Eserinde Türklerle İngilizleri de kıyaslayan Hume, Fransa'nın son Türk Büyükelçisi Mahmut Raif Efendi'nin gözlemlerini aktarmıştır. Hume, Avrupa aile yapısının Avrupa geleneklerinin bir avantajı olduğunu vurgulamak istememekteydi. Mahmut Efendi'den alıntı yapan eser, Mahmut Efendi'nin "Biz Türkler, Hristiyanlara kıyasla çok safız; her birimiz kendi evimizde bir harem tutmanın masrafını ve zahmetini çekiyoruz; ama siz bu yükten kurtulup haremizi arkadaşlarınızın evlerinde tutuyorsunuz" sözünü aktarmaktaydı. Hume'a göre, İngiliz hanımlarının bilinen erdemleri onları bu isnattan yeterince kurtarır; ve Türkler, ne kadar büyük Türk olursa olsun, kadınlarla olan serbest ilişki, diğer her türlü icattan daha fazla, toplumu güzelleştirmekte, canlandırmakta ve cilalamaktaydı (Hume, 1904: 183-184).

Hume aynı ülkede yaşayan iki farklı ırkı da kıyaslamaktaydı. Ona göre, dil veya din farklılığı gibi herhangi bir tesadüf, aynı ülkede yaşayan iki milletin birbirleriyle karışmasını engellediğinde, yüzyıllar boyunca belirgin hatta zıt bir tavır sergileyecekti. Hume Türklerle Yunanlıları ilginç bir şekilde kıyaslamıştır.

Kendisi bu iki milleti "Türklerin dürüstlüğü, ciddiyeti ve cesareti, modern Yunanlıların aldatıcılığı, hafifliği ve korkaklığıyla tam bir tezat oluşturmaktadır" (Hume, 1904: 210). sözleriyle betimlemiştir.

Sonuç

Dünya tarihinin en önemli düşünürlerinden biri olarak kabul edilen Hume'un fikirleri günümüzde de tartışma alanı bulmaktadır. Kendi zamanına kadar ki bazı dogmaları eleştiren Hume, sözelimi bilginin doğuştan değil de tecrübeyle edinildiği gibi kuramları ortaya atarak tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Tarih yazımında ise son derece realist olan Hume, tarihin ders alınması gereken bir bilim olduğunu savunmuştu. Hume'un, nakilci bir tarihçilikten ziyade tarihin, sosyal, entellektüel ve kültürel yönüne de eğilmesi bize göre, günümüz tarihçiliğinin kendisinden yararlanmasını olanaklı hale getirmiştir. Elbette, çevresindeki hiçbir klişe girmemesi kendisini tüm tarihçiler gibi tarafsız göstermenin çabasıydı. Ayrıca bir yazar olarak aşırılıklardan uzak durma dürtüsü ise cabasıydı. Hume'un eserlerinde Doğu özellikle de Türkler ve Grekler hakkında verdiği enteresan bilgiler bize göre, eserlerinin zevkle okunmasının bir başka sebebidir. Kültürel alt yapısının zengin oluşunu biz Edinburg Kütüphanesinde memur olarak işe başlama-sına ve binlerce cilt eserin elinin altında olmasına bağ-lıyoruz. Biz kendisinin dengeli analizlerinin modern tarih metodlarına daha yakın olduğu kanaatindeyiz. Döneminde kendisi Katolik kilisesini eleştirmekten geri kalmaması özgün olmasının bir getirisiydi. Fakat, Hume'un eserleri incelendiğinde bazı çevrelerce ateist ve dine düşman olarak algılanmıştı. Hume'un, Türkleri Romalılar gibi samimi ve içten bir ulus olarak görmesi takdire şayandı. Çağının bazı Türk düşmanı kalemlerinin aksine Hume, Türklerin barış ve düzeni sağladıklarını ikrar ederek bize göre tarafsız tutumunu en güzel şekilde sergilemişti.

Kaynakça

- Atherton, M. (1999). *The Empiricists: Critical Essays on Locke*, London: Berkeley Press.
- Çevikbaş, S. (2003). İnsanın Anlamı ve David Hume'un İnsan Bilimi. *A.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (31), 205-220.
- Cregan, M. (1974). David Hume The Christian?. *New Blackfriars*. 55(650), 325-329.

- David's Hume's Political Essays. (1953). (Ed. Charles W. Hendel). New York: Yale University Press.
- Gonnard, R. (1938). *Malthus'tan Evvelki Nüfus Nazariyeleri*, (Çev.Sadi Karsel). Ankara: Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü.
- Harris, M. H. H. (1966). David Hume: Scholar as Librarian, *The Library Quarterly: Information, Community, Policy*, 36 (2), 88-98.
- <http://www.humesociety.org/about/HumeBiography> (Erişim Tarihi 5.01.2020).
- <https://plato.stanford.edu/entries/hume-religion/> (Erişim Tarihi 5.01.2020).
- Hume, D. (1826). *My Own Life The History of England, from the Invasion of Julius Cæsar to the Revolution in 1688*. London: D.A.Talboys.
- Hume, D. (1987). *Essays Moral Political and Literary*. (Ed. Eugene F.Miller), Indianapolis: Liberty
- Hume, D. (1904). *The Works of David Hume Essays Moral Political and Literary*, I, William Clowes and Sons, London: Liberty
- Hume, D. (1998). *İnsan Zihni Üzerine Bir Araştırma*, (Çev.Serkan Öğdem), Ankara: İlke Yayınları, 21-22.
- Hume, D. (1777). *An Enquiry Concerning Human Understanding*, London: A. Millar Print,
- Hume, D. (1997). *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, (Çev. Aziz Yardımlı), İstanbul: İdea Yayınları.
- Huntley, W. B., (1972). David Hume and Charles Darwin. *Journal of the History of Ideas*, 33 (3), 457-470.
- Mayer, T. (1980). David Hume and Monetarism. *The Quarterly Journal of Economics*, 95, (1), 89-101.
- Mossner, E. C. (1980). *The Life of David Hume*, 2nd edn, Oxford: Clarendon Press.
- O'Connor, D. (2013). *Routledge Philosophy GuideBook to Hume on Religion*, Newyork: Routledge Philosophy Guide Books.
- Oliver, O. (1995). *The Mind of David Hume*, Newyork: University of Illinois Press.
- Rotwein, E. (1976). The Southwestern Journal of Philosophy, *Hume Issue*, 7 (2), 117-130.
- Russell, P. (2010). *The Riddle of Hume's Treatise: Skepticism, Naturalism, and Irreligion*, London: Oxford University Press, 204-205.
- Sabine, G.H., (1973). *A History of Political Theory*, Dryden Press. London, 603.
- Stevenson, D. R., (1990). Historicist, *The Historian*, 52 (2), 209-218.
- Strand, Wilson E., (1975). "David Hume Historian", *Social Science*, 50 (4), 195-198.
- The Cambridge Companion to Hume. (1993), Norton, David Fate (ed.). London: Cambridge University Press, 346.
- Werner, John M. (1972). David Hume and America, *Journal of the History of Ideas*, 33 (3), 439-456.

XIX. YÜZYIL SONUNDA TESELYA'DA MÜSLÜMAN AHALİNİN TAHLİYE SÜRECİNDEKİ KONUMU: HENRY BEY'İN DİPLOMATİK RAPORU*

Rahime Yavuz GERENTEPE**

Özet

1897 Türk-Yunan savaşı Osmanlı'nın askeri galibiyeti ile sonuçlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin kazandığı bu zaferin hemen ardından Avrupalı güçlerin devreye girmesi ile gerçekleşen uzun müzakereler iki ülke arasında 4 Aralık 1897'de kesin barışın imzalanmasına yol açmıştır. İmzalanan İstanbul Antlaşması'na göre Teselya, küçük sınır değişiklikleri yapılmak şartıyla Yunanistan'a verilmiştir. Ayrıca Yunanistan'a geri verilecek sınır savaştan önceki durumuna getirilmiştir. Böylece Osmanlı Devleti Avrupa Devletlerinin baskısıyla yapılan bu antlaşmayla savaş meydanında göstermiş olduğu büyük başarıdan istifade edememiş, masa başı diplomasisinde kaybetmiştir. Bu anlaşmalar gereğince Teselya'nın tahliye edilmesi ise bölgede uzun süredir yaşayan Müslümanlar için hem demografik hem de sosyo-ekonomik bakımdan bir dönüm noktası olmuştur. Teselya Müslümanları savaş sonrası mülkiyet kayıpları, göç ve yerinden edilme gibi ciddi maddi kayıplara uğramışlardır. Bunun yanı sıra toplumsal statü, kimlik, aidiyet duygularının zedelenmesi gibi derin manevi sıkıntılar yaşamışlardır. Yunanlılar ise savaş esnasında yaşadıkları maddi ve manevi kaybın acısını bölgede azınlık durumuna düşmüş Müslümanlardan çıkarmaya çalışmışlardır. Bu çalışmada Atina Elçiliği aracılığı ile Yunan makamları ile yürütülen diplomatik temaslar, bölgeye gönderilen başkatip Henry Bey'in yaptığı incelemeler ve merkeze sunduğu raporlar aracılığıyla Teselyalı Müslümanların durumu gözler önüne serilmeye çalışılmıştır. Atina Elçiliği tarafından alınan düzenleyici ve koruyucu tedbirlerin ne olduğu belirtilmiştir. Bu makale 1897 Teselya savaşı ve sonrasındaki nüfus hareketlerini, Müslümanların yaşadığı maddi-manevi zorlukları ve Osmanlı diplomasisinin koruma işlevini arşiv belgeleri ve elçilik raporları ışığında inceleyerek dönemin Osmanlı-Yunan ilişkilerine yeni bir bakış açısı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı-Yunan ilişkileri, Atina Elçilik, Diplomasi, Elçi, Teselya Müslümanları

THE STATUS OF THE MUSLIM COMMUNITY IN THESSALY DURING THE EVACUATION AT THE END OF THE 19TH CENTURY: THE DIPLOMATIC REPORT OF MR. HENRY

Abstract

The Greco-Turkish War of 1897 concluded with a decisive military victory for the Ottoman Empire. However, the subsequent intervention and pressure from the European powers significantly curtailed the advantages of this success after prolonged negotiations, the Treaty of Constantinople was signed on 4 December 1897. According to the treaty, Thessaly was ceded to Greece with minor border adjustments, and the Ottoman Empire's triumph on the battlefield was largely neutralized at the diplomatic table. Furthermore, the Ottomans agreed to evacuate Thessaly one month after Greece began paying the stipulated war indemnity. This process marked a turning point in the demographic, socio-economic, and cultural life of the Muslim population that had resided in Thessaly for centuries. The Muslim community suffered from property losses, displacement, and forced migration, while also enduring profound psychological hardships such as the erosion of social status, identity, and sense of belonging. Meanwhile, the Greeks sought to avenge the material and moral damages they had suffered during the war by targeting the already diminished Muslim minority in the region. This study examines the grievances of the Thessalian Muslims through the diplomatic contacts carried out by the Ottoman Embassy in Athens, the investigations conducted by First Secretary Mr. Henry, and the detailed reports he submitted to the central government. It also discusses the regulatory and protective measures taken by the Ottoman Embassy. By analyzing archival documents and embassy reports, this article aims to shed light on the post-war population movements, the material and moral damages experienced by the Muslim community, and the protective role of Ottoman diplomacy, thereby offering a new perspective on Ottoman-Greek relations of the period.

Keywords: Ottoman-Greek relations, Athens Embassy, Diplomacy, Ambassador, Thessaly Muslims

* Bu çalışma yazarın Osmanlı-Yunan Diplomatik İlişkilerinde Atina Elçiliği (1840-1916) adlı doktora çalışmasından türetilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Arel Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, İstanbul, Türkiye, rahime_yavuz@hotmail.com, ORCID ID: 0009-0009-1249-8372

Giriş

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi, literatürde Osmanlı-Rus savaşı olarak geçen çatışma, Yunanistan'ın Osmanlı toprakları üzerindeki emellerini hayata geçirmek için bir fırsat doğurmuştur. Osmanlı-Rus savaşı devam ederken Yunan ordusu Yanya'yı ele geçirme girişiminde bulunmuştur. Avrupalı devletler bu duruma tepki göstermişlerdir. Osmanlı-Rus savaşının bitmesi ve barış görüşmelerinin başlaması Yunanistan'ın yayılcı ihtiraslarını tekrar ortaya çıkarmıştır. Yunan Hükümeti hiç dahli olmadığı bir savaştan sonra Osmanlı'dan toprak talebinde bulunma cüretini göstermiştir. Bu siyasi atmosfer içinde Yunanistan'ın hamisi konumundaki İngiltere, Osmanlı makamlarının Yunanistan'ın toprak taleplerine olumlu karşılık vereceğini vaat etmiştir. İngiltere'nin desteğini arkasına alan Yunanistan 1878'de Berlin kongresine katılan delegeleri vasıtasıyla Osmanlı sınırları içerisinde bulunan Teselya, Epir ve Girit'in kendilerine verilmesi talebinde bulunmuştur (Armaoğlu, 1999:489-532). Ancak İngiltere tarafından yapılan itiraz ile Girit hariç tutulmak kaydıyla kongre sonrasında iki ülke sınırının belirlenmesi için taraflar arasında müzakereler yapılmasına karar verilmiştir. Alınan bu kararın ardından 1879 tarihinde Osmanlı-Yunan delegeleri arasında Preveze'de başlayan görüşmeler Yunanistan'ın aşırı istekleri sebebiyle İstanbul ve Berlin'de devam etmiştir. Yunan sınırının yeniden düzenlenmesi ile ilgili sürüp giden uzun müzakerelerin ardından mesele 1881'de Alman Sefaretinde yapılan görüşmeler ile sonuca bağlanmıştır. Bu süreç dahilinde Osmanlı Hükümeti Teselya ve Epir'in tamamını topraklarına katmak isteyen Yunanistan'ın tekliflerini reddetmiştir. Zira böyle bir teklifin kabulü bu bölgede yaşayan Müslümanların felaketine yol açmak demektir. Yine de İstanbul'da Osmanlı devlet adamları Yunanistan'ın talep ettiği topraklara karşılık Girit ve bazı adaların Yunanistan'a verilmesini gündemlerine almışlardır. Çünkü devlet ricali Girit'teki Osmanlı hakimiyetinin uzun süreli olmayacağı kanaatindeydi. Ancak Alman Sefirinin Girit'in yetersiz kalacağı Rumeli'den de toprak talebinde bulunulacağı uyarıları Osmanlı tarafını bu fikirden vazgeçirmiştir (BOA, İ.DUİT. 144-66 1881, BOA, Y.A.RES. 11-19 1881; Örenç, 2006:178-79). Osmanlı-Yunan heyetleri arasında devam eden karşılıklı talepler üzerine herhangi bir anlaşma sağlanamayınca bu kez Avrupalı güçler devreye girmiştir. Büyük güçler Osmanlı tarafına verdikleri bir nota ile sınır

tespitinde bulunulmasını talep etmişlerdir (Türkgeledi, 1978:168-91). Nihayet taraflar bir araya gelerek 24 Mayıs 1881 tarihinde İstanbul Antlaşmasını imzalamışlardır. Bu antlaşmayla Osmanlı Yenişehir ve Teselya'nın büyük bir kısmını Yunanistan'a bırakmıştır (Campbell and Sherrard, 1968:104). Böylece yaklaşık 3 yıl süren hem Osmanlı-Yunan ilişkileri hem de Avrupalı devletlerle olan ilişkiler açısından diplomatik bir mücadeleye dönen Yunan sınırının yeniden düzenlenmesi meselesi Osmanlı Devleti'nin aleyhine sonuçlanmıştır.

1. Teselya'nın Tahliye Edilmesinin Tarihi ve Diplomatik Arka Planı

İstanbul Antlaşması (1881) ile Osmanlı-Yunan sınırı çizilmiş ve ilişkiler normale dönmüş gibi görülsede huduttaki sorunlar devam etmiştir. Teselya'nın bu şekilde Yunanistan'a ilhak edilmesi o bölgede yaşayan Müslümanları harekete geçirmiştir. Müslümanlar aralarında topladıkları dilekçeleri bir heyet eşliğinde Bâbüâlî'ye sunmuşlardır. Yüzyıllardır süregelen Türk hâkimiyeti ve idaresinden duydukları memnuniyeti dile getirip, topraklarının Yunan hâkimiyetine terk edilmesi konusunda hissettikleri endişeleri ifade etmişlerdir. Teselya'nın Yunanlara terk edilmesi yönünde alınan kararının tekrar gözden geçirilmesini, şayet böyle bir durum mümkün değilse Osmanlı topraklarına göçecek halkın taşınmazlarının, bir sözleşme yapılarak güvence altına alınmasını rica etmişlerdir. Teselya Müslümanlarının girişimlerine rağmen İstanbul Antlaşması yürürlüğe girmiştir. Antlaşma da yer alan 3. maddede Yunanistan'a verilecek yerlerde kalan kimselerin haklarının korunacağı taahhüt edilmiştir. Buna göre Yunan idaresi altına girecek vatandaşların can, mal, namus, adet ve dinlerine dokunulmayacaktı. Ayrıca bu kişiler Yunan vatandaşlarına verilen medeni ve siyasi haklardan aynı şekilde yararlanabileceklerdi (Serbestoğlu, 2014:144). Antlaşmanın 4 ve 6. maddeleri de Müslümanların gayrimenkul tasarruf haklarını güvence ve garanti altına almaktaydı. Yine Antlaşmanın 8. maddesinde Müslüman halka ibadet ve mezhep serbestliği hakkı tanınmaktaydı. Türk-Yunan Antlaşması nasıl ki Yunanistan'da kalmak isteyenlerin haklarını teminat altına aldıysa göç etmek isteyen Müslümanların haklarını da garanti altına almıştır. Şöyle ki antlaşmanın 13. maddesine göre arazileri Yunanistan'a bırakılan mevkilerde ikamet etmekte olan Müslüman ahali Osmanlı tabiiyetinde kalmak isterse

Yunan makamlarına bir beyanname vererek antlaşma onaylarının karşılıklı değiştirilmesinden itibaren 3 yıl içinde Osmanlı topraklarına göç edeceklerdi. Bu şekilde Osmanlı tebaası sıfatlarını koruyacaklardı. 3 yıllık mühlet dahilinde ise askere alınmayacaklardı (Akyay, 2001:141-43).

1881 tarihinden 1913 tarihine kadar geçen süre boyunca Yunanistan Müslümanlarının hukuki durumunun temeli, yukarıda ilgili maddeleri belirtilen İstanbul Antlaşmasına dayanmaktaydı. Bu antlaşmaya göre Yunan Hükümeti, çiftlikler, araziler, meralar, otlaklar ve hane vb. hususunda sahiplenme hakkını tanımak ve tasfiyesi mal sahibi topluluklara karşı Osmanlı nizamnamelerine göre gerçekleştirmek zorunda olmuştur (BOA, HR.SFR.3, 284-5, 1882; Popovic, 1995:305-306). Ancak Osmanlı şehbenderleri ve Yunan makamları arasında tabiiyet ve çiftlikler vesaire hususunda çeşitli anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Bunlar gerek Atina Sefareti gerekse şehbenderlikler aracılığı ile tasfiye edilmeye çalışılsa da Rumlar Müslümanların can ve mal güvenliğine kastetmekten geri durmamıştır (BOA, İ.DH. 1295-102023, 1882, BOA, HR.İD. 94-46, 1882). Rumların bitmek bilmeyen saldırıları karşısında bölgede yaşayan Müslüman ahalinin tek çaresi yerlerini yurtlarını terk etmek olmuştur. Yunan Hükümeti, Müslümanların göç ettikleri yerlere Rumları yerleştirmekten geri durmamıştır. Osmanlı Hükümeti zaman zaman Avrupalı Devletlere başvurarak Yunan Hükümeti'ne bu konuda haklı uyarılarda bulunmuştur (Şimşir, 1989:583-94). Fakat Yunan makamları olayların büyütülmemesi gerektiği konusunda ısrarcı olup Müslümanların tazminat ve mülkiyet haklarını tanımakta isteksizdi. Hal böyle iken İstanbul Antlaşması'nda yer alan 3 yıllık sürenin sonuna gelinmek üzereydi. Teselyalı Müslümanlar aileleri ile göçüp giderlerse geçimlerini nasıl sağlayacakları konusunda telaşa düşmüşlerdi. Müslüman aileler ellerindeki gayrimenkullerini hala satamadıkları için Türk yetkilileri ile görüşerek kendilerine tanınan 3 yıllık sürenin uzatılmasını talep etmişlerdir (BOA, HR. SYS. 1655-4, 1884; Serbestoğlu, 2014:1081). Bu konuda Yunan meclisinde bulunan Yenişehir mebusu Şerif Bey kendilerine önderlik etmiştir. Konuyu Yunan meclisine taşımayı başarmış, çözüm için çaba sarfetmiştir (BOA, HR. TO 311-97, 1884; Serbestoğlu, 2014:1081).

Müslümanların yaşadığı sıkıntılar, Atina Sefareti aracılığıyla Yunan makamlarına iletilmiş ve diplo-

matik temaslarla çözüm arayışına gidilmiştir. Osmanlı talepleri üzerine Yunan hükümeti, resmî düzeyde Teselyalı Müslümanlara tanınan üç yıllık göç ve mülkiyet tasarrufu süresini uzatma kararı aldığını açıklamış, bu taahhüdü başbakanlık genelgesiyle duyurarak gazetelerde ilan etmiştir (Serbestoğlu, 2014:1082).

Ancak bu resmî taahhütlere rağmen yerelde Rum unsurların saldırıları artmış, Müslümanların göç ettiği köylere Rum yerleşimi hızlanmış, çiftliklerin satış ve mülkiyet hakkı sınırlandırılmış, vakıf idaresine müdahaleler devam etmiştir (BOA. HR.TO 333-99, 1883). Dahası Yunan Hükümeti benzer şekilde Teselyalıların tabiiyeti hususunda da keyfi prosedürlerle Teselyalıların tümünü Yunan vatandaşı olarak kabul etme peşine düşmüştür. Yunan makamlarının göstermiş olduğu pervasız tutum Osmanlı idaresinin diplomatik tepkisini doğurmuştur. Osmanlı Hükümeti antlaşmanın ilgili maddelerini ve uluslararası hukukta taraflara yüklediği yükümlülükleri hatırlatarak Osmanlı Sefaretine Yunan makamları nezdinde girişimlerde bulunulması ve ihlallerin giderilmesi talimatını göndermiştir (BOA, Y.A.HUS. 185-49, 1885; Serbestoğlu, 2014:327-31). Yunan Hükümeti uluslararası kamuoyuna karşı yükümlülüklerini yerine getirdiğini duyururken, sahadaki yerel idare ve milis gruplar çoğu kez bu kararları uygulamamış veya geciktirmiştir. Böylece resmî söylem ile fiilî uygulama arasında belirgin bir ayrışma ortaya çıkmıştır. Bu durum, Osmanlı tarafının diplomatik kanallarda ilerlettiği girişimlerin hukuki zeminde kabul görmesine karşın, pratikte karşılık bulmamasına yol açmıştır. Osmanlı diplomatik misyonunun sorunları çözme kapasitesini ciddi biçimde sınırlamıştır.

1890'lı yıllara gelindiğinde Teselyalı Müslümanların sorunları devam etmekteydi. Özellikle 1896 sonlarından itibaren gerginlikler artmış, 1897'de savaşa dönüşmüştür. Yunanistan bu kez de Girit Adasının ilhaki için harekete geçmiştir. Girit'te karışıklık çıkartarak Müslüman ve Hristiyan halk arasında çatışmaların artmasına zemin hazırlamıştır. Osmanlı Hükümeti diplomatik yollar üzerinden olayların önüne geçmeye çalışsa da Yunan Hükümeti Girit'teki karışıklıkları desteklemek konusunda kararlı bir tavır sergilemiştir. Üstelik Yunanlar kendi milli meclislerinde menfaatlerini gerektirecek konularda harekete geçmekte kararlı olduklarını ilan etmekten çekinmemişlerdir. Yunan Hükümeti Müslüman ve

gayrimüslimler arasındaki çatışmaları siyasi amaçlarla istismar etmiştir (BOA, Y.A.HUS. 346-19, 1896; Serbestoğlu, 2014:1084). Yunanistan'ın bu saldırgan tutumları Atina Elçiliği tarafından dikkatle takip edilerek gerekli önlemlerin alınması hususunda Osmanlı Hariciyesi bilgilendirilmiştir (BOA, Y.A. RES. 85-15, 1897, BOA. HR. SYS. 1745-21, 1897). Bu bağlamda Osmanlı Hükümeti Yunanistan'ın saldırılarına karşı sert tedbirler almak yerine Avrupalı güçleri devreye sokmayı denemiş ancak devletler Yunanlara bir nota vermekle yetinmişlerdir. 1896 sonlarından itibaren Girit'teki ayaklanmalar ve Yunan gönüllü birliklerinin Osmanlı topraklarına sızması iki ülke arasındaki gerginliği had safhaya çıkarmıştır. Bütün bunlardan güç alan Yunanistan, şartların olgunlaştığını hissettiği bir zaman diliminde Albay Vasos vasıtası ile Girit'i ilhak ettiğini ilan etmiştir (Şubat 1897). Yunanistan'ın bu açıklaması Osmanlı topraklarında yaşanan bu krizi daha da derine indirmiş, Balkanlar ölçeğinde bir çatışmaya dönüştürmüştür. Yunanistan bütün gözlerin Girit'e çevrildiği sırada Teselya bölgesinden Osmanlı Devleti'ne saldırmıştır (Hülagü, 2008:81-101).

Yunanistan'ın Ocak 1897'de başlatmış olduğu politikalar 16 Nisan 1897'de gerçek bir harbe dönüşmüştür. Yunan kuvvetlerinin Osmanlı topraklarına saldırısı üzerine Osmanlı ordusu karşı harekâta geçmiştir. Babıali Yunan diplomatları ve vatandaşlarının derhal Osmanlı sınırlarını terk etmelerini istemiştir (Sonyel, 2011:83). Bu gelişmenin akabinde Atina elçisi Mehmed Asım Bey harekete geçerek Yunan Dışişleri Bakanı ile resmi bir görüşme yapmıştır (17 Nisan 1897). Asım Bey, iki ülke diplomatik ilişkilerinin kesildiğini bildiren notayı tebliğ etmiştir. Yunan vatandaşların sınır dışı edilmesi için 15 günlük bir süre verildiği belirtilmiştir (BOA, İ.MTZ.(01). 19-851, 1897, BOA, HR.SYS. 1667-6, 1897, BOA, BEO. 1080-80969, 1897, BOA, BEO. 937-70230, 1897). Osmanlı-Yunan diplomatik ilişkilerinin kesilmesinin ardından Yunan vatandaşlarının sınır dışı edilmesi, bunlara ait hak ve hukukun korunması ile ilgili tartışmalar bir süre iki ülke gündemini meşgul etmiştir (BOA, İ.MTZ.(01). 19-879, 1897). Bu tartışmalar devam ederken Osmanlı orduları Yenişehir, Golos, Tırnova, Velestin gibi noktaları ele geçirerek Teselya kıtasının Furka Boğazı ılerisine kadar ulaşarak Dömeke'yi ele geçirmişlerdi (BOA, HR.SYS. 1742-97, 1897, BOA. Y.PRK.EŞA. 26-138, 1897). Osmanlı ordusu daha önce Yunanistan'a terkedilmiş Teselyayı tekrar ele geçirmiştir. Osmanlı

askerinin ele geçirdiği noktalarda bulunan Rumların oturdukları mahalleri terk etmemeleri hususundaki telkinlere rağmen Rum nüfus, yoğun bir endişe içine girerek farklı bölgelere göç etmiştir. Kısa süren savaş esnasında Rumların yaşadığı bu panik Avrupalı Devletlerin müdahalesinin önünü açmıştır. Nitekim Avrupalı güçlerin araya girmesi ile Osmanlı ilerleyişi durdurulmuş uzun ve yorucu geçen mütareke ve sulh görüşmelerinin ardından 4 Aralık 1897 tarihinde iki devlet arasında kesin barış antlaşması imzalanmıştır (Erim, 1953:435-45).

2. Teselya Müslümanlarının Göç ve Mülkiyet Kayıpları

Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında imzalanan barış antlaşması ile Teselya'nın tahliye edilmesi kesinleşmiştir (BOA, HR.SYS. 1741-8, 1897, BOA, İ.MTZ.(01). 22-1075, 1898, BOA, HR.SYS. 1747-32, 1898, BOA, HR.SYS. 1747-33, 1898). Bu mesele ise iki ülke ilişkilerinde yeni bir krize kapı aralamıştır. Osmanlı Devleti ve Yunanistan arasında yaşanan bu savaşta Rumlar kadar bölgede yaşayan Müslümanlar da etkilenmiştir. Osmanlı Hükümetine 1897 tarihinde sunulan bir rapora göre savaştan önce Teselya'da ikamet eden müslümanların toplamı 7-8 yüz haneden müteşekkil idi. Bahsi geçen hanelerden 200'ü Yenişehir'de bulunmaktaydı. Geri kalanlar ise Osmanlı, Dereli, Hisarlık, Büyük Kesirli ve Küçük Kesirli gibi köylerde yaşamaktaydı. Köylerde yaşayan ahalî genel olarak tarım ve çiftçilik ile uğraşmakta olup şehirdekiler kendi işleriyle meşguldüler. Müslümanların yaşadığı bölgeler oldukça bayındır bir durumdaydı. Müslümanlar Yunan Hükümeti tarafından kimi zaman haksızlığa uğrasalarda genel anlamda huzur ve refah içinde bir yaşam sürmekteydiler. Teselyalı Müslümanlara ait vakıflar çok zengin olup ara sıra yönetiminde küçük zafiyetler de yaşanmaktaydı. Bu gibi durumlarda ise Yunan makamları vakfın yönetimine müdahale etme fırsatı bulup bazı şeylere el koymaktaydı (Serbestoğlu, 2014:1088).

Teselya Savaşı'nın bitiminde imzalanan barış antlaşması ile Teselya'nın Yunanistan'a bırakılması Müslümanların üzerindeki baskıyı artmıştır. Yunanlılar savaş esnasında maruz kaldıkları zararları Müslüman halkın mallarını yağma ederek çıkarmaya çalışmışlardır. Müslümanların uğradıkları eziyet karşısında Yunan hükümeti ise sessiz kalmayı tercih etmiştir

(BOA, HR. SYS. 1748-4, 1898, BOA, HR.SYS. 1748-5, 1898, BOA, HR.SYS. 1748-6, 1898, BOA, HR. SYS. 1748-8, 1898, HR. SYS.1748-10, 1898). Kin ve nefret hisle-ri ile hareket eden Rumlar yeni tamir edilmiş cami, mektep, hamam ve hanelere saldırmaktan geri durmamıştır. Bölgede görev yapan Yunan memurlar ise işlerini yapmaktan imtina etmekteydiler (Serbestoğlu, 2014:1088). Osmanlı Devleti, bölgede yaşayan Müslümanların haklarını korumakla yükümlüydü. Bu sebeple Atina Sefareti vasıtası ile Müslümanların üzerindeki baskı ve zulümler en aza indirgenmeye çalışılmıştır. Atina elçisi Mehmed Rifat Bey konu ile ilgili defalarca Yunan Başbakanı Zaimis ile bir araya gelmiştir. Zaimis, bölgede bulunan Yunan memurlara bu şikayetlerin en aza indirilmesi için talimatlar verdiğini bildirirse de ne malları yağma edilen müslümanların zararının tazmini ne de müslümanlara gösterilen nefret ve kine gerçek bir müdahale söz konusu olmamıştır. Bu süreçte Atina Sefaretine Teselyalı Müslümanlar tarafından onlarca şikayet telgrafi gönderilmeye devam etmiştir (BOA, HR.SYS. 1748-4, 1898, BOA, HR.SYS. 1748-5, 1898, BOA, HR.SYS. 1748-6, 1898, BOA, HR.SYS. 1748-8, 1898, BOA, HR. SYS. 1748-10, 1898). Öte yandan Teselyalı Müslümanlar tazminatların ödenmesi noktasında da mağdur edilmekteydiler. İstanbul Antlaşmasında yer alan 6. madde de tazminatı ödenmedikçe kimsenin elinden emlakı alınmayacak ibaresinin aksine tazminatları ödenmediği halde Müslümanların ellerinde bulunan gayrimenkullere el konulmuş ya da satmaları için zorlanmışlardır. Bilhassa tazminatların ödenmesi hususunda Yunan Hükümeti ve Atina Sefareti arasında görüşmeler yapılmışsa da Yunanlılar tarafından net bir cevap alınamamıştır (BOA, HR.SYS. 1748-11, 1898).

3. Atina Sefaret Başkatibi Henry Bey'in Görevlendirilmesi ve Teselya Müslümanların Durumuna Dair Raporu

Osmanlı askerinin bölgeden tamamen çekilmesinin ardından Teselya'daki Müslümanların uğradığı zulüm daha da artmıştır. Yaşanan bu acı hadiseler Osmanlı Hükümeti'ni birtakım tedbirler almaya sevk etmiştir. Bu noktada Babîâli en azından karma bir komisyon kurulana kadar Rumların bölgedeki mezaliminin boyutlarını öğrenmek ve Yunan Hükümeti'nin müslümanlara karşı tutumunu araştırmak için bir şehbender görevlendirilmesini uygun görmüştür.

Ancak Hariciye Nezareti ve Atina Sefareti arasında yapılan yazışmalar sonucunda bölgeye yeni bir şehbender gelene kadar sefaret başkâtibi Henry Bey'in (BOA. İ.HUS. 64-58, 1898, BOA, BEO. 1122-84142, 1898) bu göreve memur kılınması kararlaştırılmıştır (BOA, BEO. 1147-85957, 1898, BOA, Y.PRK.ASK 139-43, 1898).

Hariciye Nezareti, Mehmed Rifat Bey'in bu teklifini uygun bulmuş ve gerekli yazışmaların yapılması için talimatı elçiliğe iletmiştir. Bu gelişme üzerine Atina'daki Osmanlı elçisi, Yunan Başbakanı Zaimis ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Rifat Bey, Osmanlı Hükümeti adına Henry Bey'in memuriyet için takdir edildiğini Yunan makamlarına resmen bildirmiştir. Yunan hükümeti ise Henry Bey'in görevlendirilmesini resmî olarak kabul ettiğini beyan etmiştir. Ayrıca Başbakan Zaimis, Henry Bey'in görevini icrasında her türlü kolaylığın sağlanacağını gerek duyulması hâlinde yanında bir askerî refakatçinin de görevlendirilebileceğini bildirmiştir.(BOA, HR.SYS. 1748-6, 1898). Bu önemli gelişme Teselyalı Müslümanlar tarafından büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Resmi görüşmelerin hemen ardından Atina Sefareti hazırlıklarını süratle tamamlamıştır. Başkatip Henry Bey, 29 Haziran 1898 tarihinde Yenişehir'e hareket etmiş ve aynı gün bölgeye ulaşmıştır. İlk olarak Polis müdürü Nikolo-dis, Askeri Kumandan General Timoleon Vasos ve o sırada bölgede bulunan Yunan İçişleri Bakanı Korpas ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. Atina Başkatibi, Yunan yetkililerle sağladığı bu ilk temasın ardından derhal kendisine verilen görevi yerine getirmek için tahkikatlara başlamıştır. Henry Bey, Teselya'da Müslüman ahalinin ikamet etmekte olduğu mahalleri tek tek gezerek yapılan zulüm ve gasplara şahit olmuştur (BOA, HR.SYS. 1748-17, 1898). Ayrıca kendisine verilen görev doğrultusunda Müslümanların yoğun olarak yaşadığı köyleri dolaşarak buralardaki zarar ve ziyanı da tespit etmiş ve uzun bir rapor hazırlamıştır. (BOA, HR.SYS. 1748-17, 1898, BOA, Y.A.HUS. 388-44, 1898).

Henri Bey'in hazırlamış olduğu yer alan önemli detaylar şöyledir;

Halkın büyük bir çoğunluğu Yenişehir'e göç etmiştir. Müslümanların yoğun olarak yaşadığı köylerden olan Büyük Kesirli ve Küçük Kesirli'de Müslümanlar sürekli yer değiştirmek zorunda kalarak bu kişiler ellerinde kalan emlak ve emvâl ne varsa satmak için uğraşmaktadırlar. Evlerini

ve barklarını terkederek müslümanların adedinin 2.000 kadar olduğu tahmin edilmektedir. Bu müslümanların bazıları alelacele ellerinde satılabilecek olan mallarını satmış diğerleri ise emvâl ve emlaklarının idaresini Hristiyan komşularına emanet ederek firar etmişlerdir. Teselyalı Hristiyanlar ise müslüman komşuları tarafından kendilerine emanet edilen tarlaların ekinlerini biçerek kendi mallarına karıştırmakta ancak yerel hükümet bu konu hakkında hiçbir müdahalede bulunmamaktadır.

Yenişehir'e, Büyük Kesirli'den 15, Osmanlı'dan 2, Küçük Kesirli'den 5 aile olmak üzere toplamda 22 aile göç etmiştir. Hisarlık köyünden ise henüz bir aile gelmemiştir. Çünkü hem Hisarlık hem de Palamut köylerinde yaşayan müslümanların çoğu Memalik-i Şahane'ye göç etmişlerdir. Bu iki köyde bulunan evlerin çoğu ise tahrip edilmiş, Hisarlık köyünde müslümanların terkettiği 23 haneden yalnız 4 tanesi ayakta kalabilmiştir. Bu köyde bulunan camiler büyük oranda tahrip edilmiş, küçük mektebin kiremit ve kirişleri çalınmıştır. Kızaraklar köyünde 10 kadar müslüman aile varken Hasan Baba köyünde ise 4-5 aile bulunmaktadır. Osmanlı Yunan hududu üzerinde bulunan Dereli köyü ise bu sebepten dolayı büyük tahribat ve zulme uğramıştır. Buradan 18 aile göç etmiş olup 48 aile ise yerli yerlerinde yaşamaya çalışmaktadırlar. Dereli köyünde de birkaç mesken yağma edilmiş 2 cami yıkılmış, Orta mahalle ve Pazar yeri olarak bilinen mahallelerdeki camiler tahrip edilerek yağmalanmıştır. Yenişehir'de muharebeden önce 175 müslüman aile mevcut olup tahliyeden sonra 50 aile kalmıştır. Bu kalan aileler ise Yenişehir'in en zengin aileleridir. Yenişehir'in en zengin aileleri bile muhtaç duruma düşmüştür. Elllerinden malları zorla alınmak istenen müslümanlar hapse dahi atılmışlardır.

Osmanlı askerinin dört bölgeye ayırarak terke mecbur edildiği üçüncü bölge dahilinde olan Yenişehir'in bazı çiftliklerinin isimleri ve müslüman çiftlik sahiplerinin uğradıkları zarar ve ziyanın tespiti ise şöyledir;

Osman Şemseddin Efendi'nin sahibi olduğu Borazan çiftliğine 23 Mayıs gecesi civar köylüler fiilen taaruz ederek çiftliğin anbarlarının kapı-

ları baltalarla kırılarak 2.200 kile buğdayı çalmışlardır. Ertesi günü Osman Şemseddin Efendi, Yunan memurlara bildirmiş ve mahkemeye başvurmuştur. Yunanlı memurlar ise bu durumdan haberdar olur olmaz, tahkikat başlatarak bula bildikleri köylülerin ellerinden çıkarmak üzere oldukları buğdayın tamamını olmasa da büyük bir kısmını geri alabilmişlerdir.

Hacı Melkozade Hasan Efendi ve biraderzadesinin sahibi olduğu Yenişehir'e 3 saat mesafede bulunan Hacı Ovası çiftliğine 24 Mayıs gecesi çiftliğin içinde bulunan konağa taaruzda bulunulmuştur. Konağın bir kapısında Müslüman diğer kapısında Hristiyan hizmetkarlar konağı yaklaşık 2 saat müdafaa etmeye çalışmışlarsa da konağı yakacaklarını beyan eden eşkiyaların tehditlerine daha fazla dayanamayarak konağın kapılarını açmak zorunda kalmışlar bu eşkiyalar konak ve müstemilatı büyük oranda yağmalamıştır. Çiftliğin anbarlarında bulunan 4.500 kile buğdayın yarısından fazlasını gaspetmişlerdir. Bu saldırı derhal yerel yönetime bildirilmiş, yönetim tarafından Hacı Ovası Çiftliği'ne 8 jandarma gönderilmiştir.

Halıcı Çiftliği ise 8 jandarma tarafından koruma altına alınmış ancak 25 Mayıs gecesi gelen köylüler bir gün evvel taşıyamadıkları buğdayı, 220 baş koyunu 1 kısırağı 11 öküzü ve 1 ineği ve bir çok ziraat aletinin yanında bakır kap kacağın bir çoğunu çalmışlardır. Çiftlik sahipleri tarafından mahkemeye başvurulmuş, her iki çiftlikten gasp edilen buğdayın miktarı 6.200 kile olup sahipleri bunun ancak 560 kilesini geri alabilmişlerdir. Bundan başka 27 baş koyun ve 2 öküz takip edilerek geri alınabilmiştir.

Rafet Ağa'nın sahibi olduğu Sarıca Çiftliği 24 Mayıs gecesi 3 buğday anbarı ile birlikte yakılmıştır. Mahalli polis memurları bu işin zanlısı olan 3 kişiyi yakalamış ve mahkemeye çıkarmışlardır.

Şeref ve Atıf Beylerin sahibi olduğu Müminler Çiftliği'nde bulunan hayvanlar eşkiyalar tarafından çalındıktan sonra bu çiftliğe ait ekili dikili mahsulü tahrip etmişlerdir. Şeref Bey ve biraderzadesi Atıf Bey'in takdim ettiği şikayetname mahkemede kayıt altına alınmıştır. Mahalli polis

memurları olayın faillerini henüz yakalamamıştır. Müminler çiftliğine verilen zarar 200 liraya denk gelmektedir.

İbrahim Ağa'nın sahibi olduğu Sarkolu/Sarkulu Çiftliği'nde civar köylerde bulunan Hristiyanlar tarafından taaruz edilmiş çiftliğin anbarları yağma edilerek buğday, arpa, yula, yapağı, zeytinyağı, 10 sandık gaz yağı, büsbütün altın ile işlenmiş 1 adet ipek yorgan, 1 tüfenk ve ziraat aletleri ile 412 baş koyun, 20 öküz dahi gasp edilmiştir. İbrahim Ağa'nın şikayeti üzerine General Vasos olayla bizzat ilgilenmiş bu sayede koyunların 365'i ve öküzlerin 9'u bulunarak sahibine iade edilmiştir. İbrahim Ağa'nın zarar ve ziyanı 1000 Osmanlı lirası etmektedir.

Bu alıntıda, işgal döneminde Yenişehir ve çevresindeki Müslüman çiftlik sahiplerinin ciddi ekonomik ve sosyal kayıplara uğradığını göstermektedir. Yağmalar, hayvan hırsızlıkları ve çiftliklerin yakılması, bölgedeki üretim düzenini çökertmiş ayrıca yerel otoritenin zayıflığı güvenlik boşluğunu derinleştirmiştir. Bu tablo, işgal koşullarının yalnızca siyasi değil, aynı zamanda toplumsal ve ekonomik yıkımla da sonuçlandığını ortaya koymaktadır.

Henry Bey müslümanların yoğun olarak yaşadığı köyleri dolaşarak bu bölgelerdeki zarar ve ziyanı yerinde tespit etmiştir. Bu köylerdeki tahribatın bo-yutlarına ilişkin şu tespitlerde bulunmuştur;

Büyük Kesirli Köyü'nde 92 haneden yarı yarıya yakılıp yıkılmış 61 tanesi oturulamaz halde iken 16 tanesi oturulabilecek bir haldedir. Mahallelerdeki bütün mescidler yağma edilmiş, bağ ve bahçeler tahrip edilmiştir.

Küçük Kesirli köyü'nde 5 hane oturulamaz halde iken kalan haneler oturulabilecek derecede sağlam kalmıştır.

Osmanlı köyü'nde bazı haneler az çok harap olmuş İhsan Halil isimli şahsın değirmeninin büyük bir kısmı yakılarak tahrip edilmiştir. Akçalı mahallesi mescidi yağma edilmiştir. Eşkiya çetesi Dadalı İsa Dayı'nın hanesini zapt ederek müslümanların emlaklarını yağma etmiştir.

Hisarlık Köyü'nde 17 hane oturulamayacak şekilde tahrip edilmiş sadece 5 hane ayakta kalmış

köyün mescidi de yağma edilmiş mescidin yanındaki küçük mektepte harap haldedir.

Dereli Köyü'nde 2-3 hane oturulamaz hale getirilmiş, köy mescidinin bütün camları kırılmış içeriye atılan taşlar hala durmaktadır. Dereli Köyü sakinlerinden olan Şerif isminde bir müslüman köylünün 28 Mayıs gecesi eşkiyalar tarafından fidye alabilmek için dağa kaçırıldığını ve saliverilmek için kendisinden 500 Osmanlı lirası fidye istendiği şikayetinde bulunmuştur.

Palamut ve Hasan Baba köylerinde tarla mahsulleri alınmış ise Yunan memurları tarafından kimler tarafından alındığı tahkik edilmeye çalışılmaktadır (BOA, HR.SYS. 1748-17, 1898, BOA, Y.A.HUS. 388-44, 1898).

Henry Bey'in Teselya'da yaptığı incelemeler, kaydettiği gözlemler bölgedeki müslüman çiftliklerde yaşanan ciddi zarar ve ziyanı ayrıntılı bir biçimde ortaya koymuştur. Raporda, köy köy yapılan incelemeler neticesinde çiftliklerdeki yağmalamaların ve mülkiyet kayıplarının altını çizmiştir. Atina başkati-bi, Müslüman halkın çektiği eziyet ve zulümlere yakından şahit olmuş elinden geldikince kendisinden yardım talebinde bulunan Müslümanlar için Yunan yetkililerle görüşmeler yapmıştır. Böyle bir ortamda Osmanlı diplomatik misyonundan birinin burada bulunması Teselyalı Müslümanların Osmanlı Hükümeti'nin manevi desteğini üzerlerinde hissetmesi noktasında çok değerli olmuştur. Yaklaşık 1 ay Yenişehir'de tahkikat görevinde bulunan Henry Bey, Teselya'daki olayların sükunet bulduğunu bildirerek Temmuz ayının başında Atina'ya geri dönmüştür (BOA, HR.SYS. 1748-12, 1898, BOA, HR.SYS. 1748-15, 1898). Atina Sefareti, Henry Bey'in hazırlamış olduğu bu önemli raporu Osmanlı Hariciye Nezareti'ne sunmuştur. Osmanlı Hariciyesi raporun her bir maddesinin takibati için derhal Yenişehir Şehbenderliğine bir tebligat göndermiştir. Ardından Mehmed Rifat Bey'den Yunan Hükümeti ile temasa geçmesi istenmiştir (BOA, BEO. 1187-89002, 1898, BOA, HR.TH. 216,69, 1898). Bu talep üzerine Rifat Bey derhal harekete geçerek başkati-p Henry Bey'in hazırlamış olduğu rapora ek olarak elçiliğe gönderilen şikayetleri de Yunan Hükümeti'ne bildirmiştir (BOA, HR.SYS. 1748-9, 1898). Ancak Teselyalı Müslümanların uğradıkları zararların telafisi ve tahliye sonrası yeniden iskânı konusunda Atina Sefareti'nin yetersiz kalışı, yalnızca elçiliğin bireysel

çabalarının eksikliğiyle değil, dönemin uluslararası ve iç siyasi koşullarıyla yakından bağlantılıdır. Öncelikle 1897 Savaşı'nı sona erdiren İstanbul Antlaşması'nda Müslüman ahaliye dair bağlayıcı tazminat ve mülkiyet garantilerinin yer almaması, elçiliğin diplomatik manevra alanını daraltmıştır (Stanford ve Ezel, 1977). Buna ek olarak Osmanlı Hariciye Nezareti'nin Atina'daki elçilik heyetine hem mali kaynak hem de personel desteğini sınırlı ölçüde sağlaması, raporların takibini ve uluslararası kamuoyuna taşınmasını zorlaştırmıştır. Yunan hükümetinin savaş sonrası iç borç krizi ve Teselya'daki milliyetçi kamuoyu baskısı nedeniyle Müslümanların hak taleplerine duyarsız kalması, elçiliğin girişimlerini çoğu kez sonuçsuz bırakmıştır. (BOA, HR.SYS. 1748-9, 1898) Henry Bey'in raporunun diplomatik ağırlığına karşın, Osmanlı yönetiminin rapor bulgularını Avrupa devletleri nezdinde yeterince etkin kullanamaması ve büyük güçlerin konuya sınırlı ilgi göstermesi, Atina Sefareti'nin çabalarını etkisiz kılan dışsal etmenler olmuştur. Dolayısıyla bu başarısızlık, yalnızca yerel idarenin değil, merkezî bürokrasinin yetersiz yönlendirmesi ve dönemin uluslararası güç dengelerinin ortak sonucudur.

Osmanlı ordusunun Teselya'dan çekilmesinin ardından ortaya çıkan yeni siyasi ve toplumsal ortamda Osmanlı diplomatik misyonu, bölgedeki Müslüman ahaliye yönelik mağduriyetlerin takibini üstlenmek durumunda kalmış hem Hristiyanlarla yaşanan mülkiyet ve arazi ihtilaflarında hem de siyasi gerekçelerle haksız yere tutuklanan Müslümanların haklarının savunulmasında başat bir rol üstlenmiştir. Teselya'da pek çok Müslüman mülk sahibinin arazileri, sahte belgeler ve tanıklar kullanılarak haczedilmiştir. Hak aramak üzere vekil tayin eden kişiler ise Yunan makamlarınca tutuklanmıştır (BOA, HR. SYS. 1748-23, 1898). Bu gelişmeler üzerine Atina elçisi Rıfat Bey, Yunan Başbakanı Zaimis ile defalarca görüşerek hem haksız tutukluların serbest bırakılmasını hem de Müslümanlara ait taşınmazların korunmasını talep etmiştir. Zaimis ise konunun Adliye Nezareti'ne havale edileceğini bildirmiştir. Tutuklu Müslümanların serbest bırakılması ve mülklerin iadesi ancak Yenişehir Şehbenderliği aracılığıyla takip edilebilmiş ancak süreçte kalıcı bir çözüm sağlanamamıştır (BOA, HR. SYS. 1748-13, 1898, BOA, HR. SYS. 1748-14, 1898, BOA, HR. SYS. 1748-21, 1898, HR. SYS. 1748-24, 1898, BOA, HR. SYS. 1748-25, 1898, BOA, HR. SYS. 1748-28, 1898). Sorunun çözümsüz kalması üzerine Osmanlı elçisi,

bir kez daha Yunan Başbakanı Zaimis ile görüşerek hem Müslümanların salıverilmesi hem de mallarına el konulan kişilerin durumlarının hukukî zeminde ele alınması için resmî bir süreç başlatılmasını talep etmiştir. Görüşmeler sonunda, mesele Adliye Nezareti'ne havale edilmiş ayrıca Yenişehir Müdürü'nün haksız yere tutuklananların tahliyesi hakkında bir rapor düzenlemesi öngörülmüştür (BOA, HR.SYS. 1748-26, 1898). Elçi, Zaimis'in verdiği sözleri yerine getirmesi için ısrarla girişimlerde bulunmuşsa da elçiliğin bu diplomatik çabaları, dönemin siyasi atmosferi ve Yunan idaresinin isteksizliği nedeniyle kalıcı bir sonuç doğurmamıştır. Nihayetinde Yenişehir'deki tutuklu bazı Müslümanlar Hariciye Nezareti'nin emirleri doğrultusunda serbest bırakılmış olsa da, süreç tesadüfî ve sınırlı adımlarla ilerlemiş, mesele uzun vadede çözüme kavuşmamıştır (BOA, HR.SYS. 1748-31, 1899).

Zamanla Teselya'dan göç etmeyen ya da mallarını terk etmek istemeyen Müslümanların güvenliği ve hukuki işlemleri hususunda da Osmanlı Elçiliği'nin rolü de daha çok arabuluculuk ve kayıt tutma işleviyle sınırlı kalmıştır. (BOA, Y.PRK.HR. 30-6, 1901). Dönemin belgeleri, Osmanlı ve Yunan yetkililerinin ara sıra bir araya gelerek Müslümanların taleplerini görüşmeler de uygulamada sık sık bürokratik engeller ve ertelemelerle karşılaştığını göstermektedir. Bu durum, Teselya'daki Müslümanların uzun yıllar boyunca hak ihlalleri, mülkiyet anlaşmazlıkları ve zorunlu göç baskıları ile karşı karşıya kalmalarına yol açmış, sorunlar 20. yüzyılın ilk on yılı boyunca ancak kısmi ve geçici çözümlerle sınırlı kalmıştır (BOA, HR.HMŞ.İŞO. 40-4, 1909, BOA, HR.SYS. 2949-61, 1910, BOA, BEO, 3884-291254, 1911, BOA, HR.HMŞ.İŞO, 196-122, 1912).

Sonuç

1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nın ardından Teselya'nın yeniden Yunan idaresine bırakılması, yalnızca sınır değişikliğinin ötesinde, bölgedeki Müslüman nüfus açısından toplumsal, ekonomik ve hukuki bir kırılma yaratmıştır. Savaşın yarattığı yıkımın ardından Osmanlı'nın bölgedeki Müslüman tebaasını koruma çabası, uluslararası diplomasinin dar çerçevesi içinde şekillenmiştir. Bu dönemde Henry Bey'in Teselya'daki tahribat ve mağduriyetleri belgeleyen ayrıntılı raporu, olayları kayıt altına almakla kalmayıp Osmanlı Hariciye Nezareti için uluslararası hukuka dayalı tazminat ve müzakere girişimlerinin temel argümanlarından biri haline gelmiştir. Ancak bu belgenin diplomatik

etkisi sınırlı kalmış, rapor sorunun köklerini ortadan kaldıracak bir siyasi irade veya mekanizma yaratamamıştır.

Sürecin sancılı ilerlemesinin ardında birkaç temel neden bulunmaktaydı. Öncelikle, savaşı sona erdiren 4 Aralık 1897 tarihli İstanbul Antlaşması'nda Müslüman ahalinin mülkiyet hakları ve uğradıkları zararların tazmini konusunda bağlayıcı bir hükmün yer almaması, Osmanlı elçiliğinin hukuki dayanaklarını zayıflatmıştı. Bu sebeple Atina Elçiliği'nin girişimleri, büyük ölçüde karşı tarafın iyi niyetine bağlı kalmıştı. Buna ek olarak, Yunanistan'ın savaş sonrası yaşadığı mali kriz ve Teselya'daki milliyetçi kamuoyu baskısı, Yunan hükümetini Müslümanların taleplerine kayıtsız veya isteksiz kılmıştır.

Henry Bey'in raporu, yalnızca yaşanan yağmalar, mülk gaspları, köylerin tahribi ve zorunlu göçler gibi somut zararları kayıt altına almakla kalmamıştır. Aynı zamanda Müslüman nüfusun Teselya'dan çekilmesinin bölgenin demografik ve sosyo-ekonomik yapısını nasıl dönüştürdüğünü gözler önüne sermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir. Raporda belgelenen tahribat, Müslümanların bir kısmının göç etmek zorunda kalmasına, kalanların ise sürekli hak kaybı ve adli baskılarla karşı karşıya kalmasına yol açmıştır. Böylece birkaç yıl içinde bölgedeki Müslüman varlığının hızla erimesine zemin hazırlanmıştır. Bu durum, Osmanlı-Yunan ilişkilerinde de yeni bir kriz alanı yaratmış, özellikle mülkiyet ve tazminat meselesini uzun yıllar gündemde tutmuştur.

Osmanlı diplomatik misyonunun bu süreci yönetmedeki sınırlı etkisi, çoğunlukla kişisel yetersizlikten değil uluslararası hukukî boşluklar, Osmanlı bürokrasisinin parçalı yapısı, Yunan idaresinin isteksizliği ve dönemin güç dengelerinin ortak sonucuydu. Elçilik, sahada karşılaştığı mülk ihtilafları, haksız tutuklamalar ve güvenlik sorunlarını çözmek için yoğun girişimlerde bulunmuş ancak bunları kalıcı hukuki düzenlemelere dönüştürecek bir müzakere zemini bulamamıştır. Çoğu zaman arabulucu ya da kayıt tutan gözlemci konumuna indirgenmiştir. Henry Bey'in raporu gibi belgeler ise uluslararası kamuoyunda sınırlı yankı bulmuştur.

Sonuç olarak, Teselya örneği Osmanlı'nın 19. yüzyıl sonu diplomasi pratiğinde yerel düzeydeki insani krizlerin uluslararası hukuk ve diplomasiye ta-

şınmasında karşılaşılan yapısal engelleri açıkça ortaya koymaktadır. Henry Bey'in raporu bu sürecin hem en önemli tanığı hem de en güçlü delili olmuş fakat tek başına bir raporun, bağlayıcı antlaşma hükümleri ve güçlü diplomatik destek olmadan toplumsal mağduriyetleri ortadan kaldırmaya yetmediğini göstermiştir. Atina Sefareti'nin sınırlı imkânlarla yürüttüğü çabalar, dönemin koşulları içinde hem Osmanlı'nın azınlık politikalarının zafiyetini hem de küçük elçiliklerin büyük uluslararası meseleler karşısındaki kırılganlığını yansıtan bir örnek teşkil etmiştir. Bu çerçevede, Teselyalı Müslümanların yaşadığı göç, mülkiyet kaybı ve toplumsal çözülme, yalnızca bir savaşın doğrudan sonucu değil aynı zamanda eksik diplomatik araçlar, yetersiz uluslararası garantiler ve karşılıklı güvensizlik tarafından şekillenen bir dönüşümün ürünü olmuştur.

Kaynakça

- Akyay, Bülent. (2001). Teselya Meselesi (1881). Ege Üniversitesi, İzmir.
- Armaoğlu, Fahir. (1999). *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1881). *İ.DUİT.*, 144-66, 9 Mayıs 1881.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1881). *Y.A.RES.*, 11-19, 9 Mayıs 1881.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1882). *HR.İD.*, 94-46, 31 Ağustos 1882.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1882). *HR.SFR.3*, 284-5, 28 Mart 1882.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1882). *İ.DH.*, 1295-102023, 27 Mayıs 1882.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1883). *BOA. HR.TO.333-99,23 Ekim 1883*.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1884). *BOA, HR. SYS.1655-4, 5 Şubat 1884*.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1884). *BOA, HR. TO.311-97,14 Nisan 1884*.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1885). *Y.A.HUS.*, 185-49, 19 Ekim 1885.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1896). *Y.A.HUS.*, 346-19, 17 Şubat 1896.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1897). *BEO.*, 1080-80969, 18 Nisan 1897.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1897). *BEO.*, 937-70230, 20 Nisan 1897.

- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1897). *HR.SYS*, 1667-6, 17 Nisan 1897.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1897). *HR.SYS*, 1741-38, 4 Temmuz 1897.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1897). *HR.SYS*, 1741-8, 6 Haziran 1897.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1897). *HR.SYS*, 1742-97, 25 Nisan 1897.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1897). *HR.SYS*, 1745-21, 15 Şubat 1897.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1897). *İ.MTZ.(01)*, 19-851, 17 Nisan 1897.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1897). *İ.MTZ.(01)*, 19-879, 29 Nisan 1897.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1897). *Y.A.HUS*, 366-77, 14 Şubat 1897.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1897). *Y.MTV*, 160-149, 16 Haziran 1897.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1897). *Y.MTV*, 160-21, 13 Haziran 1897.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1897). *Y.PRKEŞA*, 26-138, 27 Nisan 1897.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1897). *Y.PRK.TKM*, 39-16, 3 Temmuz 1897.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1898). *BEO*, 1122-84142, 12 Mayıs 1898.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1898). *BEO*, 1147-85957, 26 Haziran 1898.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1898). *BEO*, 1187-89002, 3 Eylül 1898.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1898). *HR.SYS*, 1747-32, 28 Mayıs 1898.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1898). *HR.SYS*, 1747-33, 31 Mayıs 1898.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1898). *HR.SYS*, 1748-10, 2 Temmuz 1898.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1898). *HR.SYS*, 1748-11, 2 Temmuz 1898.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1898). *HR.SYS*, 1748-12, 4 Temmuz 1898.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1898). *HR.SYS*, 1748-13, 6 Temmuz 1898.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1898). *HR.SYS*, 1748-14, 6 Temmuz 1898.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1898). *HR.SYS*, 1748-15, 8 Temmuz 1898.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1898). *HR.SYS*, 1748-17, 22 Temmuz 1898.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1898). *HR.SYS*, 1748-21, 10 Ağustos 1898.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1898). *HR.SYS*, 1748-23, 1 Eylül 1898.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1898). *HR.SYS*, 1748-24, 7 Eylül 1898.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1898). *HR.SYS*, 1748-25, 17 Eylül 1898.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1898). *HR.SYS*, 1748-26, 7 Ekim 1898.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1898). *HR.SYS*, 1748-28, 11 Ekim 1898.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1898). *HR.SYS*, 1748-4, 22 Haziran 1898.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1898). *HR.SYS*, 1748-5, 23 Haziran 1898.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1898). *HR.SYS*, 1748-6, 24 Haziran 1898.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1898). *HR.SYS*, 1748-8, 29 Haziran 1898.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1898). *HR.SYS*, 1748-9, 2 Temmuz 1898.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1898). *HR.TH*, 216-69, 3 Eylül 1898.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1898). *İ.HUS*, 64-58, 10 Mayıs 1898.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1898). *İ.MTZ(01)*, 22-1075, 9 Mayıs 1898.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1898). *Y.A.HUS*, 388-44, 4 Eylül 1898.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1898). *Y.PRK.ASK*, 139-43, 27 Mayıs 1898.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1899). *HR.SYS*, 1748-31, 20 Ocak 1899.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1901). *Y.PRK.HR*, 30-6, 7 Mart 1901.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1909). *HR.HMŞ.İŞO*, 40-4, 9 Temmuz 1909.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1910). *HR.SYS*, 2949-61, 25 Mart 1910.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1911). *BEO*, 3884-291254, 20 Nisan 1911.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1912). *HR.HMŞ.İŞO*, 196-122, 4 Eylül 1912.
- Campbell, J. K. & Sherrard, P. (1968). *Modern Greece*. Michigan: Praeger.
- Erim, N. (1953). *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, C.1. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Hülagü, M. (2008). *Osmanlı-Yunan Savaşı Abdülhamid'in Zafiri*. İstanbul: Yitik Hazine Yayınları.

- Örenç, A. F. (2006). "Berlin Kongresi Sonrası Osmanlı-Yunanistan Hudut Müzakerelerinde Ege Adalarının Askerî Durumu (1880-1881)." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* 0(10):167-96.
- Popovic, A. (1995). *Balkankarda İslam*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Serbestoğlu, İ. (2014). *Osmanlı Kimdir? Osmanlı Devleti'nde Tabiiyet Sorunu*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Serbestoğlu, İ. (2014). "Yunanistan'a Geçiş Sürecinde Tesalya Müslümanlarının Durumu." *Belleten* 78(283):1075-98. doi: <https://doi.org/10.37879/belleten.2014.1075>.
- Şimşir, B. N. (1989). *Rumeli'den Türk Göçleri Cilt III*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sonyel, S. R. (2011). *İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri 1821-1923*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Stanford J.S. ve Ezel K.S. (1977). *History Of The Ottoman Empire And Modern Turkey: Reform, Revolution, And Republic: The Rise Of Modern Turkey, 1808-1975, 11. Cilt*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Türkgeldi, A. F. (1978). *Mesail-i Mühimme-i Siyasiyye, C.II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

FAİLLİK HISSİ ÖLÇEĞİ'NİN TÜRKÇE FORMUNUN (SoAS-TR) PSİKOMETRİK ÖZELLİKLERİNİN İNCELENMESİ

Yasemin YEŞİLYAPRAK* , Esra DEMİRKAN**

Özet

Mevcut çalışmanın amacı, Faillik Hissi Ölçeği'nin (The Sense of Agency Scale; SoAS) Türkçe formunun (SoAS-TR) psikometrik özelliklerini sınamaktır. Araştırmanın örneklemi Marmara, Ege ve Karadeniz bölgesinde yer alan üç devlet üniversitesinde öğrenim gören lisans öğrencilerinden kolayda örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Çalışmanın ilk aşamasında, yaşları 17-60 aralığında değişen 652 katılımcı (503 Kadın), iki ay aralıkla yürütülen test-tekrar test aşamasında ise yaşları 18-52 aralığında değişen 271 katılımcı (210 Kadın) yer almıştır. Katılımcılardan çevrimiçi ortamda kendilerine sunulan Demografik Bilgi Formu, Faillik Hissi Ölçeği, Özgür İrade ve Belirlenimcilik Ölçeği, Öz Etkinlik Ölçeği, Kontrol Odağı Ölçeği ve Depresyon Anksiyete Stres Ölçeği'ni doldurmaları istenmiştir. Verilerin analizleri IBM SPSS 26 paket programıyla yürütülmüştür. Madde analizleri, 6. maddenin madde-toplam korelasyon katsayısının çok düşük olduğunu göstermiştir ($r=.006$). Bu nedenle, 6. madde ölçekten çıkarılmış, DFA nihai olarak 12 madde üzerinden yürütülmüştür. DFA sonuçları ($\chi^2/df = 3.83$; $p < .001$; RMSEA = .07; %90 GA [.06, .08]; SRMR = .04; GFI=.99; AGFI=.98) ölçeğin orijinal yapısı ile tutarlı olarak iki faktörlü bir yapı (Pozitif ve Negatif Faillik Hissi) göstermiştir. CFI (.93) ve TLI (.91) değerleri yapısal modelin kabul edilebilir düzeyde geçerliğe sahip olduğunu desteklemiştir. Cronbach alfa katsayısı ölçeğin tümü için .82; alt faktörler için .79 (Pozitif Faillik Hissi) ve .74 (Negatif Faillik Hissi) olarak bulunmuştur. İki ay aralıkla yapılan test-tekrar test uygulamalarında, SoAS-TR puanları için zamanlar arası Pearson korelasyonları ölçeğin bütünü için $r = .68$, SoPA için $r = .57$ ve SoNA için $r = .64$ bulunmuş; karşılık gelen ICC(2,1) değerleri ise $N = 271$ alt örnekleme sırasıyla .68 (95% GA [.61, .74]), .57 (95% GA [.48, .64]) ve .64 (95% GA [.56, .71]) olarak hesaplanmıştır. Bulgular, SoAS-TR ile elde edilen ölçümlerin güvenilir olduğunu, ölçeğin iki faktörlü yapısının Türkiye örnekleminde de korunduğunu göstermektedir. Bulgular ilgili alanyazın ışığında tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Faillik hissi, Negatif faillik hissi, Pozitif faillik hissi, Geçerlik, Güvenirlik

PSYCHOMETRIC INVESTIGATION OF THE TURKISH VERSION OF THE SENSE OF AGENCY SCALE (SoAS-TR)

Abstract

This study aims to examine the psychometric properties of the Turkish version of the Sense of Agency Scale (SoAS), originally developed by Tapal et al. (2017). The study sample consisted of undergraduate students from three public universities in the Marmara, Aegean, and Black Sea regions recruited via convenience sampling. In the first phase of the study, 652 participants (503 female), aged between 17-60, took part, while in the test-retest phase conducted two months later, 271 participants (210 female), aged between 18-52 participated. Participants completed the Demographic Information Form, the SoAS, the Free Will and Determinism Scale, the Self-Efficacy Scale, the Locus of Control Scale, and the Depression Anxiety Stress Scale online. Analyses were conducted using IBM SPSS 26. Item analysis showed that Item 6 had a very low item-total correlation ($r = .006$); thus, it was removed. CFA on the remaining 12 items supported a two-factor structure (Positive and Negative SoA) consistent with the original scale ($\chi^2/df = 3.83$; $p < .001$; RMSEA = .07; 90% CI [.06, .08]; SRMR = .04; GFI = .99; AGFI = .98; CFI = .93; TLI = .91). Cronbach's alpha was .82 for the overall scale, .79 for Positive SoA, and .74 for Negative SoA. Over a two-month interval, test-retest analyses supported temporal stability: Pearson correlations between Time 1 and Time 2 were $r = .68$ for the total score, $r = .57$ for SoPA, and $r = .64$ for SoNA; the corresponding ICC(2,1) estimates in the $N = 271$ subsample were .68 (95% CI [.61, .74]), .57 (95% CI [.48, .64]), and .64 (95% CI [.56, .71]), respectively. Findings indicate that the SoAS-TR yields reliable measurements and that its two-factor structure was confirmed in the Turkish sample. Findings are discussed in relevant literature.

Keywords: Sense of agency, Negative sense of agency, Positive sense of agency, Validity, Reliability

* Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Teoman Durul İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Zonguldak, Türkiye, yasemin.yesilyaprak@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6535-1835

** Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İzmir, Türkiye, esra.demirkan@ikc.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-6812-0963

Giriş

Faillik hissi, kişinin kendi eylemleri ve bunların sonuçları üzerindeki öznel kontrol deneyimini ifade etmektedir. Alanyazında bir bireyin istemli eylemlerinden ve eylemlerinin sonuçlarından sorumlu olduğuna (Moore, 2016) ve eylemlerinin başlatıcısı olduğuna dair bilinçli hissi (Synofzik vd., 2013) olarak tanımlanan faillik hissi kişinin kendi eylemlerini ve bu eylemler aracılığıyla dış dünyadaki olayları kontrol etme deneyimidir (Haggard ve Chambon, 2012; Wen ve Imamizu, 2022). Gallagher (2000), faillik hissini, bir eylemi başlatan ya da gerçekleştiren kişinin; örneğin bir şeyin hareket etmesine neden olan ya da bilinç akışında belirli bir düşünceyi üretenin “ben” olduğuma ilişkin his olarak tarif etmiştir.

Faillik hissi yalnızca eylem kontrolü ile sınırlı olmayan, aynı zamanda bireyin benlik farkındalığı ve öz düzenleme kapasiteleriyle de ilişkili bir yapıdır. Nitekim Marcel (2003) faillik hissini öz farkındalığın bir biçimi olarak tanımlamakta ve bireyin kendi eylemlerine yönelik bilinçli farkındalığı ile doğrudan bağlantılı olduğunu öne sürmektedir. Benzer şekilde, Pacherie (2010) de faillik hissini “fail bir öz farkındalık” olarak kavramsallaştırmakta ve bireylerin yalnızca düşünen ve algılayan varlıklar değil, aynı zamanda beden hareketlerini gerçekleştiren ve bu hareketlerin sonuçlarını ortaya koyan etkin failler olduklarını vurgulamaktadır.

Faillik hissi genellikle belirgin ve kolayca fark edilen bir deneyim olmaktan ziyade, arka planda süregelen bir his olarak tarif edilebilir (Haggard ve Chambon, 2012). Bu sebeple, bireylerin faillik deneyimlerini doğrudan fark etmeleri ve açıkça tanımlamaları her zaman kolay olmayabilir. Dolayısıyla faillik hissini öznel, çoğu zaman otomatik ve dolaylı niteliği, bu yapının nasıl ölçülebileceği sorusunu alanyazında önemli bir araştırma konusu haline getirmiştir. Araştırmacılar, faillik hissini karmaşık doğasını ortaya koyabilmek için açık öz bildirim ölçümleri, örtük davranışsal görevler ve sinirbilimsel yöntemler gibi çeşitli ölçüm tekniklerinden yararlanmışlardır (örn. Oren, Eitam ve Dar, 2019; De Houwer, 2003; Haggard ve Chambon, 2012; Kumar ve Srinivasan, 2013). Genel itibarıyla alanyazında faillik hissini inceleyen araştırmalarda bu hissini ölçümü doğrudan (açık) ve dolaylı (örtük) yöntemler kullanılarak yapılmaktadır. Doğrudan ölçümler, bireylerin faillik deneyimlerine dair öz bildirimlerine dayanmaktadır (Dewey ve Knoblich,

2014). Bu ölçümler, kişinin belirli bir olayda faillik atfı yapmasını gerektirir. Örneğin, katılımcılardan bir joystiği hareket ettirirken bu hareketin sonucunda oluşan bir video geri bildirimini izlemeleri ve izledikleri hareketin kendi eylemlerine ait olup olmadığına karar vermeleri istenir. Bu tür çalışmalarda, hareket ile sonucu arasındaki uzamsal ve zamansal yakınlığın, faillik atfında belirleyici olduğu görülmektedir (Haggard ve Chambon, 2012). Dolaylı ölçümler ise faillik hissini, bireyin algısal bir görev sırasında kendi ürettiği bir uyarım ile dışsal olarak üretilen bir uyarımı ayırt etmesini gerektiren görevler aracılığıyla değerlendirmektedir (Dewey ve Knoblich, 2014). Bunlar arasında niyetli bağlama (intentional binding) paradigması öne çıkmaktadır. Haggard vd. (2002a) tarafından geliştirilen bu paradigma, istemli eylemler ile bu eylemlerin sonuçları arasındaki öznel zaman algısının faillik hissi için belirleyici olduğuna işaret etmektedir. Zamansal bağlama (temporal binding) olarak ifade edilen bir diğer fenomen, gerçekleştirilen bir hareket ile bu hareketin sonucunun algılanan zamanı arasındaki sürenin faillik hissini önemli bir belirleyicisi olduğuna işaret etmektedir. Buna göre, bir eylem istemli olduğunda eylem ile sonucu arasındaki süre daha kısa algılanırken, eylem istemsiz olduğunda bu süre daha uzun olarak algılanmaktadır (Haggard vd., 2002b).

Faillik hissini doğrudan (açık) ve dolaylı (örtük) ölçümleri arasındaki farklılıklar bu iki yöntemin aynı yapıyı ölçüp ölçmediği sorusunu gündeme getirmiştir. Kumar ve Srinivasan (2013), faillik hissini farklı kontrol düzeylerinden etkilendiğini ve bu düzeylerin ölçüm türlerine göre farklılık yarattığını öne sürmüştür. Bu bağlamda alanyazında genel ve bağlamdan bağımsız bir faillik hissi ölçüm aracına duyulan ihtiyaç ön plana çıkmıştır.

Bu ihtiyaca yanıt olarak Tapal vd. (2017) bireyin eylemleri başlatan kişi olarak kendisini algılama biçimi şeklinde tanımladıkları faillik hissini ölçmek üzere Faillik Hissi Ölçeği'ni (orijinal adıyla *Sense of Agency Scale; SoAS*) geliştirmiştir. Araştırma kapsamında 236 (Çalışma 1) ve 408 (Çalışma 2) katılımcı ile yürüttükleri çalışmada ölçeğin açıcı (AFA) ve doğrulayıcı (DFA) faktör analizleri sonucunda Pozitif Faillik Hissi (orijinal adıyla *Sense of Positive Agency; SoPA*) ve Negatif Faillik Hissi (orijinal adıyla *Sense of Negative Agency; SoNA*) olarak adlandırdıkları iki alt boyuttan oluşan bir yapı ortaya koymuşlardır. Kişinin bedeninin, zihninin ve çevresinin kontrolü altında ol-

duğunu hissetmesini Pozitif Faillik Hissi (SoPA), bireyin bedeni, zihni ve çevresi üzerinde kontrol eksikliği hissi taşıdığı yönünde algılarını içeren boyutu ise Negatif Faillik Hissi (SoNA) olarak tanımlamışlardır (Tapal vd., 2017).

Mevcut alanyazında, faillik hissini bağlamdan bağımsız bir öznel deneyim olarak doğrudan ölçen SoAS'in yayımlanmış bir Türkçe uyarlaması bulunmamaktadır. İlişkili bazı ölçümler mevcuttur; örneğin eylemli kişilik (Çok-Yönlü Eylemli Kişilik Ölçeği; MAPS) (Atak vd., 2013), öz yeterlik (Genel Öz Yeterlik Ölçeği; GÖYÖ) (Yıldırım & İlhan, 2010) ve denetim odağı (Kontrol Odağı Ölçeği; KOÖ) (Dağ, 2002) faillikle kuramsal akrabalık gösterse de, SoAS'in kavramsallaştırdığı anlamda bireyin zihin-beden-çevre üzerindeki öznel faillik deneyimini doğrudan ölçmemektedir. Bu çalışmada SoAS'in iki boyutlu yapısı temel alınarak bireylerin genel ve bağlamdan bağımsız faillik eğilimini standartlaştırılmış özbildirimle ölçmek ve Türkçe alanyazındaki özbildirim temelli faillik ölçümü boşluğunu doldurmak amaçlanmaktadır. Öte yandan Yeşilyaprak'ın (2022) çalışmasında faillik hissi, bireysel ve müşterek eylemler sırasında deneyimlenen kontrol hissini %0-%100 aralığında göreve özgü özbildirim derecelendirmeleriyle doğrudan değerlendirilmiş; bu yaklaşım faillik hissini durumsal/bağlamsal yönlerini görünür kılmıştır. Ancak bu bulgular, farklı durum ve bağlamlardan bağımsız olarak genel faillik eğiliminin standart bir özbildirim ölçeğiyle değerlendirilmesi gereksinimini ortadan kaldırmamaktadır. Bu doğrultuda mevcut çalışmanın temel amacı, Faillik Hissi Ölçeği'nin Türkçe formunun (SoAS-TR) psikometrik özelliklerini incelemek ve orijinal iki faktörlü yapısının Türkiye örnekleminde doğrulanabilirliğini değerlendirmektir; böylece hem ölçme-değerlendirme alanına hem de faillik hissini bireysel farkındalık ve psikolojik işlevsellik bağlamındaki yerine yönelik alanyazına geçerli ve güvenilir bir araçla katkı sunulması hedeflenmektedir.

Tapal vd. (2017), Faillik Hissi Ölçeği'nin yapı geçerliliği kapsamında faillik hissini öz etkinlik (Bandura, 1977), kontrol odağı (Rotter, 1966) ve kontrol hissi (Lachman ve Weaver, 1998) gibi kavramlarla olan ilişkilerini incelemiştir. Bandura (1977), öz etkinliği bireylerin belirli bir performansı gerçekleştirmek için gerekli eylemleri organize etme ve uygulama kapasitelerine olan inançları olarak tanımlamaktadır. Bu inançlar, bireylerin motivasyonunu, davranışlarını ve

eylemlerinin sonuçlarına ilişkin beklentilerini etkiler. Araştırmacıların Faillik Hissi Ölçeği'nin yapı geçerliliği kapsamında faillik hissi ile ilişkili olduğunu öne sürdükleri bir diğer kavram olan kontrol odağı ise Rotter (1966) tarafından, bireylerin yaşamlarında meydana gelen olayların kontrolünün kimde olduğuna dair genel beklentileri olarak tanımlanmıştır. Buna göre iç kontrol odağına sahip bireyler, ortaya çıkan sonuçların kendi davranış ve kararlarına bağlı olduğuna inanırken; dış kontrol odağına sahip bireyler, sonuçların dış etkenler, şans veya diğer güçler tarafından belirlendiğine inanmaktadır. Lachman ve Weaver (1998) bu çerçeveyi "algılanan kontrol" kavramıyla genişleterek, kontrol inançlarını "kişisel ustalık" (personal mastery; bireyin sonuçları etkileyebilme yeterliğine dair genel inanç) ve "algılanan kısıtlar" (perceived constraints; dışsal engel ve sınırlılıkların sonuçları belirlediğine dair inanç) olmak üzere iki boyutta ele almaktadır. Bu kuramsal çerçeve uyarınca, SoAS'in Pozitif Faillik Hissi boyutunun kişisel ustalıkla pozitif, algılanan kısıtlarla negatif; Negatif Faillik Hissi boyutunun ise tam tersi yönde ilişkiler göstermesi beklenir (Lachman ve Weaver, 1998)

Tapal vd. (2017) faillik hissi ile ilişkili olarak ayrıca özgür irade ve kaderci belirlemcilik kavramlarını da değerlendirmiştir. Paulhus ve Carey (2011) kaderci belirlemciliği bireylerin geleceğin önceden belirlenmiş olduğuna ve kişisel çabaların bu kaderi değiştiremeyeceğine ilişkin inançları olarak tanımlamaktadır. Bu inançta sahip bireyler, yaşamlarının kontrolünün kendi ellerinde olmadığına inanma eğilimindedirler. Dolayısıyla bireyin eylemlerinin sonuçları üzerinde etkisi olduğuna içsel kontrol hissini zayıf olması, faillik hissini de daha düşük deneyimlenmesine yol açabilmektedir.

Sonuç olarak Faillik Hissi Ölçeği'nin yapı geçerliliği, araştırmacıların faillik hissini kavramsal olarak ilgili olduğuna işaret ettikleri kontrol odağı, özgür irade ve belirlemcilik, genel öz etkinlik gibi değişkenlerin ölçümleri ile düşük-orta ilişkilere işaret ederken ölçeğin SoNA alt ölçeği ile obsesif-kompulsif semptomlar arasında da orta-güçlü ilişki ($r = .35$) olduğu görülmüştür. Bu bulgular yapısal modelin verilere iyi uyum sağladığını göstermiştir [$\chi^2(5780) = 8246.81$, RMSEA = .037 (%90 CI = .035, .038), CFI = .89]. Araştırmacılar bu bulgulardan hareketle Faillik Hissi Ölçeği'nin, insanların kendi failliklerine ilişkin genel inançlarını, eylemin sonucuna dair algıladıkları

başarıdan ve bağlamdan bağımsız genel bir düzeyde ele alabildiği sonucuna ulaşmıştır (Tapal vd., 2017).

Öte yandan obsesif-kompulsif semptomlarla faillik hissi arasındaki ilişkiye dair bu bulgu, faillik hissinin bazı psikolojik belirtilerle ilişkili olabileceğine ve bu ilişkinin daha derinlemesine incelenmesi gerektiğine işaret etmektedir. Benzer şekilde, Yeşilyaprak (2022), bireylerin eyleme özgü faillik hissi deneyimleri ile psikolojik belirtileri arasında anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Bu doğrultuda gerek genel gerekse duruma özgü faillik deneyimlerinin bireyin psikolojik iyi oluşu ile ilişkili olduğu düşünülebilir. Bu bulgular, faillik hissinin yalnızca bilişsel ya da motor kontrol süreçlerine değil, aynı zamanda öznel duygusal deneyimlere ve psikolojik iyilik haline de duyarlı bir yapı olduğuna işaret etmektedir. Bu sebeple, mevcut araştırmada Faillik Hissi Ölçeği'nin Türkçeye uyarlanması sürecinde özgür irade ve belirlenimcilik, öz etkinlik, kontrol odağı ve psikolojik belirtilere ilişkin ölçümlere yer verilmesinin uygun olacağı düşünülmüştür. Bu değişkenler, önceki araştırmalarda faillik hissi ve eylem üzerinde algılanan kontrol ile anlamlı bağlantılar gösteren yapılar olmaları nedeniyle seçilmiştir (Bkz.: Tapal vd., 2017; Bandura, 1977; Rotter, 1966; Yeşilyaprak, 2022).

Bu bağlamda mevcut araştırmanın amacı, Faillik Hissi Ölçeği'nin Türkçe formunun psikometrik özelliklerini incelemek ve ölçeğin orijinal çalışmada önerilen iki faktörlü yapısının Türkiye örnekleminde doğrulanıp doğrulanamayacağını değerlendirmektir. Bu doğrultuda araştırmada ilk olarak ölçeğin faktör yapısı doğrulayıcı faktör analizi ile test edilmiş, ardından iç tutarlılık ve madde analizi yöntemleriyle güvenilirlik özellikleri incelenmiştir. Son olarak, faillik hissinin kuramsal olarak ilişkili olduğu içsel/dışsal kontrol odağı, öz-yeterlik, özgür irade ve kaderci belirlenimcilik gibi değişkenlerle ilişkileri değerlendirilerek ölçeğin ölçüt geçerliği konusunda kanıt elde edilmesi amaçlanmıştır. Böylece ölçeğin Türkiye bağlamında kullanılabilirliğine yönelik kapsamlı psikometrik kanıtlar sunmak hedeflenmiştir.

1. Yöntem

1.1. Katılımcılar

Araştırmanın örneklemini, Marmara, Ege ve Karadeniz bölgelerindeki üç devlet üniversitesinde

öğrenim gören lisans öğrencileri oluşturmaktadır. Örnekleme, kolayda örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Katılımcıların fiziksel açıdan engeli olmaması ve hâlihazırda devam eden psikiyatrik tanı/tedavi öyküsünün bulunmaması ölçütleri gözetilmiştir. Bu doğrultuda toplam 718 katılımcıya ulaşılmış, ancak ölçütlere uymadığı için 64'ü devam eden psikiyatrik tanı/tedavi, 2'si fiziksel engel bildiren toplam 66 kişinin verileri analize dâhil edilmemiş, analizler 652 katılımcı üzerinden yürütülmüştür.

Araştırmanın veri toplama süreci iki aşamada gerçekleştirilmiştir. Birinci aşamada, ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik analizlerini yürütmek amacıyla N = 652 katılımcıdan veri toplanmıştır. İkinci aşamada, ilk ölçümden iki ay sonra, ilk gruptaki katılımcıların bir alt kümesine (N = 271) Faillik Hissi Ölçeği tekrar uygulanarak test-tekrar test güvenilirliği değerlendirilmiştir.

Birinci aşama için katılımcıların yaşları 17–60 aralığındadır (Ort. = 21.60, SS = 4.97; N = 652; 503 K). Medeni durum açısından katılımcıların %96.63'ü bekâr, %3.37'si evli olduğunu bildirmiştir. Sosyo-ekonomik düzey dağılımı sırasıyla %12.73 düşük, %84.36 orta ve %2.91 yüksek şeklindedir. İkinci aşama için katılımcıların yaşları 18–52 aralığındadır (Ort. = 21.95, SS = 5.03; N = 271; 210 K). Medeni durum dağılımı %97 bekâr, %3 evli; sosyo-ekonomik düzey ise %14 düşük, %84.9 orta ve %1.1 yüksek olarak raporlanmıştır. Araştırmanın örneklemini, Marmara, Ege ve Karadeniz bölgesindeki üç devlet üniversitesinde öğrenim gören lisans öğrencileri oluşturmaktadır. Örnekleme, kolayda örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir.

1.2. Veri Toplama Araçları

1.2.1. Demografik Bilgi Formu

Araştırmacılar tarafından oluşturulmuş Demografik Bilgi Formu, cinsiyet, doğum tarihi, medeni durum, eğitim düzeyi, sosyoekonomik düzey ve hâlihazırda devam eden psikiyatrik tanı/tedavi öyküsüne ilişkin sorulardan oluşmaktadır.

1.2.2. Faillik Hissi Ölçeği

Faillik Hissi Ölçeği (Sense of Agency Scale; SoAS) Tapal vd. (2017) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek 7'li likert tipinde (1 = Kesinlikle katılmıyorum ile 7 = Tamamen katılıyorum arasında) 13 maddeden oluşmaktadır. Ölçek Pozitif Faillik Hissi (SoPA) ve Negatif

Faillik Hissi (SoNA) olarak adlandırılan iki alt faktörden oluşmaktadır. Araştırmacılar ölçeğin güvenirlik puanı için McDonald's ω puanını pozitif faillik hissi için .78, negatif faillik hissi için .76 olarak belirtmişlerdir. Ölçeğin test-tekrar test güvenirlik katsayısı iki aylık uygulama aralığı ile sırasıyla .78 ve .74 olarak bulunmuştur. Ölçeğin 2., 3., 5., 6., 7., 10., ve 11. maddeleri ters yönlü puanlanmaktadır. SoPA'dan alınan yüksek puanlar bireyin zihin, beden ve yakın çevresi üzerinde öznel kontrol/faillik deneyiminin güçlü olduğunu; SoNA'dan alınan yüksek puanlar ise kontrol eksikliği algısının yüksek olduğuna işaret etmektedir.

Ölçeğin yapı geçerliliği Genel Öz Etkinlik Ölçeği, Fiziksel Öz Etkinlik Ölçeği, Kontrol Odağı Ölçeği, Özgür İrade ve Belirlenimcilik Ölçeği, Beden Bilinçliliği Ölçeği ile ilişkileri doğrultusunda sınanmıştır. Yapısal model uyumu ile bu yapılar ve Faillik Hissi alt faktörleri arasında elde edilen örtük korelasyonlar incelenmiştir. Test edilen yapısal modelin veri setine iyi uyum gösterdiği bulunmuştur ($\chi^2(5780) = 8246.81$, RMSEA = .037, 90% GA [.035, .038], CFI = .89).

Faillik Hissi Ölçeği'nin Türkçeye uyarlanması sürecinde öncelikle ölçeğin geliştiricilerinden e-posta yoluyla gerekli izinler alınmıştır. Bunu takiben, ölçek üç bağımsız araştırmacı tarafından İngilizce'den Türkçeye çevrilmiştir. Oluşturulan çeviri formları iki psikolog tarafından her madde üzerine en uygun ifade hakkında tartışılıp uzlaşa sağlanarak tek bir Türkçe form haline getirilmiştir. Hazırlanan Türkçe form bir Türk Dili Edebiyatı uzmanı tarafından dilbilgisi, anlam ve akıcılık bakımından gözden geçirilmiş ve gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Sonrasında bu form 20-25 yaş aralığındaki 10 katılımcıya uygulanmıştır. Katılımcılardan her bir maddenin anlaşılabilirlik düzeylerini değerlendirmeleri ve ölçek maddelerini yanıtlamaları istenmiştir. Katılımcıların geribildirimleri doğrultusunda ölçek formu yeniden gözden geçirilmiş ve elde edilen formun son hali bağımsız bir çevirmen tarafından tekrar İngilizce'ye çevrilmiştir. Hazırlanan bu çeviri ölçeğin orijinal formu ile karşılaştırılmış ve uyumu değerlendirilmiştir. Mevcut araştırmada ölçeğin orijinal formu ile uyumlu olduğu değerlendirilen ve son hali verilen Türkçe Faillik Hissi Ölçeği formu kullanılmıştır.

1.2.3. Özgür İrade ve Belirlenimcilik Ölçeği

Özgür İrade ve Belirlenimcilik Ölçeği (ÖİBÖ) (Free Will and Determinism - Plus) Paulhus ve Carey

(2011) tarafından geliştirilmiş, Türkçe uyarlaması Alper ve Sümer (2017) tarafından gerçekleştirilmiştir. Ölçek 26 maddeden oluşmakta, 5'li likert üzerinden (1 = Kesinlikle katılmıyorum ile 5 = Kesinlikle katılıyorum arasında) yanıtlanmaktadır. Ölçek Özgür İrade, Rastgelelik, Kaderci Belirlenimcilik ve Bilimsel Belirlenimcilik olmak üzere dört alt boyuttan oluşmaktadır. Paulhus ve Carey (2011) ölçeğin bu alt boyutları için Cronbach alfa iç tutarlık katsayılarını sırasıyla .82, .69, .70 ve .72 olarak raporlamıştır. Alper ve Sümer (2017) ise bu boyutlar için Cronbach alfa iç tutarlık katsayılarını sırasıyla .87, .62, .66 ve .80 olarak bulmuştur. Test-tekrar test güvenirliğini ise .74, .45, .60 ve .63 olarak bildirmişlerdir. Mevcut araştırmada ise ölçeğin Cronbach alfa değerleri sırasıyla .68, .72, .75 ve .53 olarak bulunmuştur. Alt boyutlardan alınan yüksek puanlar sırasıyla bireyin özgür irade inancının, dünyayı özünde rastlantısal/öngörülemez gördüğü inancının, yaşamın kader/üst güçlerce belirlendiği inancının ve olayların bilimsel/nedensel yasalarla belirlendiği inancının daha güçlü olduğunu göstermektedir.

1.2.4. Öz Etkinlik Ölçeği

Sherer vd. (1982) tarafından geliştirilen ölçek Özalp Türetgen ve Cesur (2007) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçek 5'li likert üzerinden değerlendirilen 23 maddeden oluşmaktadır. Genel Öz Etkinlik ve Sosyal Öz Etkinlik olmak üzere iki faktörden oluşan ölçeğin güvenirlik katsayıları sırasıyla .86 ve .71 olarak raporlanmıştır. Ölçeğin Özalp Türetgen ve Cesur (2007) tarafından yapılan Türkçe uyarlamasında ise Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısının .84 olduğu bulunmuştur. Faktör analizleri, Zorluklara Atılma ve Mücadele Etme, İşe Başlama ve Tamamlama, Sosyal Yetkinlik olmak üzere üç faktörlü bir yapı ortaya çıkarmıştır. Uyarlama çalışmasında madde ve faktör analizleri sonrasında ölçekte 19 madde kalmıştır. Maddeler 5'li likert üzerinden (Sizi hiç tanımlamıyorsa=1 ile Sizi çok iyi tanımlıyorsa= 5 arasında) puanlanmaktadır.

Ölçek toplam puanı maddelere verilen puanların toplamından oluşmaktadır. Puanların yükselmesi yüksek öz etkinlik değerlendirmesine işaret etmektedir ve ölçekten elde edilebilecek en yüksek puan 95, en düşük puan ise 19 olmaktadır. Ölçeğin Cronbach Alfa değerleri mevcut araştırma için .83 olarak bulunmuştur.

1.2.5. Kontrol Odağı Ölçeği

Kontrol Odağı Ölçeği, Dağ (2002) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek 47 maddeden oluşmakta ve 5'li likert tipinde (1 = Kesinlikle katılmıyorum, 5 = Kesinlikle katılıyorum arasında) yanıtlanmaktadır. Ölçeğin Kişisel Kontrol, Şansa İnanma, Çabalamanın Anlamsızlığı, Kadercilik ve Adil Olmayan Dünya İnancı olmak üzere beş alt faktörü mevcuttur. Ölçeğin 25 maddesi düz, 22 maddesi ters yönlü puanlanmaktadır. Yüksek puanlar dışsal kontrol odağına, düşük puanlar ise içsel kontrol odağına karşılık gelmektedir. Ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .92 olarak bulunmuş, test-tekrar test güvenilirlik katsayısı ise .88 olarak bulunmuştur (Dağ, 2002). Ölçeğin mevcut araştırmadaki Cronbach alfa değeri .88 olarak bulunmuştur. Ölçeğin alt boyutları için ise Cronbach alfa değerleri, Kişisel Kontrol için .84, Şansa İnanma için .77, Çabalamanın Anlamsızlığı için .75, Kadercilik için .58, Adil Olmayan Dünya İnancı için .63 olarak bulunmuştur.

1.2.6. Depresyon Anksiyete Stres (DASS-21) Ölçeği

Lovibond ve Lovibond'un (1995) geliştirdiği 42 maddelik Depresyon Anksiyete Stres Ölçeği'nin 21 maddelik kısa formu Henry ve Crawford (2005) tarafından oluşturulmuştur. Kısa form için depresyon, anksiyete ve stres alt boyutlarının iç tutarlılık katsayılarının sırasıyla .82, .90 ve .93 olduğu, tüm ölçek için ise .88 olduğu görülmüştür (akt., Yılmaz vd., 2017).

Ölçekte depresyon, anksiyete ve stres boyutlarını ölçmek için 4'lü likert üzerinden (0 = Bana hiçbir şekilde uygun değil ile 3 = Çok fazla veya zamanın çoğunda bana uygun arasında) değerlendirilen 7'şer madde yer almaktadır. Ölçeğin Türkçe uyarlaması Yılmaz vd. (2017) tarafından yapılmış, depresyon, anksiyete ve stres alt boyutları için Cronbach alfa iç tutarlılık katsayıları sırasıyla, .81, .82 ve .76 olarak rapor edilmiştir.

Ölçek toplam puanı maddelere verilen puanların toplanması ile elde edilmektedir. En düşük puan 0, en yüksek puan ise 63 olabilmektedir. Ölçekten alınan puanların yükselmesi, yüksek depresyon, anksiyete, stres düzeylerine işaret etmektedir. Mevcut araştırmada ölçeğin Cronbach alfa değerleri depresyon, anksiyete ve stres için sırasıyla, .88, .85 ve .85 olarak bulunmuştur. Ölçek toplam Cronbach alfa değeri ise mevcut araştırmada .94 olarak bulunmuştur.

İşlem

Araştırmanın veri toplama aşamasına geçilmeden önce Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulundan onay alınmıştır (Evrak tarih ve sayısı: 08.10.2023/358723-Protokol No: 253). Ardından, araştırmada kullanılacak ölçekleri geliştiren ve Türkçeye uyarlayan araştırmacılar ölçek kullanım izni alınmıştır. Faillik Hissi Ölçeği'nin Türkçeye uyarlanması için ölçeğin geliştiricisi yazarlardan e-posta yoluyla izin alındıktan sonra ölçek Türkçeye çevrilmiştir. Araştırmanın etik onayı alınmıştır. Veriler katılımcıların kendilerine sunulan Google Formlar bağlantısındaki anket ve ölçekleri doldurmaları yoluyla çevrimiçi ortamda toplanmıştır. Katılımcılara öncelikle Bilgilendirilmiş Onam Formu sunulmuştur. Araştırmaya katılmayı gönüllü olarak onaylayan katılımcılara Demografik Bilgi Formu ve ardından sırasıyla Faillik Hissi Ölçeği, Özgür İrade ve Belirlenimcilik Ölçeği, Öz Etkinlik Ölçeği, Kontrol Odağı Ölçeği ve Depresyon Anksiyete Stres Ölçeği (DASS-21) sunulmuştur. Ölçeklerin tamamlanması yaklaşık 30 dakika civarında sürmektedir. Araştırmanın ilk aşamasının veri toplama süreci 31.10.2023-31.01.2024 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Test-tekrar test aşaması için ise, orijinal çalışmadaki iki aylık aralığa paralel olarak (Tapal vd., 2017) ilk dalgadan iki ay sonra ilk örneklemedeki katılımcılarla yeniden iletişime geçilmiş ve araştırmanın ikinci aşamasına katılmayı kabul eden 271 katılımcıya Demografik Bilgi Formu ve Faillik Hissi Ölçeği yeniden uygulanmıştır. Demografik Bilgi Formu, katılımcıların iki uygulama arasında eşleştirilmesi amacıyla yeniden alınmıştır. Bu ikinci uygulamadaki ölçeklerin tamamlanması yaklaşık 3 dakika sürmüş ve ikinci dalgaanın veri toplama süreci 31.03.2024 tarihinde tamamlanmıştır.

1.3. Veri Analizi

Bu amaç doğrultusunda ilk olarak ölçeğin maddeleri analizleri yürütülmüş, her bir maddenin toplam puanla olan korelasyonları incelenmiştir. Ardından Doğrulamalı Faktör Analizi (DFA) uygulanmış ve ölçeğin orijinal formunda belirlenen iki faktörlü yapının Türkiye örnekleminde sınaması gerçekleştirilmiştir. DFA kapsamında elde edilen model uyumu Jamovi 2.3 sürümü kullanılarak analiz edilmiş ve uyum iyiliği indeksleri raporlanmıştır. Ölçeğin iç tutarlılığına ilişkin Cronbach Alfa katsayıları hesaplanmış; ayrıca iki aylık uygulama aralığı ile test-tekrar test güvenilirliği ince-

lenmiştir. Ardından ölçeğin yapı geçerliliğine dair kanıt sağlamak amacıyla, faillik hissiyle kuramsal olarak ilişkili olduğu öne sürülen özgür irade, kontrol odağı, öz yeterlik ve psikolojik belirti düzeyleri gibi değişkenlerle olan korelasyonlar incelenmiştir.

Verilerin istatistiksel değerlendirmesi için IBM SPSS 26 paket programı kullanılmıştır. İstatistiksel anlamlılık düzeyi $p < .05$ olarak kabul edilmiştir. Analizlere başlamadan önce normallik analizleri uygulanmıştır. Araştırmanın değişkenlerine ilişkin histogram verileri incelenmiş ve verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek için verilere ilişkin çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerleri incelenmiştir.

Faillik Hissi Ölçeği'nin Türkçeye uyarlanması kapsamında ilk olarak madde analizleri yürütülmüş, her bir maddenin toplam puanla olan korelasyonları incelenmiştir. Ardından, ölçeğin faktör yapısının ori-

jinal formuna uygun olup olmadığını sınamak üzere Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) gerçekleştirilmiştir. DFA kapsamında elde edilen model uyumu Jamovi 2.3 sürümü kullanılarak analiz edilmiş ve uyum iyiliği indeksleri raporlanmıştır. Ölçeğin iç tutarlılığına ilişkin Cronbach Alfa katsayıları hesaplanmış; ayrıca iki aylık uygulama aralığı ile test-tekrar test güvenilirliği incelenmiştir. Ardından ölçeğin yapı geçerliliğine dair kanıt sağlamak amacıyla, faillik hissi ile kavramsal olarak ilişkili olması beklenen yapılarla ilişkileri incelemek amacıyla Pearson korelasyon analizleri yürütülmüştür.

2. Bulgular

Araştırmada ele alınan değişkenlere ilişkin betimleyici istatistiklere Tablo 1'de yer verilmiştir. Çarpıklık ve basıklık değerlerinin ± 2 aralığında olduğu görülmüş ve araştırma değişkenlerinin normal dağılım gösterdiği kabul edilmiştir (George ve Mallery, 2019).

Tablo 1. Araştırma Değişkenlerinin Betimleyici İstatistikleri

	Ort.	SS	Min	Max	Skewness	Kurtosis
Genel Faillik Hissi Toplam	70.95	10.6	27	91	-.53	.06
Negatif Faillik Hissi	19.67	6.56	7	49	.30	.21
Pozitif Faillik Hissi	33.68	5.97	11	42	-.90	.62
Özgür İrade ve Belirlenimcilik Toplam						
Kadercil Belirlenimcilik	13.90	4.47	5	25	-.09	-.45
Bilimsel Belirlenimcilik	24.62	3.69	12	35	-.09	.32
Özgür İrade	24.85	4.68	10	35	-.27	-.12
Rastgelelik	22.37	4.9	9	35	-.07	-.33
Öz Etkinlik Ölçeği Toplam	68.46	11.39	26	92	-.42	-.06
Zorluklara Atılma -Mücadele	30.87	6.24	8	40	-.71	.12
İşe Başlama-Tamamlama	23.69	5.31	8	35	-.20	-.36
Sosyal Etkinlik	13.90	2.56	6	20	-.34	-.18
Kontrol Odağı Ölçeği Toplam	121.7	20.82	47	188	-.05	.11
Kişisel Kontrol	40.53	9.76	18	90	.47	1.13
Şansa İnanma	32.22	7.04	11	53	-.14	-.16
Çabalamanın Anlamsızlığı	25.81	6.83	10	46	.21	-.20
Kadercilik	10.27	2.68	3	15	-.36	-.18
Adil Olmayan Dünya İnancı	12.87	3.79	5	25	.04	-.40
DASS-21 Toplam	24.56	14.42	0	63	.45	-.49
Depresyon	8.42	5.68	0	21	.48	-.79
Anksiyete	6.60	5.08	0	21	.77	-.08
Stres	9.54	5.21	0	21	.19	-.66

Faillik Hissi Ölçeği'nin yapı geçerliliği kapsamında yürütülen madde analizi için madde toplam korelasyon değerlerinin pozitif ve .20'nin üzerinde olması beklenmiştir. Bu doğrultuda yapılan analizde, 6. maddenin madde-toplam korelasyon katsayısının .006 ile çok düşük olduğu görülmüştür (Bkz. Tablo 2). Bu nedenle, 6. madde ölçekten çıkarılmıştır. Ölçekte kalan maddelerin madde toplam korelasyon katsayılarının .35 ile .57 arasında değiştiği görülmüştür (Bkz. Tablo 2). Sonuç olarak ölçeğin Doğrulayıcı Faktör Analizi, nihai olarak 12 madde üzerinden yürütülmüştür. DFA, Faillik Hissi Ölçeği'nin iki faktörlü yapısının sınanması amacıyla gerçekleştirilmiştir. Modelin uyum iyiliği istatistikleri analiz edilmiş; *t* istatistik değerleri, ölçüm modelindeki her bir yolun anlamlı olduğunu göstermiştir. Modelin uyum iyiliği istatistiklerine göre ki kare değerinin serbestlik derecesine oranı kabul edilebilir düzeydedir ($\chi^2/df = 203/53 = 3.83$, $p < .001$). RMSEA değeri kabul edilebilir sınırlar içindedir (RMSEA = .07, 90% GA [.056, .076]). SRMR değeri (.04), GFI (.99) ve AGFI (.98) ile iyi uyum göstermekte, CFI (.93) ve TLI (.91) değerleri ise kabul edilebilir düzeyde olup modelin yapısal geçerliliğini desteklemektedir.

Analiz sonuçlarına göre ölçeğin 12 maddelik nihai hali ile iki faktörlü yapısının doğrulandığı görülmektedir. DFA sonuçlarına göre ölçeğin orijinal formu ile uyumlu olarak birinci faktör "Pozitif Faillik Hissi", ikinci faktör ise "Negatif Faillik Hissi" olarak adlandırılmıştır. Bu bulgu SoAS-TR'de orijinal ölçeğin iki faktörlü (Pozitif Faillik Hissi ve Negatif Faillik Hissi) yapısının doğrulandığını göstermiştir.

Ölçeğin iki faktörlü son haliyle yürütülen güvenirlik analizleri doğrultusunda Cronbach alfa iç tutarlık katsayıları hesaplanmıştır (Bkz. Tablo 2). Buna göre, Pozitif Faillik Hissi için $\alpha = .79$, Negatif Faillik Hissi için $\alpha = .74$ ve ölçeğin tüm maddeleri için $\alpha = .82$ bulunmuştur. Tüm madde-toplam korelasyon değerlerinin .20'nin üstünde olduğu gözlenmiştir. Ölçeğin madde numaraları ve madde içeriklerine ilişkin bilgiler Tablo 2'de sunulmuştur. Ölçeğin yapılarının zaman içindeki istikrarını sınamak için iki ay aralıkla yapılan uygulamalar arasındaki test-tekrar test güvenirliği incelenmiş; zamanlar arası Pearson korelasyonları ölçeğin bütünü için $r = .68$, SoPA için $r = .57$ ve SoNA için $r = .64$ bulunmuş; karşılık gelen ICC(2,1) değerleri

Tablo 2. Faillik Hissi Ölçeğinin Madde Analizi ve Güvenirlik Bulguları ile Madde Numaraları ve Madde İçerikleri

Faktör/Madde İçerikleri	FY ¹	MTK-Fİ ²	MTK-TÖ ³
<i>Pozitif Faillik Hissi. (Cr. $\alpha^4 = .79$)</i>			
1 Yaptığım şeyler üzerinde tam kontrol sahibiyim.	.49*	.43	.42
4 Eylemlerimin sahibiyim.	.59*	.51	.54
8 Yaptığım şeyler sadece özgür irademe bağlıdır.	.65*	.58	.48
9 Eylemde bulunup bulunmayacağıma ve ne zaman eylemde bulunacağıma karar vermek benim elimdedir.	.72*	.62	.56
12 Davranışım en başından sonuna kadar benim tarafımdan planlanır.	.71*	.62	.57
13 Eylemlerimden kaynaklanan her şeyden tamamen ben sorumluyum.	.60*	.53	.47
<i>Negatif Faillik Hissi. (Cr. $\alpha^4 = .74$)</i>			
2 Ben birinin ya da başka bir şeyin kontrolünde olan yalnızca bir aracım.	.56*	.44	.45
3 Eylemlerim benim niyetim olmaksızın gerçekleşir.	.61*	.52	.54
5 Eylemlerimin sonuçları, eylemlerimi mantıksal olarak takip etmiyormuş gibi geliyor.	.43*	.40	.35
7 Eylemlerimin sonuçları genellikle beni şaşırtır.	.47*	.44	.38
10 Yaptığım hiçbir şey aslında istemli değil.	.68*	.54	.52
11 Eylem halindeyken kendimi uzaktan kumandalı bir robot gibi hissediyorum.	.69*	.54	.54
<i>Genel Faillik Hissi (Cr. $\alpha^4 = .82$)</i>			

¹FY: Faktör yükü. ²MTK-Fİ: Madde-toplam puan korelasyonu-Faktör içi. ³MTK-TÖ: Madde-toplam puan korelasyonu-Tüm ölçek. ⁴Cr. α = Cronbach'ın alfası. * $p < .001$

ise $N = 271$ alt örneklemede sırasıyla .68 (95% GA [.61, .74]), .57 (95% GA [.48, .64]) ve .64 (95% GA [.56, .71]) olarak hesaplanmıştır. Bu bulgular, ölçeğin her iki alt boyutunun da tutarlı ve güvenilir ölçümler sunduğunu göstermektedir. Ölçeğin yapı geçerliliğine ilişkin kanıt sağlamak amacıyla, Faillik Hissi Ölçeği'nin alt faktörleri ile kavramsal olarak ilişkili olması beklenen yapılar arasındaki ilişkiler Pearson korelasyon analizi ile incelenmiştir. Elde edilen korelasyon katsayıları Tablo 3'te sunulmuştur.

Faillik hissinin kavramsal olarak ilişkili olduğuna işaret edilen Özgür İrade ve Belirlenimcilik, Öz Etkinlik, Kontrol Odağı ve DASS-21 değişkenleriyle arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler olduğu bulunmuştur ($p < .05$). Ancak Genel Faillik Hissi ve Bilimsel Belirlenimcilik; Pozitif Faillik Hissi ve Rastgelelik arasındaki ilişkilerin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmüştür ($p > .05$).

Pozitif Faillik Hissi faktörünün diğer yapılarla arasındaki ilişkiler incelendiğinde, Bilimsel Belirle-

nimcilik ($r = .15, p < .001$), Özgür İrade ($r = .54, p < .001$) ve Öz Etkinlik ($r = .36, p < .001$) değişkenleri ile arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler; Kaderci Belirlenimcilik ($r = -.12, p < .01$), Kontrol Odağı ($r = -.30, p < .001$) ve DASS-21 ($r = -.33, p < .001$) değişkenleri ile arasında ise negatif yönde anlamlı ilişkiler olduğu bulunmuştur. Negatif Faillik Hissi faktörünün diğer yapılarla arasındaki ilişkiler incelendiğinde ise Kaderci Belirlenimcilik ($r = .28, p < .001$), Bilimsel Belirlenimcilik ($r = .13, p < .01$), Rastgelelik ($r = .19, p < .001$), Kontrol Odağı ($r = .26, p < .001$) ve DASS-21 ($r = .32, p < .001$) değişkenleri ile arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler olduğu bulunurken; Özgür İrade ($r = -.08, p < .05$) ve Öz etkinlik ($r = -.31, p < .001$) ile arasında ise negatif yönde anlamlı ilişkiler olduğu bulunmuştur. Bu bulgular araştırmanın Pozitif Faillik Hissinin, içsel kontrol odağı, yüksek öz-yeterlik ve özgür irade inancı ile pozitif yönde anlamlı ilişki gösterdiğini ve Negatif Faillik Hissi'nin ise dışsal kontrol odağı, kaderci belirlenimcilik inancı ve psikolojik belirti düzeyi ile pozitif yönde anlamlı ilişkiler gösterdiğini ortaya koymuştur.

Tablo 3. Faillik Hissinin Alt Faktörleri ile Diğer Yapılar Arasındaki İlişkiler

	Pozitif Faillik Hissi (SoPA)	Negatif Faillik Hissi (SoNA)	Genel Faillik Hissi (SoAS)
<i>Özgür İrade ve Belirlenimcilik Toplam</i>			
Kaderci Belirlenimcilik	-.12**	.28***	-.24***
Bilimsel Belirlenimcilik	.15***	.13**	.02
Özgür İrade	.54***	-.08*	.39***
Rastgelelik	-.04	.19***	-.15***
Öz Etkinlik Toplam	.36***	-.30***	.44***
Zorluklara Atılma- Mücadele	.27***	-.30***	.38***
İşe Başlama- Tamamlama	.36***	-.21***	.37***
Sosyal Etkinlik	.22***	-.19***	.27***
<i>Kontrol Odağı Toplam</i>			
Kişisel Kontrol	-.32***	.09*	-.26***
Şansa İnanma	-.15***	.11**	-.15***
Çabalamanın Anlamsızlığı	-.18***	.34***	-.32***
Kadercilik	-.10*	.17***	-.14***
Adil Olmayan Dünya İnancı	-.12**	.30***	-.26***
<i>DASS-21 Toplam</i>			
Depresyon	-.34***	.33***	-.45***
Anksiyete	-.30***	.30***	-.40***
Stres	-.26***	.22***	-.33***

*** $p < .001$, ** $p < .01$, * $p < .05$.

Faillik Hissinin alt faktörleri arasındaki ilişkiler incelendiğinde, Pozitif ve Negatif Faillik Hissi arasındaki korelasyon değerinin anlamlı ve negatif yönde olduğu görülmüştür ($r = -.33$, $p < .001$). Ek olarak, Pozitif Faillik Hissi ile Genel Faillik Hissi arasındaki korelasyon değerinin anlamlı ve pozitif yönde olduğu görülürken ($r = .83$, $p < .001$); Negatif Faillik Hissi ile Genel Faillik Hissi arasındaki korelasyon değerinin ise anlamlı ve negatif yönde olduğu bulunmuştur ($r = -.76$, $p < .001$). Pozitif Faillik Hissi ile Negatif Faillik Hissi arasındaki negatif yönde anlamlı ilişki, iki boyutun birbirinden kuramsal olarak ayrışan ancak ilişkili yapılar olduğunu ortaya koymakta ve ölçeğin ayırt edici geçerliğine yönelik ek kanıt sağlamaktadır.

Tartışma ve Sonuç

Bu araştırma Türkçe bağlamda faillik hissinin güvenilir ve geçerli biçimde ölçülmesine duyulan gereksinimden hareketle yürütülmüştür. Mevcut çalışmanın temel amacı, Faillik Hissi Ölçeği'nin Türkçeye uyarlanmış versiyonunun (SoAS-TR) iki faktörlü yapısının korunup korunmadığını doğrulamak ve psikometrik açıdan güvenilir bir araç olduğunu ortaya koymaktır. Ölçeğin orijinal versiyonunda Tapal vd. (2017) Pozitif ve Negatif Faillik Hissi olmak üzere iki faktörlü bir yapı tespit etmiştir. Mevcut araştırmadan elde edilen bulgular da, orijinaliyle tutarlı biçimde, ölçeğin iki faktörlü yapısının Türkçe örneklemde korunduğunu ve ölçeğin psikometrik açıdan güvenilir bir araç olduğunu göstermektedir. Zaman içi istikrarın değerlendirilmesi amacıyla yürütülen test-tekrar test incelemeleri, her iki alt boyutta da iyi düzeyde kararlılık olduğunu ve bulguların orijinal çalışmada bildirilen sonuçlarla uyumlu seyrettiğini göstermiştir. Bu sonuçlar, SoAS-TR'nin Türkiye örnekleminde kullanılabilirliğine ve Türkçe alanyazına sunduğu katkıya işaret etmektedir.

Mevcut çalışmanın doğrulayıcı faktör analizleri orijinal çalışmayla tutarlı şekilde ölçeğin Pozitif Faillik Hissi ve Negatif Faillik Hissi olmak üzere iki alt faktörünün varlığını desteklemiştir. Benzer şekilde ölçeğin Fransızca uyarlanması çalışmasında da iki faktörlü yapı ortaya konmuş olup (Hurault vd., 2020; F-SoAS) bu sonuçlar Faillik Hissi Ölçeği'nin iki faktörlü olduğu fikrine güçlü bir destek sağlamıştır. Tapal vd. (2017) bireyin zihni, bedeni ve çevresi üzerinde kontrol hissetmesini Pozitif Faillik Hissi (SoPA) olarak niteler-

ken; kontrol kaybı, edilgenlik ve çaresizlik duygularını ise Negatif Faillik Hissi (SoNA) olarak adlandırmış ve çalışmalarında bu iki faktörün birbiriyle orta düzeyde negatif ilişki gösterdiğini ortaya koymuşlardır. Mevcut araştırmada da ölçeğin söz konusu iki faktörü arasında orta düzeyde negatif yönde bir ilişki olduğu bulunmuştur. Ölçeğin iki faktörlü yapısının farklı dillerdeki uyarlama çalışmalarında korunduğu görülmektedir (örn. Hurault vd., 2020). Bu durum ölçeğin çeşitli kültürlerde kullanılabilirliği konusunda da önemli bir kanıt sunmakla birlikte bazı ifadelerin kavramsal olarak farklı yorumlanabileceği ve kültürler arası farklılıklar nedeniyle bu durumun çeşitli anlam kaymalarına yol açabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Mevcut araştırmada yürütülen madde analizleri sonucunda ölçeğin 13 maddelik orijinal formundan Madde 6, madde toplam korelasyonunun düşük olması nedeniyle çıkarılmış ve SoAS-TR'nin 12 maddelik nihai formu elde edilmiştir. Benzer bir şekilde Fransızca uyarlamada (Hurault vd., 2020) da Madde 6'nın madde toplam korelasyonunun düşük olması nedeniyle ölçek formundan çıkarılan maddeler arasında yer aldığı görülmüştür. Madde 6 incelendiğinde (Hareketlerim otomatiktir – vücudum onları basitçe yapar), maddenin iki farklı ifadeden oluştuğu görülmüş ve bu durum ilgili maddenin farklı anlamlara gelebileceğini düşündürmüştür. Hareketlerim otomatiktir ifadesi hareketler üzerindeki kontrol eksikliğine atıf yaparken, vücudum onları basitçe yapar ifadesi hareketlerin kolayca kontrol edilebildiğine işaret etmektedir. Bu ifadeler arasındaki anlamsal ikilik, Madde 6'nın madde-toplam korelasyonunun düşük olmasına ve faktör yükünün zayıflamasına yol açmış olabilir. Nitekim Hurault vd. (2020) de Madde 6'daki iki ifadenin kavramsal olarak farklı anlamlar taşıyabileceğini ve bunun maddenin düşük faktör yükü ile ilişkili olabileceğini belirtmiştir.

Mevcut araştırmanın bulgularının ölçeğin orijinal formu (Tapal vd., 2017) ile tutarlı olması, faillik hissinin temel yapısının kültürler arasında görece benzer biçimde deneyimlenebileceğine işaret etmektedir. Benzer şekilde, ölçeğin Fransızca uyarlamasının (Hurault vd., 2020) orijinal versiyonla uyumlu faktör yapısı göstermesi ve Türkçe uyarlama sonuçlarının da bu iki çalışmayla paralellik sunması, faillik hissinin iki boyutlu yapısının farklı kültürlerde korunduğuna dair ek kanıt sağlamaktadır. Bu durum, faillik hissinin kültürler üstü ve daha genel bir öznel deneyim bileş-

ni olabileceğini düşündürmektedir. Ancak Hurault ve arkadaşları (2020), kültürel bağlamın özellikle dışsal nedenlere yönelik atıf eğilimleri üzerinde rol oynayabileceğini ve Asya ile Batı kültürleri arasında bu tür atıfların değişebileceğini vurgulamıştır. Dolayısıyla mevcut bulgular, faillik hissinin temel yapısının benzerliğini desteklemekle birlikte, kültürün faillik hissinin şekillendiren bilişsel ve bağlamsal süreçler üzerindeki olası etkilerini daha kapsamlı biçimde incelemek için kültürlerarası karşılaştırmalı araştırmalara ihtiyaç olduğuna işaret etmektedir.

Tapal vd. (2017) ölçeğin yapı geçerliliği kapsamında kontrol odağı, özgür irade ve kaderci belirlenimcilik, genel öz etkinlik değişkenleri ile düşük-orta ilişkilere sahip olduğunu göstererek faillik hissinin bu değişkenlerle kavramsal olarak ilişkili olduğuna işaret etmişlerdir. Mevcut araştırmada da yapı geçerliliğinin değerlendirilmesi amacıyla bu değişkenler ile faillik hissi arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Sonuçlar genel faillik hissi ile ilişkili bir yapı olan özgür irade ve belirlenimciliğin, özgür irade alt boyutu ile pozitif orta güçte, kaderci belirlenimcilik ve rastgelelik ile ise düşük ve negatif ilişkiler olduğunu göstermiştir. Bilimsel belirlenimcilik alt boyutunun ise genel faillik hissi ile ilişki göstermediği ortaya konmuştur. Öte yandan faillik hissinin alt faktörleri kapsamında değerlendirildiğinde bilimsel belirlenimciliğin negatif ve pozitif faillik hissi ile ilişki gösterdiği fakat bu ilişkinin çok düşük düzeyde olduğu görülmüştür. Tapal ve arkadaşları (2017) tarafından elde edilen bulgular incelendiğinde, özgür iradenin hem pozitif hem de negatif faillik hissi ile; kaderci belirlenimciliğin ve rastgeleliğin ise negatif faillik hissi ile ilişkili olduğu, bilimsel belirlenimciliğin ise faillik hissinin her iki alt faktörü ile de ilişkili olmadığı görülmektedir. Bu bulgular özgür irade, kaderci belirlenimcilik ve rastgelelik açısından mevcut araştırmanın bulguları ile uyum göstermektedir; ancak mevcut araştırmada bilimsel belirlenimciliğin hem SoPA hem de SoNA ile düşük düzeyde (istatistiksel olarak anlamlı) ilişkiler göstermesi, orijinal çalışmadan ayrılmaktadır. Bu farklılaşma, Türkiye gibi karşılıklı bağımlı benlik kurgusunun ve kolektivist değerlerin daha belirgin olduğu bağlamlarda bireylerin davranışlarını açıklarken hem içsel kontrol algısını (SoPA) hem de kontrol dışı durumları biyolojik/çevresel etkenlere atfetmeyi (SoNA) birlikte kullanabilmeleriyle ilişkili olabilir; bu durum, kültür-benlik kuramı ve kültürler arası atıf farklılaşmalarına ilişkin

açıklamalar ile tutarlıdır (Kağıtçıbaşı, 1996; Markus & Kitayama, 1991; Miller, 1984; Morris & Peng, 1994).

Kağıtçıbaşı'na göre (1996) Türkiye gibi kültürel olarak kolektivist değerlere sahip ancak modernleşen toplumlarda bireyin benlik yapısı klasik bireyci-kolektivist ayrımıyla tam olarak açıklanamaz. Kolektivist toplumlarda benlik ilişkiler bağlamında tanımlanırken, bireyci toplumlarda özerklik ön plana çıkmaktadır. Bireyci bir yaklaşımda özerklik bağımsızlık ve ayrılmışlıkla özdeşleşirken; ilişkisel benlik bu tanıma ters düşer. Ancak Kağıtçıbaşı'nın (1996) modeli, bireyin hem özerk hem de ilişkisel olabileceğini savunmaktadır. Mevcut araştırmada faillik hissinin ilişkili bulunduğu kavramlar Kağıtçıbaşı'nın modeli doğrultusunda değerlendirildiğinde örneğin, bireylerin hem pozitif hem de negatif faillik hissi ile özgür irade ve kaderci belirlenimcilik boyutları arasındaki ilişkiler Kağıtçıbaşı'nın öngördüğü çok yönlü benlik yapısıyla uyum göstermektedir. Türkiye örneğinde bilimsel belirlenimcilik ile faillik hissi arasında zayıf da olsa pozitif bir ilişki bulunması, bireylerin bilimsel neden-sonuç açıklamalarıyla özerkliklerini çelişmeden sürdürebildiğini düşündürmektedir. Böylece, faillik hissi hem bireyin özgür irade gibi içsel deneyimleriyle hem de kültürel olarak benimsediği kadercilik gibi yapılar ile birlikte şekillenmektedir.

Tapal vd. (2017) ölçeğin yapı geçerliliği kapsamında faillik hissinin kavramsal olarak ilişkili olduğunu öne sürdükleri bir diğer değişken olan genel öz etkinlik ile bağlantılarını incelemiş ve genel öz etkinlik ölçümü ile hem pozitif hem negatif faillik hissi arasında orta düzeyde ilişkiler bulmuşlardır. Mevcut araştırmada da benzer şekilde genel öz etkinlik ile pozitif faillik hissi arasında orta düzeyde ve pozitif yönde; negatif faillik hissi ile ise orta düzeyde ve negatif yönde anlamlı ilişkiler saptanmıştır. Ayrıca öz etkinlik ile genel faillik hissi arasında ise pozitif yönde ve orta düzeyde ilişkili olduğu görülmüştür. Son olarak faillik hissi ile ilişkili olduğu düşünülen bir diğer yapı olan kontrol odağı ile faillik hissi arasındaki ilişkiler incelendiğinde Tapal vd. (2017) dış kontrol odağı ile pozitif faillik hissi arasında negatif yönde orta düzeyde; negatif faillik hissi ile ise pozitif yönde ve orta düzeyde ilişki olduğunu bulmuşlardır. Mevcut araştırmada da benzer şekilde pozitif faillik hissi ile kontrol odağı arasında negatif yönde orta düzeyde; negatif faillik hissi ile kontrol odağı arasında ise pozitif yön-

de düşük düzeyde ilişki olduğu bulunmuştur. Bulgular ölçeğin orijinali ile uyum içerisindedir. Bu bulgular, bireylerin kendilerini etkili, yeterli ve amaçlarına ulaşabilir olarak değerlendirmelerinin, aynı zamanda kendi davranışlarının faili olduklarını hissetmeleriyle yakından bağlantılı olduğunu göstermektedir. Yeşilyaprak (2022) bireylerin bir ortak ile birlikte yürüttükleri farklı müşterek eylem türlerinde görevin başarılı şekilde tamamlanmasına olan bireysel katkılarına ilişkin yargılarının bireysel faillik hissini güçlü bir yordayıcısı olduğunu bulmuştur. Başka bir deyişle, bireyler bir görevde kendilerini ne ölçüde etkin ve katkı sahibi olarak deneyimliyorsa, ortak eylemler sırasında hissettikleri bireysel kontrol ve faillik hissi de o ölçüde güçlenmektedir. Bu bulgular, bireylerin kendi kapasitelerine ve etkinliklerine ilişkin inançları ve kontrol algılarının, faillik hissini hem bilişsel hem de deneyimsel boyutları açısından önemli unsurlar olduğunu düşündürmektedir.

Öte yandan faillik hissi ile öz etkinlik ve kontrol odağı arasındaki orta düzeyde ilişkiler bu yapılar arasındaki bağlantıya işaret etmekle birlikte faillik hissini yalnızca öz etkinlikten veya kontrol odağından ibaret olmadığına, faillik hissini bu yapılardan kavramsal olarak ayıran bir boyutu temsil ettiğine de işaret etmektedir. Tapal vd. (2017) Faillik Hissi Ölçeğinin faillik hissini başarı ya da hedeflere ulaşmadan bağımsız olarak ölçen bir araç olduğunu öne sürmektedir. Bu bulgular Faillik Hissi Ölçeği'nin, kişinin kendi eylemleri ve bu eylemler aracılığıyla çevresini ve/veya kendisini kontrol etme deneyimi ile hedeflerine ulaşma başarısını ayırttırabilme potansiyeli taşıdığına işaret etmektedir. Genel itibarıyla öz etkinlik ve kontrol odağı gibi boyutlar çoğunlukla belirli hedefler doğrultusunda davranışları düzenlemeye, başarılı şekilde hedeflere ulaşmaya odaklı iken Faillik Hissi Ölçeği kişinin kendi bedeni, hareketleri ve düşünce akışı üzerindeki daha temel bir kontrol hissini yansıtmaktadır. Nitekim Tapal vd. (2017) ölçeğin bireylerin bağlamsal olmayan, süregelen faillik hissi deneyimlerini ölçmeye olanak sağladığını belirtmiştir.

Mevcut çalışmada psikolojik belirtiler ile faillik hissi arasındaki ilişkiler incelendiğinde pozitif faillik hissi ile psikolojik belirtiler arasında negatif yönde ve orta düzeyde ilişki olduğu negatif faillik hissi ile ise pozitif ve orta düzeyde ilişki olduğu bulunmuştur. Genel faillik hissi ile psikolojik belirtiler arasında ise

negatif yönde ve orta düzeyde ilişki ortaya konmuştur. Yeşilyaprak (2022) da faillik hissini eyleme özgü ölçümleri ile psikolojik belirtiler arasında anlamlı ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Mevcut araştırmanın bulguları göreve özgü olmayan genel faillik hissi ölçümünde de benzer şekilde psikolojik belirtilerle ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Benzer şekilde Tapal vd. (2017) ölçeğin negatif faillik hissi alt ölçeği ile obsesif-kompulsif semptomlar arasında orta-güçlü ilişkiler olduğunu göstermiştir. Bu bulgular psikolojik iyi oluş hali ile faillik hissi arasındaki bağlantılara işaret etmektedir. Mevcut çalışma, faillik hissini yalnızca eylemler üzerindeki kontrol hissiyle sınırlı olmadığını; bireyin psikolojik iyilik haliyle de yakından ilişkili olduğunu ortaya koyarak bu alandaki alanyazına önemli bir katkı sunmaktadır.

Alanyazında şizofreni, obsesif-kompulsif bozukluk (OKB) ve depresyon gibi psikiyatrik rahatsızlıklarda faillik hissini zayıfladığına dair güçlü bulgular bulunmaktadır. Örneğin Großmann vd. (2025), OKB'de düşük faillik hissini yetersizlik duyguları ve abartılı sorumluluk inançlarıyla ilişkilendiğini ve bu faktörlerin semptomları sürdürmede karşılıklı olarak güçlendirici rol oynadığını göstermiştir. Benzer şekilde Roth vd. (2024), OKB'de bireylerin eylemlerini başlatma ve sonuçları üzerinde kontrol sahibi olduklarına dair öznel hissini bozulabildiğini ve kompulsif davranışların çoğu zaman istem dışı ve otomatik olarak ortaya çıktığını bildirmiştir. Bu bulgular, faillik hissini yalnızca bilişsel/motor kontrol süreçleri değil, aynı zamanda öznel duygusal deneyimler ve psikolojik işlevsellik açısından kritik bir bileşen olduğunu göstermektedir. Bu nedenle gelecek araştırmalarda SoAS-TR'nin klinik örneklemelerde geçerlilik ve güvenilirliğinin incelenmesi, ölçeğin psikopatoloji alanında tanısal değerlendirme, semptom izleme ve tedavi sürecinde değişim duyarlılığını değerlendirme gibi amaçlarla kullanılabilirliğini ortaya koymak açısından önemlidir. Dolayısıyla SoAS-TR, hem araştırmalarda hem de klinik uygulamalarda faillik hissini değerlendirilmesine yönelik standartlaştırılmış ve kültürel olarak uyarlanmış bir araç olarak alana özgün ve anlamlı bir katkı sunma potansiyeline sahiptir.

Mevcut çalışma SoAS-TR'nin ölçeğin orijinal formunda yer alan iki faktörlü yapısını koruduğunu, ölçeğin Türkiye örnekleminde genel faillik hissini ölçmeye yönelik güvenilir bir ölçüm aracı olduğunu

ve geçerli olduğuna dair kanıtlar sunduğunu göstermektedir. Ölçeğin iç tutarlılık katsayıları ve test-tekrar test sonuçları, ölçeğin Türkiye örnekleminde zaman içinde istikrarlı ve güvenilir sonuçlar verdiğine işaret etmektedir. Ayrıca faillik hissi ile ilişkili kavramsal yapılar olarak ele alınan öz etkinlik, özgür irade ve belirlenimcilik, kontrol odağı ve psikolojik belirtiler ile korelasyonlar, ölçeğin yapı geçerliğine kanıt sunmaktadır.

Bununla birlikte, mevcut araştırmanın bazı sınırlılıkları mevcuttur. Araştırmanın verilerinin geniş bir örneklemden elde edilmiş olması ile birlikte örneklemin yalnızca üniversite öğrencilerinden oluşması bir sınırlılıktır. Bu durum bulguların farklı eğitim düzeylerine ve sosyoekonomik kesimlere genellenebilirliği açısından da sınırlayıcı bir faktör olabilir. Bu sebeple ölçeğin geçerlik ve güvenilirliğinin gelecek çalışmalarda farklı demografik örneklemelerde de sınanması önem arz etmektedir. Ayrıca mevcut çalışmada klinik örnekleme yer verilmemiştir. Ölçeğin farklı klinik örneklemelerde de sınanması ve ayırt edici geçerliğinin değerlendirilmesinin alanyazına önemli bir katkı sunacağı düşünülmektedir.

Sonuç olarak mevcut çalışmanın bulguları, bağlamdan bağımsız, genel faillik hissinin ölçülmesine yönelik SoAS-TR'nin Türkiye örnekleminde güvenilir bir yapı sergilediğini ortaya koymuş ve faillik hissinin ölçümüne yönelik Türkçe alanyazındaki önemli bir boşluğu doldurmuştur. Çalışmanın bulguları, faillik hissinin kültürler arası boyutu açısından alana katkı sağlamakla birlikte, farklı yaş grupları ve klinik örneklemelerle yapılacak gelecek çalışmalara da önemli bir temel sağlamaktadır.

Kaynakça

- Alper, S. ve Sümer, N. (2017). Özgür irade ve belirlenimcilik ölçeği'nin Türkçeye uyarlaması ve psikometrik özellikleri. *Türk Psikoloji Yazıları*, 20(39), 26-35.
- Atak, H., Kapçı, E. G., & Çok, F. (2013). Çok-Yönlü Eylemli Kişilik Ölçeği'nin Türkçe Formunun Değerlendirilmesi/ Evaluation of the Turkish Version of the Multi-Measure Agentic Personality Scale. *Düşünen Adam*, 26(1), 36.
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84(2), 191-215.
- Dağ, İ. (2002). Kontrol Odağı Ölçeği (KOÖ): Ölçek geliştirme, güvenilirlik ve geçerlik çalışması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 17(49), 77-92.
- De Houwer, J. (2003). A structural analysis of indirect measures of attitudes. J. Musch ve K. C. Klauer (Ed.), *The Psychology of Evaluation: Affective Processes in Cognition and Emotion* içinde (s. 219-244). Lawrence Erlbaum Associates.
- Dewey, J. A., & Knoblich, G. (2014). Do implicit and explicit measures of the sense of agency measure the same thing?. *PloS One*, 9(10), e110118.
- Gallagher, S. (2000). Philosophical conceptions of the self: Implications for cognitive science. *Trends in Cognitive Science*, 4(1), 14-21.
- George, D., & Mallery, P. (2019). *IBM SPSS Statistics 26 step by step: A simple guide and reference* (16th ed.). Routledge.
- Großmann, A., Wiebe, A., Edlinger, N., Philipsen, A., Braun, N., & Bey, K. (2025). Assessment of sense of agency in obsessive-compulsive disorder using a virtual reality stove-checking paradigm. *Journal of Obsessive-Compulsive and Related Disorders*, 45, 100940.
- Haggard, P., Aschersleben, G., Gehrke, J., & Prinz, W. (2002a). Action, binding and awareness. *Common mechanisms in perception and action* içinde (s. 266-285). Oxford University Press.
- Haggard, P., & Chambon, V. (2012). Sense of agency. *Current Biology*, 22(10), R390-R392.
- Haggard, P., Clark, S., & Kalogeras, J. (2002b). Voluntary action and conscious awareness. *Nature Neuroscience*, 5(4), 382-385.
- Hurault, J. C., Broc, G., Crône, L., Tedesco, A., & Brunel, L. (2020). Measuring the sense of agency: a French adaptation and validation of the sense of agency scale (F-SoAS). *Frontiers in Psychology*, 11, 584145.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1996). Özerk ilişkisel benlik: Yeni bir sentez. *Türk Psikoloji Dergisi*, 11(37), 36-43.
- Kumar, D., & Srinivasan, N. (2013). Hierarchical control and sense of agency: Differential effects of control on implicit and explicit measures of agency. *Proceedings of the 35th Annual Meeting of the Cognitive Science Society* (Vol. 35, No. 35) içinde (s. 2790-2795). Austin, TX: Cognitive Science Society.
- Lachman, M. E., & Weaver, S. L. (1998). The sense of control as a moderator of social class differences in health and well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(3), 763-773.
- Marcel, A. (2003). The sense of agency: Awareness and ownership of action. In J. Roessler & N. Eilan (Eds.) *Agency and self-awareness*. Oxford: Oxford University Press, pp. 48-93.
- Markus, H. R., & Kitayama, S. (1991). Culture and the self: Implications for cognition, emotion, and motivation. *Psychological Review*, 98(2), 224-253.

- Miller, J. G. (1984). Culture and the development of everyday social explanation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46(5), 961-978.
- Moore, J. W. (2016). What is the sense of agency and why does it matter?. *Frontiers in Psychology*, 7, 1272.
- Morris, M. W., & Peng, K. (1994). Culture and cause: American and Chinese attributions for social and physical events. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67(6), 949-971.
- Oren, E., Eitam, B., & Dar, R. (2019). Intentional binding and obsessive-compulsive tendencies: A dissociation between indirect and direct measures of the sense of agency. *Journal of Obsessive-Compulsive and Related Disorders*, 20, 59-65.
- Pacherie, E. (2010). Self-agency. S. Gallagher (Ed.), *The Oxford Handbook of The Self* içinde (s.440-462). Oxford University Press.
- Paulhus, D. L., & Carey, J. M. (2011). The FAD-Plus: Measuring lay beliefs regarding free will and related constructs. *Journal of Personality Assessment*, 93(1), 96-104.
- Roth, M. J., Lindner, A., Fallgatter, A. J., Wittorf, A., & Jusyte, A. (2024). *Disturbance of the sense of agency in obsessive-compulsive disorder and its modulation by social context*. *BioRxiv*.
- Rotter, J. B. (1966). Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs: General and Applied*, 80(1), 1-28.
- Sherer, M., Maddux, J.E., Mercandante, B., Prentice-Dunn, S., Jacobs, B., & Rogers, R.W. (1982). The Self-Efficacy Scale: Construction and validation. *Psychological Reports*, 51, 663-671.
- Synofzik, M., Vosgerau, G., & Voss, M. (2013). The experience of agency: an interplay between prediction and post-diction. *Frontiers in Psychology*, 4, 127.
- Tapal, A., Oren, E., Dar, R., & Eitam, B. (2017). The sense of agency scale: A measure of consciously perceived control over one's mind, body, and the immediate environment. *Frontiers in Psychology*, 8, 1552.
- Türetgen, İ. Ö., ve Cesur, S. (2007). Öz Etkinlik Ölçeği'nin psikometrik özellikleri-II. *Öneri Dergisi*, 7(28), 337-343.
- Wen, W., & Imamizu, H. (2022). The sense of agency in perception, behaviour and human-machine interactions. *Nature Reviews Psychology*, 1(4), 211-222.
- Yeşilyaprak, Y. (2022). *Farklı eylemsel düzeylerde bireysel ve müşterek faillik hissinin incelenmesi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yıldırım, F., & İlhan, İ. Ö. (2010). Genel öz yeterlilik ölçeği Türkçe formunun geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 21(4), 301-308.
- Yılmaz, Ö., Boz, H. ve Arslan, A. (2017). Depresyon Anksiyete Stres Ölçeğinin (DASS 21) Türkçe Kısa Formunun geçerlilik-güvenilirlik çalışması. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 78-91.

ÇOCUK EDEBİYATINDA KARAKTERLER ARASI İLİŞKİLER VE ÇATIŞMALARIN EDEBÎ ANALİZİ*

Rövşen MEMMEDOV**

Özet

Bu makale, çocuk edebî nesrinde karakter problemini hem kuramsal hem de tarihsel bağlamda incelemeyi amaçlamaktadır. Edebiyat teorisinde karakter, yalnızca bireysel psikolojinin değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel koşulların yansıması olarak değerlendirilir. Aristoteles'ten Hegel'e, Engels'ten Lukács'a kadar birçok düşünürün vurguladığı gibi, karakter ve çatışma edebî eserin temel yapı taşlarıdır. Çocuk edebiyatında ise bu mesele daha özel bir anlam kazanır. Çocuk karakterler, yalnızca estetik işlev taşımakla kalmaz, aynı zamanda pedagojik bir rol üstlenerek yeni nesillere ahlaki ve toplumsal değerleri aktarır. Azerbaycan edebiyatında 1970-1980'li yıllar, çocuk nesrinde karakter probleminin öne çıktığı bir dönemdir. Bu dönemde Sovyet ideolojisinin etkisine rağmen çocuk kahramanlar tek boyutlu tiplerden uzaklaşmış, daha canlı, psikolojik açıdan derinlikli ve toplumsal çevreyle çatışmalar içinde gelişen kimliklere dönüşmüştür. Eserlerde çocuk karakterler aracılığıyla iyilik-kötülük, doğruluk-yanlışlık gibi evrensel karşıtlıklar işlenmiş, gündelik hayatın küçük çatışmaları da pedagojik bir işlevle kurgulanmıştır. Sonuç olarak, 1970-80'li yılların çocuk nesri hem karakter yaratımı hem de çatışma kurgusu bakımından Azerbaycan edebiyatına estetik yenilikler kazandırmış; çocuk edebiyatının eğitsel ve sanatsal değerini bütünleştiren bir alan olduğunu ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan çocuk düzyazısı, Karakter, Çatışma, 1970'ler-1980'ler çocuk edebiyatı, Edebî masallar

LITERARY ANALYSIS OF INTER-CHARACTER RELATIONSHIPS AND CONFLICTS IN CHILDREN'S LITERATURE

Abstract

This article aims to examine the problem of character in children's prose within both theoretical and historical contexts. In literary theory, character is regarded not only as a reflection of individual psychology but also as a manifestation of social and cultural conditions. As emphasized by thinkers from Aristotle to Hegel, Engels, and Lukács, character and conflict constitute the essential foundations of a literary work. In children's literature, however, this issue acquires a more specific significance. Child protagonists are not merely aesthetic figures but also pedagogical models, transmitting moral and social values to younger generations. The 1970s and 1980s represent a turning point in Azerbaijani literature, particularly in children's prose, where the problem of character became highly pronounced. Despite the influence of Soviet ideology, child characters moved beyond one-dimensional portrayals, developing into more vivid, psychologically nuanced identities shaped through conflicts with their social environment. Through these characters, universal oppositions such as good versus evil and truth versus falsehood were depicted, while everyday conflicts in family, school, and peer relationships were also given a pedagogical dimension. In conclusion, children's prose of the 1970s and 1980s introduced new aesthetic perspectives in the creation of character and conflict, demonstrating that children's literature is not only an educational tool but also a field of significant artistic value.

Keywords: Azerbaijani children's prose, Character, Conflict, 1970s-1980s children's literature, Literary tales

* Bu makale "1970-180'li Yıllar Azerbaycan Çocuk Nesri" isimli Doktora tezinden üretilerek genişletilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Teoman Duralı İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Zonguldak, Türkiye, rrr_188@mail.ru, ORCID ID: 0000-0002-8821-0517

Giriş

Edebiyat biliminin en önemli meselelerinden biri olan “karakter” kavramı, yalnızca bireysel kimliğin estetik bir yansıması değil, aynı zamanda toplumsal, kültürel ve ahlaki değerlerin de taşıyıcısıdır. Antik dönemden bu yana, felsefe ve edebiyat kuramı karakter sorununa farklı açılardan yaklaşmıştır. Aristoteles, Poetika’sında karakterin edebî eserde dört temel ilkeye bağlı olarak inşa edilmesi gerektiğini vurgular: soyuluk, uygunluk, gerçeğe uygunluk ve tutarlılık (Aristoteles, 2001: 43). Hegel ise karakteri “bireyselliğin somutlaşması” olarak değerlendirir; ona göre güçlü bir karakter, öznel bütünlüğe ve sarsılmaz bir iradeye dayanmalıdır (Hegel, 1994). Realist edebiyat geleneği ise karakteri yalnızca bireysel psikolojiyle sınırlı görmeyip, tarihsel-toplumsal koşulların sentezi içinde ele almıştır. Engels’in ifadesiyle, “realizmin özü, tipik koşullar altında tipik karakterlerin doğru tasviri”dir (Engels, 1976: 119).

Çocuk edebiyatı bağlamında karakter meselesi, daha da özel bir boyut kazanır. Zira çocuk okur için yaratılan kahramanlar yalnızca estetik bir figür değil, aynı zamanda pedagojik bir modeldir. Çocuk, bu karakterler aracılığıyla iyilik-kötülük, doğruluk-yanlışlık, cesaret-korkaklık gibi temel diyalektik değerleri tanır ve içselleştirir. Bu nedenle çocuk edebiyatındaki karakterler, yalnızca bireyin psikolojik gelişimini değil, aynı zamanda toplumun kültürel belleğini ve ahlaki normlarını yeni nesillere aktarma işlevini de üstlenir. Yusifoğlu’nun belirttiği gibi, “karakteri belirleyen temel unsurları onun ait olduğu toplumsal çevrede aramak gerekir; işte bu başat sosyal özellikler, özünde bir birey olan kahramanı tip düzeyine yükseltir” (Yusifoğlu, 1985: 47).

Karakter sorunuyla sıkı sıkıya bağlı olan bir diğer kavram ise “çatışma”dır. Aristoteles’e göre edebî eserin temelini olay örgüsü ve bu örgü içindeki çatışmalar oluşturur; karakter bu çatışmalar aracılığıyla görünür hale gelir (Aristoteles, 2001: 25). Hegel de çelişkiyi varlığın gelişim yasası olarak tanımlamış, çatışmanın hareket ve ilerlemenin temel koşulu olduğunu vurgulamıştır (Gegel, 1968: 76). Lukács’a göre realist romanda bireyin karakteri, toplumsal çevreyle girdiği çatışmalar içinde şekillenir; bu bağlamda çatışma, yalnızca dramatik gerilimin kaynağı değil, aynı zamanda birey ile toplum arasındaki ilişkinin en açık göstergesidir (Lukács, 1971). Çocuk edebiyatında ise

çatışma hem estetik hem de pedagojik bir işleve sahiptir: iyilikle kötülüğün, adaletle zulmün, doğrulukla yalanın mücadelesi aracılığıyla küçük okurun ahlaki duyarlılığı ve eleştirel düşüncesi gelişir.

Azerbaycan edebiyatında 1970-1980’li yıllar, bu açıdan özellikle dikkate değerdir. Stalin sonrası dönemde Sovyet toplumu “çözülme” sürecine girmiş, bireyin iç dünyasına ve toplumsal çelişiklere daha serbest bir yaklaşımın önü açılmıştır. Bu durum, çocuk edebiyatına da yansımış; “çağımızın kahramanı” meselesi, “olumlu tip” anlayışı ve “çatışma” kavramı yeniden tartışmaya açılmıştır. Halk şairi Samed Vurğun, 1954’teki Yazarlar Birliği kurultayında “olumlu kahramanın bütün olumluluğu ile hata da yapabileceğini” vurgulamış; böylece kahramanın tek boyutlu tasvirine karşı çıkmıştır (Vurğun, 1954: 322). 1970-1980’lerde ise çocuk edebiyatında yeni bir estetik dönemeç yaşanmış; modern çocuk karakterleri, yalnızca bireysel yönleriyle değil, içinde bulundukları toplumsal çevreyle girdikleri çatışmalar aracılığıyla da şekillendirilmiştir. Bu dönemin eserlerinde çocuk karakterler, bazen mitolojik devler ve cadılarla, bazen yaşlılarıyla, bazen de aile ve okul çevresindeki yetişkinlerle çatışarak olgunlaşmış ve pedagojik rol modeller haline gelmiştir.

Bu çalışmada, çocuk edebî nesrinde karakter ve çatışma problemleri birlikte ele alınacaktır. Özellikle 1970-1980’li yıllarda kaleme alınan eserlerde çocuk karakterlerin ideolojik ve estetik görünüşleri ile bu karakterler arasındaki çatışmaların sanatsal işlevi incelenecektir. Böylece, çocuk edebiyatında karakter ve çatışmanın yalnızca estetik meseleler değil, aynı zamanda sosyo-kültürel zorunluluklar olduğu ortaya konulacaktır.

1. Karakter Kavramı: Tanımı, Özellikleri ve İşlevi

Karakter meselesi edebiyat biliminin temel sorunlarından biri olarak öne çıkmakta, aynı zamanda felsefenin, psikolojinin ve sosyolojinin bütün toplumsal dönemlerde başlıca inceleme alanlarından birini teşkil etmektedir. “Karakter, özünde bireyin toplumsal konumundan, psikolojik yapısından ve ahlaki değerlerinden kaynaklanır; kişinin istek ve arzularında, duygularında ve heyecanlarında, eylem ve davranışlarında somutlaşır. İnsanın farklı yönlerinin ve bireysel özelliklerinin bütünü, onun karakterinin oluşumuna

zemin hazırlar. Bu bağlamda karakter, yalnızca bireysel kimliğin bir yansıması değil, aynı zamanda içinde bulunulan toplumsal ortamın olumlu ve olumsuz, güçlü ve zayıf yanlarının da aynasıdır” (Yusifoglu, 2005: 44).

Çocuk edebî nesrinde karakter problemi, yalnızca estetik bir mesele değil, aynı zamanda pedagojik ve sosyo-psikolojik bir önem taşır. Çocuk okur için oluşturulan karakter tipleri, bireyin toplumsallaşma sürecinde rol model işlevi görür. Bu nedenle, çocuk edebiyatında karakterin kurgulanışı, yalnızca bireysel özelliklerin aktarımıyla sınırlı kalmaz; toplumsal değerlerin, kültürel normların ve ahlaki ölçütlerin aktarılmasına da aracılık eder. Karakterler aracılığıyla çocuk, iyilik ve kötülük, doğruluk ve yanlışlık, cesaret ve korkaklık, fedakârlık ve bencillik gibi zıt değerleri tanıma imkânı bulur. Dolayısıyla çocuk edebî nesrinde karakterin inşası, hem sanatsal-estetik işlev hem de eğitsel-ahlaki işlev bakımından merkezi bir problem olarak değerlendirilmektedir. Bu problem, yalnızca bireyin psikolojik dünyasını yansıtan bir unsur değil, aynı zamanda toplumun kültürel belleğini ve pedagojik yönelimlerini gelecek nesillere aktaran güçlü bir edebî araçtır.

Karakter karmaşık bir kavram olduğu için edebiyat kuramında ona farklı açılardan yaklaşılmıştır. Aristoteles, ideal kişiliğin (karakterin) trajedinin kahramanına dönüştürülmesine karşı çıkarak şöyle demektedir: “Karakterlere gelince, dikkate alınması gereken dört husus vardır. Birincisi ve en önemlisi şudur ki, karakterler mutlaka soylu olmalıdır. Bir kişinin karaktere sahip olabilmesi için, söylendiği gibi ister sözünde ister davranışında ya da yöneliminde olsun, herhangi bir irade doğrultusunu temsil etmesi gerekir. Ancak karakter, iradenin soylu bir doğrultusunu yansıttığında gerçekten soylu olabilir. Bu ise herkes için geçerlidir: Kadın da soylu olabilir, köle de her ne kadar birincisi aşağı, ikincisi ise bütünüyle değersiz sayılabilir de. İkinci husus şudur ki, karakterler uygun düşmelidir. Örneğin bir karakter yiğit olarak tasvir edilebilir; fakat yiğitlik ya da haşinlik bir kadına uygun düşmez. Üçüncü husus, karakterlerin gerçeğe uygun olması gerektiğidir. Bu, az önce belirtildiği gibi, uygun ve ahlaken soylu karakterlerin yaratılmasından farklı bir durumdur. Dördüncü husus ise şudur: Karakterler tutarlı olmalıdır. Eğer tasvir edilen kişi tutarsız ise ve doğası gereği bu şekilde tasarlanıyorsa,

o zaman bu tutarsızlığın da tutarlı bir şekilde gösterilmesi gerekir” (Novruzov, 2003: 418).

Alman filozofu Hegel ise şöyle belirtmekteydi: “Birincisi, biz karaktere bireysellik olarak, kendi içinde zengin bir bütünlük taşıyan bir yapı olarak baktığımız. İkincisi, karakter kendisini açık ve belirgin bir karakter olarak ortaya koymalıdır. Üçüncüsü, bir bütünlük arz eden karakter bu açıklıkla birleşmeli ve öznel bir temele dayanarak sarsılmaz bir karakter niteliği kazanmalıdır. Eğer karakterde derin bir öznellik yoksa yalnızca tek bir arzunun ifadesi durumundaysa, o zaman karakter mantıksız, zayıf ve güçsüz olur” (Hegel, 1968: 233).

Realist sanat anlayışına dayanan Hegel sonrası edebiyat kuramı, karakterde bireysel ve somut anlamı özellikle vurgulamış, bu çerçevede onun “kavramsalılığı” sorununu gündeme getirerek derinlemesine açıklığa kavuşturmuştur. Ayrıca bu kuram, yazarın ideolojik tutumunun karakter tasvirinde yer almasının zorunluluğunu belirlemiştir.

XIX-XX. yüzyıl realist edebiyatında karakter, bireyin farklı ve kimi zaman çelişkili yönlerini yansıtan yazar konsepsiyonunun temel ögesi olarak öne çıkar. Karakter, esas olarak bir bireyin çevresindeki insanlara, içinde bulunduğu ortama ve tarihî koşullara ilişkin tutumlarının açığa çıkması ve sunulması yoluyla belirginleşir. Sanatçının toplumsal ve siyasal görüşleri çoğunlukla karakterler aracılığıyla ifade edilir; bu durum, her eserin biçim ve içerik özgünlüğünü şekillendirir. Bu nedenle, edebiyatın farklı tarihsel dönemlerindeki akımlar, kendine özgü insan karakterleri geliştirmiştir. Balzac, bireyselliğin temelini antropolojik bir perspektifle anlaşılabilir evrensel insan doğası olarak görür; karakterin “akışkanlığı” ise çevresel koşulların birey üzerindeki sürekli etkisiyle açıklanır ve bireysel özgünlük bu temel üzerinden ölçülür. Fyodor Dostoyevski’de bireysellik, koşulların belirleyiciliği (determinizm) çerçevesinde kişisel kaderin ölçüsü olarak kabul edilir; burada kahramanın karakteri, bireysel olanaklarının tükenmez merkezi olarak kalır (Suçkov, 1972: 15). Lev Tolstoy ise karakterin “tamamlanmışlığı” kavramını, insanın hem canı hem melek hem bilge hem saf hem güçlü hem zayıf yönlerini barındıran çok yönlü doğası üzerinden açıklar; bireysel özgünlük, toplumsal yaşam koşullarıyla şekillenen evrensel, soylu ve “tam insan” idealinin keşfine yönelik bir çaba olarak değerlendirilir (Guseynov, 2010: 2816).

Realist karakterler, yalnızca bireysel psikolojiye odaklanmakla kalmaz; belirli bir tarihî dönemin toplumsal güçlerinin tipik özelliklerini ve insani niteliklerini doğal ve bütünlüklü bir biçimde yansıtır. Bu nedenle bu tür karakterlere sıklıkla “tipik karakterler” denir. Alman filozofu Friedrich Engels’in belirttiği gibi, realizm, “...tipik karakterlerin tipik koşullar altında tasvirinin doğruluğu” ile tanımlanır. Böylece XIX-XX. yüzyıl realist edebiyatında karakter, bireysel psikoloji ile tarihî-toplumsal bağlamın diğer bir deyişle tipik koşulların sentezi olarak ortaya çıkar ve yazarın ideolojik duruşunu estetik biçimle birleştiren temel bir araç hâline gelir.

Karakter yaratmak ve insan hayatını çok yönlü bir biçimde tasvir etmek, toplumun gelişim yasalarını incelemenin bir aracıdır. Çünkü kahramanın karakterindeki en küçük nüanslar bile toplumun ahlaki kurallarıyla doğrudan bağlantılıdır. Akademik B. Nabiyev şu hususa dikkat çekmiştir: kısalık, sınırlı renklerle mükemmel bir portre yaratmak; az sözle, küçük bir epizotla karakteristik bir yaşam olayını canlandırmak, insan karakterinin ve portresinin belirgin çizgilerini ortaya koymak, sanatkarlığın en önemli ve en karmaşık şartlarından.

Bir noktayı da vurgulamak gerekir ki, edebî eserlerde yaratılan karaktere, yazarın düşünce ürününün bir yansıması olarak bakılmalıdır. Yazar, eserinde tasvir ettiği insanın hayatta nasıl olduğuyla ilgilenirse de onu birebir aktarmakla yetinmez; kendi dünya görüşü ve inançları doğrultusunda işleyip daha da yetkinleştirir. R. Yusifoğlu’nun belirttiği gibi: “Karakteri belirleyen temel unsurları, onun ait olduğu ve temsil ettiği toplumsal çevrede aramak gerekir. İşte bu başat sosyal özellikler, özünde bir birey olan kahramanı tip düzeyine yükseltir” (Yusifoğlu, 2005: 47).

Görüldüğü gibi, karakter çok geniş bir kavramdır ve edebiyat bilimi alanının en temel sorunlarından birini oluşturmaktadır.

2. 1970-1980’li Yıllarda Çocuk Karakterlerinin İdeolojik ve Estetik Görünüş

Josef Stalin’in ölümüyle birlikte Sovyetler toplumunda, her alanda olduğu gibi, edebiyat ve sanat dünyasında da belirli ölçüde bir serbestlik, az da olsa söz ve düşünce özgürlüğü ortamı oluştu. Toplumun

yenileşme süreci, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi’nin XX. Kongresinden (14-25 Şubat 1956) sonra daha yoğun bir nitelik kazandı. Bu dönemde SBKP MK’nın “Şahsiyete Tapınma ve Onun Sonuçlarının Ortadan Kaldırılması Hakkında” (Pravda gazetesi, 28 Mart 1956) kararı yayımlandı. Bu kararın ardından merkezi basında yayımlanan bir dizi makalede İ.V. Stalin’in şahsiyetine tapınmanın zararlı sonuçları eleştirilip kınandı. Bu durum, edebiyat ve sanat için yeni bir sorun alanı olarak ortaya çıktı ve büyük önem taşıdı.

Edebiyat bu imkândan verimli bir şekilde yararlanmaya çalıştı ve böylece hayatın çelişkilerine karşı gerçek yazar tavrı, ilkesel sanatçı duruşu ön plana çıkmaya başladı. “İdeolojik buzların” çözülmesiyle birlikte insanın kendine dönüşü, özbilinci ve inancı önemli ölçüde değişti; bu yeni yaklaşım, toplumun genel ruhuna ve kamuoyuna ciddi ve olumlu etkiler gösterdi. Bir zamanlar edebiyatın temel sorunlarından sayılan “çağımızın kahramanı”, “olumlu tip”, “olumlu ideal”, “başkahraman” ve genel olarak insan faktörüne bakış yenilendi. Zamanın ve koşulların gereği olarak “dünya-insan”, “şahsiyet-toplum”, “doğa-insan”, “savaş-edebiyat”, “yaşam-ölüm” gibi sorunlar 1970-1980’li yılların edebiyatında da öncelikli yer tuttu. Bu süreçte Azerbaycan edebiyatında “insanın yeniden keşfi” anlamına gelen, yepyeni ve özgün bir dönem başladı; yetenekli ve cesur genç edebî kuşakların sahneye çıkışıyla ulusal edebî süreçte insanın iç dünyasına nüfuz etme eğilimi güçlendi.

Henüz 1954 yılının 15-26 Aralık tarihlerinde toplanan Sovyet Yazarlarının II. Genel Kurultayında, toplum yaşamında ve düşünsel-psikolojik gerçeklikte “çözülme dönemi”nin başladığından söz edilmekteydi. Ancak edebî çevrenin gündeminde yer alan sorunlar arasında hâlâ “olumlu kahraman” meselesi, Sovyet insanının portresini bütün görkemiyle yansıtmak gibi konular önemli bir yer tutuyordu. Halk şairi Samed Vurgun da kurultayda edebiyat üzerine bir bildiriyle söz aldı. O, olumlu kahraman meselesi üzerinde durarak şu hususu vurguladı: “Olumlu kahraman bütün olumluluğu ile hata da yapabilir ve yazar bu hatalara kayıtsız kalamaz” (Vurgun, 1972: 322).

Kahramana bu bakış açısından yaklaşmak, edebiyatta yeni insanın tecessümü ve sosyalist realizminin derinleşmesi anlamına gelirdi. Ancak bu sorunu

bir anda çözmek mümkün görünmüyordu. Mesele şuydu ki, sosyalist realizmi edebiyatında kahramanın, tipin, karakterin ve bütün bunların olay örgüsü içindeki konumlandırılmasında hâlâ ciddi görüş ayrılıkları mevcuttu. Yazar İlyas Efendiyev şöyle yazıyordu: “Bugüne kadar bazı eleştirmenler kahramanın eserde mutlaka ‘tamamen arınıp temizlenmiş’ bir hâlde ortaya çıkmasını, yani onun hatalarının eserde mutlaka düzeltilmesini talep ediyorlardı. Oysa yazar, kahramanın başarılarıyla birlikte kusurlarını da doğal bir biçimde göstermelidir” (Efendiyev 1955: 238).

Yazarların Azerbaycan KP MK’da düzenlenen toplantısında Mehdi Hüseyin şöyle diyordu: “...şimdi asıl mesele, çağdaşımızın parlak, akılda kalıcı ve inandırıcı bir portresini yaratmaktır” (Hüseyin, 1960: 2). Ancak üzüntüyle belirtiyordu ki, “...bazı eserlerde hâlâ hayatımız hakkında eski ve yüzeysel tasavvurlara rastlanmaktadır” (Hüseyin, 1958: 217). 1960’ların başında ifade edilen bu görüş tamamen doğrudu. Karakteristik özellik şuydu ki, edebî süreç bu aşamada hayat hakkında tek yönlü ve sınırlı tasavvurların ortadan kaldırılması koşulunda gelişiyor, edebiyatta gerçek olaylara ciddi ve titiz estetik ölçütlerle yaklaşma anlayışı güçleniyordu. 1970-1980’li yıllarda ortaya çıkan eserlerde karakterler, Sovyet toplumunun manevi ve ahlaki değerlerini oldukça iyi yansıtıyordu. Yazarlar Sovyet yaşam biçimini yoğun çatışmalar aracılığıyla gösterse de bazı eserlerde gerçek insan karakterini, onu çevreleyen çelişkiler bağlamında ortaya koyma ustalığı hâlâ yeterince gelişmemişti.

Azerbaycan edebiyatının varlığı ve geleceği açısından yaratıcı gençliğin sorumluluğu düşünüldüğünde, 1970-1980’li yıllar gerçekten de anlamlı ve unutulmazdır. Özellikle, dönemin aynı toplumsal-politik sorunlarını ve özgün manevi-ahlaki kaygılarını kapsayamayan edebî fikir sınırlılığına; bu sınırlılığın gerçek bir yansıması olarak kendini tüketmiş ifade ve tasvir biçimlerine, yani her türlü dogmatizme karşı zamanın gerekli ve tavizsiz mücadelesi, yaratıcı gençliği büyük irade ve fedakârlık gerektiren zorlu bir sanat sınavıyla karşı karşıya bırakmıştı. Durup beklemeye, uzun uzun düşünmeye pek fırsat yoktu. Edebî süreci yeni, henüz keşfedilmemiş, verimli arayışlar yoluna çıkarma estetik önemi ve toplumsal gerekliliği, ilk kalem deneyimleri için doğal olan olası ve gerekli hataları bile mazur kılmaz; gerçek yetenek, yalnızca yazmakla kalmayıp, varlığa edebî nüfuz ve müdahalenin yeni,

perspektifli yönlerini keşfetmeyi, yeni sanat ufuklarını ortaya çıkarmayı gerektiriyordu.

Bunun yanı sıra, halkın kaderi ve ulusal varlık üzerine soyut ideacılığın yerine, daha önemli meseleler- insanın yaşamı, varlığı ve kaderi üzerine düşünmeye başlanıyordu. İnsan kavramı, yerel milli ve ideolojik kalıpları aşarak doğrudan evrensel sorun alanına çıkıyordu. Profesör Tevfik Hüseyinoğlu şöyle yazıyor: “1970-80’li yılların edebî sürecinde- yalnız gençlerin değil, genel olarak büyük çoğunluğun yaratıcılığında ‘dünya’ ve eşit derecede ‘insan’ kavramlarının yoğun biçimde kullanılması, bizim görüşümüze göre, dünya ve insana yalnızca ‘kurumsal’ bakış açısından daha geniş ve kapsayıcı, denebilir ki, gezegensel bir bakış açısına, gezegensel bir düşünce biçimine geçişin gerekliliğiyle ilgilidir. Bu gereklilik, aynı zamanda daha edebî genellemelerle ifade edilen deneme ve arayışlarla bağlantılıdır. Tüm bunlar, değişen dünyanın insanı hakkındaki yenilikçi tasavvurlardan kaynaklandığı için, bu insanın portresinin, yani edebiyatta yeni insan suretinin de bütün genişliği ve karmaşıklığıyla yeni biçim ve araçlarla canlandırılmasını zorunlu kılmaktadır; bu da günümüz edebiyatında kahraman kavramının uygun biçimde yenilenmesini gerektirir” (Hüseyinoğlu, 2000: 114).

1970-1980’li yılların edebî ortamında yaşanan bu süreç, çocuk edebiyatında da yeni insan tasvirlerinin (çocuk karakterlerinin) ortaya çıkmasına zemin hazırladı. Yaşlı yazarların yanı sıra genç çocuk hikâyecileri de eserlerinde önceki dönemlerden farklı olarak, tamamen modern çocuk karakterleri yaratmaya başladılar. Daha çok karakterlerin içsel duygularının ve düşüncelerinin ifade edilmesine öncelik veren sanatçılar, çağdaş hayatın akışına engel olan yönlerle dikkat çektiler. Yeni çocuk karakterleri artık eskimiş anlayışları kabul etmiyor, dünyayı tek bir renkte görmüyor; “yenilenen dünyaya” farklı açılardan bakıyor ve hatta kendilerinden yaşça büyük kişilere önerilerde bulunmaktan çekinmiyorlardı. Zaman zaman büyükler tarafından anlaşılmadıkları için suçlanan bu çocuklar, küçük yaşlardan itibaren özgürlüğe özlem duyuyorlardı.

Belirtmek gerekir ki, ortaya çıkan yeni karakterler, sadece kişilik, düşünce ve yaşam biçimi açısından farklılaşmakla kalmıyor; davranışları ve günlük etkinlikleri, okuyucunun çocuk edebiyatı hakkındaki tasavvurlarını da önemli ölçüde genişletiyordu. Vatan

sevgisi, anne-babaya bağlılık, büyüklere saygı ve küçük yaştaki çocuklara örnek olma gibi değerler, bu karakterlerin karşı karşıya kaldığı temel beklentilerdir. Bu nedenle yazarlar karakter yaratırken bu konuya son derece titizlikle yaklaşmaktaydılar. Yeni karakterlerle birlikte, 1970-1980'li yıllarda folklor kahramanları ve sihirli masallardaki hayvan tipleri de değişime uğrayarak tamamen yenilenmiş hâliyle eserlerde yer aldı. Bu eserlerde Cüceler, devler, Cadılar, cinler, zalim padişahlar, bilge yaşlılar, kurnaz kadılar, değirmenci dedelerle birlikte Kalbinur, Anar, Akif, Kerem, Terlan, Altay, Nazım, Maksut, Tehmine, küçük Mihriban, Nergiz, Behruz, Orhan, Mercan, Cemil, Mahir, Kemal, Elhan, Naile, Dilara, İrşat, Erşat, Noğulbala gibi çağdaş çocuk karakterleri de yer almaktadır.

Şüphesiz ki, 1970-1980'li yılların edebî süreçlerinde kahraman ve karakter sorunu, çocuk nesrinin en önemli meselelerinden biriydi. Zira o dönemde çocuklarda sağlam karakterin gelişmesini sağlamak, onların birey olarak biçimlenmesine katkıda bulunmak, çocuk edebiyatının öncelikli amacıydı. Ünlü yazarımız M. İbrahimov şöyle yazıyordu: “Çocuğun zevki, yaşam olaylarını kavrayışı, ilk okuduğu kitapların etkisi altında şekillenmeye başlar. Çocuklar edebî kahramanlara karşı son derece duyarlıdır ve kendilerini onlara benzetmeye çalışırlar. Bu nedenle çocuk edebiyatında güçlü karakterler yaratma ihtiyacı bugün de büyük bir önem taşımaktadır” (İbrahimov, 1971: 12).

Bütün bunları dikkate alan genç çocuk yazarları, eserlerinde daha dolu ve çok yönlü karakterler yaratmaya başladılar ve bu karakterlerin iç dünyalarının lirik-psikolojik tasvirinde çağdaş yöntemlerden, yeni teknik ve araçlardan, özgün ifade tonlarından yararlandılar. Bu eserlerde genç nesillerin yanı sıra, bilge yaşlı karakterler de yer almaktadır: Mirze Muhtar (“*Tahta Kaşık*” - Eynulla Ağayev), Murad Dayı (“*Murad Dayının Hatıraları*” - Yusuf Azimzade), Alican Dayı (“*Balıkçılar*” - Gılman İlkin), Balamirze (“*Balamirze'nin Torunları*” - Gülhüseyn Hüseyinoğlu), Akil Dede (“*Çınar Efsanesi*” - İsa Hümmetov), Kelen-ter Öğretmen (“*Keman*” - Halide Hasilova), Haydar Amca (“*Alapars*” - Aleviye Babayeva), Hankişi Dede (“*Pişmanlık*” - Neriman Süleymanov), Ahmed Amca (“*Saygı*” - Ağeddin Mansurzade), Resul (“*Gece Kapı Çalınır*” - Tofik Mahmud) gibi karakterler... Ayrıca bütün ahlaki değerleriyle Azeri kadınları da eserlerde yer almaktadır: Melahet (“*Onun Kaderi*” - Halide Hasilova),

Senem Teyze (“*Dünyayı Beraberinde Götürmek İsteyen Beşir*” - Zahit Halil), Simuzer Teyze (“*Evlat Kazancı*” - İsa Hümmetov), Şükufe Nine (“*Şükufe Ninenin Masalı*” - Çingiz Sultanov), Sekine Hanım (“*Yaşlı Doktor*” - Baba Hasanov), Kevser Teyze (“*Nerede Saklanmış*” - Fuad Tarverdiyev) ve benzeri karakterler. Çocukları seven, onlara değerli öğütler veren ve gerektiğinde yaşam okulunun öğretmenini işlevini üstlenen bu kişiler, davranışları ve yaşam biçimleriyle küçük okuyucular için örnek teşkil etmişlerdir.

3. 1970-1980 Çocuk Edebiyatında Karakterler ile Çatışmaların Analizi

Edibiyatta çatışma veya vaka önemli konulardandır. “Anlatma esasına bağlı edebî türler bu arada tabii olarak hikâye ve roman, her şeyden önce itibarı bir vakaya ihtiyaç gösterir. Bu sahaya giren edebî eserlerin hepsinde vaka asıl unsur durumundadır.” (Aktaş, 1991: 47). Bu çatışma ve vakalar karakterlerin tüm özelliklerini öne çıkarmakta ana temellerdendir.

1970-1980'li yılların çocuk nesrindeki karakterlerin tümü, özgünlükleriyle öne çıkar. Farklı edebî hayal gücünün ürünü olan bu karakterler hem kişilikleri hem de yaşadıkları çevre açısından birbirlerinden ayrılırlar. Ali Samedli, Aleviye Babayeva, Memmed Aslan, Eldar Bahış, Tofik Mahmud ve Hüseyin Abbaszade'nin kahramanları, tamamen ulusal adet ve geleneklere dayanan kişilerdir; öte yandan Zahit Halil, Emin Mahmudov, Azize Ahmedova, Ağeddin Mansurzade ve Neriman Süleymanov'un kahramanları ise daha çok çağdaş ve evrensel değerleri ön plana çıkaran kişilerdir. Ancak dikkat çekicidir ki hem köy hem şehir temalarını işleseler de yaratılan karakterler milli değerleri öncelikli tutmakta ve her şeyin üzerinde bu değerlerin durduğunu bir kez daha ortaya koymaktadır.

1970-1980'li yıllarda ortaya çıkan çocuk nesrinde, gerçek hayattaki çelişkileri yansıtmaya eğilimi oldukça güçlüydü. Çelişkileri çatışma için önemli bir unsur olarak gören Alman filozof Hegel, şöyle diyordu: “Hareket, karşıt hareketle birleştiğinde – yalnız bu durumda ideal açık ve etkin olur. Çünkü artık mücadelede uyumlu ilgiden kurtulanlar birbirinin karşısında durur ve karşıtlık, kendi zorunlu çözümünü bekler” (Gegel, 1968: 210).

Karşıtlıkların birliği yoksa yaşamdan ve gelişimden söz edilemez. En eski eserlerimizde, örneğin

“Avesta”da bu sorun kendini şöyle göstermiştir: “Fiziksel dünyada ışık ile karanlık, organik doğada ölüm ile yaşam, manevi dünyada iyilik ile kötülük, toplumsal hayatta adalet ile zulüm arasında sürekli bir mücadele vardır” (Seferli ve Yusifli, 1998: 14). Hayat ve sosyal ortam değiştikçe, İyiliğin Kötülükle mücadelesi de yeni biçimlerde kendini gösterir.

Çatışma, dinamik olarak gelişen bir hikâyenin temelini oluşturur. Hikâyede ortaya çıkan çatışma, katılımcı karakterlerin hareket ve davranışlarını, olayların gidişatını ve karakterini belirler. Bu tür çatışmada yazar, gerçek hayattaki çelişkileri kendi algısıyla ifade eder. Ancak, her zaman her hikâye hattının temelinde bir çatışma bulunmaz. Pek çok edebi eserde ana çatışma gözlemlenmez ve böyle çatışmaları hikâyeden çıkarmaya çalışmak yanlış sonuçlara yol açabilir: “Çatışma hayali (görünür) olabilir. Bu durumda eserin hikâyesi de hayali (gerçek dışı) olur. Örneğin, Nikolay Gogol’un *Müfettiş* oyununda durum böyledir. Hlestakov hayali bir devdir, ona karşı memurlar kendilerini uygun olmayan şekilde davranırlar. Onların Petersburg sinirine gelmemek için yaptıkları boş uğraşlar sadece yerinde saymak demektir” (Tokareva, 1992: 179). Bu örnek, bazen hikâyede çatışmanın yalnızca görünürde var olduğunu ve temel dramatik gelişim için belirleyici bir rol oynamadığını gösterir. Rus edebiyat bilimci Aleksey Antsupov ise şöyle belirtir:

“Hikâye hattını hareket ettiren ana çatışmanın yanı sıra, eserde karakterlerin karşılıklı ilişkileri sırasında ortaya çıkan çeşitli kişisel çatışmalar da olabilir. Karmaşık, çok katmanlı eserlerde (örneğin L.N. Tolstoy’un *Savaş ve Barış* roman-eposunda) insanların karakterlerindeki karmaşıklığı ve çelişkileri, toplumun yaşam panoramasını, dönemi ve günlük yaşamı daha doğru gösterebilmek için kişisel çatışmalar gereklidir” (Antsupov ve Şipilov, 1999: 81).

İnsanın karakterinin çatışmalar ve mücadeleler içinde şekillendiği, edebiyatın bilinen gerçeklerinden biridir. Ancak, içinde bulunulan çevreye bağlı olarak çatışmaların çeşitliliği ve çelişkilerin keskinliği, mücadelenin yoğun olduğu dönemlerde farklılık gösterir. Çocuk edebiyatında sıkça karşılaştığımız “evrensel kahraman”ı ayıran özellik şudur: Buradaki insan, bazen doğal imkânlardan daha fazla bir güce sahiptir. Bu elbette yalnızca fiziksel güç anlamına gelmez; söz konusu olan manevi-psikolojik ve içsel entelektüel düzeydir. “Bilinmektedir ki, hayatta hoş olaylar ve se-

vilen, ışıklı kişilerle birlikte, olumsuz olaylar, karanlık kişiler; genel olarak söylemek gerekirse, çirkinlikle güzelliğin yan yana yaşaması veya iç içe geçmesi nadir bir durum değildir. Ancak varlığa estetik yaklaşımın niteliğine bağlı olarak, her yazar bu çelişkiyi farklı algılar, farklı şekilde tasvir eder ve anlamlandırır. Bu, yazarı bireyselleştiren, objektif tarihsel ve edebî etkenlerle birlikte sanatçının kişiliği, dünya görüşü, estetik amacı, sanatsal zevki ve üslup özgünlüğü ile ilgili bir konudur” (Mirahmedov, 1982: 182).

Yani, “çatışma ve karakter yalnız roman ve öykülerimizin değil, hikâyelerimizin de sanatsal başarısını sağlayan başlıca göstergelerdir. Gerçekten de herhangi bir hikâyede bunların birliği hissedilmiyorsa, söz konusu hikâyenin etkileyciliğinden bahsetmek zordur” (Veliyev, 1998: 112).

Araştırmaya dâhil edilen dönemin çocuk edebiyatında temel çatışma, esas olarak iyilikle kötülük, eskilikle yenilik, adaletle zulüm, doğrulukla yalan arasındaki geleneksel mücadeleye dayanıyordu. Bu mücadelenin sonucu genellikle iyiliğin kötülük, yeniliğin eskilik, adaletin zulüm ve doğruluğun yalan üzerinde zafer kazanmasıyla sona erer; bu da yazılan eserlerin eğitici değerini artırır. Edebi masallarda kahraman çocukların devlere, cinlere, kötü cadılara ve zalim krallara karşı zafer kazanması; modern hikâye ve po-vestlerde ise akıllı çocukların yaramaz ve terbiyesiz yaşatlarını doğru yola yönlendirmesi, sanatsal çatışmayı daha da ilgi çekici kılar.

Eserlerdeki çatışmaların olumlu şekilde çözülmesi, çocukların gelişiminde önemli bir rol oynardı. Çünkü bu çatışmaların sonunda adaletin her zaman galip gelmesi, küçük okuyucuların ders çıkarmasına yol açar ve olumsuz kutuplara karşı neredeyse doğal bir tiksinti duygusu uyandırır. Bu faktör, toplumda olumsuz durumların yavaş yavaş ortadan kalkmasına da zemin hazırlar; doğal olarak, gerçek hayatta bu çatışmaların olumsuz unsurların zaferiyle sonuçlanmaması için küçük okuyucular ellerinden geleni yapmaktan çekinmezler. Eserlerdeki çatışmalar gerçek hayattan alındığı için çocuklar toplumda olup bitenleri (ister okulda ister anaokulunda, isterse de bahçede) canlı bir şekilde gözlemler ve eserdeki çatışmanın adaletle sonuçlanması, onların bu olaylara değerlendirmeye yapma becerilerini geliştirir. 1970-1980’li yılların çocuk edebiyatındaki çatışmalar şu şekilde sınıflandırılabilir:

1. Korkunç devler, zalim krallar ve kurnaz cadılarla çalışkan insanlar arasında ("Sihirli Halı" – Ali Samedli, "Kalbinur'un Başından Geçenler" – Zahit Halil, "Köz Küresi Örümcekler Ülkesinde" – Azize Ahmedova);
2. Ormanın sakinleri ile olumsuz karakterleri temsil eden hayvanlar arasında ("Adaletli Fil" – Tofik Mahmud, "Kibirli Karga" – Ali Samedli, "Meğerse, Fareden Güçlüsü Yokmuş" – Aleviye Babayeve, "Köpek ve Horoz" – İsa Hümmetov, "Kurt ve Keçi" – Cihangir Güzelov "Ağaçkakan ve Serçeler" – Neriman Süleymanov);
3. Okul ve anaokulu çocukları arasında ("Anar" – Zahit Halil, "Cemil+Mahir=..." – Fuad Tarverdiyev, "Başkasına Erişte Yapan Oğlan" – Gülhüseyin Hüseyinoğlu, "Kendisini Beğenmiş... – İsa Hümmetov, "Fedakâr" – Cihangir Güzelov);
4. Ebeveynler ve çocuklar arasında ("Erkek Gibi" – Gülhüseyin Hüseyinoğlu, "Saat Neden Uyumaz" – Gılman İlkin, "Japon Şalı" – Tofik Mahmud, "Yeni Elbise" – Ağeddin Mansurzade, "Ninem ve Ben" – Azize Ahmedova, "Evimiz, Aziz Evimiz" – Çingiz Sultanov);
5. Öğretmenler ve öğrenciler arasında ("Coğrafya Dersinde Takılan Gözlük", "Anar" – Zahid Halil, "Sertip, Rasim ve Başkaları" – İsa Hümmetov, "Yere Dağılan Boncuklar" – Tofik Mahmud, "Naile'nin Sevinci" – Emrah Emrahov).

Bu dönemin çatışmaları yetişkinler için de ilgi çekiciydi; çünkü ister öğretmenler ister ebeveynler, çocuklarına öğüt vermekten nispeten "bağımsız" oluyordu. Çocuklar eserle tanış olduklarında, çatışmanın sonunda iyiliğin zaferini görüp bir sonuç çıkarıyorlardı. Bu, onların ebeveynler veya öğretmenler olmadan da olumsuz davranışlara yönelmeyecekleri konusunda güven oluştuyordu.

Örneğin: Zahit Halil'in "Anar" eserinde Anar ile Reşid'in "savaşında" kimin adil olduğu, İskender ile Semender'in tartışmasında kimin doğru söylediği (Ali Samedli – "Feriştah"), Tahir'in Hankişi Dede'nin sözünü dinlememesi (Neriman Süleymanov – "Pişmanlık"), Cemil'in kendi çıkarı uğruna arkadaşını ele vermesi (Fuad Tarverdiyev – "Cemil-Mahir=..."), Kelle Kamal ile Şendir Şamil'in kavgası (Emrah Emrahov – "Naile'nin Sevinci"), Orhan'la Elşad'ın "erkekçe" söz yü-

zünden tartışması (Gülhüseyin Hüseyinoğlu – "Erkek Gibi"), kardeşler Sabir'le Zemfira'nın anlaşamamaları (İsa Hümmetov – "Pişmanlık") okurların zihninde silinmez izler bırakıyor ve onlar ebeveynleri veya öğretmenleri olmadan hangi davranışın doğru, hangisinin yanlış olduğunu öğreniyorlar.

Vurgulanması gerekir ki, çocuk edebiyatının önemli özelliklerinden biri de tam olarak budur.

Edebî masallardaki çatışma, kendi helal emekleriyle yaşayan, ebeveynlerine kulak veren ve ailelerine yardım eden çocuklarla, kötücül güçleri temsil eden korkunç devler, büyücü kadınlar ve zalim krallar arasında gerçekleşir. İlginç olan, çocukların bu kötü güçlere karşı fiziksel güçleriyle değil, akıl ve zekâlarıyla, çoğu zaman da metafizik güçlerin yardımıyla galip gelmeleridir. Bilinir ki, devler ve büyücü kadınlar oldukça güçlü büyülere sahip olduklarından, çocukların sadece kendi güçleriyle onlara üstün gelmesi inan-dırıcı olmazdı.

Böyle bir durumda, çocuklar çeşitli hileler kullanarak, bazen yalan söyleyerek, kötü güçleri "yok ederler". Örneğin, Ali Samedli'nin "Sihirli Halı" masalına dikkat edelim:

"Ahmed, Kerim ve Selim, Şahane'yi kurtarmak için Beyaz Dev'in mağarasına gelirler. Saklanmaya çalışırken, çocukları gören dev onları da büyülemek ister. Ancak çocuklar panik yapmaz; zekâlarıyla dev aldatıp uyumasını sağlarlar. Daha sonra devin canını bulup onu tamamen yok ederler" (Memmedov, 2021: 284). Aynı zamanda, anneannenin sihirli halısını ve Beyaz Dev'in sihirli yüzüğünü alıp geri dönerler. Çocuklar, olumsuz kutbun birçok temsilcisiyle mücadele eder. Önce padişah, sonra kötü niyetli büyücü kadın, en son olarak da Beyaz Dev ile karşı karşıya gelirler. Sonuç olarak kendi zekâlarıyla olumsuz kutbun temsilcilerini yenerler.

Sözlü halk edebiyatında olduğu gibi, bu masalda da Sim-sim kral ve kötü niyetli büyücü kadın son derece kurnaz, zalim ve acımasızlık sembolleridir. Kötü niyetli büyücü kadının zulmün ve zalimliğın dayanağı olan Sim-sim kral ile bağlantılı olması, sarayına bağlılığı da tesadüfî değildir. Çünkü kralın kendi çirkin eylemlerini gerçekleştirmesinde bu kadın önemli bir rol oynar. Büyücü kadının esas hedefi, kendi emeğiyle yaşayan sıradan insanlardır. Masalda o, çeşitli kılıkla-

ra girerek (çoğunlukla yardımsever, yardıma muhtaç yaşlı kadın kılığın) Ahmed'in odununu, ekmek almak için sattığı çorapların parasını ve sihirli yüzüğü ele geçirir. Basit, çalışkan insanların güvenini ve kalplerinin temizliğini kullanarak onların yaşamlarını ve geçimlerini bozar. Kötü niyetli büyücü kadının dramatik olayların sonunda yenilgiye uğraması, eserin ideya-estetik amacını belirler.

Aynı çatışmalar Zahid Halil'in masallarında da belirgindir, ancak burada tamamen farklı bir bakış açısı öne çıkar. "Kalbinur'un Başından Geçenler" masalında çocuklar, olumsuz kutbun temsilcileri olan başsız kral, onun vezirleri ve elbette Ağ div ile mücadele ederler.¹ Bu eser, ünlü İngiliz yazar Lewis Carroll'un *Alice Harikalar Diyarında* masal-povestini anımsatır. Carroll'un eserinde Alice, rüyasında bir harikalar diyarına yolculuk eder ve burada kendi mantığı ve kurallarıyla yaşayan çeşitli varlıklar ve masal kahramanlarıyla karşılaşır. Zahit Halil'in eserinde de benzer motifler görülür. Qelbinur, gece uykusunda tamamen başka bir dünyaya (geçmişe) yolculuk eder ve kitapta okuduğu masal kahramanlarını burada canlı olarak görür. Modern zamanda yaşadığı için geçmişteki insanlara, özellikle de yaşlılarına yardım etmekten çekinmez; onları zalim kral ve Ağ div'in elinden kurtarır. Okulda iyi öğrenmesi sayesinde kazandığı bilgi ve beceri, Ağ div'in mekânına girmesine yardımcı olur. Hatta geleceği, ağ divler ve zalim, kanlı krallardan korumak için onun anahtarlarını çalar ve geleceğe giderek herkesi uyarır. Ancak gelecekte gördükleri Kalbinur'u rahatlatır; çünkü ne Beyaz Dev ne de orta çağ feodal hükümdarları artık hiçbir güce sahip değildir. Tüm olumsuz güçler, bir sergi vitrininde sergilenen birer "eser" gibi durmaktadır. İlginç olan, gelecekte Kalbinur'un adının, tüm kötü güçlere karşı galip gelen bir insan olarak her yerde tanınmasıdır. Eserdeki tüm çatışmaların merkezinde Kalbinur vardır: ister Beyaz Dev ister başsız kral, isterse de haydutlarla mücadele olsun, her zaman kazanan Kalbinur'dur.

Zahid Halil'in *Azman'la Cüce'nin Serüveni* eserinde de ilgi çekici bir çatışma işlenmiştir. Bu çatışma, tüm eseri başından sonuna kadar kapsar. Yazarın bu masal-povesti, profesyonel bir yazarın hayal gücü ve fantazisinin ürünü olarak, iyilik güçlerini kötülük

güçlerine karşı konumlandırır. Azman'ın, Cüce'ye öfkelenmesi, onu aramaktan usanması ve bu süreçte gösterdiği sinirlenmeler çatışmayı daha da renkli kılar. İlginç bir nokta, bu masaldaki çatışmaların günlük yaşamdan alınmış gibi görünmesidir; ancak genel anlatı, yarı masal, yarı gerçek bir biçimde okuyucuya sunulur. Olaylardaki bu illüzyon, masalın dinamikliğini ve ilgi alanını artırır, mizah duygusunu güçlendirir ve sonuç olarak eserde sanatsal olarak basitleştirmeye ya da primitifliğe yer verilmez.

Masallardaki sanatsal çatışmalar yalnız çocuklar arasında değil, orman ve doğa sakinleri arasında da gelişmiştir. Bu hayvan karakterleri, sembolik olarak toplumdaki olumlu ve olumsuz güçleri, aynı zamanda doğadaki ve manevi alandaki çatışmaları yansıtır. Yazarlar bu yol aracılığıyla çocuklara sosyal ve ahlaki mesajlar iletir: olumsuz durumlara karşı mücadele etmek, dürüstlük ve çalışkanlık gibi değerleri ön plana çıkarmak.

Örneğin:

Aleviye Babayeva – "Kibirli Kara Karga": Tavşan ile kurt arasındaki sürekli çatışma, çocuklara dürüstlük ve stratejik düşünmenin önemini gösterir.

Ali Samedli – "Horoz Nereden Bilsin": Horoz ile tavşan arasındaki çatışma, aynı zamanda hassasiyet ve akıllıca davranma gibi özellikleri ön plana çıkarır.

Zahid Halil – "Farelerin Padişahı Kedi", Ali Samedli – "Farelerin Düğünü", Aleviye Babayeva – "Meğerse Fareden Güçlüsü Yokmuş": Fare-kedi savaşları, çocuklara hem cesareti hem de birlikte hareket etmenin önemini gösterir.

Azize Ahmedova – "Kibirli Ördek Yavrusu": Yalnız kalan ördek yavrusu, sorumluluk, itaat ve aile bağlarının önemini vurgular.

Tofik Mahmud – "Adaletli Fil": Cömert filin ormandaki kötü hayvanlar üzerindeki zaferi, sosyal adalet ve iyiliğin önemini simgeler.

Neriman Süleymanov – "Ağaçkakan ve Serçeler": Serçelerin ağaçkakana iftira atması, çocuklara kötü niyetli davranışların sonuçlarını gösterir.

1 Bkz: Carroll, L. (2021). *Alice Harikalar Diyarında*. İstanbul: Bilgi Yayınevi

İsa Hümmetov – “Köpek ve Horoz”: Horozun tilkiye karşı akıllıca davranışı, stratejik düşünce ve doğru karar verme becerisini temsil eder.

Bu çatışmalar, sonunda iyi güçlerin zaferi ile sonuçlanır. Bu da çocuklarda:

1. Adalet ve dürüstlük anlayışını güçlendirir;
2. Olumsuz özelliklere karşı tiksinti duygusu yaratır;
3. Sosyal ve ahlaki davranış modellerini öğretir;
4. Eserlere ilgiyi ve hayal gücünü artırır.

Böylece, hayvanlar aracılığıyla verilen bu çatışmalar, çocuk edebiyatında sanatsal-estetik işlevi sosyal ve eğitici amaçlarla birleştirir.

Edebî masalların yanı sıra modern hikâye ve novella türlerindeki çatışmalar da büyük ilgi uyandırır. Küçük tartışmalarla başlayan “kavga”lar, sonunda ciddi anlaşmazlıklara, hatta “savaş”a dönüşebiliyordu. Örneğin, Maksut İbrahimbeyov’un çocuklar için kaleme aldığı “Fıstık Ağacı” hikâyesine bakalım:

Bu eserdeki temel olaylar, yazarın “arka cephe” olarak nitelendirdiği Bakü’nün eski mahallelerinden birinde geçer. Eser, ünlü yönetmenimiz Şamil Mahmudbeyov’un 1969 yılında çektiği “Ortak Ekmek” filmi akıllara getirir. Tıpkı o filmde olduğu gibi, hikâyede de Bakü’nün eski mahalleleri, gelenek ve görenekler, savaş ve ekmek sırası gibi unsurlar ön plana çıkar. Hikâyedeki olayları iki ana eksenle incelemek mümkündür: İkinci Dünya Savaşı ve mahalleler arası çatışmalar. İlginç bir nokta da şudur ki, mahallede her köşede ağaç olmasına rağmen çocuklar sadece bu avludaki fıstık ağacını gözbebeği gibi korumaktadırlar. Bu, çocukların değer verdiği şeylere karşı duydukları bağlılığı ve koruma içgüdüsünü simgeler.

“Fıstık Ağacı” hikâyesini okuyan çocuklar, burada yaşanan olayları sanatsal çatışma (bedii konflikt) çerçevesinde analiz ederler. Bu analiz süreci genellikle dört temel boyutta gerçekleşir:

Olayların nedenleri:

Çocuklar, hikâyedeki çatışmaların nedenlerini keşfederler; örneğin, mahalleler arası rekabet, savaşın getirdiği zorluklar ve sınırlı kaynaklar (ekmek, fıstık ağacı) çatışmanın temel nedenleridir.

Olumsuz ve olumlu yönler:

Olumsuz yönler: Bencil davranışlar, kıskançlık, haksız rekabet, paylaşım eksikliği.

Olumlu yönler: İş birliği, yardımlaşma, sorumluluk bilinci ve paylaşma arzusu.

Çözüm yolları:

Çocuklar, çatışmaların çözümü için karakterlerin strateji ve kararlarını değerlendirirler; örneğin, uzlaşma, dayanışma veya doğru iletişim yöntemleriyle sorunların nasıl aşıldığını görürler.

Sonuçlar:

Hikâyedeki çatışmalar genellikle iyi güçlerin galip gelmesi ile sona erer; bu da çocuklara adalet, dürüstlük ve paylaşma gibi değerleri pekiştirir.

Bu yaklaşım sayesinde küçük okuyucular, hem olayların neden-sonuç ilişkilerini hem de karakterlerin davranışlarının etkilerini anlamlandırır ve aynı zamanda sanatsal çatışmanın hem toplumsal hem de ahlaki boyutlarını kavrarlar.

“Fıstık Ağacı” eserinde olaylar İkinci Dünya Savaşı yıllarında geçer. Bu dönemde yaşanan sayısız insan kaybı, tarihi eserlerin yıkımı, sanayi merkezlerinin tahribi savaşın olumsuz yanları olarak değerlendirilir. Pek çok insan aile üyelerini kaybeder; eserdeki kadın da eşini kaybetmiştir. Savaşın yarattığı olumsuzluklar kadının psikolojisinde çeşitli değişimlere yol açmış, çatışmaların etkisi altında davranışlarını değiştirmiştir. Bu durum, sosyolojik ve psikolojik çatışmaların kadının içsel çatışmalarına dönüşmesine neden olmuştur.

Elbette, savaşın yol açtığı dehşetler doğaya da zarar verir, “ana tabiat” bundan etkilenir. M. İbrahimbeyov’un “Fıstık Ağacı” eseri, okuyucuya küçük çatışmaların bile dünya çapında büyük çatışmalara dönüşebileceğini gösterir. Örneğin, çocuklar arasındaki küçük kavga, daha sonra komşu gelinle yaşanan “savaş” ile somut bir şekilde gözlemlenir.

Büyük Azerbaycan şairi Nizâmî-i Gencevî der ki:

Savaştan iyidir barışık, şefkat,

Biri dert getirir, biri saadet.

Mademki sulh ile yeşerir dilek,

Savaşa at sürmek daha ne gerek.

Zulmü tamamen eyle sen kenar,

Çünkü zulümkarlık ömrü azaltır.

Bir yerde insaftan olmasa nişan,

Kurur sıcaktan, çürür sudan. (Vehdet, 2009: 16)

Hikâyenin sonunda ise komşular arasında barışın sağlanması ve ön saflarda savaşın tam bir zaferle sona ermesi, hikâyedeki sanatsal çatışmayı daha renkli ve zengin hâle getirir. Böylece, "Azerbaycan nesrinde 'savaş' teması, ideolojik tonlardan arınmış, geniş ve insani-felsefi bir duygunun ifadesini bulur" (Alişanoğlu, 1999: 31).

Belirtmek gerekir ki, birbirinden ilginç çatışmalar 1970-80'li yılların çocuk edebiyatının neredeyse tüm eserlerinde kendine yer buluyordu. Edebi maddelerden farklı olarak, modern hikâye ve novellalarda çatışmalar daha çok okul çağındaki çocuklar arasında geliyordu. Buradaki temel etkenler, ortaokullarda görülen yaramazlık, derslerde başarılı olmama, okulun sosyal yaşamına katılmama ve öğrenciler arasındaki kıskançlık duygusunun tasviridir. Ancak özellikle vurgulanması gereken bir nokta, bu dönemin genel atmosferinin Sovyetler dönemini kapsamaması nedeniyle, tasvir edilen çatışmaların Sovyet okulunun disiplin ve düzen kuralları çerçevesinde ortaya çıkmasıdır. Örneğin, sınıf temsilcisi ve temizlik görevlisi, derslerde başarısız veya disiplinsiz öğrencileri aktif olmaya teşvik eder, boş zamanlarda toplu çalışmalar düzenler, duvar gazetesinde kötü öğrenciler hakkında makaleler yayınlar vb. gibi uygulamalar, çocuk edebiyatının konu ve fikir yapısını oluşturuyordu. Günümüzde ise çağdaş ve bilgi çağı toplumunda, sayılan bu etkenler neredeyse geçerliliğini yitirmiştir.

Eserlerde sıkça görülen bir durum, kahramanın başlangıçta olumsuz bir izlenim bırakmasıdır; örneğin, disiplinli olmayan bir öğrenci olarak tanıtılır. Ancak eserin sonunda, bu kahraman ya örnek bir öğrenci haline gelir ya da yaramaz bir çocuk olarak öne çıkan karakter, vicdan azabı çekerek yaptığı tüm hatalar için başta yetişkinler olmak üzere herkesten özür diler. Bu durum, söz konusu dönemin pek çok eserinin temel konularından birini oluşturur. Örneğin, Q. İlkin'in "Qiymetli tapıntı" hikâyesinde, öğren-

cilerin yaz kampındaki yaşamı ve birbirleriyle ilişkileri, gerçek hayat çatışmaları fonunda aktarılır. Eserin başkahramanı Teymur, başlangıçta disiplinli olmayan bir öğrenci olarak sunulur. Öğretmenleri ve arkadaşlarıyla zaman zaman tartışan Teymur, bu tartışmaları bazen "kavga"ya dönüştürür. Kamp sırasında sık sık disiplini bozduğu için okul kolektifi arasında hakkında olumsuz bir görüş oluşur. Ancak eserin sonunda, geleneksel olarak, Teymur yaptığı faydalı bir iş sayesinde olumlu bir imaj sergiler. Bulduğu ve yetkililere sunduğu değerli kaya örneğinin ülke için önemini öğretmen, arkadaşlarına anlatır. İlginç olan nokta şudur ki, bu olaydan sonra arkadaşları ona kıskançlık ve bazıları ise hatta "gıpta" ile bakar. Aynı duygular, eseri okuyan küçük okuyucular tarafından da hissedilir.

Neriman Süleymanov'un "Pişmanlık" hikâyesinin kahramanı Tahir de eserin başında yaramaz, söz dinlemeyen bir çocuk olarak tanıtılır. "Herkesin bahçede saygı gösterdiği Hankişi baba'nın sözünü umursamayan Tahir, neredeyse tüm diğer çocuklardan farklı olarak, bu yaşlı kişiyle iletişimde hiçbir "sınır" tanımaz" (Memmedov, 2021: 81). Oysa Hankişi baba, mahallede büyükten küçüğe herkesin sevgilisi, sözünden çıkılmayan bir kişidir ve zaman zaman onun bilge tavsiyelerine başvurulur. Peki, Tahir neden bu yaşlı adamı önemsemez ve neden kendi bildiğini yapar? "İlk olarak, Tahir şımarıktır; büyüklerle nasıl davranacağını henüz öğrenmemiştir ve sürekli diğer çocuklarla çatıştığı için kimse onunla tartışmaya girmez. İkinci olarak, Hankişi baba bugüne kadar hiçbir çocuğa sert bir söz söylemediği için Tahir'in davranışlarını görmezden gelir; ancak kalbinde bu çocuğa "dersini vermeyi" düşünür. Bu durum, Tahir ile Hankişi baba arasında ciddi bir rahatsızlığa yol açar. Olaylar tam da bu çatışma temelinde gelişir ve Tahir'in hatasını anlamasıyla sonuçlanır" (Memmedov, 2021: 81). İlginç olan, küçük bir hatanın Hankişi baba'nın hayatına mal olabilecek olmasıdır. Eserin sonunda Tahir, "...qelet elemişem, Hankişi baba, bir de sözünden çıxmaram. Bir de..." (Namazov, 1976: 325) diyerek hangi hatayı yaptığını kavrar ve bu olay herkes için önemli bir ders olur. Yazar, "...Çocuklarımız sevinmeye alışmalı, ama aynı zamanda üzüntü ve endişeyi de tanımalı; gülmenin yanı sıra ağlamaya, şenlik ve şakalaşmanın yanı sıra dalgınlık ve duygusallığa da alışmalıdır." (Vurgun, 1972b: 315) diyerek küçük okuyucuların hem duygusal hem de ahlaki gelişimini vurgular.

Aynı adlı hikâye İsa Hümmetov'a da aittir. Ancak burada çatışma kardeşler arasında yaşanır. Yaşça büyük olan Zemfira'ya annesi, evi düzenleme ve yerleri süpürme görevini verip işe gider. Kendini övünçle beğenen Zemfira, aynanın önünde süslenerek bu işleri kardeşi Sabir'e yaptırır. Okuldaki "İti gözler" gazetesinde "Gören" takma adıyla tembel Zemfira'nın karikatürü yayımlanır. Sorun, okul meclisinde tartışılırken "Gören" in aslında kardeşi Sabir olduğu ortaya çıkar:

"Hakkımda yazılanlar doğru değil. Ben her zaman anneme yardım ederim." – Zemfira oldukça heyecanlıydı. Birden gözü kardeşi Sabir'e takıldı. – "İyi ki Sabir de burada. O baksın söylesin. Ben tembelim, ev işlerinde çalışmıyorum muyum?"

Hikâye, kardeşler arasındaki güç, sorumluluk ve yanlış anlaşılmalardan kaynaklanan çatışmayı ve bu çatışmanın çözümünü gözler önüne serer. Zemfira'nın gurur ve tembelliği, Sabir'in dürüstlüğü ile karşı karşıya gelir ve olay hem aile içi hem de okul ortamında yaşanan sosyal çatışmaların bir yansıması olarak sunulur.

Bütün gözler Sabir'in üzerindeydi. O ayağa kalktı, gülümseyerek:

"Gören' benim imzam, karikatürü de ben çizdim" (Hümmetov, 1979: 108) dedi.

Bu sahne, hikâyedeki çatışmanın çözüm anını simgeler; Sabir, doğruyu açıklayarak hem kardeşinin yanlış anlaşılmasını giderir hem de sorumluluk ve dürüstlüğün önemini ortaya koyar.

Eserle tanış olan okuyucu, kibirli olmanın, tembelliğin ve en önemlisi yalan söylemenin hayatta ne kadar ciddi pişmanlıklara yol açtığını derinlemesine anlar. Bu tür çatışmalar aracılığıyla çocuk edebiyatı hem ahlaki bir ders verir hem de okuyucuda davranışlar ile sonuçlar arasındaki ilişkiyi kavrama yeteneğini geliştirir.

Halide Hasilova'nın *Lale'nin Kitabı* povesti, üçüncü sınıf öğrencilerinin yaşamını konu alır. Bu çocuklar henüz dünyanın sırlarına tam vakıf olamamaları da onları birbirine bağlayan kırılmaz dostluk bağları vardır. Ancak poveste olumsuz karakterli çocuklarla da karşılaşırız. Bu çocuklar yaramazlık yapar, uygun-

suz ve öğrenciye yakışmayan davranışlarıyla sınıf arkadaşlarının ve öğretmenlerinin canını sıkıntıya sokarlar. Fakat eserin sonunda Lale, sınıftaki kibirli ve yaramaz çocukları sabır ve iradesiyle düzeltir. Lale bir karakter olarak doğal görünür; kuru ve şematik bir karakter değildir. Yazar, bir pedagog olarak eğitim ve öğretim konularına yakından hâkim olduğundan, Lale'nin düzeltme yöntemlerinde veya çocuk kalbine dokunuşunda yapay veya abartılı davranışlar göze çarpmaz.

Belirtmek gerekir ki, eserlerdeki bu çatışmaların tümü, sonuçta küçük okuyucuları hem yetişkinlerle hem de arkadaşlarıyla ilişkilerinde daha sevecen ve anlayışlı olmaya teşvik eder. Bir başka önemli nokta ise, 1970-1980'li yıllarda çocuk eserlerinin çoğunun komik ve mizahi bir üslupta yazılmasıdır. Yazarlar, olaylar ve hikâyeler üzerinden manevi ve ahlaki değerlere nüfuz etmiş yanlışlıkları, olumsuz davranışları düzeltmek amacıyla komik türün olanaklarından yararlanırlardı. Bu nedenle, eserlerdeki çatışmalar bazen esprili bir şekilde sunulurdu. Örneğin, Ali Sametli'nin "Feriştah" adlı eserinde Semender ile İskender arasındaki çatışma aslında ciddi bir problemdir; fakat yazar bu çatışmayı okuyucuya eğlenceli bir biçimde sunar. Birbirlerine yalan uykular anlatmakla, bayatı söylemekle bir çömlek üzerinde birbirlerini "alt ederler". Ancak sonunda, ormanın "sakinleri" örneğinde, açgözlülüğün ve bencilliğin, hatta birbirini kardeş gibi seven dostları bile ayırabileceğini anlarlar.

Başka bir hikâyede, Ayten ile Nazım arasındaki çatışmada (Zahit Halil, "Ayten ve Nazım"), yazar esprili bir dille kibir ve gururun insan hayatında ne tür olumsuz sonuçlar doğurduğunu bir kez daha göstermiştir.

Rüstem ile Kurban arasındaki ilişki ise (Salam Kadırzade, "Kuşatan"), söz dinlememenin, yaramazlığın ve terbiyesizliğin bariz bir örneğidir. Rüstem ne ebeveynlerinin ne de arkadaşı Kurban'ın sözünü dinleyerek sapanını yere koymaz; onu çantasına saklayarak "havada uçanlara" saldırır. Sonuç olarak kendi arkadaşı sapanın kurbanı olur. Yaramazlık ve söz dinlememe neredeyse felaketle sonuçlanır. Basit bir dikkatsizlik, Kurban'ın gözünü kaybetmesiyle sonuçlanabilirdi: "Rüstem Qurbangilin bahçesinden çıkmadan önce cebindeki taşları yere döktü, sapanın lastiklerini kırdı, tahta kısmını kırdı ve her bir parçayı bir tarafa attı."

Bu olay, yalnızca Kurban'ın değil, eseri okuyan tüm okuyucuların hafızasında, sapan atmanın ne kadar tehlikeli olabileceğini kalıcı bir şekilde gösterir.

Kamal, yeni gelen öncü (pioner) grup liderine kendini göstermek amacıyla Şamil ile ciddi bir sokak kavgasına girer (Emrah Emrahov – “*Nailenin sevin-ci*”). Kamal nasıl vurduysa, Şamil'in burnu kırılır ve kan her tarafa yayılır. O dönemin ideolojisine uygun olarak, hikâyenin sonunda Naile, tıpkı diğerleri gibi Kamal'ı da terbiye ederek disiplinli bir öğrenci haline getirir.

Cemil, azarlanmaktan korkarak yalan söyleyip dostunu ele verir; duvarda yazılan yazının dostu Mahir tarafından yazıldığını söyler (Fuat Tarverdiyev, “*Cemil+Mahir =...*”). Ancak “yalanın ömrü 40 gün sürer” atasözü bu hikâyede de kendini doğrular. Cemil sırada yazı yazarken öğretmen dikkatini çeker ve duvardaki yazı ile sıradaki yazı arasında benzerlik görür – her şey ortaya çıkar: Ders başladı. Cemil'in yanında oturan kız ona dört katlanmış bir kâğıt uzattı. Kâğıtta yazılıydı: CEMİL+MAHİR=0. Böylece arkadaşlar arasında bir çatışma başlar. Hikâyeyi okuyan çocuklar bu çatışmada kimin haklı, kimin haksız olduğunu anlar ve yalan söylemenin, özellikle de arkadaşını ele vermenin ne kadar utanç verici bir davranış olduğunu kavrarlar. Ünlü Rus yazar Nikolay Nosov'un “*Vitya Maleyev okulda ve evde*” adlı eserinde de benzer olaylar geçer. Ders yılı başlarken okula giren öğrenciler, yeni tadilattan çıkmış ve duvarları bembeyaz boyanmış okulun duvarında kömürle çizilmiş bir denizci (matros) resmi görürler. Hiç kimse üzerine almadığı halde, okul müdürü plan çizerek her öğrencinin bir resim çizip okula getirmesini ister. Tesadüfen bir öğrencinin albümünde aynı denizci resmi çıkınca, duvarı kimin çizdiği ortaya çıkar.

Söz konusu dönemin eserlerindeki bu çatışmalar, küçük yaşta okuyucuların terbiyesinde ve gelişiminde önemli bir rol oynuyordu. Her çatışmanın sonunda “iyi”nin galip gelmesi, “kötü” güçlere karşı her okuyucuda uygun duyguların uyanmasını sağlıyordu. Tüm bunlar, küçük okuyucuların dünya görüşü açısından büyük önem taşır ve onların gelecekteki hayatlarını hangi yönde şekillendireceklerine yardımcı olurdu. Ayrıca, eserlerdeki çatışmaların olumsuz kutbunda yer alan kötü okuyan, terbiyesiz ve disiplinsiz karakterleri gözlemleyerek ibret alan okuyucular, gerçek hayatta bu karakterlerin davranışlarını tek-

rarlamayacaklarına, her zaman olumlu karakterlere benzemeye çalışacaklarına karar verirler.

Böylece, çocuk edebiyatındaki çelişki ve çatışmalar hem küçük hem de büyük yaşlı okuyucular için ilgi çekicidir. Çünkü küçük yaşlarda hiçbir olaydan gerekli ders çıkarılmaması, gelecekte büyük felaketlere yol açabilir. Bu unsur, küçük okuyuculara gelecekte nasıl bir insan olacaklarına dair bir çağrıdır: Qelbinur, Ahmed, Reşid, Selim gibi cesur, mert ve olumsuz özelliklerini düzelten biri olabilecekleri gibi; Tahir, Anar, Nazim, Kerim gibi tembel, yaramaz ve sorumsuz bir kişi olarak da yetişebilirler.

Sonuç

Çocuk edebî nesrinde “karakter” ve “çatışma” meseleleri, edebiyat biliminin en temel sorun alanlarından biri olarak hem teorik hem de pratik açıdan özel bir önem taşımaktadır. Aristoteles'ten Hegel'e, Engels'ten Lukács'a kadar pek çok düşünürün vurguladığı gibi, karakter yalnızca bireysel psikolojinin değil, aynı zamanda toplumsal koşulların yansımasıdır; çatışma ise bu karakterin gelişimini ve eserin dramatik gücünü belirleyen temel dinamiktir. Bu çerçevede çocuk edebiyatındaki karakterler, pedagojik işlevleriyle birlikte sanatsal-estetik bütünlük taşıyan tipler olarak değerlendirilmelidir.

1970-1980'li yıllar Azerbaycan çocuk edebiyatı açısından dönüm noktası niteliğindedir. Bu dönemde, Sovyet ideolojisinin etkisi altında şekillense de edebiyat, bireyin iç dünyasına ve toplumsal gerçekliklerin çelişkilerine daha derinlikli bir bakışla yönelmiştir. Çocuk nesrinde yaratılan kahramanlar, artık tek boyutlu “olumlu tip” anlayışının ötesine geçerek daha canlı, daha gerçekçi ve psikolojik olarak çok yönlü kimlikler kazanmıştır. Kalbinur, Anar, Tahir, Nazim gibi karakterler yalnızca bireysel özellikleriyle değil, aynı zamanda aile, okul ve toplum içindeki çatışmalarla sınanarak olgunlaşmışlardır. Bu durum, çocuk karakterlerin hem sanatsal işlevini hem de pedagojik değerini artırmıştır.

Makalenin ortaya koyduğu gibi, bu dönemin eserlerinde çatışmalar çoğunlukla iyilikle kötülük, adaletle zulüm, doğrulukla yalan gibi evrensel karşıtlıklar üzerinden kurulmuş; çatışmanın sonunda iyiliğin galip gelmesi küçük okurlar için ahlaki bir eğitim aracı işlevi görmüştür. Aynı zamanda, aile içi anlaş-

mazlıklar, okul yaşamındaki tartışmalar ve çocuklar arası rekabet gibi gündelik hayatın küçük çatışmaları da işlenmiş, böylece çocuk edebiyatı gerçek hayata daha yakın bir nitelik kazanmıştır.

Sonuç olarak, 1970-1980'li yılların Azerbaycan çocuk nesri hem karakter yaratımı hem de çatışmaların kurgulanışı bakımından yeni estetik ufuklar açmış; çocuk edebiyatının yalnızca eğitsel bir araç değil, aynı zamanda sanatsal değeri yüksek bir alan olduğunu kanıtlamıştır. Bugün de çocuk edebiyatında karakter ve çatışma meselelerini ele almak, yalnızca edebî estetik açısından değil, aynı zamanda yeni nesillerin manevi, ahlaki ve kültürel gelişimi bakımından da vazgeçilmez bir görev olarak karşımızda durmaktadır.

Kaynakça

- Aktaş, Ş. (1991). *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları
- Antsupov, A. ve Şipilov, A. (1999). *Znaçeniye, Predmet i Zadaçi Konfliktologii: Konfliktologiya*. M.: YUNITİ
- Aristoteles. (2001). *Poetika* (İ. Tunalı, Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Carroll, L. (2021). *Alice Harikalar Diyarında*. İstanbul: Bilgi Yayınevi
- Efendiyev İ. (1955). Bizim Sevincimiz. "Azerbaycan" Dergisi №2
- Elişanoğlu T. (1999). *Azerbaycan'ın Yeni Nesri*. Bakü: AMEA
- Engels, F. (1976). *Edebiyat ve Sanat Üzerine*. In K. Marx & F. Engels, *Seçme yapıtlar*. Cilt 2. İstanbul: Sol Yayınları.
- Gegel (1968). *Estetika*. V 4-x tomax. t. 1. M.: İskusstvo
- Guseynov, A. (2010). *Tolstovstvo. Novaya Filosofskaya Ençiklopediya: v 4 t. M.: Misl*
- Hegel, G. W. F. (1994). *Estetik Dersleri* (N. Turan, Çev.). İstanbul: İmge Kitabevi.
- Hüseyin, M. (1958). *Edebiyat ve Sanat Meseleleri*. Bakü: Azərneşr
- Hüseyinoğlu, T. (2000). *Söz- Tarihın Yuvası*. Bakü: Azərneşr
- Hüseyin, M. (1960). Edebiyyatın Halk Hayatıyla İlişisini Sağlam Tutmak. "Edebiyat ve Sanat" Gazetesi, 1960, 10 Aralık
- İbrahimov, M. (1971). Gerçekliğin ve Güzelliğin Yasalarıyla. "Azerbaycan" Dergisi №7
- Lukács, G. (1971). *The Theory Of The Novel* (A. Bostock, Çev.). Cambridge: MIT Press.
- Memmedov, R. (2021). Azerbaycan Çocuk Yazarı Neriman Süleymanov'un Edebi Kişiliği ve Eserleri Üzerine. XV. *Uluslararası Türk Kültürü, Sanatı ve Kültürel Mirası Koruma Çevrimiçi Sempozyumu Bildiri Kitabı*
- Memmedov, R. (2021). Azerbaycan Çocuk Edebiyatının Gelişiminde Ali Sametli'nin Rolü. V. *Uluslararası Türklerin Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildiri Tam Metinleri*
- Mirahmedov, A. (1982). Nesrin Şiiriyeti. "Azerbaycan" Dergisi №4
- Namazov, G. (1976). *Azerbaycan Sovyet Çocuk Edebiyatı Antologiyası (nesr)*. Bakü: Genclik
- Novruzov, T. (2003). *Kadim Dünya Edebiyatı Tarihi*. Bakü: ADPU
- Seferli E., Yusifli H. (1998). *Kadim ve Orta Esrlər Azərbaycan Edebiyatı*. Bakü: Ozan
- Suçkov, B. (1972). *Velikiy Russkiy Pisatel. Dostoyevski: Xudojnik Mıslitel Sbornik Statey*. Moskva: Xudojestvennaya Literatura
- Tokareva, C. (1992). *Mifi Narodov Mira. Ençiklopediya V 2-x t./tom II*. Moskva: Sovetskaya Ençiklopediya
- Vehdet, S. (2009). *Nizami'nin Hikmet ve Nasihatleri*. Bakü, Nurlan
- Veliyev, İ. (1998). *İnsan: Hayatta ve Sanatta*. Bakü: Güneş
- Vurğun, S. (1954). Edebiyat Üzerine Konuşma. *Azerbaycan Yazıcılarının II. Kurultayı Materialları*. Bakü: AMEA
- Vurğun, S. (1972). *Eserleri: 6 cildde. III. c.* Bakü: Elm
- Vurğun, S. (1972b). *Eserleri: 6 cildde. V. c.* Bakü: Elm
- Yusifovlu, R. (1985). *Karakter Problemi ve Tipoloji*. Bakü: Elm.
- Yusifovlu, R. (2005). *Edebiyyatşünaslığın esasları*. Bakü: Şirvanneşr

ÇOCUĞA YÖNELİK CİNSEL İSTİSMAR OLAYLARINDA ANATOMİK BEBEKLERİN KULLANIMI

Ayça DEMİR*

Özet

Bu çalışmanın konusu anatomik bebeklerdir. Anatomik bebeklerin de içinde yer aldığı 'sözsüz destekli yöntemler', çocuğa yönelik cinsel istismar olayının ayrıntıları hakkında bilgi toplamak amacıyla çocuk tanıklarla yapılan görüşmelerde yaygın olarak kullanılmaktadır. Sadece sözlü iletişime güvenmekle karşılaştırıldığında anatomik bebeklerin; çocukların olayları hatırlama ve tanımlama becerilerini arttırdığı görülmüştür. Çalışmada, bebeklerin görüşmelerde nasıl kullanılması gerektiği, bebeklerin fiziksel özellikleri, görüşmelerde sorulacak soruların niteliği, bebeklere yönelik etik tartışmalardan hareketle anatomik bebeklerin çocuğa yönelik cinsel istismar olaylarında ele alınma biçimlerine dair genel bir çerçe-venin sunulması amaçlanmıştır. Türkiye'de yapılan çalışmalara bakıldığında anatomik bebeklerin çocuğa yönelik cinsel istismar görüşmelerinde kullanılan görüşme tekniklerinden biri olarak ele alındığı ve bebeklerin; kullanım amacı, kullanım biçimleri ve tartışmalı konumu çerçevesinde oldukça sınırlı bir biçimde yer aldığı görülmüştür. Bu açıdan çalışma, anatomik bebeklere dair ayrıntılı bir çalışma özelliği taşımaktadır. Anatomik bebekler bir yandan yararları diğer yandan etik bağlamındaki riskleri ile tartışmalı bir zeminde ele alınmaktadır. Anatomik bebeklerin aşırı müstehcen biçimde cinsel materyal önerebilmesi, çocuklara fantezi telkin etmesi, çocukları gerçekleştirilmemiş cinsel eylemleri tanımlamaya yönlendirmesi gibi olumsuz eleştiriler olmakla birlikte anatomik bebekler, alandaki yetkin uzmanlarla birlikte cinsel istismar olaylarında suskun kalan çocukların seslerini duyurmaya yönelik tekniklerden birisi olarak umut vaat eden bir araçtır ve iyi eğitilmiş görüşmecilerin elinde anatomik bebekler görüşme sürecinde oldukça yararlı olabilir.

Anahtar Kelimeler: Çocuk cinsel istismarı, Anatomik bebekler, Sözsüz destekli yöntemler

USE OF ANATOMICAL DOLLS IN CHILD SEXUAL ABUSE CASES

Abstract

The subject of this study is anatomical dolls. Nonverbal assisted methods, including anatomical dolls, are widely used in interviews with child witnesses to gather information about the details of child sexual abuse. Compared to relying solely on verbal communication, anatomical dolls have been shown to increase children's ability to recall and describe events. This study aims to provide a general framework for how anatomical dolls are handled in child sexual abuse cases, drawing on how dolls should be used in interviews, their physical characteristics, the nature of the questions to be asked, and ethical debates surrounding them. Studies conducted in Türkiye have shown that anatomical dolls are treated as one of the interview techniques used in child sexual abuse interviews, and their inclusion is quite limited, particularly regarding their intended use, methods of use, and controversial status. Therefore, this study is a detailed study of anatomical dolls. Anatomical dolls are discussed on a controversial platform, both with their benefits and ethical risks. Although anatomical dolls have been criticized for suggesting excessively suggestive sexual material, instilling fantasies in children, and leading children to describe sexual acts that have not occurred, anatomical dolls are a promising tool, working with competent experts in the field, as one of the techniques for giving voice to children who remain silent in cases of sexual abuse. In the hands of well-trained interviewers, anatomical dolls can be quite useful in the interview process.

Keywords: Child sexual abuse, Anatomical dolls, Nonverbal assisted methods

* Doç.Dr, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Teoman Duralı İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Zonguldak, Türkiye, gurdalayca@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8098-473X

Giriş

Çocuğa yönelik cinsel şiddet, cinsel istismar da dahil olmak üzere, bir çocuğa karşı gerçekleştirilen, kasıtlı ve istenmeyen cinsel nitelikteki her türlü eylemi ifade eder ve yaralanma, acı veya psikolojik ızdırarla sonuçlanır veya sonuçlanma olasılığı yüksektir. Cinsel şiddet, çocuklara yönelik şiddetin uluslararası sınıflandırmasında belirtilen kategorilere uygun olarak genel hatlarıyla ikiye ayrılmıştır: ‘temaslı cinsel şiddet’ (tecavüz, tecavüz girişimi, istenmeyen elle taciz, okşama ve diğer dokunmalar) ve ‘temassız cinsel şiddet’ (cinsel taciz, çevrimiçi talep, cinsel istismara ve pornografiye maruz kalma, istenmeyen cinsel şakalar, alaylar veya yorumlar, cinsel organların açığa çıkarılması, kalıcı seyirci bakışlar, rıza dışı görüntü çekme, cep telefonu aracılığıyla cinsel içerikli fotoğraf veya mesaj gönderme eylemi veya uygulaması) (Quinn, 2010:229; United Nations Children’s Fund [UNICEF], (2024:6).

Çocuğa yönelik cinsel istismar ile ilgili yaygın tanım; 18 yaşın altındaki çocuğun gelişimsel olarak hazır olmadığı ve rıza gösterme kapasitesine sahip olmadığı bir cinsel aktiviteye dahil olmasıdır (Dalen Herland, 2024:2). Cinsel istismar, cinsel odaklı dokunmadan çocuk pornosuna değin, fail ile mağdur arasında temas içeren eylemlerden temas olmayan eylemlere kadar oldukça geniş bir davranış yelpazesine sahiptir (Coulborn Faller, 1996:13; Fernandes vd., 2024:1382).

Çocuğa yönelik cinsel istismar yeterince bildirilmemektedir. Küresel olarak kız çocuklarının %11,3 ile %21,5’inin, erkek çocuklarının %4,1 ile %19,3’ünün cinsel istismarı deneyimleyebileceği tahmin edilmektedir (Garstang, Dickens, Menka ve Taylor, 2023). Cinsel istismarın da içinde olduğu çocuklara yönelik cinsel şiddet yaygın olup coğrafi, kültürel ve ekonomik sınırları aşmaktadır ve dünya çapında bugün yaşayan yaklaşık 90 milyon erkek ve kız çocuğu cinsel şiddete uğramıştır (UNICEF, 2024:2). Araştırmalar çoğu çocuğun cinsel istismarı ifşa etmeyi bazen uzun süreler boyunca ertelediğini, gizli tuttuğunu ve kimseye söylemediğini gösterirken sadece temaslı cinsel şiddete maruz kalan 10 genç kadından (18 ile 24 yaş arası) yaklaşık 7’sinin bu olayı çocukluk döneminde kimseye söylemediğini ortaya koymuştur (UNICEF, 2024:13).

Cinsel istismarın ortaya çıkarılması oldukça zor bir durumdur. “Çocuğun cinsel istismarından şüphelenilen olaylarda tıbbi veya fiziksel kanıtlar nadirdir ve istismar eylemleri genellikle gizlice gerçekleştiğinden, yalnızca çocuk ve failin hazır bulunduğu durumlarda nadiren tanık bulunur ve çoğu zaman da tanık yoktur” (Aldridge, 1998:6). Çocuk, istismarın tek tanığıdır (Reiter vd., 2023). Bedendeki morluklar, yürüme bozuklukları, vajinal ve anal kanamalar, dışkıyı tutamama, genital bölgede kızarıklık gibi cinsel istismarın varlığına yönelik fiziksel işaretler fark edilse dahi, işaretlerin istismar olarak öncelikli yorumlanma olasılığı aile çerçevesinde zordur veya oldukça düşük bir olasılığı dile getirir. Dolayısıyla “pek çok cinsel istismar vakasında fiziksel veya biyolojik kanıtların yokluğunda en önemli kanıt, çocuklar ile yapılan görüşmelere dayanmaktadır ve bu açıdan çocuğun ifadesi son derece önemlidir” (Lytle vd., 2019:193; Fernandes vd., 2024:1382).

Bühler-Niederberger ve Alberth (2023) Almanya’da gerçekleştirdikleri araştırmada 15 vakayı analiz etmişlerdir. Araştırma, çocukların konuş-a-malarının nedenlerinin ne kadar geniş bir zemine yayılmış olduğunu göstermektedir. Çocukların istismara uğradıklarını dile getirdiklerinde karşılaştıkları tepkileri ifade eden kategoriler şöyledir: 13 yaşındaki kardeşinin tecavüzüne uğrayan bir çocuğa annesinin ‘doktor oyunu ve oldukça normal’ olduğunu söylemesi (normalleştirme), failin ‘çocuğa zaten kimsenin kendisine inanmayacağını’ söylemesi (konumlandırma), büyükbabanın çocuğa annesinin gelirini kaybedeceğini söylemesi (istismarın daha fazla önem verilen başka bir durum ile yan yana getirilmesi yani dengeleme), çocuk olayı anlattığında hiçbir şeyin olmaması (görmezden gelme), failin çocuğun ‘evcil hayvanlarını bıçaklayıp keseceğini’ni söylemesi (tehdit etme). Bu kategoriler çocukları suskunluğa iten farklı dinamikleri örneklendirmektedir.

Anatomik bebekler bu açıdan, cinsel istismara uğradığı iddia edilen çocukların yaşadıkları olayı anlatabilmelerine olanak sağlamak amacıyla kullanılmaya başlanmıştır (Coulborn Faller, 1996; Aldridge, 1998; Gould, 1998; Realmuto vd., 1997; Lytle vd., 2019). Yapılmış araştırmalarda anatomik bebekler, serbest çizimler, fotoğraflar, resimli kartlar, duygu kartları gibi çeşitli görsel araçlar yaygın bir biçimde kullanılmıştır. Cinsel istismara maruz kalan çocuk-

ların değişen derecelerde travma yaşayabilmeleri, gelişim düzeyleri, sıklıkla konuşma güçlükleri geçirebilmeleri, yaşadıkları olayı sözlü olarak ifade etmede zorluk çekmeleri veya anlatmak istememeleri ve cinsel eylemleri tanımlama konusunda isteksizlik yaşamaları, korku, utanç ve suçluluk gibi yoğun duygusal tepkilere sahip olabilmeleri cinsel istismarı her zaman tutarlı bir biçimde sözlü olarak anlatmalarına engel olabilmektedir (Boat & Everson, 1988:193; Boat ve Everson, 1989; Whitcomb, 1994; Gould, 1998:368; Kendrick, 2013:125; Xingyuan & Ruiping, 2024:49). “Bebekler, oyuncaklar ve çizimler gibi sözsüz teknikler, çocuklara tanıdık gelmeleri ve kendilerini ifade etmelerinde yardımcı olma potansiyelleriyle hatırı sayılır bir öneme sahiptir” (Pipe ve Salmon, 2009). Bu açıdan anatomik bebeklerin de içinde yer aldığı ‘sözsüz destekli yöntemler’, olayın ayrıntıları hakkında bilgi toplamak amacıyla çocuk tanıklarla yapılan görüşmelerde yaygın olarak kullanılmaktadır (Xingyuan ve Ruiping, 2024:49). Sadece sözlü iletişime güvenmekle karşılaştırıldığında anatomik bebeklerin; çocukların olayları hatırlama ve tanımlama becerilerini arttırdığı görülmüştür (Gould, 1998:366).

Anatomik bebekler çocukların ne olduğunu anlatmaları yerine bebekleri kullanarak göstermelerinde kolaylık sağlamaktadır (Freeman & Estrada-Mullaney, 1988:2). Genel olarak görüşmelerde her iki cinsiyette, yetişkin ve çocuk olmak üzere dört anatomik bebek (yetişkin kadın, yetişkin erkek, kız çocuk ve erkek çocuk bebekler) kullanılması önerilmektedir (Coulborn Faller, 1996:15). “Klinik deneyimler, küçük bir çocuğun olaylara, deneyimlere ve açıklamalara ilişkin ayrıntılarının çoğunlukla eksik ve parçalı olduğunu, önemli tanımların masumca atlandığını doğrulamaktadır” (Aldridge, 1998:2). “Çok küçük çocukların istismara ilişkin anılarını kendiliklerinden hatırlamakta zorluk yaşadıkları ve bu olaylarla ilgili yalnızca birkaç sözlü anıyı hatırlayabildikleri kabul edilmektedir. Anatomik bebekler çocukların istismar edici uyararla bağlantı kurmalarına ve travmayı

yalnızca sözlü olarak değil davranışsal olarak da anlatmalarına izin verir” (Aldridge, 1998:3). Bununla birlikte “anatomik bebekler istismar için bir test değildir” (Quinn, 2010:238). “Bebekler yalnızca çocuğun anlatmaya çalıştığı şeyin açıklığa kavuşturulması için görüşme boyunca gerekli olan durumlarda kullanılmalıdır” (Morgan, 1995:46). Anatomik bebeklerin görüşmelerde kullanılması, elbette olaya dair bilgi edinmedeki tek ve mutlak araç değildir. İstismar iddiasına veya şüphesine yönelik kapsamlı değerlendirmelerde bebekler, çocuktan bilgi alma sürecinde kullanılabilir alternatif bir veri elde etme yolu olarak görülmeli ve çocuğun durumuna, olayın niteliklerine bağlı olarak uygulayıcılar açısından bir tercih biçiminde ele alınmalıdır. Bu açıdan “anatomik bebekler istismarı kanıtlamak veya çürütmek için kullanılamaz” (Goldberg & Yates, 1990).

Bahsedilen bu çerçeveden hareketle bu çalışmanın konusu anatomik bebeklerdir¹. Anatomik bebeklerin görüşmelerdeki kullanım biçimleri, bebeklerin fiziksel özellikleri, görüşmelerde sorulacak soruların niteliği, bebeklere yönelik etik tartışmalardan hareketle anatomik bebeklerin çocuğa yönelik cinsel istismar olaylarında ele alınma biçimlerine dair genel bir çerçevenin sunulması amaçlanmıştır. Türkiye’de anatomik bebekler ağırlıklı olarak adli tıp, adli psikiyatri, psikiyatri ve sosyal hizmet alanlarında çalışılmıştır. Bu çalışmalara bakıldığında anatomik bebeklerin çocuğa yönelik cinsel istismar görüşmelerinde kullanılan görüşme tekniklerinden biri olarak ele alındığı ve bebeklerin; kullanım amacı, kullanım biçimleri ve tartışmalı konumu çerçevesinde oldukça sınırlı bir biçimde yer aldığı görülmüştür. Yapılan literatür taramasında anatomik bebeklere dair görsellere rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu çalışma gerek teorik içeriği gerekse her ne kadar görseller Türkiye’de kullanılan bebekleri temsil etmiyor olsa da, Türkiye’de anatomik bebeklerle ilgili yapılmış ayrıntılı bir çalışma özelliği taşımaktadır.

1 Anatomik bebeklerle tanışmam, 2014 yılında yarı dönemli akademisyen olarak gitmiş olduğum The University of Texas, School of Social Work, Institute on Domestic Violence&Sexual Assault Başkanı Sayın Prof. Dr. Noel Busch-Armendariz ile çocuğa yönelik cinsel istismar konusunda çalışmaya gittiğimde gerçekleşti. Austin’de gitmiş olduğum istismara uğramış bireylerin bulunduğu kurumlara yönelik ziyaretlerimden birinde, bir kurum yetkilisi tarafından anatomik bebeklerin gösterilmesi ile bebeklerle tanışmış oldum. Çalışmada yer verdiğim anatomik bebek görsellerine erişimim ise bu çalışmada bahsedilen Migima Designs’in kurucularından Sayın Marcia Morgan ile bu çalışmayı kaleme almaya başladığım 2025 yılında iletişime geçmem sayesinde mümkün oldu. Bebek görsellerini sunmasının yanı sıra bebeklerle ilgili sorularına verdiği açıklayıcı cevapları ve desteği için kendisine çok teşekkür ederim. Bebek görselleri kendisinin onayı alınarak paylaşılmıştır.

Türkiye’de standart bir protokol bulunmama- la birlikte Çocuk İzlem Merkezlerindeki görüşme stan- dartları, Amerikan Çocuk Adalet Merkezi modelinde en sık tercih edilen Corner House RATAC protokolü- ne göre şekillendirilmiştir (Bağ & Bilginer, 2018:85; Üstün Güllü, 2020:35). “Protokol, kişi merkezli ve adli olarak güvenilirdir. Protokolü kullanan görüşmeciler, yönlendirici ve telkin edici tekniklerden kaçınmak- ta, açık uçlu sorulara güvenmektedirler. Eğitimli bir görüşmeci tarafından uygun görüldüğü takdirde çi- zimler, diyagramlar ve anatomik bebekleri içeren ek yöntemler kullanılabilir” (Orhan & Erden, 2022:573). Protokol “güvene dayalı ilişki kurma, anatomi tanım- laması, dokunmanın sorgulanması, istismar senar- yosu, ki burada anatomik bebekler kullanılabilir, ve kapatma aşamalarından oluşmaktadır” (Üstün Güllü, 2020:21). Anatomik bebeklerin protokol içerisinde yer alması, Türkiye’de de bebeklerin (olası) kullanı- mı açısından önemlidir. Çalışma bu yönüyle, çocuğa yönelik cinsel istismar davalarında çocuklarla gerçek- leştirilecek görüşmelerin içeriğine dair alanda çalışan uzman ve yetkililerin uygulama pratiklerinde kullana- bilecekleri bir bilgi desteği olma ümidi taşımaktadır.

Çalışma, anatomik bebekler hakkında önceki çalışmalardan edinilen bilgi birikimine dayanan bir li- teratür tarama çalışmasıdır. Anatomik bebeklerle ilgi- li bilgilerin sunulduğu ve özetlendiği, bebeklerle ilgili fikir birlikteliklerinin ve anlaşmazlıkların da altının çizildiği, diğer araştırmacılara yardımcı olacak bağımsız bir makale içeriği olma özelliği taşıyan bütünleşik tarama (Neuman, 2022:229) tekniğine dayanmaktadır.

Çalışma, anatomik bebeklerin ortaya çıkışı, be- beklerin özellikleri, anatomik bebek projesi ve bebek- lerin işlevleri, bebeklerin görüşmelerde kullanımı, gö- rüşme soruları ve bebeklere yönelik eleştiriler olmak üzere altı bölümden oluşmaktadır.

1. Anatomik Bebeklerin Ortaya Çıkışı

Anatomik bebeklerin yönlendirilmiş (istismara uğramış veya istismar şüphesi-iddiası taşıyan) çocuk- larla yapılan görüşmelerde kullanılması 1976 yılında Amerika Birleşik Devletleri Eugene, Oregon’da başla- mıştır. Kamu ve özel kurumlar arası işbirliğine daya- nan bir proje üzerinde çalışan Virginia Friedemann Edwards, Marcia Morgan ve Mike Whitney, çocuklarla daha iyi iletişim kurabilme ihtiyacının farkına varıl-

ması nedeniyle anatomik bebekleri oluşturmuşlardır (Morgan, 1995:3). Morgan iki yetişkin bebekten olu- şan orijinal seti yerel bir terziden satın almış ve daha sonra istismarı önleme sunumlarındaki kapsamlı deneyimlerine dayanarak bebekleri yeniden tasarla- mışlardır. Oral, anal ve vajinal vücut açıklıkları; çocu- ğun tüm duygu yelpazesini iletebilmesi için nötr yüz ifadeleri; üç ten renginde hem çocuk hem de yetişkin modeller ekleyerek onları daha az oyuncak ve cinsel açıdan daha açık hale getirmişlerdir. Böylece, oyun terapisinde danışmanlar tarafından uzun zamandır peluş hayvanlar ve sıradan plastik bebekler kullanıl- masına rağmen anatomik bebeklerin çocuğa yönelik cinsel istismar araştırmalarına yardımcı olarak kulla- nılması ilk kez gerçekleşmiştir. 1980 yılında Edwards, Morgan ve Whitney; bebekleri üretmek, eğitim mater- yalleri geliştirmek ve alandaki diğer kişilere profesyo- nel eğitim ve danışmanlık sağlamak amacıyla Migi- ma Designs adında bir şirket kurmuşlardır (Morgan, 1995:4).

Bebekler ‘anatomik olarak eksiksiz’ veya ‘ana- tomik olarak doğru’ veya ‘cinsel olarak anatomik açı- dan doğru oyuncak bebekler’ biçiminde anılmalarına karşın tüm vücut parçalarına sahip olmadıkları için bu tür adlandırmalar doğru değildir (Freeman ve Estrada-Mullaney, 1988:1; Morgan, 1995:3). ‘Anato- mik olarak ayrıntılı oyuncak bebek’ (Britton ve O’Ke- efe, 1991) tanımlaması, bebeklerin adlandırılmasına yönelik alternatifler açısından en uygunu gibi dur- maktadır. Bu çalışmada da anatomik olarak ayrıntılı oyuncak bebek kavramsallaştırılmasını dile getirecek biçimde anatomik bebek kavramı kullanılmıştır.

2. Anatomik Bebeklerin Özellikleri

Çeşitli renk, biçim ve boyutlarda, yetişkin er- kek, yetişkin kadın, kız çocuk ve erkek çocuk olarak farklı tasarımlarda yapılan anatomik bebekler (Boat & Everson, 1988:195; Freeman vd., 1988; Payne & Gainey, 2015:231) cinsel organları temsil ettiği dü- şünülen insan bedenindeki bazı açıklıklara benzeyen kısımlara sahip oldukları için normal bebeklerden farklıdırlar (Freeman & Estrada-Mullaney,1988:1). Bebeklerin kolayca çıkarılabilen gündüz ve gece giy- sileri vardır. Yetişkin kadın bebeklerin dışarı çıkan göğüsleri, erkek çocuk ile yetişkin erkek bebeklerin penis ve testisleri vardır. Kız çocuk ve yetişkin kadın bebeklerde vajinal delikler ile oral ve anal delikler

bulunmaktadır. Penis bu deliklere sığabilir. Genellikle bebeklerin bu deliklere uyan parmakları da vardır (Wakefield & Underwager, 2005:159). Kimi bebekler yukarıda belirtilen özellikler dışında yetişkin cinsel gelişimin özelliklerinden olan kol altı ve kasık kılları

ile yapılmaktadır (Payne & Gainey, 2015:231). “Yetişkin oyuncak bebeklerin boyu 50.8 cm., çocuk oyuncak bebeklerin boyu ise 40.6 cm’dir” (Aldridge, 1998:2). Bebeklerin yüz² ifadeleri nötrdür (Morgan, 1995:4).

2 Bebeklerin dudakları oldukça belirgin bir kırmızı renkte görünmektedir. Ancak kırmızı rengin fotoğraftan kaynaklanmış olduğunu Marcia Morgan’a yöneltilmiş olduğum soruya verdiği yanıtta öğrendim. Morgan, anatomik bebeklerin beyaz Kafkasyalı, açık kahverengi ve koyu kahverengi olmak üzere üç farklı renkte olduğunu ve her üç ten grubundaki bebeklerin dudak renklerinin ise fotoğraflarda görüldüğü gibi kırmızı değil, açık pembemsi olduğunu belirtti.

3. Anatomik Bebek Projesi ve Anatomik Bebeklerin İşlevleri

Boat ve Everson (1989) tarafından yönlendirilmiş çocuklarla yapılacak görüşmelerde bir dizi olası etik problemin üstesinden gelebilmek, bebeklerin çeşitli kullanımına ilişkin kapsamlı bir liste geliştirmek ve uygulayıcılara görüşmelerde nasıl bir yol izlemeleri gerektiğine yardımcı olmak amacıyla hazırlanan protokol, 1985 yılında 'Anatomik Bebek Projesi' adı altında geliştirilmiştir. "Protokol beş yaş altındaki çocuklara odaklanmakla birlikte zihinsel olarak gecikmiş veya kendilerini sözlü olarak ifade etmekte sorun yaşayan daha büyük çocuklar için de uygun olabilmektedir" (Boat ve Everson, 1988:199). Protokol, bebeklerin kullanımıyla ilgili uyarılar temelindeki giriş,

görüşmeye hazırlanma süreci, yapılandırılmış bebek görüşmesi ve sonuç gözlemleri çerçevesinde oluşturulmuştur. Protokol temelinde bebeklerin yedi işlevsel kullanımı aşağıdaki gibi belirlenmiştir (Freeman ve Estrada-Mullaney, 1988; Aldridge, 1998; Coulborn Faller, 1993; Everson ve Boat, 1994; Whitcomb, 1994; Gould, 1998; Everson ve Boat, 2002; Coulborn Faller, 2003; Pipe ve Salmon, 2009; Payne ve Gainey, 2015):

- Rahatlatıcı (comforter): Çocuk için daha rahat bir atmosfer yaratma, çocuğa dokunsal rahatlık sağlama, çocukların stresini azaltarak sakinleştirme, görüşme odasını daha az formal ve daha çocuk merkezli bir hale dönüştürmeye dönük işlevdir. "Tipik olarak çocuğa tutması için tek bir giysili bebek verirken görüşmeciler çocuğu bebeği kullanmaya

sözlü olarak teşvik eder: ‘Biz konuşurken bebeğim kucağına oturabilir mi?’ Görüşmeci bu aşamada dikkatini bebeğin cinsel vücut kısımlarına odaklamaktan kaçınır ve bebeğin soyunmasını başlatmaz veya önermez” (Everson ve Boat, 2002:385).

- Buz kırıcı (ice breaker): Cinsellik konularını tanıtmak, tehdit edici ve yönlendirici olmayan bir biçimde çocuğun dikkatini cinsel konulara, cinsel beden parçalarına odaklayarak, cinsellik konusunda sohbet başlatmaya dönük işlevdir.
- Anatomik model (anatomical model): Beden parçalarını ve işlevlerini tanımlamak, çocuğun beden parçalarına yönelik etiketlendirmelerini değerlendirmek, cinsel eylemlerin mekaniğine ilişkin olası erken bilgi birikimini değerlendirmeye dönük işlevdir. “Görüşmeci vücudun cinsel ve cinsel olmayan kısımlarına işaret edebilir ve “Bu kısma ne diyorsun”, “Ne işe yarar” gibi sorular sorabilir” (Everson ve Boat, 2002:386).
- Gösteri yardımcısı (demonstration aid): Bebeğin en yaygın ve en sık kullanılan biçimi olarak çocuğun deneyimlediklerini göstermeye dönük işlevdir. “Çocuk istismar olayını anlattığında görüşmeci olayın yeniden canlandırılması için çocuğu bebekleri kullanmaya yönlendirir. Bir çocuk sözlü iletişimde zorluk yaşasa da yaşamasa da, görüşmecinin çocuğun istismar tanımını anladığını doğrulamak ve çocuk ile görüşmeyi yapan kişi arasındaki yanlış iletişim olasılığını azaltmak için bebekler yararlı olabilmektedir” (Everson ve Boat, 2002:386).
- Hafıza uyarıcısı (memory stimulus): Çocuğun olayları hatırlamasına dönük işlevdir. “Küçük çocuklarda sözel ipuçlarından veya sorulardan daha etkili olabilecek bu tür destekleyici malzemelerin, anıları harekete geçirmede etkili olabileceği öne sürülmektedir. Hatırlamayı teşvik etmek için görüşmeci şu tür sorular sorabilir: “Bir tane (penis) gördün mü?”, “Bebekler başka bir şey hatırlamaya yardımcı oluyor mu?” (Everson ve Boat, 2002:387).
- Teşhis ekranı (diagnostic screen): Bebekleri göstererek, bebeklere maruz kalmanın, çocuğun cinsel ilgilerini, endişelerini veya bilgilerini kendiliğinden ortaya koymasına dönük işlevdir. “Burada çocuğa bebekleri serbestçe inceleme fırsatı verilirken görüşmeci, çocuğun oyununu, tepkisini ve

sözlerini/açıklamalarını gözlemler. Görüşmeci bu sırada orada olabilir veya tek taraflı aynadan gözlemleyebilir” (Everson ve Boat, 2002:387).

- Teşhis testi (diagnostic test): Bebeklerle etkileşimin, istismarın gerçekleşip gerçekleşmediğine ilişkin klinik yorumlar için temel sağlamasına dönük işlevdir.

4. Anatomik Bebeklerin Görüşmelerde Kullanımı

Çocuğa, görüşmeci olarak ne olduğunu anlatmanın mı yoksa anatomik bebek kullanarak olanları göstermenin mi daha kolay olacağı sorulmalıdır (Freeman ve Estrada-Mullaney, 1988:4). Eğer çocuk bebek kullanmak isterse istismar olayı ile ilgili doğrudan sorulara geçmeden önce ‘bebeklerin tanıtılması’ ve çocuğun ‘cinsel sözcük dağarcığının öğrenilmesi’ aşamaları gerçekleştirilmelidir.

4.1. Bebeklerin Tanıtılması

Çocuk odaya girdiğinde bebeklerin görüşmenin yapılacağı masada olması gerekir zira bebeklerin görünür olması çocuk için güvenli bir alan oluşumuna katkıda bulunacaktır. “Görüşmeci kendisini tanıtarak başlamalıdır. Çocuğa okul, evcil hayvanlar veya evde sahip olduğu bebekler hakkında sorular sorulması, çocuklara kendileri hakkında konuşma şansı verir ve bir çocuğun ne kadar anlaşılır olduğunu ve gelişim düzeyini belirlemeye olanak tanır” (Freeman ve Estrada-Mullaney, 1988:4). “Görüşmeci çocuğa anatomik bebekleri tanıtırken, yardımcı olması için bazı bebekler getirdiğini belirtmelidir. Bununla birlikte bebeklerden ‘görüşmecinin özel arkadaşlarıymış’ gibi bahsetmemek gerekir çünkü bu ifade suçlular tarafından sıklıkla kullanılan bir yem veya terimdir. Görüşmeci, görüşme boyunca çocuğa bebekleri tutabileceğini ve dokunabileceğini belirtir” (Morgan, 1995:40). Genel olarak kabul edilen uygulama, bebekleri giyinik biçimde sunarak tanıtmaktır ancak yaşanan olayın özelliklerine göre uygulama değişebilir. “Örneğin: olayı anlatması sırasında kişilerin çıplak olduğunu daha önce belirtmiş olan bir çocuğa, bebeklerin çıplak sunulması uygun olabilir” (Freeman ve Estrada-Mullaney, 1988:4; Gould, 1998:368). Bebekler giysisiz olarak sunulduğunda cinsel beden bölgelerinin hemen görünür hale gelmesinden dolayı birkaç çocuk biraz şaşkınlık veya utanç gösterebilir ancak bu genellikle

geçer (Morgan, 1995:41). Bebeklerin giysili sunulması, giysisiz sunulmasına göre daha açıklayıcı olabilir. Zira çocuk bebeklerin giysilerini inceleyebilir ve giysileri çıkarmaya başlayabilir. Yaşı küçük çocuklar bu eylem esnasında kendiliklerinden konuşabilir, mırıldanabilir veya diğer sözlü ifadeler kullanabilirler. “Çocuğun her bir bebeğe bakmak ve keşfetmek için yeterli zamanı olduğunu düşünen görüşmecilerin, konuşmak için çocuklardan bir bebeği seçmelerini sağlamaları gerekir” (Morgan, 1995:41).

Coulborn Faller (1993:48-49) gösteri yardımcısı olarak bebeklerin tanıtıldığı bu aşamayı yaşamış gerçek bir olaydan örnek vererek şöyle açıklar: Görüşmeci giysili bebekleri seçebilir ve çocuğa daha önce bunlara benzer bebekleri çıplak halde görüp görmediğini sorabilir. Çocuğa anatomik bebeklerin diğer oyuncak bebeklerden nasıl farklı olduğunu göstermek için görüşmeci, anatomik bebeği soyabilir ve ardından çocuğun ne olduğunu göstermesi için kullanılacak bebekleri seçmesini sağlayabilir. Görüşmeci üç yaşındaki kızdan, oyuncak bebekleri kullanarak babasının ona ne yaptığını göstermesini istediğinde, kız çocuk çıplak yetişkin erkek bebeği almış ve penisini onun kasıklarına sokarak ‘ah ah ah’ demiştir. Böyle bir durumda, belirli ayrıntıları elde etmek için şu sorular sorulabilir: “Bana penisin ağzına ne kadar girdiğini gösterebilir misin?”, “Bunu yaparken penisinden bir şey çıktı mı?”, “Hangi odada olduğunuzu hatırlıyor musun?”, “Yatakta mıydın yoksa başka bir yerde mi?”, “Nasıl yaptığını gösterebilir misin?”.

4.2. Çocuğun Cinsel Sözcük Dağarcığının Öğrenilmesi

Çocuk ile belirli bir etkileşim düzeyine ulaşıldığında çocuğun cinsel organlar için kullandığı sözcüklerin öğrenilmesi gerekir. Nitekim çocuğun gelişim düzeyi ile uygun olmayan cinsel içerikli sözcüklerin çocuk tarafından kullanılması, olası bir mağduriyeti anlamlandırmada oldukça önemlidir. “Genellikle fail, çocuğa argo sözcükler söyler ve öğretir ve çocuk bu sözcüklerin uygunsuz olduğunu fark etmeyebilir” (Freeman ve Estrada-Mullaney, 1988:4). “Çocukların genellikle seks ve cinsel istismar hakkında arka plan bilgileri yoktur. Bir başka deyişle çocukların özel vücut parçaları veya cinsel eylemler için sözcükleri olmayabilir” (Coulborn Faller, 2003:153). Bu açıdan bebeklerin iletişimsel işlevi, çocuğun vücut parçalarına ilişkin terminolojisinin belirlenmesi ve ifadelere açık-

lık getirilmesidir (Pipe ve Salmon, 2009). Çocuğun vücut parçaları için kullandığı isimlerin görüşmeci tarafından değiştirilmeden olduğu gibi kullanılması gerekir (Coulborn Faller, 1993:47-49; Coulborn Faller, 1996:15).

“Görüşmede çocuk ne olduğunu anlatırken görüşmecinin, bebeğin cinsel organlarını işaret etmekten veya dokunmaktan kaçınması gerekir ancak çocuğun cinsel sözcük dağarcığını öğrenmeye çalışırken bebelere işaret etmek ve dokunmak uygundur” Freeman ve Estrada-Mullaney, 1988:4; Morgan, 1995:42). Şöyle denilebilir: “Tamam, renkler konusunda iyisin”. Daha sonra çocuğa bebeği işaret ederek vücudun bazı kısımlarının isimleri sorulmalıdır: “Vücudun bölümlerini biliyor musun?”, “Buna ne diyordun?” veya “Bu parçanın adı nedir?” (Bebeği alıp saçını işaret etmek). Bu şekilde eller, kollar, ayaklar gibi cinsel olmayan bölümlerden başlayarak vücudun cinsel kısımlarına geçilir (Freeman ve Estrada-Mullaney, 1988:4; Morgan, 1995:42). Sonrasında bebeğin tişörtünü çıkarıp göbeğine veya bebeğin pantolonunu çıkarıp cinsel organlara işaret edilerek “bu ne?” diye sorulabilir. Çocuk yanıtlarsa, “hiç başka bir şey dendiğini duydun mu?”, “ne deniyor? kim diyor bunu?” (Freeman ve Estrada-Mullaney, 1988:4) gibi sorular sorulabilir.

Görüşme sırasında “her zaman çocuğun söylediklerini tekrarlamak ve sonraki konuşmalarda çocuğun verdiği isimleri kullanmak gerekir. Çocuk düzeltilmemeli ve vücudun farklı bölgelerine görüşmeci farklı isimler takmamalıdır. Bir çocuk am (pussy) ya da sık (cock) gibi argo bir terim önerdiğinde, yargılayıcı olmayan bir ses tonuyla çocuğa bu ismin nereden öğrenildiği ya da vücut kısmı için bu ismi kimin önerdiği sorulmalıdır” (Morgan, 1995:42). Çocukların oyuncak bebeklerle yaptıkları tek başına anlamlı olmasa da, söyledikleri önemli olabilir. “Örneğin: gerçek bir olayda yetişkin erkek bebeğin penisıyla oynayan beş yaşında bir kız çocuğu, “şeyinin ucundan yapıştırtıcı çıkıyor. Hoşuma gitmiyor. Karnıma yapışıyor ve balık gibi kokuyor” demiştir ve dokunma ve koku duyusal deneyimlerine dayanan bu bilginin, porno izlenilmesinden veya hijyen kontrollerinden bilinmesi olası değildir” (Morgan, 1995:41).

Bebeklerin tanıtılması ve cinsel sözcük dağarcığının öğrenilmesi ile ilgili bu iki aşamada görüşmeci ile çocuk arasında ‘yönlendirilmiş oyun’ denilen bir senaryo inşa edilmiştir. “Yönlendirilmiş oyun, ana-

tomik bebeklerin görüşmeyi yapan kişi tarafından resmi olarak sunulmasıdır” (Aldridge, 1998:13). Kimi görüşmeler ise çocuğun bebeklerle kendiliğinden etkileşimlerinin gözlemlendiği ‘serbest oyun’ (Aldridge, 1998:13) biçiminde gerçekleştirilir. Serbest oyunda görüşmeci çocuğu ya bebeklerle yalnız başına oda da bırakıp bir ayna arkasından çocuğu gözlemler ya da bebeklerle kendiliğinden etkileşime geçmesi için sınırlı bir görüşmeci rolü ile teşvik ederek çocuğu gözlemler. Çocuklar bazen kendiliklerinden bebekleri alıp oynamaya başlar ve daha ilerleyen süreçte görüşmeci çocuğu, bebekleri daha yakından incelemeye teşvik edebilir (Coulborn Faller, 1993:47-49). “Çocuğun bebekleri alıp keşfetmesine izin verilmelidir. Birçok çocuk parmaklarını çeşitli deliklere sokarak, penisi çekecek veya penisin vajinaya, anüse veya ağıza uyup uymadığını görmeye çalışacaktır. Bu normal bir keşif davranışı olabilir ve bu davranış tek başına cinsel istismarın kanıtı olarak kabul edilmemelidir” (Morgan, 1995:41). “Bir bebeğin cinsel organlarının elle keşfedilmesi, bebeğin vajinasına veya anal açıklığına parmakla nüfuz edilmesi, küçük ve muhtemelen istismara uğramamış çocuklarda oldukça yaygınken bebeğin penisini ağıza almak veya emmek, yaklaşık dört yaşına kadar ve dört yaşından sonra, yönlendirilmemiş çocuklarda oldukça nadirdir” (Quinn, 2010:237-238).

Bununla birlikte çocuğun bebekleri keşfederken söylediklerinin dikkatlice dinlenilmesi gerekir. “Birçok çocuk hiçbir şey söylemeyebilir. Ancak kimi çocuklar yaşamış oldukları cinsel aktiviteyle ilgili ayrıntıları paylaşmaya başlayabilir. Çocuğun pornografiye maruz kaldığı da ortaya çıkabilir. Görüşmecinin çocuğun her bir bebeğe bakmak ve keşfetmek için yeterli zamanı olduğunu düşündüğünde, çocuğun konuşmak için bir tanesini seçmesini sağlaması gerekir. Çocuğa bebeğin bir ismi olup olmadığı sorulmalıdır” (Morgan, 1995:41). Görüşmeci, bebeğe yönelik alışılmadık tepkileri, örneğin: belirgin korku, öfke, üzüntü veya cinselleştirilmiş davranışları olası cinsel istismarın göstergesi olarak yorumlayabilir ve bu tepkilerin görüşmeci tarafından çocuğun durumuna ve istismar bağlamına dikkat ederek açılması gerekir. Örneğin “çocuk, bebek veya bebeklere bakarken üzüldüyse, bebeği görmenin onu neden bu kadar üzdüğü sorulabilir. Cinselleştirilmiş davranış fark edildiyse, çocuğa bunu kimin yaptığı sorulabilir” (Coulborn Faller, 1993:47-49).

Benzer şekilde “cinsel istismar mağduru çocuklar bir veya daha fazla bebeğe karşı öfke veya

düşmanlık gösterebilir” (Morgan, 1995:46). Bu tür duygusal tepkiler görüldüğünde görüşmeci, görüşmenin akan seyrine uygun olarak görüşmeyi ilerletebilir veya çocuğun duygusal tepkilerini devam ettirmesi halinde görüşmeyi çocuğun durumunu dikkatle gözlemleyerek sonlandırabilir ve bir sonraki takip görüşmelerine bırakabilir. “Çocuğun bu duyguları ifade etmesine izin vermek, konuşmasına destek olunması son derece önemlidir” (Morgan, 1995:46). “Çocuğun konuşmasına destek olmak için örneğin: ‘iyi gidiyor-sun, konuşmaya ve çalışmaya devam edelim’ biçiminde sadece sözlü bildirimler verilmeli, sarılma, başını kısmını okşama gibi dokunmalarla destek olunmamalıdır” (Morgan, 1995:46-47).

5. Görüşme Soruları

Görüşmelere ne, ne zaman, nasıl, nerede ve kim soruları gibi ‘yönlendirici olmayan sorular’ ile başlamak uygundur (Morgan, 1995:48; Quinn, 2010:235). Bu çerçevedeki sorulara örnekler şöyledir: “Sonra ne oldu”, “Bunun bebek yaptığını nereden biliyor-sun?”, “Buna dick (pipi) dendiğini kim söyledi?”, “Nasıl görünüyordu?”, “Ne zaman oldu?”, “Nerede oldu?”. Bu tür sorular aynı zamanda odaklanmış sorulardır. ‘Odaklanmış sorular’ özellikle küçük çocukların olayı anlatmalarında ve kritik bilgilerin ortaya çıkarılmasında sorulması gereken sorulardır (Coulborn Faller, 1996:14; Quinn, 2010:235).

Yönlendirici olmayan sorular ile başlayan görüşmelere, çocuğun söylediklerini başka sözcüklerle ifade eden genel takip soruları ile devam edilmelidir (Morgan, 1995:48; Coulborn Faller, 1996:14). ‘Takip soruları’, çocuğun ifade ettiklerinin doğruluğunu ve daha önce ifade edilmemiş olayla ilgili ayrıntıları elde edebilmeye yarayan sorulardır. Bu tür sorular çocuğun ilk görüşmedeki durumuna, görüşmeci ile çocuk arasındaki iletişim sürecinin niteliğine göre ilk görüşmede veya takip görüşmesi olarak adlandırılan sonraki görüşmelerde sorulabilir. Örneğin çocuk, yetişkin erkek bebeğin ağzını kız çocuk bebeğin vajinal bölgesine değdirir ve onun poposunu yaladığını söylerse görüşmeci; ‘erkek, kızın poposunu yalıyor gibi görünüyor’ şeklinde takip sürecine devam edebilir. Dikkat edildiği üzere görüşmeci burada çocuğun kelimesini (yalamak) kullanmaktadır (Morgan, 1995:48-49). Morgan’ın (1995:49) aşağıda yer alan yaşanmış gerçek bir olay üzerinden paylaştığı takip sorusu örnekleri şöyledir:

Çocuk, kız çocuk bebeğin üstünde yetişkin erkek bebeği gösterir.

G(örüşmeci): Ne oluyor?

Ç(ocuk): Onlar uyuyor.

G: Başka bir şey oluyor mu?

Ç: O onu beceriyor (humping).

G: Bunu görmek benim için çok zor. Bana bcermenin ne anlama geldiğini gösterebilir misin?

Çocuk bebeklerle gösterir ve söyler: Bu şey o şeyin içine giriyor.

G: Sanki erkeğin şeyini kızın şeyinin içine koyuyorsun.

Ç: Evet.

G: Bunun olduğunu nasıl biliyorsun?

Ç: Çünkü bana yaptığı buydu.

G: Adamın penisi senin özeline mi girdi?

Ç: Evet.

G: Penisinin senin özeline girdiğini nasıl biliyorsun?

Ç: Hissedebiliyordum ve acıdı.

G: Adam kimdi?

Ç: Babam.

“Alışılmadık duygusal tepkiler ve çocuğun kendiliğinden söylediği ifadeler (örneğin: ‘babanın pipisi bazen büyür’) çocuğa sorulan takip sorularının odak noktasıdır” (Everson ve Boat, 2002:387).

Görüşme sorularına şöyle örnekler verilebilir (Coulborn Faller, 1993:47-48):

“Kimin ding dongu (ding dong ifadesi, çocuğun tanımlamasıdır) var?”, “Hiç gördün mü?”, “Kiminkini gördün?”, “Ding dongdan bir şey çıktı mı?”. Eğer çocuk evet derse, “ne renkti?”. Eğer çocuk beyaz, sütlü ya da sümük gibi derse, “üzerine ya da içine herhangi bir şey bulaştı mı?” diye sorulabilir. “Hiç kimse sana ding dong ile bir şey yapmaya çalıştı mı?”, “Ne yapmaya çalıştı?”, “Bana bebeklerle gösterebilir misin?”. “Ding

dongun nasıl bir his olduğunu biliyor musun?”, “Hiç değişir mi?”, “Hiç büyür mü?”, “Sert mi yumuşak mı?”, “Aşağı mı sarkıyor yoksa yukarı mı çıkıyor?”, “Bana bebeklerle gösterebilir misin?”.

Anatomik bebeklerle yapılan görüşmelerde kaçınılması gereken sorular ise şunlardır (Quinn, 2010:236):

- Yönlendirici veya ima edici sorular: Bu sorular çocuk tarafından henüz açıklanmamış, belirtilmemiş bilgileri sağlayarak veya cevabı sorunun içine dâhil ederek çocuğun cevaplarını yönlendiren sorulardır (Morgan, 1995:48; Payne ve Gainey, 2015: 229). Görüşmeye, çocuğun gönüllü olarak vermediği bilgileri sokar ve görüşmeci tarafından cevabı yönlendirme girişimini gösterir (Quinn, 2010:236). Örneğin: “George senin pipine dokundu değil mi?”, “Babanla bir sorunun yok mu?”, “Seni bunu yapmaya zorladı değil mi, yaptı mı?”. Çocuk kendisine birilerinin vurduğunda bahsetmediğinde “sana vurduğunda canın acıdı mı?” (Quinn, 2010; Morgan, 1995; Payne ve Gainey, 2015).
- Rol yapmayı, spekülasyonu veya fantezi kurmayı teşvik eden sorular: Görüşme sırasında fantezileri teşvik eden terminolojinin kullanılmaması gerekir. Bu çerçevede çocuklar ile şu tarzdeki konuşmalar, çocuğun cevapları yerine görüşmecinin duymak istediği cevaplara odaklanır: “Haydi bu kız oyuncak bebek senmiş ve bu erkek oyuncak da Frankmiş (fail veya olası fail) gibi davranalım”. “Haydi oyun oyna”, “Haydi bunu hayal edelim”. Görüşmelerde ‘cinsel eylemlere işaret edilmesi, bebeğin vücut parçalarına dokunulması, bebeklerin cinsel ilişki biçiminde konumlandırılması ve tanımlanması yalnızca çocuk tarafından yapılmalıdır. Bunlardan birisi görüşmeci tarafından yapılırsa, görüşmeci çocuğa aslında yanıt önermektedir’ (Freeman ve Estrada-Mullaney, 1988:4).
- Sosyal etki: Görüşmecinin deneyimleri çerçevesinde başka bağlamlardaki istismar mağduru çocuklardan hareketle ya da cinsel istismar olaylarının genel bağlamı çerçevesinde, görüşme yapılan çocuğu etkileyecek biçimde, çocuğun söylemediklerinden hareketle sorulan sorulardır. “Johnny ve Lucy bize ‘bana dokun oyunundan bahsettiler. Bana bu oyundan bahsedebilir misin?’”

- Pozitif ve negatif pekiştirme: “Joe’nun sana yaptıklarını bana anlatmakta çok iyi bir iş çıkarıyorsun” (Freeman ve Estrada-Mullaney, 1988) veya “Her şeyi anlatmadıkça ilerleyemeyeceğimizi biliyorsun değil mi?” türünden çocukları belirli bir yanıtla doğru destekleyen, yönlendiren sorulardır.
- Evet veya hayır soruları: Çocuğun cevap olarak sadece evet veya hayır diyebileceği ve çocuğu görüşmecinin beklentisine uygun yanıtla yönlendiren sorulardır. “Bir çocuk tam olarak doğru olmayan veya yanlış anlaşılabilir bir soruyu onaylayabilir” (Quinn, 2010:236) ve sürecin yanlı bir yöne doğru gitmesine neden olabilecek biçimde etik dışı bir formu inşa edebilir. Elbette istismara ilişkin değerlendirmelerde çoklu soru formları dikkate alınmaktadır ve anatomik bebek kullanımına ilişkin kılavuzlar bu tarz soruların kullanılmaması yönünde ayrıntılı bir çerçeve sunmaktadır. Evet veya hayır sorularına örnekler olarak: “Baban bunu söyledi mi?”, “Sert mi hissettin?” (Morgan, 1995:48).
- Neden soruları: Bu tür sorular da sorunlu soru biçimleridir. Zira çocuklar genellikle neden sorularını suçlayıcı olarak deneyimler ve eylemleri hakkında savunmacı hale gelebilirler (Quinn, 2010:236). “Sence neden sana bunu yaptı?”, “Neden izin verdin?” türünden sorulardır.

6. Anatomik Bebeklere Yönelik Eleştiriler

Anatomik bebeklerin kullanılmasına yönelik eleştiriler, bir yandan bebeklerin kullanımındaki yararları diğer yandan etik bağlamındaki riskleri ile tartışmalı bir zeminde ele alınmaktadır (Boat ve Everson, 1988; Goldberg ve Yates, 1990). Çalışmanın başlarında belirtildiği gibi anatomik bebekler, çocuğa yönelik cinsel istismar olaylarında kullanılabilecek araçlardan sadece bir tanesidir ve istismar için geçerli olabilecek bir kanıt biçiminde değerlendirilemez ve ele alınamaz. Bu açıdan “anatomik bebekler sağlam görüşme tekniklerinin yerini tutamazlar” (Freeman ve Estrada-Mullaney, 1988:2). Anatomik bebekler psikolojik bir test olarak kullanılamazlar. Bir başka deyişle çocukların cinsel istismara uğrayıp uğramadıklarının yalnızca anatomik bebeklerle nasıl etkileşime girdiklerine dayanarak kesin tespiti yapılamaz (Boat ve Everson, 1993; Coulborn Faller, 1993:46; Aldridge, 1998:5; Coulborn Faller, 2003:130).

Genel olarak bebeklerin kullanımına yönelik olumsuz eleştiriler iki başlık altında değerlendirilmektedir. Birincisi yönlendirilmiş (istismara uğramış veya istismara uğradığı iddiası ve şüphesi ile ilgili birimlere yönlendirilmiş) çocuklar bağlamında, anatomik bebeklerin aşırı müstehcen biçimde cinsel materyal önerebilmesi, çocuklara fantezi telkin etmesi, çocukları gerçekleşmemiş cinsel eylemleri tanımlamaya veya kanıtlamaya yönlendirmesi, çocukların oyun dünyasında yeri olan oyuncak bebeklerin normalde cinsel vücut kısımlarına sahip olmamasından dolayı anatomik bebeklerin çocuklara görüşme esnasında gösterilmesinin cinsel uygunsuzluk izlenimi yaratmasıdır. İkincisi ise yönlendirilmemiş (istismara uğramamış veya istismara uğradığı iddiası ve şüphesi ile ilgili birimlere yönlendirilmemiş) çocuklar bağlamında, bebeklerin istismara uğramamış çocuklarda zamanından önce cinsel düşüncelere yol açabilmesi, beden parçaları üzerinden bebeklerin aşırı uyarıcı ve hatta travmatize edici olabilmesi ve istismara uğramamış çocukların yanlış bildirimler vermesine neden olabilesidir (Everson ve Boat, 1990; Goldberg ve Yates, 1990; Coulborn Faller, 1993; Everson ve Boat, 1994; Whitcomb, 1994; Gould, 1998:364; Freeman ve Estrada-Mullaney, 1988:2; Everson ve Boat, 2002; Pipe ve Salmon, 2009).

“Pek çok eleştirmen anatomik bebeklerin, cinsel organ görüldüğünde korku ya da paniğe yol açarak ya da cinsel istismara uğramamış çocuklar arasında bile görünüşte cinselleştirilmiş tepkiler ortaya çıkararak olumsuz etkileri olabileceğinden endişe etmektedir” (Whitcomb, 1994:34). Ancak araştırmaların bu eleştirilere çok az destek sağladığını belirten Whitcomb (1994) yönlendirilmemiş çocuklarla ilgili yapılmış bir çalışmayı örnek olarak verir. Çalışmada yönlendirilmemiş çocuklar, giysili bebeklerden çok giysisiz bebeklerle oynamışlar ve aslında birincil aktivitelerinin bebekleri giydirmek olduğu görülmüştür. Başka araştırma sonuçlarında da yönlendirilmemiş çocukların anatomik bebeklerin cinsel organlarını ve deliklerini inceledikleri ancak nadiren cinsel davranışlar sergiledikleri belirtilmiştir (Whitcomb, 1994:34). Yönlendirilmemiş çocukların ilk kez anatomik bebekleri gördüklerinde bebeklerin cinsel organlarını ve deliklerini incelemeleri, yalın bir merak davranışının sonucu olamaz mı? Elbette olabilir ancak bu noktada dikkatli olunması gerektiği bilgisi Boat ve Everson’dan gelmektedir: “İstismara uğramamış küçük çocukların

bebeklerle ilgili merakları ve oyun davranışları konusunda yeterli normlar olmadan, çocukların bebeklerle etkileşimlerinin doğru yorumlanması belirsizdir” (Boat ve Everson, 1989:1).

Genel olarak bakıldığında araştırmalar, önceden cinsel bilgiye sahip olmayan çocuklarda anatomik bebeklerin cinsel tepkiler ortaya çıkarmadıklarını göstermektedir (Coulborn Faller, 1993:46).

“Cinsel istismara uğramamış 2 ile 8 yaş arası çocuklarla yapılan çalışmalarda, anatomik bebeklerin açık cinsel davranışlara, cinsel fantezilere veya yanlış sonuçlara yol açabilecek davranışlara neden olduğu endişesi desteklenmemektedir” (Aldridge, 1998:14). Yaşları 3 ile 6 arasında değişen istismara uğramamış 91 çocuğun serbest oyun davranışlarının incelendiği bir çalışmada (Aldridge, 1998:15), cinselleştirilmiş davranışlar son derece nadir görülmüştür: İstismara uğramayan çocuklar anatomik bebekleri yatağa yatırmış, beslemiş, yaramazlıklarından dolayı azarlamış ve cinsel bölgelere çok az ilgi göstermişlerken, istismara uğrayan çocuklar açık cinsel eylemler sergilemişlerdir. Boat ve Everson (1994) anatomik bebeklerin çocuklarda cinsel dürtü ve düşünceleri teşvik ettiğini destekleyen araştırmaların mevcut olmadığını belirtmektedir. “Anatomik bebeklere maruz kalmanın istismara uğramamış çocukların cinsel fanteziler kurmasına ve cinsel istismarın kanıtı olarak yanlış yorumlanması olası olan seks oyunlarına katılmasına neden olduğuna dair çok az empirik kanıt vardır” (Gould, 1998:365). Cinsel istismar öyküsü olan ve olmayan çocukların anatomik bebeklere verdikleri tepkiler karşılaştırıldığında söz konusu eleştirilerin genel durumunun özeti, yapılmış araştırmalar üzerinden şu biçimde ifade edilebilir: Araştırmalardaki sonuçların çoğu, cinsel istismar geçmişi olan çocukların bebeklerle cinsel davranış sergileme olasılığının istismar geçmişi olmayan çocuklara göre önemli ölçüde daha yüksek olduğunu ancak istismar geçmişi olan tüm çocukların bunu yapmadıklarını ve hatta istismara uğradığı düşünülen kimi çocukların bebeklerle cinsellik içeren davranışlarda bulunmadıklarını, istismar geçmişi olmayan az sayıdaki çocuğun ise ayırt edici cinsel davranışlar gösterdiklerini ortaya koymaktadır (Coulborn Faller, 1993:46; Lamb, Hershkowitz, Stenberg, Boat ve Everson, 1996:1252; Aldridge, 1998:17; Coulborn Faller, 2003:128).

Everson ve Boat (2002) yönlendirilmemiş 2 ile 8 yaş arasındaki çocukların anatomik bebeklerle etkileşimini ele alan 11 araştırmayı analiz etmişlerdir. Bu araştırmaların çoğu cinsel vücut bölgelerini incelemenin ve onlara dokunmanın oldukça yaygın olduğunu bulsa da cinsel ilişki veya oral-genital temas gibi açık cinsel aktiviteyi gösteren oyunların nadir olduğunu göstermiştir. Bebeklerle bu şekilde açık bir cinsel etkileşimin 550’den fazla çocuğun yer aldığı örneklemde yalnızca yaklaşık %4’ünde gerçekleştiği görülmüştür. Eğer çocuk kendiliğinden bebeklerle cinsel aktivite gösteriyorsa, görüşmecinin çocuğun bilgisinin kaynağını açıklığa kavuşturmak için sorular sorması gerekir. “Eğer bir çocuk erkek bebeğin penisini kız bebeğin vajinasına koyarsa, bu tür bir davranış kesinlikle düşündürücüdür ancak kesin değildir. Böyle bir gösteriye yönelik olarak görüşmeci, çocuğun cinsel istismara uğrayıp uğramadığını öğrenmek için “bunu kim yapıyor” diye sorabilir” (Coulborn Faller, 1993:46). Zira çalışmaların söylediği şey, serbest oyun sırasında anatomik bebeklerle yapılan cinselleştirilmiş davranışların bir tehlike işareti olduğudur. Böyle bir durumda çocuğun cinsel davranışlara ilişkin bilgisinin kaynağı araştırılmalı ve dikkatli bir biçimde değerlendirilmelidir (Boat ve Everson, 1993:64; Coulborn Faller, 2003:128).

Bu araştırma sonuçları yönlendirilmiş ve yönlendirilmemiş çocukların bebeklerle ilgili etkileşim örüntülerine dair genel bir çerçeve sunmakla birlikte, çocuğa yönelik cinsel istismarın bir yandan da nedenli karmaşık bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Bu karmaşıklık ve çok katmanlılık, anatomik bebeklerle her iki grup çocuğun etkileşimlerine yönelik belirlemelerin determinist kesinlikten uzak doğasını ortaya koymaktadır. Her istismar olayı, olayın tanığı çocukların gelişimsel çoklu özellikleri ve deneyimleri, faille olan ilişkilerinin niteliğine göre kendi içinde biricik bir yapıya sahiptir. Bu zemin esasında her iki grup çocuğun anatomik bebeklerle etkileşiminin dikkatli bir biçimde değerlendirilmesinin ve genelleştirilmiş cinsel istismar bilgi stoğuna göre alışlagelen bir yorumlama pratiği ile yapılmamasının farkındalığının da altının çizilmesi önemlidir.

Bebeklere yönelik bahsedilen bu eleştiri çerçevesinin, bebeklerin görüşmelerde kullanılmaya başlandığı 1976 yılından bugüne yaklaşık 50 yıllık bir

süreçte, bebeklerin kullanım popülerliğinin³ azalması yönünde bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Johnson vd., (2024:290) son 20 yılda alandaki uzmanların, çocuklarla yaptıkları görüşmelerde hangi görsel araçları yaygın olarak kullandıklarını belirlemeye yönelik bir anket sonucunu paylaşmışlardır. Buna göre uzmanların büyük çoğunluğunun (% 92) anatomik bebekleri kullandıkları ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte daha yakın tarihli anketlerde, kuklalar, oyuncaklar ve anatomik bebekler gibi kimi görsel yardımcı araçların kullanımının, (serbest) çizim gibi araçlar lehine azaldığı görülmektedir. Reddy ve Sinha (2025) da telkini ve yanlış iddiaları teşvik etme kapasitelerinden dolayı bebeklerin güncelliklerini yitirdiklerini, projektiv ve oyun tabanlı testler, yaratıcı sanat terapileri gibi araçların çocukların travmalarını ifade etmelerinde daha değerli olduklarını dile getirmişlerdir. Cyr vd. (2024:3) benzer biçimde bebeklerin, çocuklarda ve araştırmacılar da telkine açıklığı artırma yönünde bir etkiye sahip olduğunu belirterek, son 10 yılda adli görüşmelerde çocukların stres ve kaygılarını azaltmak ve çocukların araştırmacıyla iş birliğini arttırmak için destek köpeklerinin (facility dogs) kullanılmaya başlandığını ifade etmektedirler. Anatomik bebekler gibi diğer araçların kullanım pratikleri, araçların zaman içindeki kullanım işlevlerine göre değişebilmektedir. Aynı zamanda söz konusu değişim; toplumların yapısal ve kültürel çehrelerinin bir yansıması olarak ifade edilebilecek toplumsal dekorlarında, çocuğa yönelik cinsel istismarın nasıl anlamlandırıldığı ve nasıl ele alındığı ile de yakından ilişkilidir.

Sonuç

Çocuğa yönelik cinsel istismarın çok katmanlı yapısı, istismarı ele alma ve değerlendirme biçimleri kadar toplumsal ve kültürel dekordaki ele alınma biçimlerinin karmaşıklığını da ortaya koymaktadır. Cinsel istismar genel olarak belirli sınıfsal pratiklerin (sosyo-ekonomik düzeyin düşük olması), belirli aile yapılarının (tek ebeveyn, aile büyüklüğü, çocuk sayısı, sosyal açıdan izole olma, sosyal destekten mahrum olma, zayıf sosyal beceriler), belirli eğitim düzeyle-

rinin (düşük eğitim düzeyi), eşitsiz güç ilişkilerinin, toplumsal cinsiyet rolleri arasındaki farklılıkların, taciz, istismar ve şiddete gösterilen toleransın çeperlerine sıkıştırılabilecekmiş gibi duran bir olgusal çehreye sahip olsa da genel olarak sınıfsal aidiyetlerin, aile yapılarının, eğitim düzeylerinin örüntüleşmiş parçalarını aşan karmaşık bir gerçekliktir. Söz konusu karmaşıklık çocukların yaşadıkları istismarı dile getirmelerinde deneyimledikleri toplumsal ve kültürel dekordaki sınıfsal farklılıkları, aile yapıları ve eğitim düzeylerindeki farklılıkları eşitlemekte ve farklı yaşam desenlerine sahip çocukları ortak bir suskunluğa itmektedir. Çocuk ve yetişkin ilişkisindeki asimetrik güç dengesizliği, çocukları cinsel istismarı ifşa etmeleri noktasında onları duyulamaz ve görülemez nesneler konumunda inşa etmekte ve cinsel istismarı dile getirmelerindeki toplumsal, kültürel ve yapısal zorluklar, istismarın faili dışındaki tek tanığı olan çocukları mücadele etmeleri gereken pek çok sorun alanıyla baş başa bırakmaktadır. Çocukların suskunluğa maruz kalmaları ve suskunluğa zorlanarak bırakılmaları, suskun kalmalarını çevreleyen yapısal şartların ağırlığını göstermektedir. Bu açıdan anatomik bebekler çocukların suskunluklarını kırmaya yönelik veri elde etmeye yönelik araştırma tekniklerinden birisi olarak her ne kadar olumsuz eleştiriler olsa da umut var edici yönüyle belirginleşmektedir. “İyi eğitilmiş görüşmelerin elinde anatomik bebekler görüşme sürecinde oldukça yararlı olabilir” (Myers, 2005:33). Bebeklere yönelik olumsuz eleştiriler, bebeklerin kullanımı ile ilgili toplumsal değerler ve normların bir yansıması olarak sosyolojik açıdan da değerlendirilebilir. Anatomik bebekler adli amaçlar için bir araç olabilir. Bununla birlikte bebekler toplumların; çocuk bedeni ve cinselliğe ilişkin çocukluk normlarını da yansıtan sosyolojik araçlardır. Bebekler sadece toplumsal değerler ve normlar açısından değil aynı zamanda toplumsal yapıdaki sınıf, etnisite, ırk ve toplumsal cinsiyetin keşişimindeki yansıma çerçevesinde, çocukların anatomik bebeklerle etkileşimi kadar alandaki yetişkin uzmanların, bebekler ve çocuk etkileşiminin bütünlüğüne yönelik kullanma amaçları ve değerlendirmelerine dair bir çerçeve de sunmaktadır. Anatomik bebekler

3 Konu ile ilgili olarak Marcia Morgan’a da danıştım. Morgan, bebeklerin bazı polisler ve danışmanlık kurumları tarafından hâlen kullanıldığını, bununla birlikte Amerika’da popülerliklerinin zirvesinde oldukları gibi çok kullanılmadıklarını belirtti. Özellikle davalarda savunma avukatlarının, bebeklerin yanlış kullanıldıklarında yönlendirici ve telkin edici olabileceklerini düşündükleri için bebeklerden hoşlanmadıklarını dile getirdi. Bazı danışmanların oyun terapilerinde bebekleri hâlâ kullandıklarını belirten Morgan, Migima’nın da bebek üretimini bıraktığını ifade etti.

pek çok araştırma tekniğinden sadece bir tanesidir ve çocukların istismar deneyimlerinin çeşitliliği ve karmaşıklığı bağlamında yetkin görüşmeciler tarafından kullanılarak ifşayı destekleyebilecek ve istismar bağlamına, çocukların olaya ilişkin bakış açılarına ve olayın kendi biricikliğine bağlı olarak kullanılabilir bir araçtır.

Kaynakça

- Aldridge, N. C. (1998). Strengths and limitations of forensic child sexual abuse interviews with anatomical dolls: an empirical review. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 20 (1), 1-41. Erişim adresi <https://link.springer.com/article/10.1023/A:1023084525733>. (Erişim tarihi: 23.04.2024).
- Bağ, Ö. & Bilginer, Ç. (2018). Çocuk izlem merkezlerinde yürütülen sağlık hizmetlerinin gözden geçirilmesi. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 25(1), 83-89. Erişim adresi <https://www.cogepderg.com> (Erişim tarihi: 11.07.2025).
- Boat, B.W. & Everson, M.D. (1988). Research and issues in using anatomical dolls. *Annals of Sex Research*, 1, 191-204. Erişim adresi: <https://link.springer.com/article/10.1007/BF00852797> (Erişim tarihi: 05.05.2024).
- Boat, B.W. & Everson, M.D. (1989). Anatomical doll play among young children: a follow-up of sexual demonstrations and doll avoiders. 1-15, Erişim adresi: <https://eric.ed.gov/?id=ED316336> (Erişim tarihi: 25.04.2024).
- Boat, B.W. & Everson, M.D. (1993). Child Victims, Child Witnesses: Understanding and Improving Testimony. Goodman, S., & Bottoms, B. (Eds.). *The Use of Anatomical Dolls in Sexual Abuse Evaluations: Current Research and Practice* içinde (47-69), NY: The Guilford Press.
- Britton, H.L. & O'Keefe, M. A. (1991). Use of nonanatomical dolls in the sexual abuse interview. *Child Abuse & Neglect*, 15(4), 567-573. Erişim adresi: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/014521349190040K>. (Erişim tarihi: 03.05.2024).
- Bühler-Niederberger, D. & Alberth, L. (2023). Struggling for open awareness – Trajectories of violence against children from a sociological perspective. *Children and Youth Services Review*, 145, Erişim adresi: <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2022.106769>. (Erişim tarihi: 26.02.2024).
- Coulborn Faller, K. (1993). *Child Sexual Abuse: Intervention and Treatment Issues*. Michigan: U.S. Department of Health and Human Services Administration for Children and Families Yayınları.
- Coulborn Faller, K. (1996). *Interviewing children who may have been sexually abused. Interviewing Child Witnesses and Victims of Sexual Abuse* içinde (11-20), Michigan: U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs Yayınları. Erişim adresi <https://scholar.google.com.tr/> (Erişim tarihi: 08.06.2024).
- Coulborn Faller, K. (2003). *Understanding and Assessing Child Sexual Maltreatment*. 2. Edition, California: Sage.
- Cyr, M., Dion, J., Dagnault, I. V., & Cote, E. (2024). How facility dogs impact interviewer's questions and details provided by children in forensic interviews. *IIIRG*, 14 (1), 1-23. Erişim adresi: https://iirg.org/wp-content/uploads/2024/11/IIRP_20240806Cyr_Final.pdf (Erişim tarihi: 17.11.2025).
- Dalen Herland, M. (2023). Tacit and embodied narratives of child sexual abuse. *Qualitative Social Work*, 22(6), 1141-1156. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1177/14733250221126933> (Erişim tarihi: 26.10.2024).
- Everson, M.D. & Boat, B. W. (1990). Sexualized doll play among young children: implications for the use of anatomical dolls in sexual abuse evaluations. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 29(5), 736-742. Erişim adresi <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0890856709646797>. (Erişim Tarihi: 19.04.2024).
- Everson, M.D. & Boat, B. W. (1994). Putting the anatomical doll controversy in perspective: An examination of the major uses and criticisms of the dolls in child sexual abuse evaluations. *Child Abuse & Neglect*, 18(2), 113-129. Erişim adresi [https://doi.org/10.1016/0145-2134\(94\)90114-7](https://doi.org/10.1016/0145-2134(94)90114-7). (Erişim Tarihi: 19.04.2024).
- Everson, M.D. & Boat, B. W. (2002). Anatomical dolls and drawings. Eisen, G.S., Quas, A., Goodman, G.S. (Eds.). *Memory and Suggestibility in the Forensic Interview* içinde, (381-400), London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers Yayınları.
- Fernandes, D., Gomes, J.P., Albuquerque, P.B. & Matos, M. (2024). Forensic interview techniques in child sexual abuse cases: A scoping review. *Trauma, Violence & Abuse*, 25(2), 1382-1396. Erişim Adresi <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/15248380231177317>. (Erişim tarihi: 04.06.2024).
- Freeman, K.R. & Estrada-Mullaney, T. (1988). Using dolls to interview child victims: Legal concerns and interview procedures. Stewart, J. K. (Ed.). *National Institute of Justice* içinde (1-5), Washington D.C.: U.S. Department of Justice. Erişim adresi <https://books.google.com.tr/>. (Erişim tarihi: 28.06.2024).
- Garstang, J., Dickens, J. Menka, M. & Taylor, J. (2023). Improving professional practice in the investigation and management of intra familial child sexual abuse. *Child Abuse & Neglect*, 137. Erişim adresi <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2023.106053>. (Erişim tarihi: 24.10.2024).

- Goldberg, C. C. & Yates, A. (1990). The use of anatomically correct dolls in the evaluation of sexually abused children. *American Journal of Diseases of Child*, 144 (12), 1334-1336. Erişim adresi <https://jamanetwork.com/journals/jamapediatrics/article-abstract/515457>. (Erişim tarihi: 03.05.2024).
- Gould, J. W. (1998). APSAC practice guidelines: Use of anatomical dolls in CSA assessments. *Conducting Scientific Crafted Child Custody Evaluations* içinde (363-373), California: Sage.
- Johnson, M.S., Stordrange Hyvik, M., Brathen, I.C., Magnusen, S., Grung, R. M., Klinberg Roed, R. & Pripp, A. H. (2024). The use and productivity of visual aids as retrieval support in police interviews of preschool-aged victims of abuse. *Journal of Police and Criminal Psychology*, 39, 289-302. Erişim adresi <https://doi.org/10.1007/s11896-023-09627-w.pdf>. (Erişim tarihi: 17.11.2025).
- Kendrick, E. M. (2013). Diagram debate: the use of anatomical diagrams in child sexual abuse cases. *Liberty University Law Review*, 8 (1), 125-168. Erişim adresi https://digitalcommons.liberty.edu/lu_law_review/vol8/iss1/5.
- Lamb, M.E., Hershkowitz, I., Stenberg, K. J., Boat, W.B. & Everson, M.D. (1996). Investigative interviews of alleged sexual abuse victims with and without anatomical dolls. *Child Abuse & Neglect*, 20 (12), 1251-1259. Erişim adresi <https://www.researchgate.net/profile/Michael-Lamb-8/publication/14221745>. (Erişim tarihi: 05.06.2024).
- Lytle, N. E., Dickinson, J. J. & Poole, D. A. (2019). Techniques for interviewing reluctant child witnesses. Dickinson, J.J., Compo N.S., Carol, R., Schwartz, B. L. & McCauley, M. (Eds.). *Evidence-based investigate interviewing: applying cognitive principles* içinde (193-215), NY: Taylor Francis.
- Morgan, M. (1995). *How to Interview Sexual Abuse Victims, Including the Use of Anatomical Dolls*. California: Interpersonal Violence: The Practice Series- Sage.
- Myers, J.E.B. (2005). *Myers on Evidence in Child, Domestic, and Elder Abuse Cases*. NY: Aspen Publishers.
- Neuman, W. L. (2022). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri*. (Çev. Ö. Akkaya). Ankara: Siyasal Kitabevi Yayınları. (Orijinal Yayın Tarihi, 2019).
- Orhan, G. & Erden, H.G. (2022). Türkiye’de Cinsel İstismar Mağduru Çocuklarla Yürütülen Adli Görüşmenin Niteliği. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 14(4), 570-579. Erişim adresi http://www.cappsy.org/archives/vol14/no4/cap_14_04_13.pdf. (Erişim tarihi: 10.07.2025).
- Payne, B.K. & Gainey, R.R. (2015). *Family violence and criminal justice: a life-course approach*. NY: Routledge.
- Pipe, M.-E. & Salmon, K. (2009). Dolls, Drawings, Body Drawings, and Other Props. Role of Props in Investigative Interviews. Kuehnle, K., Connell, M. (Eds.). *The Evaluation of Child Sexual Abuse Allegations: A Comprehensive Guide to Assessment and Testimony* içinde, NJ: John Wiley & Sons.
- Quinn, K. M. (2010). Interviewing Children for Suspected Sexual Abuse. Benedek, E.P., Ash, P., (Eds.). *Principles and Practice of Child and Adolescent Forensic Mental Health* içinde (229-240), London: American Psychiatric Publishing.
- Realmuto, G. M., Jensen, J. B. & Wescoe, S. (1990). Specificity and sensitivity of sexually anatomically correct dolls in substantiating abuse: A pilot study. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 29(5), 743-746. Erişim adresi <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S089085670964803>. (Erişim tarihi: 03.05.2024).
- Reddy, T. & Sinha, S. M. (2025). Immersive virtual reality training to identify and investigate child abuse: a review of emerging progress and future directions. *Frontiers in Virtual Reality*, 1-8. Erişim adresi: doi:10.3389/frvir.2025.1550907. (Erişim tarihi: 17.11.2025).
- Reichert, S.K. (1997). Medical evaluation of the sexually abused children. Helfer, M.E., Kempe, R.S., Krugman, R.D. (Eds.). *The Battered Child* içinde, (313-328), Chicago: The University of Chicago Press.
- Reiter, E., Pollack, D. & Siegel, J. (2023). A very young child’s voice in sexual abuse legal proceedings. *The Recorder*. Erişim adresi <https://hdl.handle.net/20.500.12202/9715>. (Erişim tarihi: 25.06.2024).
- United Nations Children’s Fund (2024, Ekim10). When numbers demand action: confronting the global sexual scale of sexual violence against children, <https://www.unicef.org/topics/sexual-abuse>, (Erişim tarihi: 19.10.2024).
- Üstün Güllü, B. (2020). Cinsel istismar mağduru çocuklarla adli görüşme: görüşme yöntemi ve görüşmecinin öznel deneyimi (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Wakefield, H. & Underwager, R. (2005). The Application of images in child abuse investigations. Prosser, J. (Ed.). *Image-Based Research: A Sourcebook for Qualitative Researchers* içinde (157-173), London: Taylor & Francis Group.
- Whitcomb, D. (1994). *When the Victim is a Child. 2. Edition*, Washington: U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, National Institute of Justice Yayınları.
- Xingyuan, W. & Ruiping, L. (2024). Research on inquiry methods for child witness. *Science of Law Journal*, 3 (3), 45-50. Erişim adresi <https://doi.org/10.23977/law.2024.030307>. (Erişim tarihi: 04.06.2024).

SAM WHITE, *OSMANLIDA İSYAN İKLİMİ*, ÇEV. NURETTİN ELHÜSEYNİ, İSTANBUL: ALFA YAYINLARI, 2019

Berkay KİBAR*

Özet

Osmanlı tarihi araştırmalarında geçmişten günümüze pek çok kuramsal çalışmalar yapılmış, olaylar veya tarihsel olgu kabul edilebilecek vakalar incelenirken, araştırmacılara farklı bir perspektif sunabilecek birçok yeni fikir ortaya atılmıştır. Günümüzde ise annales ekolünün etkisi ve tarihçilerin de ilgi göstermesi sebebiyle disiplinler arası etkileşim artmış, pek çok tarihçi, araştırmalarında farklı disiplinlerden yararlanma ihtiyacı hissetmiştir. Sam White, Osmanlıda İsyan İklimi isimli eserini de bu amaçlarla kaleme almış, Osmanlı İmparatorluğu'nda 16. yüzyılın sonu ile 17. yüzyılın ilk on yılı arasında vuku bulmuş Celali İsyanlarının sebep ve sonuçlarını araştırırken coğrafi etkenleri ve iklimsel olayları esas dayanak noktası olarak belirlemiştir.

Anahtar Kelimeler: Celali İsyanları, Osmanlı, İklim, Çevre

SAM WHITE, *THE CLIMATE OF REBELLION IN THE EARLY MODERN OTTOMAN EMPIRE*, TRANS. NURETTİN ELHUSEYNİ, İSTANBUL: ALFA PUBLICATIONS, 2019

Abstract

Numerous theoretical studies have been conducted in Ottoman historical research from past to present. While examining events or cases that could be considered historical facts, many new ideas have emerged that offer researchers a different perspective. Today, due to the influence of the Annales school and the interest shown by historians, interdisciplinary interaction has increased, and many historians feel the need to utilize different disciplines in their research. Sam White wrote his work "The Climate of Rebellion in the Early Modern Ottoman Empire" with these aims in mind. He used geographical factors and climatic conditions as his primary basis in investigating the causes and consequences of the Jelali rebellions that took place in the Ottoman Empire between the end of the 16th and the first decade of the 17th century.

Keywords: Jelali Revolts, Ottoman, Climate, Environment

* Arş. Gör., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Teoman Duralı İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Zonguldak, Türkiye, berkay-kibar@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0469-667X

Oberlin College'da küresel tarih ve çevre tarihi dersleri vermiş olan White, erken modern çağda insana özgü arazi kullanımının Yakındoğu'da doğal çevreye etkilerini incelemek üzere çıktığı yolda iklim araştırmalarına yönelerek Osmanlı topraklarında suhte olaylarının yoğunlaştığı ve ilk Celâli İsyanlarının patlak verdiği 1590'lı yıllardaki iklim koşullarının oldukça zorlayıcı olduğunu iddia ederek bu iklim koşullarının Osmanlı topraklarında demografik, sosyal ve ekonomik yönden genel bir krizi tetiklediğini öne sürmüştür.

16. yüzyılın sonlarında yaşanan kıtlık ve kuraklığın Celali İsyanlarının çıkmasında ana etkenler olduğunu savunan yazar, daha önce bu konu üzerinde yapılmış çalışmalarda başka araştırmacıların, 1590'lar da yaşanan nüfus artışını, Avusturya ve İran ile yapılan yıpratıcı savaşları ve Osmanlı piyasalarında yaşanan hiperenflasyonu Celâli İsyanlarının çıkmasında temel faktörler olarak gördüklerini ifade ederek diğer araştırmacıların Osmanlı Devleti'nde yaşanan krizin derinliğini küçümsediklerini iddia etmiştir. Kendisinin ise bu konuya yeni bir perspektifle yaklaştığını belirtmiştir. (s. 40) Yazar ayrıca 16. ve 18. yüzyıllar arasında iklimsel çalkantıların yaşanması sebebiyle bu dönemi küçük buzul çağı perspektifiyle değerlendiren tarihçilerle aynı fikri paylaşarak Avrupa'da yaşanan Otuz Yıl Savaşları ve Rusya'da aynı dönem yaşanan Veraset Savaşları ile Osmanlı topraklarında meydana gelen Celali İsyanlarını karşılaştırmalı olarak incelemiş, 16. yüzyıl sonlarında başlayan Küçük Buzul Çağının dünyanın farklı bölgelerinde yaşanan benzer siyasi ve sosyal-ekonomik olayların temel faktörü olduğunu ifade etmiştir. (s. 25-30)

Eseri iki bölüme ayıran yazar ilk bölümde Celali İsyanları öncesinde sosyal-ekonomik durumun analizini yapmış, ikinci bölümde ise Celali İsyanlarının gelişimini inceleyerek bu isyanlar sonrasında yaşanan sosyo-ekonomik dönüşümler ve toparlanma sürecinden detaylıca bahsetmiştir. Sam White bu aşamada Osmanlı klasik dönemi birincil kaynaklarını (Peçevi Tarihi, Zübde-i Vekaiyat, Silahdar Tarihi, Tuği Tarihi v.b.), yerli ve yabancı seyahatnameleri karşılaştırmalı olarak kullanmış, Osmanlı arşiv belgelerinden de önemli ölçüde yararlanmış. Haritalar ve görsel kaynaklar da çalışmanın belli yerlerinde anlatılan konunun daha iyi kavranması açısından yardımcı kaynak olarak kullanılmıştır. Bunun haricinde literatürde konu ile ilgili

yapılan yurtiçi ve yurtdışı merkezli çalışmalar da bu eserde yer almaktadır.

Bir İmparatorluk Ekolojisi isimli birinci bölümde yazar, imparatorluğun 16. yüzyıl sonuna kadarki sosyal-ekonomik ve siyasi durumunu ele almıştır. İnebahtı Savaşı sonrası yaşanan toparlanma sürecinden örnekle imparatorluğun kaynaklarını ve iç dinamiklerini inceleyen yazar, imparatorluğun iç kaynakları ve tedarik sistemi hakkında detaylı bilgiler vererek gerek donanmanın yeniden inşasında gerekse de İstanbul'un iaeşi hususunda Osmanlı Devleti'nin elindeki kaynakları nasıl kullandığını analiz etmiştir. Bu noktada ilk olarak imparatorluğun kereste tedariki üzerinde duran yazar, bu ürünün hacim itibarıyla arşiv belgelerinde en sık geçen ürünlerden biri olduğunu belirterek Osmanlı Devleti'nin, donanmanın inşası için temel kaynak olan orman rezervlerini gayet iyi bir şekilde işlettiğini savunmuştur. Ardından en hayati ürün olarak nitelendirdiği tahıl tedarikini ele alan yazar, Osmanlı merkezi idaresinin bu konuda yoğun düzenlemeler yaptığını, özellikle de tahıl sevkiyatını güvence altına alacak gerekli adımları atarak Mısır'dan her yıl bin tonu aşan tahılı İstanbul'a getirttiğini ifade etmiştir. İlaveten Osmanlı yönetiminin tahıl ihtiyacı hususunda ürün fazlası olan bölgelerden ürün noksanlığı olan bölgelere aktarım yaparak bir denge sistemi kurduğu da belirtilmiştir. (s. 57-64)

İmparatorluğun celep-keşan sistemi de yazar tarafından değinilen bir diğer konudur. Koyun tedariki meselesinin Celali İsyanlarının başladığı dönemde önemli bir rol oynadığı, bu sebeple özel bir ilgiyi hak ettiği yazar tarafından ifade edilmiştir. Ayrıca tavuk etinin düşük statüsü, dana etinin noksanlığı ve domuz etiyle ilgili dini yasaklar sebebiyle devletin et, yağ ve süt ürünleri ihtiyacını koyundan sağladığı belirtilmiştir. İstanbul'da ortalama yıllık 1.5 milyon koyunun tüketildiğine de değinen yazar, Boğdan voyvodalığında 300.000, diğer voyvodalıklardan da 200.000 civarında koyunun her yıl İstanbul'a gönderildiğini dile getirmiş, Batı Anadolu ve Orta Anadolu'dan ise her yıl 10 bin, acil durumlarda ise ortalama 100 bin koyunun tedarik edildiğini ifade etmiştir.

Yazar bu üç ürün haricinde gerek donanma gerek ordunun iaeşi açısından demir, metal, katran, reçine, yelken bezi, keçi postu, bal, balmumu v.b. ürünlerin imparatorluğun çeşitli bölgelerinden tedarik

edildiğine dikkat çekmektedir. Burada yazar, Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyılın başlarına kadar kendine yeten bir sisteme sahip olduğunu ve sosyal-ekonomik dengeleri bir şekilde sağlamayı başardığını belirtmiş, Şevket Pamuk'un, imparatorluğun ordu, donanma ve büyük şehirleri beslemek açısından kurduğu tedarik zincirini küçümsediğini vurgulayarak kendisini eleştirmiştir. (s. 65-70)

16. yüzyılın ikinci yarısında Akdeniz ülkelerinde bir nüfus baskısına işaret eden yazar, Akdeniz genelinde küçük buzul çağı felaketleri kapıya dayanmadan önce iklim koşullarının daha elverişli hale gelmesinin bir nüfus artışına zemin hazırladığını ifade etmiştir. Burada Amerikan gümüşlerinin Akdeniz pazarlarına girmeye başlamasıyla yaşanan fiyat devriminin Osmanlı piyasasında sebep olduğu enflasyona ve akçenin uğradığı taşışe de değinilerek özellikle düşük verimli yerlerde nüfus baskısının 1580'lerden itibaren iyice arttığına vurgu yapılmış, bunun sonucunda Anadolu'da önce suhte olaylarının daha sonra da Celali İsyanlarının tetiklendiği belirtilmiştir. Burada özellikle Celali olayların başladığı yer olarak Karaman bölgesi gösterilmiştir. Yarı kurak bir arazisi ve önemli güzergâhların durak noktası olması sebebiyle isyan için elverişli bir konumda bulunan Karaman ve Larende'nin 16. yüzyıl boyunca sosyal-ekonomik ve siyasi hayatında yaşanan gelişmeler ve nüfus artışı bu değerlendirmenin yapılmasına ana etkenlerin biridir. (s. 151) Küresel iklim koşullarının da bu dönem bozulmaya başlamasıyla birlikte zayıflayan Osmanlı iç dinamizmi ve tedarik zincirinin 1578-1606 tarihleri arasında İran ve Avusturya ile başlayan savaşlar neticesinde iyice sarsıldığını söyleyen yazar, aynı zamanda küçük buzul çağı olarak adlandırılan döneme girilmesiyle birlikte de Osmanlı Devleti'nin krize düşen ilk ülkeler arasında yer aldığını ifade etmiştir.

Küçük Buzul Çağı Krizi başlıklı ikinci bölümde Fernand Braudel'in de Akdeniz için dikkat çektiği bu tezi merkeze alarak Celali İsyanları ve sonrasındaki süreci inceleyen yazara göre Yakınoğlu'da 16. yüzyılın sonlarından itibaren mevsimler anormal derecede değişiklik göstermiş, kışları çok soğuk geçmiş, bahar aylarında da hava anormal bir şekilde seyretmiştir. Bu da mahsullerin mahvolmasına ve doğal olarak kıtlığın, ardından da salgın hastalıkların yayılmasına zemin hazırlamıştır. Yazar bu tezi dönemin Osmanlı kroniklerini ve ağaç kabuğu halkalarının üzerine yapılmış

analizlerini kullanarak desteklemiş ve bu mevsim şartlarının on yıllar boyunca sürdüğünü belirtmiştir. (s. 189)

Celali İsyanları ve buna sebep olan faktörlerle ilgili çeşitli analizlerde bulunduktan sonra yazar, küçük buzul çağı olarak adlandırılan dönemin ve bu dönemde Anadolu'da yaşanan bu isyanların imparatorluğun demografik yapısı ve iç dinamizmi üzerindeki etkilerini incelemiş, ardında da Celali İsyanları sonrasında başlayan toparlanma sürecinden bahsetmiştir. İlk olarak Celali İsyanları sonucunda kırdan kente yaşanan göçlere dikkat çekilmiş, köylünün çektiği sıkıntılara değinilerek Tarih-i Selaniki'den yapılan alıntılarla bu isyan neticesinde Anadolu'da Karasu, Kayseri, Alanya, Akşehir gibi birçok bölgede halkın önemli bir kısmının yerlerini ve yurtlarını terk ettiği ifade edilmiştir. Ayrıca celali isyanları ve sonrasında yaşanan kıtlıklar, salgın hastalıklar gibi durumlar da göz önüne alınarak nüfus alanında yaşanan tahribat da belirlenmeye çalışılmıştır. Yazar burada sert iklim koşulları, salgın hastalıklar ve Celali İsyanları sırasında yaşanan kaos ortamının Osmanlı coğrafyasında bir milyona yakın insanın ölümüne sebep olduğunu söylemiştir. Bostanzade Yahya Efendi Tarihi, Gılmani Tarihi gibi dönemin birincil kaynaklar haricinde Oktay Özel ve Mehmet Öz'ün demografik çalışmalarından yararlanarak nüfus karşılaştırması yapan yazar, Celali İsyanları öncesi ve sonrasındaki süreçte Anadolu'da hane sayısının %80 oranında azaldığını belirterek Amasya, Canik ve Bozok gibi bölgeler üzerine yapılmış avarız-hane araştırmalarından örnekler vermiştir. (s. 282) Geleneksel Osmanlı tarih yazıcılığında Celali İsyanları öncesinde ve sonrasında yaşanan sosyal-ekonomik ve demografik değişikliklerin Osmanlı bünyesinde yaşanan bir çürüme olarak görüldüğünü belirten yazar, bu tip yaklaşımları eleştirerek küçük buzul çağı sebebiyle aynı dönemde benzer şekilde Habsburg topraklarında yaşanan Otuz Yıl Savaşları neticesinde Alman nüfusunun dörtte birinin kaybedildiğini, Çin'de Ming-Oing hanedan değişimine eşlik eden soğuk, kıtlık ve şiddetin Çin nüfusunun üçte birini etkilediğini vurgulayarak okuyucuya karşılaştırmalı bir tarih perspektifi sunmuştur. İlaveten küçük buzul çağının yaralarının ancak 19. yüzyıla doğru sarılabildiğini ifade etmiştir.

17. yüzyıla birlikte Osmanlı merkez taşra ilişkilerinde yaşanan değişim ve dönüşümleri de ele alan yazar, tımar sisteminden iltizama ve malikane divani

sistemine geçiş sürecini anlatmış, ordu, sefer lojistiği ve savaş dönemi nüzul, sürsat gibi uygulamaların işleyişinden bahsetmiştir. Erken dönemlerden beri Anadolu'da problem çıkarmaya meyilli aşiretler ve konar-göçerlerin köylüler ile arasındaki ilişkilerden de bahsedilerek konar-göçerlerin yerleşik hayata geçirilme çabaları ve Osmanlı merkezinin bu konudaki tedbirleri de ele alınmıştır. (s. 309-320) Daha sonra Osmanlı Devleti'nin dünya ekonomisine entegrasyonuna da değinilmiş, 18. yüzyılla birlikte tarımın ticarileşmeye başlaması ve bu durumun özellikle Anadolu'da yaptığı iyileştirici etkiye de dikkat çekilmiştir.

Sonuç olarak Sam White bu çalışmada Osmanlı tarihinin 16. ve 18. yüzyıllardaki siyasi ve sosyal-ekonomik hadiselerini küçük buzul çağı teziyle yeniden ele alıp bu dönemde Osmanlı Devleti'nin bünyesinde yaşanan iç karışıklıklara iklim tarihi ve çevresel tarih

perspektifinden yaklaşarak konuya farklı bir yorum getirmiştir. Yazarın kurgusu güzel olup incelenen dönemle alakalı yaptığı yorumlarda iklim ve coğrafî etkenleri ön plana çıkarması okuyucuya yeni bir bakış açısı kazandırmaktadır. İlâveten küçük buzul çağı olarak adlandırılan dönemde Osmanlı coğrafyasında hava koşullarının belirli dönemler iyi belirli dönemlerde de kötü olduğunu belirten yazar, ağaç halkaları üzerinden verilen dendrokronolojik örneklerden ve dönemin birincil kaynaklarından faydalanarak iklim şartlarının Osmanlı sosyal hayatı üzerindeki etkilerini analiz etmeye çalışmıştır.

Kaynakça

White, S. (2019). *Osmanlıda İsyan İklimi*. (Çev. N. Elhüseyni), İstanbul: Alfa Yayınları.

Yazım Kuralları

YAZIM KURALLARI

A. Yazım Kurallarına İlişkin Esaslar

Makale; Öz, Abstract, Giriş, Bölümler, Sonuç, Kaynakça ve Ekler şeklinde düzenlenmelidir.

- Başlık:** Türkçe, Türk lehçeleri ve İngilizce başlıklar, Times New Roman, 14 punto, kalın, büyük harfle ve sol tarafa yazılmalıdır. Başlık, kaleme alınan metnin içeriğini kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtacak nitelikte olmalıdır.
- Yazar(lar)a Ait Bilgiler:** Başlık Sayfası dosyasında Makale adı, Yazar adı ve soyadı (soyadının tamamı büyük harfle), Yazarın akademik unvanı, Görev yaptığı kurum, Fakülte, Bölüm, E-mail adresi, ORCID numarası Times New Roman yazı tipinde 9 punto yazılarak belirtilmelidir.
- Özet:** Ana metnin girişinde en fazla **300 kelime** olacak şekilde Türkçe, Türk lehçeleri ve İngilizce özet yer almalıdır. Özetin altına 3-5 (kelime) aralığında anahtar kelime eklenmelidir. Özet bölümünde çalışmanın konusundan, amacından, kapsamından ve bu alandaki diğer çalışmalarla farkından bahsedilmelidir. Özet ve anahtar kelimeler, Times New Roman yazı tipinde 10 punto, italik ve iki yana yaslı olarak yazılmalıdır.
- Bölüm Başlıkları:** Tüm bölüm ve alt başlıklar 11 punto koyu, sadece ilk harfleri büyük olarak sola dayalı şekilde yazılmalıdır. Başlık numaralarında, giriş bölümünden sonra verilmeli ve ondalık sistemde (1., 1.1., 1.1.1. gibi) numaralandırılmalıdır.
- Ana Metin:** Yazı karakteri Times New Roman ve 11 punto, satırlar tek aralıklı, dipnotlar 9 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır. Çalışmaların uzunluğu kaynakça dahil **en az 3.000 en fazla 7.500 kelime** olmalıdır ve 30 sayfayı geçmemelidir (Tablolar, grafikler vb. tüm ekleri dahil). Çalışma dil bilgisi kurallarına uygun olmalı, noktalama işaretlerinin kullanımı ve diğer yazım kuralları için TDK Yazım Kılavuzu esas alınmalıdır.
- Tablolar ve Şekiller:** Şekil ve tablo başlıkları 10 punto koyu olarak tablo ve şekillerin üzerine yazılmalı, her birine sıra numarası (Tablo 1, Tablo 2 ve Şekil 1, Şekil 2 vs.) verilmeli ve kaynak bildirimleri tablo ve şekillerin altında 9 punto ve bibliyografik bilgileri eksiksiz olarak

verilmelidir. Tablo, şekil vs. içindeki metin 10 punto olmalıdır. Tablo, şekil, grafik ve başlıklardan önce ve sonra 6 nk boşluk bırakılmalıdır.

B. Sayfa Düzenine İlişkin Esaslar

- Sayfa düzeni her taraftan 3 cm, hizalama; iki yana yaslı, girinti; sol: 0 cm, sağ: 0 cm olmalıdır.
- Paragraf ilk satır 1 cm, paragraflar arası önceki 6 nk, sonra 6 nk, satır aralığı tek olmalıdır.
- Sayfa numaraları ortada verilmelidir.

C. Kaynak ve Referans Gösterme Yöntemi

Dergimizde **APA (American Psychological Association)**

6. Sürüm referans sistemi uygulanmaktadır. Gönderilecek olan makalelerin APA 6. Sürüm temel kaynak gösterme kuralları dikkate alınarak düzenlenmiş olması gerekmektedir. APA 6. Sürüm kaynak gösterme kuralları aşağıda özetlenmiştir.

Metin İçi Kaynak Gösterme (Atıflar)

- Makale içinde yapılacak atıflarda, parantez içinde yazarın soyadı, eserin yayın yılı ve sayfa numarası sırasıyla verilmelidir (Özölçer, 2022: 298).
- Birden fazla kaynak gösterileceği durumlarda eserler aynı parantez içinde, yıla göre sıralı olarak, birbirinden noktalı virgülle ayrılarak sıralanmalıdır (Namal, 2009: 74; A. Tok, 2017: 260).
- İki yazarlı kaynaklarda, araya “ve” işareti (Gürbüz & Akalın, 2017: 73) şeklinde gösterilmelidir.
- Üç, dört ve beş yazarlı kaynaklar da ise tüm yazarların soyadları verilmelidir (Alsan, Ekmen & Akar, 2022: 4). Metin içinde tekrarlayan kullanımlarda ise (Aslan vd., 2022) şeklinde gösterilmesi gerekmektedir.
- Altı veya daha çok yazarlı kaynaklar ise (Küçük vd., 2010) şeklinde gösterilmelidir.
- Yazarın aynı yıl yayınlanmış iki eseri, yayın yılına bir harf eklenmek suretiyle ayırt edilir (Turan, 2022a: 2348), (Turan, 2022b: 150).
- Soyadları aynı olan iki yazarın aynı yılda yayınlanmış olan eserleri, adların ilk harflerinin de yazılması yoluyla belirtilmelidir (Şahin, X. 211: 46), (Şahin, C. 2011: 27).

	Cümle içi	Cümle içi takip eden atıf(lar)	Cümle sonu ilk atıf	Cümle sonu takip eden atıf(lar)
Tek Yazar	Barutçu (2016)	Barutçu (2016)	(Barutçu, 2016: 653)	(Barutçu, 2016: 653)i ilk atıf
İki Yazar	Halifeoğlu ve Esen (2022)	Halifeoğlu ve Esen (2022)	Halifeoğlu ve Esen, 2022: 1142)	Halifeoğlu ve Esen, 2022: 1142)
Üç-Beş Yazar	Wang, Li, Fang ve Zhou (2016)	Wang vd. (2016)	(Wang, Li, Fang ve Zhou, 2016: 363)	(Wang vd., 2016: 363)
Altı ve 6 üzeri Yazarlı Çalışma	Yuan vd. (2014)	Yuan vd. (2014)	(Yuan vd., 2014: 510)	(Yuan vd., 2014: 510)
Kurum Yazarlı Kaynaklar	Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD, 2020)	(OECD, 2020)	Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD], (2020: 5)	(OECD, 2020: 5)

KAYNAKÇA GÖSTERİMİ

ATIF TÜRÜ MAKALE	KAYNAKÇA
Tek Yazar	Aslan, M. B. (2020). An econometric analysis on the relationship of economic liberalization with real exchange rate. <i>Karaelmas Sosyal Bilimler Dergisi</i> , 4(2), 271-290.
İki Yazar	Güven, M., & Gültekin, H. (2021). The effect of high-dose parenteral vitamin D3 on COVID-19-related inhospital mortality in critical COVID-19 patients during intensive care unit admission: an observational cohort study. <i>European Journal of Clinical Nutrition</i> , 75(9), 1383-1388.
Üç-Beş Yazar	Polat, M., Kanmaz, D., & Vergi, H. (2019). Vadeli ve spot piyasalar arasında nedensellik ilişkisi: Borsa İstanbul Örneği. <i>Karaelmas Sosyal Bilimler Dergisi</i> , 4(1), 84-96.
Altı ve 6 üzeri Yazarlı Çalışma	Robinson, C., Dilkina, B., Hubbs, J., Zhang, W., Guhathakurta, S., Brown, M. A., & Pendyala, R. M. (2017). Machine learning approaches for estimating commercial building energy consumption. <i>Applied Energy</i> , 208, 889-904.
Elektronik Dergi Makalesi: Ön Baskı	Wencong, L., Kasimov, I., & Saydaliev, H. B. (2023). Foreign direct investment and renewable energy: Examining the environmental Kuznets curve in resource-rich transition economies. <i>Renewable Energy</i> . Elektronik ön baskı. https://doi.org/10.1016/j.renene.2023.03.054 .

KİTAP VE KİTAP BÖLÜMÜ	KAYNAKÇA
Tek Yazar	Gürbüz, A. (2020). <i>Zen ve tasavvuf ışığında kendini bilmenin yolu</i> . 5. Baskı, İnsan Yayınları.
İki Yazar	Özsoylu, A. F. ve Ergen, Z. (2014). <i>Türkiye’de kamu sektörü analizi</i> . Adana: Karahan Yayınları.
3-5 Yazar	Özulucan, A., Özdemir, F.S. ve Arslan, S. (2007). <i>Çözümlü açıklamalı dönem içi ve dönem sonu muhasebe uygulamaları</i> . Siyasal Yayınevi.
Altı ve üstü Yazarlı çalışma	Gloster, J., Jones, A., Redington, A., Burgin, L., Sorensen, J. H., Turner, R., . . . Paton, D. (2010). <i>A handbook of critical approaches to education</i> . New York, NY: Oxford University Press.
Tek Editörlü	Özbek, M. (Ed.) (2005). <i>Kamusal alan</i> . İstanbul: Hil Yayınları.
2 veya daha fazla Editörlü	Alberro, A., & Stimson, B. (Eds.). (2000). <i>Conceptual art: a critical anthology</i> . MIT press.
Çeviri	Krugman, P. (2010). <i>Bunalım ekonomisinin geri dönüşü ve küresel kriz</i> . (Çev. N. Domaniç). İstanbul: Literatür Yayınları. (Orijinal yayın tarihi, 2008)
Kitap Bölümü	Koçak, A. & Ucar, T. (2020). Devlet ve pazarlama. Karaman, D. (Ed). <i>Güncel Pazarlama Çalışmaları içinde</i> (163-189), Ankara: Akademisyen Kitabevi.

İNTERNET KAYNAKLARI	KAYNAKÇA
Yazarı Belli Olan İnternet Sitesi	Ortiz-Ospina, E. (2019). Global health. Erişim adresi https://ourworldindata.org/health-meta#public-policy-and-regulation (Erişim tarihi: 15.09.2022)
Yazarı Tüzel Kişilik Olan İnternet Sitesi	European Environment Agency (2021, Aralık 7). Air quality in Europe 2021. Erişim adresi https://www.eea.europa.eu/publications/air-quality-in-europe-2021 , (Erişim tarihi: 15.09.2022)
Yazarı Olmayan İnternet Sitesi	All 33 Chile miners freed in flawless rescue. (2010, 13 Ekim). Retrieved from http://www.msnbc.msn.com/id/39625809/ns/world_news-america/

KONFERANS BİLDİRİLERİ	KAYNAKÇA
Basılmış Konferans Kitabında Bildiri: Editörlü	Game, A. (2001). Creative ways of being. J. R. Morss, N. Stephenson ve J. F. H. V. Rappard (Eds.), <i>Theoretical issues in psychology: Proceedings of the International Society for Theoretical Psychology 1999 Conference içinde</i> (3-12. ss.). Sydney: Springer
Basılmış Konferans Kitabında Bildiri: Editörsüz	Doğdaş, T. ve Akyokus, S. (2013). <i>Document clustering using GIS visualizing and EM clustering method</i> . 2013 IEEE International Symposium on Innovations in Intelligent Systems and Applications (INISTA) içinde (ss. 1-4). Piscataway, NJ: IEEE. https://dx.doi.org/10.1109/INISTA.2013.6577647
Elektronik Konferans Kitabında Bildiri: Elektronik Veri Tabanı	Balakrishnan, R. (2006, Mart). <i>Why aren't we using 3D user interfaces, and will we ever? Paper presented at the IEEE Symposium on 3D User Interfaces</i> . http://dx.doi.org/10.1109/vr.2006.148
Basılmamış Konferans Bildirisi	Santhanam, E., Martin, K., Goody, A., ve Hicks, O. (2001, Şubat). <i>Bottom-up steps towards closing the loop in feedback on teaching: A CUTSD project</i> . Paper presented at Teaching and Learning Forum – Expanding horizons in teaching and learning, Perth, Avusturalya.

TEZLER	KAYNAKÇA
Yayınlanmamış Tez	Kaçer, F. (2017). <i>Politika transferi bağlamında Türkiye’de stratejik planlama ve performans esaslı bütçeleme (Yayınlanmamış doktora tezi)</i> . Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
Yayınlanmış Tez	May, B. (2007). <i>A survey of radial velocities in the zodiacal dust cloud</i> (Doktora tezi). Bristol, UK: Canopus Publishing.
Elektronik Tez: Ticari Veri tabanında	Meininger, A. G. (2012). <i>Essays on the economics of environmental issues: The Environmental Kuznets Curve to optimal energy portfolios</i> (Doktora Tezi). Erişim adresi https://www.proquest.com/dissertations-theses/essays-on-economics-environmental-issues-kuznets/docview/1037066204/se-2
Elektronik Tez: Kurumsal Veri Tabanında	Ertürk, H. (2015). <i>Girişim sermayesi sektöründeki yatırım tercihleri ve kurumsal yönetim çerçevesinde girişimlere yapılan müdahalelerin analizi: Türkiye’deki girişim sermayesi uygulamaları</i> (Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara). Erişim adresi https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12575/87859

DETAYLI BİLGİ

1. <https://apastyle.apa.org/>
 2. https://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf
-

İLETİŞİM / CONTACT

Dergi yazışma adresi / Correspondence

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Karaelmas Sosyal Bilimler Dergisi Editörlüğü,
Sosyal Bilimler Enstitüsü Binası, İncivez 67100 ZONGULDAK

Tel: 0 (372) 291 28 63 0 (535) 524 40 89

E-posta / E-mail: karesdergisi@gmail.com kares@beun.edu.tr

Ağ Adresi / Web Adress: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kares>